



2023



Demokrasi ve Cumhuriyet kavramları, insanlığın özgürlük ve eşitlik anlayışının anahtar taşlarıdır. Ancak bu iki ilke sadece siyasi bilimcilerin veya tarihçilerin ilgisini çekmekle sınırlı değildir. Disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele alındığında, demokrasi ve cumhuriyet, edebiyattan mimariye, psikolojiden kültürel çalışmalara kadar birçok farklı alanı etkileyen derin bir konseptler ağına dönüşür.

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi tarafından yayımlanan Zamanın İzleri kitap serisinin 2023 yılı sayısı ile demokrasi ve cumhuriyetin disiplinlerarası bir bakış açısıyla nasıl anlaşılacağını keşfetmeye davet ediyor. Birçok alandaki uzmanlar, demokrasi ve cumhuriyetin her yönünü ele alarak bu iki kavramın insan toplumlarını nasıl şekillendirdiğini ve dönüştürdüğünü açıklıyor.

Kitap, demokratik süreçlerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerinden, vatandaşlık bilincinin psikolojik boyutlarına kadar geniş bir yelpazede konuları ele alıyor. Ayrıca, demokrasi ve cumhuriyetin tarih boyunca farklı kültürlerde nasıl uygulandığını ve evrildiğini inceleyerek bu kavramların evrenselliği ve yerellik arasındaki gerilimi vurguluyor.

DEMOKRASİ VE CUMHURİYET



DEMOKRASİ
VE
CUMHURİYET



KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ:
DEMOKRASİ VE CUMHURİYET

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ZAMANIN İZLERİ: DEMOKRASİ VE CUMHURİYET

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Doç. Dr. Badegül CAN EMİR

Doç. Dr. Serkan DEMİREL

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Serkan DEMİREL

Arş. Gör. Didem TURAN

Danışma Kurulu

Prof.Dr. Atila DOĞAN

Prof. Dr. Hatice ODACI

Prof. Dr. Mehmet YAVUZ

Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER

Prof. Dr. Naci KAYAOĞLU

Prof. Dr. Oktay YILDIZ

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS

Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

Prof. Dr. Ülkü ELİUZ

Doç. Dr. Çağrı ÇOLAK

Doç. Dr. İsmail KÖSE

Doç. Dr. Nazan YILDIZ

Kapak Tasarımı

Arş. Gör. Didem TURAN

ISBN: 978-605-2271-61-2

Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları (2023)

-Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.-

© Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayımlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

ZAMANIN İZLERİ: DEMOKRASİ VE CUMHURİYET HAKKINDA

**DEMOKRASİ VE CUMHURİYET OLGUSUNUN TARİHSEL GELİŞİM
SÜRECİ, TEMAYÜLLER VE MODELLER**

ESKİ YAKINDOĞU'DA DEMOKRATİK TEMAYÜLLER

Doç. Dr. Serkan Demirel 1

III. SELİM DÖNEMİ'NDE OSMANLI DEVLETİ'NİN FRANSIZ
CUMHURİYETİNİ TANIMA SÜRECİ (1792-1795)

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya 11

OSMANLI TOPRAKLARINI ZİYARET EDEN İNGİLİZ SEYYAHLARIN
TOPLUMSAL YAPI VE ANAYASAL SÜRECE YÖNELİK İZLENİMLERİ (1874-
1881)

Öğr. Gör. Burak Ahmet Saka 45

MUHALİF SİYASİ HAREKETLERİN OSMANLI DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNE
KATKISI

Dr. Öğr. Üyesi Murat Yılmaz 69

CUMHURİYETİN İLANI VE YANKILARI

Prof. Dr. Uğur Üçüncü 83

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİN İKİNCİ AYAĞI: SERBEST CUMHURİYET
FIRKASI VE TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNDEKİ YERİ

Dr. Derya Çakıcı 105

CUMHURİYETİ SAVUNMAK: KANUNLAR, MAHKEMELER, CEZALAR
(1923-1960)

Dr. Öğr. Üyesi Engin Çağdaş Bulut 139

DEMOKRASİNİN 100 YILI: DEMOKRATİKLEŞME BAĞLAMINDA BİR
DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Mehmet Yavaş ve Prof. Dr. Selahattin Kaymakcı 157

**KÜLTÜR, EDEBİYAT VE PSİKOLOJİ ALANLARINDA DEMOKRASİ VE
CUMHURİYET**

İDEAL DEMOKRASİ ADASI: İBRAHİM ÖRS'ÜN ÇOCUK CUMHURİYETİ
ADLI ROMANI

Prof. Dr. Ülkü Eliuz ve Arzu Küçükosman 175

MARY SHELLEY'NİN SON ADAM ROMANINDA İNGİLTERE'NİN VEBA İLE
ÖZDEŞLEŞEN KAOTİK CUMHURİYET REJİMİ

Doç. Dr. Nazan Yıldız 199

ÇOCUK HAKLARI ÜZERİNE: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN İZİNDE
OKUL PSİKOLOJİSİ İÇİN ÇIKARIMLAR

Prof. Dr. Hatice Odacı, Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Türkkan 213

DEMOKRASİ VE PSİKOLOJİ

Arş. Gör. Seher Karasu, Arş. Gör. Hümeysra Dervişoğlu Akpınar 227

**DEMOKRASİ VE CUMHURİYETİN SANATA VE MİMARİYE
YANSIMALARI**

DEMOKRASİ BAĞLAMINDA ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE
NUMUNE KÖYLER

Arş. Gör. Dr. Bahar Küçük Karakaş 257

SUNUŞ

Demokrasi ve cumhuriyet, insanlık tarihinde önemli dönüm noktalarını temsil eden kavramlardır. Bu kavramlar, toplumların yönetim biçimlerini ve değerlerini şekillendirirken, insan hakları, özgürlükler ve toplumsal adalet gibi temel ilkelerin nasıl hayata geçirileceğini belirler. Bu temel ilkeler, bir toplumun sürdürülebilirliğini, refahını ve ilerlemesini sağlamak için vazgeçilmezdir.

Üniversitemiz, bilgi üretme ve yayma misyonu ile demokrasi ve cumhuriyetin temel taşlarını oluşturan değerlere bağlıdır. Zamanın İzleri kitap sermizin 2023 yılında Demokrasi ve Cumhuriyet teması ile yayınlanan sayısı, demokrasi ve cumhuriyetin anlamını, geçmişteki ve günümüzdeki uygulamalarını, zorluklarını ve fırsatlarını ele alan bir kaynak olma amacı taşımaktadır. Yazarlar, uzmanlık alanlarındaki derin bilgi ve deneyimleriyle, bu konulardaki önemli soruları ve tartışmaları aydınlatmayı hedeflemektedirler.

Kitap, demokrasi ve cumhuriyetin teorik temellerinden, tarihsel gelişimine, çağdaş zorluklarına ve gelecekteki potansiyel yönlerine kadar geniş bir perspektif sunmaktadır. Aynı zamanda, bu değerlerin korunması ve geliştirilmesi için gereken çabaları da ele almaktadır. Kitap, öğrencilerimiz, akademik personelimiz ve toplumun her kesiminden okuyucular için önemli bir kaynak olacaktır.

Demokrasi ve cumhuriyet, sadece hükümetlerin ve liderlerin sorumluluğunda değil, her bir bireyin ve toplumun üyelerinin sorumluluğundadır. Bu kitap, bilinçli bir vatandaş olmanın ve demokratik değerlere bağlılığın önemini vurgulamaktadır. Demokrasi ve cumhuriyet, sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir yaşam tarzıdır. Bu kitap, demokratik yaşam tarzının önemini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bu eseri hazırlayan yazarlara, emeklerinden dolayı teşekkür ediyorum. Ayrıca, bu kitabın üniversitemizdeki özgür düşünce ve bilgi paylaşımı kültürünü desteklemesini umuyor, okuyucuları bu önemli konularda bilinçlendirerek demokrasi ve cumhuriyetin teminatı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Hamdullah ÇUVALCI
Rektör

ZAMANIN İZLERİ: DEMOKRASİ VE CUMHURİYET

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi olarak 2015 yılından itibaren yayınlamakta olduğumuz Zamanın İzleri kitap serimizin 2023 yılı sayısı, Cumhuriyetimizin yüzüncü yılı nedeniyle Demokrasi ve Cumhuriyet temasına sahiptir. Kitabımız demokrasi ve cumhuriyetin derinlemesine bir anlayışını sunmayı amaçlamaktadır ve bu kavramların dünya üzerindeki farklı yönlerini ve yorumlarını keşfetmektedir. Editör kurulu olarak, bu kitabın oluşturulmasında yer alan yazarlar, bu iki kavramın zengin tarihini, teorik çerçevesini ve pratik uygulamalarını ele alırken, aynı zamanda günümüzdeki meydan okumalara ve gelecekteki fırsatlara da ışık tutmaktadırlar.

Kitabımız, demokrasi ve cumhuriyet konularında geniş bir perspektif sunmaktadır. Demokrasi ve cumhuriyet, sadece bir ülkenin siyasi yapısını şekillendiren unsurlar değil, aynı zamanda toplumların kültürel, ekonomik ve sosyal dinamiklerini etkileyen önemli faktörlerdir. Editörler olarak, bu kitabın, okuyuculara bu iki kavramın derinliğini ve genişliğini anlama fırsatı sunacağına inanıyoruz.

Kitabın hazırlanmasında emeği geçen yazarlara teşekkür ederiz. Onların çeşitli perspektiflerden gelen bilgi ve deneyimleri, bu kitabın zenginliğini artırmıştır. Demokrasi ve cumhuriyet, sadece siyasi bir kavram değil, aynı zamanda bir toplumun karakterini ve değerlerini yansıtan temel taşlardır. Bu kitabın, bu kavramların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamasını umuyoruz. Demokratik düşünce ve cumhuriyetçi ilkeler, toplumların ilerlemesini ve refahını desteklemeye devam etmelidir. Umuyoruz ki bu kitap, okuyucuları bu önemli konular hakkında düşünmeye teşvik eder ve daha fazla tartışma ve araştırmaya yol açar.

Birbirinden kıymetli yazılarla uzun bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkan *Zamanın İzleri: Demokrasi ve Cumhuriyet* kitabını, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak bilim dünyasının takdirine sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Eserin oluşmasında katkılarını esirgemeyen öğretim elemanlarına, danışma, yayın ve düzelti kurullarına teşekkür ederiz. Ayrıca kitabın yayın hayatına geçişini sağlayan üniversitemiz yönetimine ve bilhassa Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Hamdullah ÇUVALCI'ya kalbî şükranlarımızı sunarız.

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Editör Kurulu Adına

**DEMOKRASİ VE CUMHURİYET
OLGUSUNUN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ,
TEMAYÜLLER VE MODELLER**

ESKİ YAKINDOĞU'DA DEMOKRATİK TEMAYÜLLER

Serkan DEMİREL*

Giriş

“*Antik Yunan’dan beri ...*,” şeklinde başlayan ifade, günümüz pek çok bilim insanı tarafından sıkça kullanılan basmakalıp bir giriş cümlesidir. Zira bu cümleden sonra gelen bilginin ne ölçüde Yunanlılara özgü olduğu çoğu durumda sorgulanmaz. Demokrasi de, o sorgulanmayan bilgilerde birisidir. Zira demokratik temayüllerden bahsedilince pek çok kişinin (ve hatta bilim insanlarının dahi) aklına ilk olarak Yunanlılar (Atina demokrasisi) gelir. Bu çalışma içerisinde, Antik Yunan’dan daha erken demokratik temayüller ortaya konularak sorgulanacak ve demokrasinin kökenlerine ilişkin alışılmışın dışında bir farkındalık yaratılmaya çalışılacaktır.

Demokrasi kimilerine göre insanın kültürel evriminin bir sonucudur. İnsanın ilkel düşünceden sıyrılması, iyi ve kötü arasında ayırım yapabilmesi, yaratmış olduğu sosyal tabakalar ve bunun neticesinde ortaya çıkan eşitsizlik ile mücadele edebilmesi adına yönetim hakkının, halkın seçtiği (çoğunlukla erkeklerden oluşan) bir gruba devredilmesi, yani demokratik yönetimlerin ortaya çıkışı, uzun bir zihinsel gelişim sürecini ifade etmektedir.

Bu gelişim sürecinin Antik Yunanistan’da doruk noktasına ulaşarak demokratik temayüllerin burada doğmuş olduğuna dair batılı bilim adamlarının bir inancı vardır. Bu inancın temeli, eski metinlere dayanmaktadır. Ancak inançlar ile gerçekleri karıştırmamak gerekir. Zira batılı tarihçiler, eski Yunan ve Latin metinlerinde geçen bu inanç ve yorumları inandırıcı bir şekilde deşifre etmekte ve bunları nesnel gerçekler olarak bizlere sunmaktadır. Bu bir görmezden gelme durumu olabilir. Daha açık bir ifade ile, Batılı düşünürlerin, demokratik temayüller ve onun temsil ettiği erdemleri, kendi ideal Yunan ve Roma normlarından geçirerek değerlendirmiş olmaları,¹ bu değerlendirmelerin gerçeğin ötesine geçmesine neden olmuş olabilir.

Demokrasi’den Ne Anlaşılmalı?

Demokrasi, halkın kendi yönetimini belirleme ve katılımını teşvik eden bir yönetim şeklidir. Bu bağlamda halkın egemenliğine dayalı özgür ve eşit

* Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Trabzon, serkandemirel@ktu.edu.tr

¹ Yves Schemeil, “Democracy before Democracy?”, *International Political Science Review/Revue internationale de science politique*, Cilt 21, Sayı 2, (2000), s. 100

katılımlı temsil ve seçim hakkı, bu yönetim şeklinin karakterini oluşturur. Halk egemenliği, özgür ve adil seçimler, temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, çoğulculuk ve tolerans, siyasi katılım ve dengeli güçler gibi kavramlar, bu yönetim biçiminin sahip olduğu değerlerdir.

Modern demokrasi kavramı ve uygulamasının, Antik Yunanistan'da ortaya çıkan demokratik sistemlerden türemiş olduğu varsayılmaktadır. Antik Yunanistan'da demokrasi halkın egemen olduğu bir sistemdi. Kararlar halk meclisi tarafından alınırdı ve bu meclis, tüm yurttaşların katılımına açıktı. Halk, çeşitli konularda oy kullanarak politika ve yasaları şekillendirme hakkına sahipti. Bu oy verme süreci, çoğulcu bir karar alma mekanizmasıydı. Antik Yunan şehir devletlerinde, yasama organları olarak halk meclisi (Ekklesia) ve jüri mahkemeleri (Dikasterion) bulunurdu. Halk meclisi yasaları oluşturur ve değiştirirdi, jüri mahkemeleri ise yargı görevini üstlenirdi. Bazı durumlarda, halk temsilcileri (demagogleler) seçilirdi ve bu kişiler halkın çıkarlarını temsil eder, mecliste konuşurlar ve öneriler sunarlardı. Ancak Yunan demokrasisi, sınırlı bir vatandaşlık anlayışına dayanıyordu. Sadece doğuştan gelen erkek yurttaşlar, demokratik süreçlere katılma hakkına sahipti. Kadınlar, köleler ve yabancılar bu süreçlerden dışlanmıştı. Bu sınırlı vatandaşlık anlayışı ve cinsiyet eşitsizliği gibi eksiklikleri, düzeltmek ve daha geniş bir yurttaşlık anlayışını benimsemek için modern demokrasiler çeşitli reformlar ve gelişmelerden geçmiştir.

Eski Mısır ve Mezopotamya toplumlarında demokratik usul ve değerlerin var olabileceğine dair birtakım örnekler vardır. Bu örnekler hiçbir durumda tam teşekküllü bir demokratik temayülü temsil etmez. Ancak Yunan demokrasisinde de durumun daha ileri olmadığını akıldta tutmak gerekir.

Bu çalışma içerisinde, MÖ I. binyılda başlayan Yunan kolonizasyonu öncesinde Eski Yakındoğu'daki birtakım demokratik temayüllere değinilmiştir. Bu temayüller, temelde halkın/sivillerin kontrol edebildiği birtakım meclislerin varlığı üzerinedir.

Eski Yakındoğu'da Erken Demokratik Temayüller

MÖ III. binyıl Er Hanedanlar döneminde (MÖ 2900-2350), Mezopotamya'nın güneyindeki ovalık alanda toplanmış olan ve Sümer ile Sami nüfusun bir arada yaşamış olduğu kent devletlerinde "ilkel demokrasi" olarak tanımlanan bazı demokratik uygulamaların var olduğu düşünülmektedir.² Peki, ilkel demokrasi nedir ve onu günümüzdeki demokratik yönetimlerden ayıran fark nedir? İlkel demokrasiden kasıt, birçok kabilenin bir araya geldiği, ancak devletin tam anlamıyla gelişmiş kurumları

² Thorkild Jacobsen, "Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia", *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt II, Sayı 3, (1943), s. 159-160.

tarafından kuşatılmamış,³ servet ya da sınıf ayrımı olmaksızın iç egemenliğin yönetilenlerin büyük bir kısmında (kadınları ya da özgür olmayan erkekleri kapsamadan tüm özgür yetişkin erkek yurttaşlarda) bulunduğu yönetim biçimleridir.⁴

Eski Mezopotamya geleneklerinde, ister merkez ister taşra örgütünde olsun, yönetim gücünün mümkün olduğunca az elde toplanması eğilimi vardır. Er Hanedanlar dönemi, güney Mezopotamya kent devletlerindeki eğilim de bu yöndedir. Büyük ölçüde birbirine bağlı bir ekosistem geliştirmiş olan kent devletleri yasama, yürütme ve yargıyı kendi elinde toplamış olan bir hükümdar tarafından yönetilmekteydi. Hükümdar çoğu örnekte, savaşta halkına önderlik eden bir başkomutan,⁵ kentin ana tapınağının başrahibi⁶ ve adaleti sağlayan yasa koyucu konumundadır.⁷ Ancak bu yönetim örgütlenmesinde, kabilelerin bir araya gelmiş olduğu arkaik bir yönetim biçiminin bir yansıması olarak da değerlendirilebilecek, bazı meclisler söz konusudur. Buna göre, katı prosedürler ve ritüelleşmiş açılış ve kapanış törenleri ile yapılan meclis toplantıları, oylama süreçleri ve alınan kararlarda oybirliğinin aranması gibi bazı geleneksel kalıplar, III. binyıl güney Mezopotamya kent devletlerinin bazılarında ilkel demokratik yönetimlerin karakterini oluşturmaktaydı.⁸

Erken dönemler söz konusu olduğunda, her ne kadar tartışmalı da olsa, mitoslar bazı demokratik temayüllerin izlerini taşımaktadırlar. Konuya ilişkin örnek, Uruk kentinin ilk hanedanlığının krallarından birisi olan Gılgamış (MÖ 2650 civarı?) ile ilgilidir. Gılgamış ve Agga olarak adlandırılan ve mitolojik öğeler içermeyen bir Sümer epik metni, siyasi düşünce açısından özel bir

³ Ronald M. Glassman, *Democracy in the Sumerian City States: The Assembly, the Elders, and the King, The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States*, New York, Springer,, 2017, s. 303.

⁴ Jacobsen 1943. Erken dönem bölge kabileleri arasında kanun ve nizam yoktur, sadece kamuoyunun ağırlığıyla uygulanan eski gelenekler vardır. Bu durum bireyciliğin ve demokrasinin anasıdır. Amer T. Olmstead, "The Imperial Free City," *History of Assyria*, New York, London, Charles Scribner's Sons, 1925, s. 598.

⁵ Akbabalar Steli arka yüzünde Kral Eannatum'un askerlerine önderlik etmesi. Irene J. Winter, "After the Battle is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East". *Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages. Center for Advanced Study in the Visual Arts, Symposium Series IV*. Sayı 16. Ed. Kessler, Herbert L. Simpson, Marianna Shreve. Washington DC, National Gallery of Art. (1985), s. 11-32.

⁶ Ada Taggar-Cohen, "Priests and Priestesses, Ancient Near East." *The Encyclopedia of Ancient History*, Wiley Online Library, 2015.

⁷ Urukagina talimatnamesi, Gudea Fermanı, Ur-Nammu Kanunları bu konuda örnek teşkil eder. Marta, T. Roath, *Law Collection From Mezopotamia and Asia Minor*, Atlanta, Scholar Press, 1997. J. J. Finkelstein, "The Laws of Ur-Nammu" *Journal of Cuneiform Studies*, Cilt: 22, (1969), s. 66-82.

⁸ Glassman, s. 304.

öneme sahiptir.⁹ Metin her ne kadar MÖ II. binyılın ikinci yarısına ait olsa da metne konu olan Uruk kralı Gılgamış ve Kiş Kralı Agga, binyılın ilk yarısında yaşamış olmalıdır. Şiire göre, Uruk kentinde Yaşlılar ve Silahlı Erkekler olmak üzere iki meclis vardır. Metne göre Gılgamış, Kiş kralına karşı savaşabilmek için Yaşlılar Meclisi'ne ikna etmeye çalışmaktadır Oysaki Silahlı Erkekler Meclisi bu çatışmaya önceden niyetlidir. Metinde bu iki meclisin mahiyetine ilişkin başka bir bilgi yer almamaktadır. Bu metinde geçen Yaşlılar Meclisi, Gılgamış Mitosu'nda da geçmektedir. Burada meclisi oluşturan Yaşlılar, Sedir Ormanı'nda Gılgamış'a Enkidu'nun eşlik etmesi için, Gılgamış'ın müsaade etmesini istemektedirler.¹⁰

MÖ II. binyılın başlarında, kimi Sümer/Sami kentlerinde halk meclislerinin adli kararları da ele aldığı anlaşılmaktadır. İsin Kralı Ur-Ninurta (MÖ 1922-1894) kendi önüne gelen bir davanın, bir çeşit Adalet Divanı olarak görev yapan Nippur'daki "Yurttaşlar Meclisi"nde ele alınmasını emretmiştir.¹¹ Buradaki temayül apaçık bir biçimde yargı organının demokratik karakter sergilemesi şeklindedir. Bu temayül sonraki dönemlerde de devam edecektir.

En somut kanıtlarıyla, demokratik karakter sergileyen yönetim mekanizmalarının ortaya çıkışı, MÖ II. binyılın ilk yarısı içerisinde Eski Asur (MÖ 2025-1365) ve Babil (MÖ 1800-1595) dönemindeki şehir devletleri yapılanmasında görülmektedir. Asur şehir devletinin de içerisinde bulunduğu kimi şehir devletlerinde, ilk kez kentlilere açıkça tanımlanmış özel ayrıcalıklar verilmeye başlanmış ve bazı yerel soylular arasından çok geniş idari ve adli yetkilere sahip ihtiyar heyetleri seçilmiştir.¹²

Eski Asur toplumunda güç, genellikle kral ve elit sınıfın elindeydi. Ancak bazı demokratik temayüller veya halkın katılımına dair unsurlar zaman zaman görülebilirdi. Eski Asur kentlerinde, yerel yönetim ve halkın katılımına dair kurumsal yönetimin merkezini oluşturan bir yapı olan ve metinlerde basitçe "şehir" olarak adlandırılan şehir meclislerinin yetki sınırları tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Hukuki yönünün olduğu anlaşılan bu meclislerin, Eski Asur İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde ve Anadolu'daki koloni kentlerinde idari, ekonomik ve sosyal işlerinin yönetilmesi amacıyla oluşturuldukları ve yerel meselelerin tartışılması ve çözüm yollarının belirlenmesi için önemli bir rol oynadıkları ileri sürülmektedir.¹³ Şehir

⁹ Samuel Noah, Kramer ve Thorkild Jacobsen. "Gilgamesh and Agga." *American Journal of Archaeology*, Cilt 53, Sayı 1, (1949), s. 1-18.

¹⁰ Gılgamış Mitosu III. Tablet

¹¹ Glassman, s. 312-313.

¹² Olmstead, s. 525 vd.

¹³ Mogens Trolle Larsen, *The Old Assyrian City-State and its Colonies*, Copenhagen, Akademisk Forlag, 1976, s.170. Klaas R. Veenhof, "Ancient Assur: The City, its Traders, and its

meclisleri, yerel halkın temsilcileri olarak görülen, kentin önemli vatandaşlarından oluşan bir meclisti ve halkın katılımı daha çok yerel elit tabakalarının etkisine dayanırdı. Ticaret erbabı, din adamları, savaşçılar ve toplumun çeşitli kesimlerinden gelen kişiler bu mecliste yer alabilirdi. Bu meclislerde kent sakinleri, kendi meseleleri ve çıkarları hakkında söz sahibi olabiliyorlardı. Meclisler, yerel düzeyde idari kararların alınması, vergi toplanması, kamu projelerinin yönetilmesi, adalet sağlanması gibi görevleri yerine getirirdi. Aynı zamanda kent halkının ihtiyaçlarına ve taleplerine kulak vererek kent yönetimine katılım sağlamış olurdu. Şehir meclisleri, imparatorluk yönetimi ile de ilişki içerisindeydi. Özellikle, Anadolu kolonilerindeki şehir meclisleri, yerel yönetimlerle olan diplomatik ilişkilerden direkt sorumluydular ve bu durum onların, siyasi olarak yüksek bir otorite olduklarını göstermektedir.¹⁴

Eski Babil Krallığı'nın çeşitli şehirlerindeki meclisler, her zamanki gibi, belirli bir şehir veya kasabanın vatandaşlarından oluşmaktaydı ve ana işlevleri hukukiydi. Metinlerde, bir meclisin varlığını iki kelime ile ayırt edebilmek mümkündür. Belirli bir şehrin, kasabanın veya köyün vatandaşları için kullanılan şehir anlamındaki *ÂLUM* ve meclis/toplantı/konsey anlamlarındaki *PUHRUM*. Bu ikisinin ayrı mı yoksa aynı meclisi mi ifade ettiği tartışmalıdır.¹⁵ Bir üçünü meclis olarak metinlerde İhtiyar Heyeti anlamında *ŞİBATUM* da kullanılır. Ancak bu meclisin *ÂLUM* içinde yer aldığı düşünülür ve¹⁶ bir şehrin sadece ileri gelenlerinden oluşmadığı ve aynı zamanda aralarında kan bağı olan bir kabile topluluğunun görevlileri olduğu düşünülmektedir.¹⁷ Bir çeşit mahkeme olarak çalışan bu meclisler tüm özgür yurttaşların hem katılımına hem de başvurusuna açıktı.¹⁸ Meclisler hem suçluyu yargılayarak cezayı belirlemekte ve hem de cezayı uygulamaktaydı. Hammurabi Kanunları Madde 202'de bu durum örneklendirilebilir: “Eğer bir adam bir adamın şahsına vurursa ... mecliste öküz kuyruğu kırbağıyla altmış kırbağ vurulur.”¹⁹

Meclislerin mahiyetine ilişkin elde kısıtlı bilgi vardır. *ÂLUM* ve/veya *PUHRUM* olarak adlandırılan meclisin sadece özgür vatandaşları kapsadığı

Commercial Network”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 53, (2010), s. 51 vd.

¹⁴ Salih Çeçen, “Kaniş Kārūmu’nun Diğer Kārūm ve Wabartumlara KÜ.AN (amutum) ile İlgili Önemli Talimatları”, *Belleten*, Cilt 61, Sayı 231, (1997), s. 223-232.

¹⁵ Jacobsen, s.162-165.

¹⁶ Jacobsen, s.162, Dipnot 18.

¹⁷ Klengel, Horst. “Zu Den Šībūtum in Altbabylonischer Zeit.” *Orientalia*, Cilt 29, Sayı. 4, (1960), s. 357-75.

¹⁸ Jacobsen, s. 161 vd.

¹⁹ Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi, King of Babylon*, Chicago: The University of Chicago Press, London, Luzac&Company, 1904, s. 74.

kesin olmakla birlikte, özgür vatandaşlardan kadınların bu meclislerdeki yeri belli değildir. Gılgamış Mitosu özelinde, Sümer-Akad mitoslarında tanrılara ait *PUHRUM*'lar tanrıçalara açıktır ve tanrıçalar bu meclislerde fikirlerini beyan etmekte çekince göstermezler. Ancak yine de Eski Babil'in meclislerinin kadınlara kapalı olduğunu düşünmek daha olasıdır.

Hitit Eski Krallık Dönemi'nde (MÖ 1600-1450) merkezden uzak bölgelerdeki yerleşimlerin “Yaşlılar” (LÚ.MEŠŠU.GI) olarak adlandırılan birer meclise sahip oldukları anlaşılmaktadır.²⁰ Bu meclislerin yerel bazda hukuki ve dini yönleri olduğu anlaşılmaktadır, zira kanun metinlerinde²¹ bu meclise biçilmiş bazı roller söz konusudur. Hitit yerel yöneticileri, adaletin sağlanması ve yerel kült meselelerinde, yaşlılar meclisi ile çalışırlardı.²² Hitit Devleti'nin bürokratik anlamda gelişme gösterdiği Yeni Krallık Dönemi'nde ise işlevini büyük ölçüde yitirdiği düşünülen bu meclisin, devletin erken dönemindeki kabile organizasyonunun bir parçası olduğu düşünülmektedir.²³

Hitit Devleti'ndeki bir diğer demokratik temayül ise Panku Meclisi'dir. Bu meclis, Hitit Eski Krallık Dönemi'nde yönetim yapısının önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Yaşlılar Meclisi'ne benzer şekilde, Panku Meclisi de Yeni Krallık Dönemi ile son bulmuştur. Panku Meclisi'nin kimlerden oluştuğu ve işlevi büyük ölçüde belirsizdir. Telepinu Fermanı'ndaki bilgilere göre, devlet bürokrasisinin üst kademelerini oluşturan kralın kişisel hizmetkârları ve devletin sivil ve askeri görevlileri Panku'yu oluşturmaktaydı.²⁴ Panku Meclisi'nin yetki alanı alanına ilişkin en çarpıcı örnek, Eski Krallık Dönemi krallarından I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinden gelir. Bu vasiyetnamede kral, yerine geçecek olan I. Murşili adına Panku Meclisi'ni oluşturanların rızasını istemektedir. Kralın bu hareketinin gerekli mi yoksa bir jest mi olduğu belirsiz olmakla birlikte, bu isteğin gelenekler çerçevesinde yapıldığı ve kralın talebinin reddedilme olasılığının mümkün olduğu varsayılmaktadır.²⁵ Panku Meclisi'nin aynı zamanda adli nitelikte olduğu, yani adli nitelikteki olaylara ilişkin kararlar alabildiği de yine Hititçe çivi yazılı metinlerden anlaşılmaktadır. Büyük önem taşıyan anlaşmalara ve

²⁰ Horst Klengel, “Die Rolle der “Ältesten” (LÚ.MEŠŠU.GI) im Kleinasien der Hethiterzeit”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Cilt 57, (1965), s. 223-236.

²¹ §71'e göre şehirde bulunan kayıp bir hayvan "kraliyet kapısına" götürülecek, kırsalda bulunan bir hayvan ise yaşlıların sorumluluğunda olacak.

²² Trevor R. Bryce, “Hittite State and Society”. *Insights into Hittite history and archaeology*. Ed. by Hermann Genz ve Dirk Paul Mielke. Leuven, Belgium: Peeters, 2011, s. 91; Beckman, G. “Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia”, *Civilizations of the Ancient Near East*, Sayı I., Ed. J. Sasson, New York, 1995, s. 540.

²³ Klengel, s. 235 vd.

²⁴ Beckman, s. 442.

²⁵ Albrecht Goetze “State and Society of the Hittites”, *Neuere Hethiterforschung, Historia*, Ed. Gerald Walser, Wiesbaden, Franz Steiner, Verlag, 1964, s. 26.

kraliyet bildirilerine şahitlik etmek ve özellikle yüksek statüdeki suçluları yargılamak, bu meclisin bilinen işlevleri arasındadır.²⁶

MÖ I. binyılda Anadolu ve yakın çevresinde siyasi anlamda varlık gösteren geç Hitit devletleri, Urartu, Frig ve Lydia gibi monarşiye dayalı krallık sistemine sahip devletlerde, demokratik temayüllerin var olup olmadığı yeterince anlaşılmış değildir. Zira konu hakkında bilgi edinilebilecek herhangi bir belge yoktur.

Sonuç

Demokrasi, bir hükümet veya yönetim biçimi olarak çok çeşitli anlamlar içerebilen karmaşık bir terimdir. Temel olarak, demokrasi, halkın egemenliği ve halkın katılımının temelinde yatan bir yönetim biçimidir. Bu tanım çerçevesinde değerlendirildiğinde, Eski Yakındoğu'da MÖ IV. binyıl sonundan, I. binyılın ilk çeyreğine kadar karşılaşılan otokrasilerin, gerçek anlamda bir demokrasiye sahip olmadıkları söylenebilir. Ancak bu otokrasiler içerisinde ilkel/kaba olarak da adlandırılacak birtakım demokratik temayüllerin varlığı anlaşılmaktadır.

Eski Yakındoğu'da karşılaşılan kimi meclisler, yönetim sistemleri içerisindeki bazı demokratik öğeler olarak kabul edilebilir. Zira bu meclisler, erken demokratik uygulamalara işaret eden özgün siyasi organizasyonlardır. Meclisler, o dönemdeki toplulukların kendi işlerini yönetme ve kararlarını alabilme yeteneklerini yansıtmaktadırlar. Eski Asur ve Eski Babil dönemlerindeki şehir meclisleri ile Eski Hitit Dönemi'ndeki "Yaşlılar"ı idari ve adli nitelikteki mahalli idareler olarak değerlendirebiliriz. Uruk'taki meclisler ile Eski Hitit Dönemi'ndeki Panku meclislerinde bu mahalli nitelik daha genel bir özellik taşımaktadır. Ancak her iki örnekte de, bu katılımcı yönetim anlayışının arkasında, kolektif karar alma süreçlerinin var olduğu, arkaik bir kabile yönetiminin yattığı varsayılabilir. Zira bu tarz bir kabile demokrasisi, her ne kadar karar alıcı bir lider/şef olsa da, konsensüs veya tüm topluluk üyelerinin uzlaşmasını hedefler.

Uzlaşma arayıcı özelliklerine rağmen, Eski Yunanistan'da olduğu gibi Eski Yakındoğu'daki demokratik temayüller, modern demokrasinin karmaşıklığına kıyasla kendi döneminin gerekliliklerine ve koşullarına uygun olarak daha sınırlı bir etki ve katılım alanına sahiptir. Meclislerde karar alma süreçlerinin büyük ölçüde sınırlı bir grubun elinde olduğunu düşünmek doğru olacaktır ve bu nedenle halkın geniş katılımı söz konusu değildir. Bu toplumlarda kölelik ve cinsiyet eşitsizliği gibi unsurlar da vardır ve bu da demokratik bir sistemle çelişmektedir. Ancak bu toplumların, o dönemdeki sosyal ve siyasi yapılarını anlamamıza yardımcı olan yazılı belgeler sınırlı

²⁶ Beckman, s. 435-442.

olduklarından, bahsedilen demokratik uygulamaların tam olarak nasıl işlediği hakkında kesin ve ayrıntılı bilgilerimizin eksikliği de gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynakça

BRYCE, Trevor R. “Hittite State and Society”. *Insights Into Hittite History and Archaeology*. Ed. by Hermann Genz ve Dirk Paul Mielke. Leuven, Belgium: Peeters, (2011), s. 85-97.

BECKMAN, Gary. “Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia”, *Civilizations of the Ancient Near East*, Sayı I., Ed. J. Sasson, New York, (1995), s. 529-543.

ÇEÇEN, Salih. “Kaniš Kārumu’nun Diğer Kārum ve Wabartumlara KÜ.AN (amutum) ile İlgili Önemli Talimatları”, *Belleten*, Cilt 61, Sayı 231, (1997), s. 223-232.

FINKELSTEIN, J. J. “The Laws of Ur-Nammu” *Journal of Cuneiform Studies*, Cilt: 22, (1969), s. 66-82.

GLASSMAN Ronald M. *Democracy in the Sumerian City States: The Assembly, the Elders, and the King, The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States*, New York, Springer, 2017.

GOETZE Albrecht. “State and Society of the Hittites”, *Neuere Hethiterforschung, Historia*, Ed. Gerald Walser, Wiesbaden, Franz Steiner, Verlag, 1964.

HARPER, Robert Francis. *The Code of Hammurabi, King of Babylon*, Chicago: The University of Chicago Press, London, Luzac&Company, 1904, s. 74.

JACOBSEN Thorkild. “Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia”, *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt II, Sayı 3, (1943), s. 159-172.

KLENGEL, Horst. “Zu Den Šībūtum in Altbabylonischer Zeit.” *Orientalia*, Cilt 29, Sayı. 4, (1960), s. 357-75.

KLENGEL, Horst. “Die Rolle der “Ältesten” (LÚ^{MEŠ}ŠU.GI) im Kleinasien der Hethiterzeit”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Cilt 57, (1965), s. 223-236.

KRAMER, Samuel Noah ve JACOBSEN, Thorkild. “Gilgamesh and Agga.” *American Journal of Archaeology*, Cilt 53, Sayı 1, (1949) s. 1-18.

LARSEN, Mogens Trolle. *The Old Assyrian City-State and its Colonies*, Copenhagen, Akademisk Forlag, 1976.

OLMSTEAD Amer T. "The Imperial Free City," *History of Assyria*, New York, London, Charles Scribner's Sons, 1925.

SCHEMEİL, Yves. "Democracy before Democracy?", *International Political Science Review/Revue internationale de science politique*, Cilt 21, Sayı 2, (2000), ss. 99-120.

ROATH, Marta. T. *Law Collection From Mezopotamia and Asia Minor*, Atlanta, Scholar Press, 1997.

TAGGAR-COHEN, Ada. "Priests and Priestesses, Ancient Near East." *The Encyclopedia of Ancient History*, Wiley Online Library, 2015.

VEENHOF, Klaas R. "Ancient Assur: The City, its Traders, and its Commercial Network", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 53, (2010), s. 39-82.

WINTER, Irene J. "After the Battle is Over: The 'Stele of the Vultures' and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East". *Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages. Center for Advanced Study in the Visual Arts, Symposium Series IV*. Sayı 16. Ed. Kessler, Herbert L. Simpson, Marianna Shreve. Washington DC, National Gallery of Art. (1985), s. 11-32.

III. SELİM DÖNEMİ'NDE OSMANLI DEVLETİ'NİN FRANSIZ CUMHURİYETİNİ TANIMA SÜRECİ (1792-1795)

Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA*

Giriş

Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Osmanlı-Fransız ilişkileri büyük ölçüde müspet olmuştur. Osmanlıların en büyük hasımlarından olan Avusturya'nın 1756 yılında Fransa ile Versay Antlaşması'nı imzalaması Osmanlı devlet adamları tarafından pek de olumlu karşılanmamıştır. Özellikle de geleceğin Fransa Kralı olan XVI. Louis'nin Avusturya Prensesi Marie Antoinette ile 1770 yılında evlenmesi İstanbul tarafından kadim dost Fransızların Osmanlıları ikinci plana attığı gibi şeklinde algılanmaya başlamıştır. Bilahare 1787-1792 yılları arasında Rus-Avusturya ikilisinin Osmanlılara karşı giriştiği savaşta Fransızların destek vermemesi Osmanlı devlet adamlarınca endişe ile takip edilmekteydi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti için Fransa'nın yerine İngiltere öne çıkmaktaydı. Bu durumun nedenlerinden bir tanesi de 18. yüzyıl içerisinde Fransa'nın iktisadi, ticari ve sosyal alanda giderek zayıflamaya başlamasıdır. 1783 yılında İngiltere'nin ABD'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldığı Paris Barış Anlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Fransa'ya karşı açık denizlerde ve kolonilerde saldırgan politikaları sebebiyle Fransa'nın iktisadi ve ticari hayatı derinden etkilenmiştir. Zaten Fransa'nın yüzyıl boyunca parçası olduğu İspanya, Lehistan ve Avusturya Veraset Savaşları ve Yedi Yıl Savaşları sırasında dünyanın birçok stratejik kolonisi ve önemli adaları İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. Diğer yandan ABD'nin bağımsızlık savaşı sırasında İngiliz kolonilerinin demokratik ve insan haklarının savunucusu olan Fransa kısa bir zaman sonra ABD gelen insan hakları ve demokratik gelişmelerden de olumsuz yönde etkilenmiştir.¹

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, alaaddin@ktu.edu.tr

¹ Yeniçağ Avrupa'sının siyasi hayatını ve büyük güçler arasındaki rekabeti analitik yaklaşımla inceleyen eserler için bk. İngiltere'nin dış politikası ve Fransa ile rekabeti için bk., Robert Balmain Mowat, *A History of European Diplomacy 1451 -1789*, Edward Arnold & Co., London 1928, s. 141-282; Carlton J. H. Hayes, *A Political and Social History of Modern Europe*, C. I., The Macmillan Company, New York 1929, s. 299-388 ve Artur Hassall, *The History of British Foreign Policy : From the Earliest Times to 1912*, William Blackwood and Sons, Edinburgh

1788 yılında iktisadi ve mali anlamda çöküşle karşılaşan Fransa'nın 1614 yılından beri toplanmayan meclisi/parlamentosu olan *États généraux'nun* toplanma kararı almasından sonra Mayıs 1789'da meclisin karar alma mekanizması çalışma prensibi konusunda uzlaşma sağlanamaması mevcut durum varlığını sürdürememiş ve 14 Temmuz 1789 tarihinde Fransız İhtilali patlak vermiştir. Tahta kısa bir süre önce oturan III. Selim (7 Nisan 1789) ve Osmanlı devlet ricali başlangıçta Fransa'da meydana gelen ihtilal ve arkasından gelişen karmaşa ve karışıklığa bir anlam veremedikleri gibi dikkate de almamışlardır. Zaten Rusya ve Avusturya ile iki yıldan beri devam eden savaş nedeniyle Fransa'daki ihtilal ve çatışmalara karşı büyük ölçüde ilgisiz kalmışlardır. Bu son savaş nedeniyle Osmanlıların Fransa'nın Avrupa'daki durumu ile ilgilenmeye fırsatları dahi yoktu. Zaten Osmanlıların ne Fransa ne de diğer Avrupa'nın önemli başkentlerinde ikamet elçilikleri olmadığından devletlerarası hadiseleri ve ilişkileri dolaylı yollardan takip etmekteydi. Bundan dolayı Fransız ihtilalinin içeriği ve önemini tam olarak anlamaları da zordu. Esasında başlangıçta Fransız ihtilali ve yayılmasından da memnunkluk duydular. Osmanlılar Fransa'daki ihtilal ve karmaşanın diğer Avrupa devletlerini de etkileyeceğini ve zamanla diğer devletlere sıçramasından dolayı özellikle Avusturya'nın barışa yanaşabileceğini de düşünmüşlerdi. Zira Fransa'nın doğrudan Osmanlılarla sınırı olmadığı gibi Fransa, Osmanlı topraklarına uzaktı. Başlangıçta diğer Avrupa ülkelerinde de ciddi bir endişe yokken Orta Avrupa'nın iki güçlü devleti Avusturya ve Prusya 1791 yılında Fransa'daki gelişmelerden endişe etmeye başlamışlardır. Bundan dolayı da Osmanlılar ile Avusturya-Rusya savaşının sonuçlanmasına yönelik faaliyetlerini arttırmışlardır. Osmanlıların 1787 yılından itibaren Avusturya-Rusya ikilisine karşı yürüttüğü savaşta, Fransızların Osmanlılara karşı olan ilgisi ve duyarsızlığına karşın Rusya ve Avusturya'ya karşı denge unsuru olarak Prusya ve İngiltere ile yakınlaşmasıyla sonuçlandı. Özellikle Osmanlılarınla Prusya ile yaptığı ittifak meyvesini verecek Ağustos 1791'de Osmanlılarla Avusturya arasında Zıştovi ve Ocak 1792'de Rusya ile Yaş antlaşmaları teati edildi.²

ve London 1912 ve Jeremy Black, *British Foreign Policy in an Age of Revolutions, 1783–1793*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, C. IV/1, TTK Yayınları, Ankara 1978, Birinci baskı 1959, s. 169-246; Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 45-70; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 37-92 (Stanford J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III*, Harvard Univ. Press. Cambridge Mass. 1971); Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982, s. 348-351 ve Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "The Ottoman Empire and Europe in the Wake of the Second Half of the Eighteenth Century", Ed. Michael Hüttler and Hans Ernst Weidinger, *Ottoman Empire and European Theatre*. Vol.

Genelde bütün Avrupa'yı doğrudan veya dolaylı olarak tesiri altına alan Fransız ihtilalinin yol açtığı gelişmeler Avrupalı devletler tarafından dikkatlice takip edilmekteydi. Zira Fransa'daki ihtilal ve ihtilalcilerin ortaya çıkarmaya çalıştığı yeni düzen Avrupa halkları tarafından ilgiyle ve merakla karşılanmaya başlamıştı. Fransız ihtilalinin ilk iki yılında Fransa'nın rakipleri başta olmak üzere Avrupa'daki monarklar bu ihtilali bir zaaf eseri görüp memnuniyet duymuşları. Bilahare ilerleyen süreçte ihtilalin seyrinden dolayı Avrupa'daki monarklar ise kendi yetkilerinin kısıtlanmasına yönelecek ihtilal ve ayaklanmalardan ürkmeye başlamışlardı. Bundan dolayı bazı ihtilale sevgi besleyen halk kitlelerine karşı devlet otoriteleri Fransız ihtilali sempatanlarına karşı baskıcı politikalar uygulamaya başlamışlardır. 1791 yılından itibaren Avusturya ve Prusya'nın başını çektiği Avrupa devletleri ihtilalin yayılması tehlikesine ve saldırgan vaziyete geçmesinden korkmaya başlayarak saldırı oklarını Fransa'ya yönelttiler. Buna mukabil Osmanlı Devleti, Fransa'daki ihtilalin gelişmelerinden endişe edip eski bir dost devletin sarsılmakta olduğunun düşünmekteydi. Aslında bu Osmanlı Devleti için de önemli bir gelişmeydi ve 1787'nden beri devam eden savaşın bir an önce sona erdirilmesine vesile oldu. Netice itibarıyla Fransa'daki ihtilal beklenmedik bir anda gelişmelerin Osmanlılar için dolaylı olarak faydaya dönüşmesini sağlayıp komşu devletlerin saldırgan politikalarının hızını kesmiştir.³

III. Selim Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin, 21 Eylül 1792 tarihinde ilan edilen Fransız Cumhuriyeti'ni tanımasına yönelik çalışmalar son yıllarda giderek artmaktadır. III. Selim, II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerine dair eser kaleme alan Osmanlı tarihçileri Fransız ihtilali ve Osmanlıların yeni oluşan Fransız Cumhuriyeti'ne yönelik bakış açıları hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle de dönemin vakanüvisleri olan tarihçiler bu konu hakkında çok detaylı bilgi vermemelerine karşın Tanzimat döneminin tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895) yazdığı *Tarih-i Cevdet*'in VI. cildinde detaylı ve yer yer de karşılaştırmalı bilgiler verilmektedir.⁴ Bilahare Cumhuriyet döneminde 1940 ve 1950 yıllarda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* adlı eserlerinin IV. Cildinin 1. kısmında bilgiler

1: *The Age of Mozart and Selim III (1756–1808)*, Wien: Hollitzer Wissenschaftsverlag, 2013, s. 101-149 ve Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "Fransız İhtilali'nden Viyana Kongresi'ne Diploması: Yeni Dünya Nizamına Giriş (1789-1814)", *İlk Çağ'dan Viyana Kongresi'ne Diploması*, Editör, Ahmet Dönmez, Editör, Grafiker Yayınları, Ankara, 2021, s. 343-397.

³ Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası -Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a (1774-1839)", Editör: Mustafa Bıyıklı, *Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi 2*, Gökkuşbu, İstanbul 2008, s. 83-136.

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, tertib-i cedid, Cild. VI*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303.

verilmektedir.⁵ Yine bu bağlamda Enver Ziya Karal'ın *Osmanlı Tarihi* adlı eserinin V. Cildinde konu hakkında bilgiler mevcuttur.⁶ Hem Uzunçarşılı hem de Karal'ın doğrudan olmasa bile bu konulara değinen makaleleri de mevcuttur. III. Selim dönemi Türk Fransız diplomasi üzerine hem Türk hem de Fransız arşiv kaynaklarına dayalı en önemli eser olan “*Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*” adlı çalışma 1964 yılında İsmail Soysal tarafından kaleme alınmıştır.⁷ 1960'lı yıllardan itibaren Fransız İhtilali'nin ilk yıllarına ve yeni kurulan Fransız Cumhuriyeti ile Osmanlıların siyasi ve diplomatik ilişkilerine dair çalışmalarda artış görülmektedir. Özellikle de hem Türkiye de hem de yurt dışında bu konulara doğrudan veya dolaylı değinen çalışmalarda nicelik açısından gelişmeler mevcuttur. Bunlar arasında Ercüment Kuran⁸, Stanford Shaw⁹, Kemal Beydilli¹⁰ ve Mehmet Alaaddin Yalçınkaya'nın çalışmaları önemli yer işgal etmektedir.¹¹ Diğer taraftan bu sahada en son ve geniş kapsamlı araştırma Pascal Firges tarafından 2017 yılında “*French Revolutionaries in the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız İhtilalciler)*” adlı çalışmasıyla çok önemli ve özgün bilgilerle konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır.¹²

Bu sahada yapılan araştırmalarda 2010 yılından sonra yapılan araştırmalarda Yüksek Lisans ve Doktora tezleri açısından da olumlu gelişmeler görülmektedir. Bu tezler arasında Işık Eğrioğlu Ertekin'in “*Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*” adlı doktora çalışması bu araştırmalar arasında en seçkinleri olarak görülmektedir.¹³ Yüksek Lisans tezlerinden ise Meliha Özpekcan'ın “*Türk -*

⁵ Uzunçarşılı, a.g.e.

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK yayınları, Ankara 1983, Birinci baskı 1947 ve Enver Ziya Karal, *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1938.

⁷ İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK Yayınları, Ankara 1964 ve İkinci Baskı 1987.

⁸ Kuran, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968.

⁹ Stanford J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III*, Harvard Univ. Press. Cambridge Mass. 1971. (Bu eserin Türkçe çevirisi için bkz. Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008).

¹⁰ Beydilli, a.g.e.

¹¹ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, The Isis Press, İstanbul 2010.

¹² Pascal Firges, *French Revolutionaries in the Ottoman Empire Diplomacy, Political Culture, and the Limiting of Universal Revolution, 1792-1798*, Oxford University Press, Oxford 2017.

¹³ Işık Eğrioğlu Ertekin, *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne 2023.

*Fransız İlişkileri (1525-1921)*¹⁴ ve Abubekir Duran, “*Mütercim Âsım Efendi Hayatı (1755-1819) ve Târih-i Âsım’da Fransa Meselesi*”¹⁵ adlı çalışmaları zikredilmeye değerdir. Son yıllarda konuya doğrudan olmasa da dolaylı ele alan çalışmalar arasında makaleler vardır. Bunlar arasında Ayşe Pul’un “*Osmanlı- Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri*”¹⁶, Sıtkı Uluerler’in “*Fransız İhtilali ile Değişen Avrupa Düzeninde Osmanlı Devleti’nin Uygulamaya Çalıştığı Denge Siyaseti ve Sonuçları (1795-1801)*”¹⁷ ve Mehmet Ali Karaman’ın “*Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri*”¹⁸ adlı araştırmaları zikredilmeye değerdir.

Fransız Cumhuriyetinin Kurulmasına Giden Süreç ve Cumhuriyet Rejiminin İlk Yılında İzlediği Dış Politika (1791-1793)

Osmanlılar 1787-1792 yıllarında savaş sürecindeyken ve savaş bittikten sonra Avrupa’da Fransız İhtilaline ve ihtilalle gelişmeye başlayan yeni düzeni yakından takip etmekteydi. Fransa’da çok hızlı gelişen siyasi gelişmeler kralın yetkilerinin kısıtlanıp meşrutiyet rejimine geçişle sonuçlanmıştır. Aynı zamanda Prusya ve Avusturya, 1791 yılının ilk aylarından itibaren Fransa’ya karşı ortak hareket etmek için gizli diplomatik müzakerelere başlamıştır. Yapılan gizli müzakereler meyvesini verecek ve nihayetinde 27 Ağustos 1791’de Avusturya İmparatoru ile Prusya Kralı arasındaki görüşmelerden sonra Pilnitz Deklarasyonu doğacaktır. Bu bildirgeye göre her iki devlet XVI. Louis’yi tahta çıkarmak gayesiyle Fransa’ya karşı bir savaşa girmeye hazır olduklarını bildirmektedirler. Bu sırada Doğu Avrupa’da Rusların Polonya’nın taksimi meselesine odaklandığını gören Prusya ve Avusturya da pay alabilme düşüncesiyle Fransa meselesinde acele etmiyorlardı. Bununla birlikte Avusturya Dışişleri Bakanı Koblenz’in ısrarı neticesinde 7 Şubat 1792’de Avusturya ile Prusya arasında bir ittifak anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde her iki ülke, Fransa’ya karşı 40.000-50.000 kişilik birer orduyla hareket etmeyi ve savaş giderlerini Fransa’nın kaynaklarından karşılamayı hedeflemişlerdi. Ayrıca, Prusya Alsas’ı ilhak etmeyi, Avusturya

¹⁴ Meliha Özpekcan, *Türk - Fransız İlişkileri (1525-1921)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

¹⁵ Abubekir Duran, *Mütercim Âsım Efendi Hayatı (1755-1819) ve Târih-i Âsım’da Fransa Meselesi*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

¹⁶ Ayşe Pul, “Osmanlı- Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri”, *OTAM* 22, 2007, s. 159-176.

¹⁷ Sıtkı Uluerler’in “Fransız İhtilali ile Değişen Avrupa Düzeninde Osmanlı Devleti’nin Uygulamaya Çalıştığı Denge Siyaseti ve Sonuçları (1795-1801)”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 10 Sayı 20, 2020, s. 51-80.

¹⁸ Mehmet Ali Karaman, “Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2018, Sayı: 44, s. 62-79.

ise Belçika'daki topraklarını genişletmeyi veya Belçika'yı Bavyera ile değiş tokuş etmeyi düşünmekteydi.¹⁹

Öte yandan Fransa kralı ve kraliçesinin Avusturya'ya kaçarken yakalanmaları sonucunda, ihtilalciler daha radikal kararlar almıştır. Bunun sonucunda 3 Eylül 1791'de Ulusal Meclis tarafından hazırlanan Fransa Anayasası'nı kral 14 Eylül'de onaylamıştır. Ancak kraliçe Avrupalı hükümdarlara gönderdiği gizli yazışmalarında, kralın bu tarz kararları kendi iradesiyle onaylamadığını belirterek dışarıdan yardım ümidi içinde olduklarını belirtmekteydi. Bilahare bu ortam içerisinde Fransız Yasama Meclisi, 1 Ekim 1791'de açılacaktır. Hanedanın diplomatik bağlantılarının ihtilale karşı bir harekât haline gelmesinden endişelenen Yasama Meclisi, kralın yurt dışına kaçma teşebbüsünde bulunduğu sırada olaya karışmış olan dışişleri bakanı Montmorin (16 Temmuz-29 Ekim 1791) başta olmak üzere bakanlık çalışanlarının çoğunu görevlerinden aldı. 1791 yılının sonbaharında Yasama Meclisi, daha önce Ulusal Meclis'in yapmış olduğu gibi, bir diplomatik komite seçerek bakanlığın faaliyetlerini ve yabancı devletlerle yapılan yazışmaları da takip edeceklerdi. Fransız yönetiminin önde gelen isimleri Robespierre ve Marat Fransız ordularının kazanılacak zaferlerin sonucu olarak halk hâkimiyetinin her sahada pekişeceğini düşünmekteydiler.²⁰

Fransız İhtilal yönetimi Fransa'nın baş düşmanı olarak Avusturya'yı görmektedir. Onlara göre Fransız diplomasisinin en önemli görevi, Fransa'ya karşı bir koalisyonun oluşumunu engellemek adına özellikle Prusya'yı eski düşmanlıklarından yararlanarak Avusturya'dan ayırmaktır. Ayrıca İngiltere'nin tarafsızlığını sağlamak için de diplomatik faaliyetlerde bulunulmalıydı. Ancak netice itibarıyla Fransızların diplomatik teşebbüsleri başarısız olacaktır. Avrupa'da kutuplaşma ve savaşın ayak sesleri yükselmeye başladığı bir dönemde 15 Mart 1792'de Fransız dışişleri bakanlığına Dumouriez atandı. Dumouriez diplomasisi Avusturya'yı baş düşman olarak görüp bu devleti ezip, Fransa'nın çevresindeki devletleri kendisine bağımlı hale getirmeyi tasarlamaktaydı.²¹ Diplomaside fevkalade elçi (ambassadeur ordinaire) unvanı da kaldırılarak Avrupa başkentlerine birinci ve ikinci sınıf elçiler atanıp birçok elçi değiştirilmiştir. Öte yandan yeni atanan elçilere gönderilen talimatlarda Fransız diplomasi anlayışının apaçık ve basit olması,

¹⁹ Fransa'nın İhtilal sonrası izlediği dış politikadaki değişim hakkında bk. William Fiddian Reddaway, *A History of Europe From 1715 to 1814*, Methuesn & Co LTD. London 1959, s. 323-342; Mowat, a.g.e., s. 255 ve Vladimir Potyemkin ve diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, C. I, çev. Atilla Tokatlı, Evrensel Yayınevi, İstanbul 2009, s. 319. Charles Alan Fyffe, *History of Modern Europe 1792-1848*, Cassell, London, New York, Toronto ve Melbourne 1924, birinci baskı 1880, s. 1-4 ve J. Steven Watson, *The Reign of George II 1760-1815*, Clarendon Press, Oxford 1991, s. 298-299.

²⁰ Fyffe, a.g.e., s. 7-10 ve Soysal, a.g.e., s. 89-90.

²¹ Soysal, a.g.e., s. 89.

entrika, tuzak ve bu tür kurnazlıklara başvurulmaması gerektiği belirtilmektedir. Bu durum eski rejimin bir uzantısı olarak kabul edilmekteydi. Buna göre ihtilalci bir Fransız diplomatı dürüst, samimi ve sade davranması gerektiği de bildirilmektedir. Mart 1792'de Fransa'da Meclis'in sol kanadını teşkil eden Girondinler iktidara gelmelerine rağmen Dumouriez'i görevde tuttular.²²

1792 yılının başlarında Fransa'da diplomasi sahasında ciddi gelişmeler yaşanırken, 1 Mart 1792 tarihinde Avusturya İmparatoru II. Leopold ölüp yerine geçen oğlu II. Franz, Fransa'daki ihtilalci rejimle zaman geçirmeden savaşmak niyetindeydi. II. Franz, Fransız Dışişleri Bakanı Dumouriez'in Avusturya'nın Prusya ile yaptığı ittifakı bozması ve Fransa'ya karşı işbirliği içinde olan silahlı mültecileri desteklememesi tavsiyelerini de kabul etmemiştir. II. Franz'ın ret cevabı üzerine, 20 Nisan 1792 tarihinde Fransız Yasama Meclisi, Avusturya'ya savaş açma yetkisini alarak savaşa hazırlanmaya başlamıştır. Böylece, Avrupa'yı 23 yıl boyunca etkileyecek koalisyonlar dönemi savaşları başlamış olacaktır. Fransız ordusu ihtilalin neticesinde krallık ve ihtilalci otorite arasında kaldığından paramparçaydı. Koalisyon güçlerinin harekete geçmesinden sonra uğranılan askeri yenilgiler ve kralın ihanetinin ortaya çıkışı, krallık rejiminin kesinlikle devrilmesine yol açmıştır.²³

I. Koalisyon Savaşı'nın Nisan 1792'de başlamasıyla özellikle de Prusya ordularının Ren havzasındaki Fransızlara karşı üstünlüğü neticesinde Fransa topraklarına 10 Ağustos 1792'de girmesi ve 2 Eylül'de de Verdun'u ele geçirmesini takip eden birkaç hafta sonrasında Fransa; 20 Eylül 1792'de Valmy yakınlarındaki savaşı kazanmış, hadiseleri kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Bilahare yeni rejimin orduları kısa sürede ülkeyi düşmanlardan temizleyip Savoy ve Nice ile Avusturya'ya tabi olan Belçika'nın bir kısmını ele geçirecektir. Fransız ordularının ilerleyişi genelde bölge halkları tarafından memnuniyetle karşılanacak ve oradaki toplumlarda hızlı bir şekilde, feodaliteye tanınan haklar kaldırılacaktır. Öte yandan Fransa'da 10 Ağustos 1792 günü başlayan halk ayaklanması ise krallık rejiminin sonunu getirecek hareketlerden birisi olacak ve 20 Eylül'de Yasama Meclisi yerini Konvansiyon Meclisine devredecektir. Konvansiyon ilk iş olarak 21 Eylül 1792'de Fransa'da Cumhuriyet rejimini ilan edecektir. Cumhuriyet rejimi eski bakanları ve bürokratları tamamen yenileriyle değiştirecektir. Fransa Cumhuriyeti'nin ilk dışişleri bakanı olarak Girondinlere mensup olan Lebrun 10 Ağustos 1792'de daha önceki görevinde bırakılmıştır.²⁴

²² Potyemkin, *a.g.e.*, s. 333-334.

²³ Soysal, *a.g.e.*, s. 90 ve Fyffe, *a.g.e.*, s. 6-10.

²⁴ Soysal, *a.g.e.*, s. 90-91 ve Reddaway, *a.g.e.*, s. 330-331.

Girondinlerin öncülüğüyle Fransa'nın 1792 sonbaharı ve 1793 yılı başlarında elde ettiği kazanımlar ve oradaki halkın yaklaşımı Fransız diplomasinin başarısını göstermektedir. Fransızlar bu başarıyı sürdürmek, Hollanda, Ren havzası ile Alplerde üstünlük kurmak ve kendilerine karşı oluşturulan ittifakı parçalamak için gayret edecektir. Girondinler, Fransa'ya karşı oluşturulan koalisyonu parçalamak amacıyla diplomatik teşebbüslere çok önem vermekteydiler. Diplomatik manevralarda koalisyonun üyelerini birbirine düşürecek planlar düşünmekteydiler. Modern ve dinamik ordusuyla öne çıkan Prusya'ya yaklaşp bu ülkenin tarafsızlığını sağlamak ve Prusya'ya Avusturya'dan koparılacak bazı toprak parçalarını vermek, böylece diğer Avrupalı devletlerin de koalisyona katılmaktan imtina edeceklerini düşünmekteydiler. Öte yandan Lebrun İsveç ve Osmanlı Devleti ile de bir ittifak kurarak bu devletleri Rusya'ya karşı bir savaşa yönlendirerek Doğu'da Rusları oyalama taktiğini düşünmekteydi.²⁵ İngiltere, Fransız askeri başarılarının neticesinde ihtilalin Belçika ve Hollanda'da da zafere ulaşmasından sonra, tehdit sırasının kendisine yöneleceğini, Fransızların yayılmacı politikalarının Fransa'nın ticari ve endüstriyel zenginliğini artırdığını, bunun ise Avrupa'da İngiltere'nin nüfuzuna darbe vurabileceğini görmekte ve tedirgin olmaktaydı.²⁶

Fransız monarşinin kaldırılmasından sonra hemen bütün devletler, Fransız Cumhuriyeti ile ilişkilerini kesmişlerdir. Fransa İhtilali'ne ve cumhuriyetine karşı düşmanca tavır takınmayan devletler arasında Osmanlı Devleti, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri vardı. Bu esnada Fransa diplomatik yalnızlıktan kurtulmak için resmi veya gayri resmi her türlü vasıtayı kullanmayı amaçladı. Bunlar arasında gizli müzakerelere teşebbüs etme ve ikinci dereceden aracılarla uygun zemin arayışı gibi diplomasiyle bağdaşmayan kuralları da denemiştir. 21 Ocak 1793'de Fransa Kralı XVI. Louis'nin idamı monarşi düzenine sahip olan Avrupalı ülkelerde infiale sebebiyet vererek Fransa ile uzlaşma ve anlaşma imkânı zeminini tamamen kapatıp İhtilal rejimi karşısında büsbütün birleşmişlerdir.²⁷

Başlangıçta Fransız İhtilal ordularının seferleri özellikle de Belçika hızlı şekilde ilerlemesine yol açması üzerine Avusturya çekilmek zorunda kalmıştır. Ekim 1792'de Fransız ordularının Ren havzasında kurduğu üstünlükle savaş Alman topraklarına kaymıştır. Bilahare General Dumouriez komutasındaki ihtilal orduları 6 Kasım 1792'de Hollanda'da Jemappes'de Avusturyalıları yenmesi ve Aralık ayında ise Nice ve Savoy'un ilhakından sonra her şey Fransızların lehine dönmeye başladı. Avrupa halklarının ihtilal ordularına sempati beslemesi ve Fransa'ya karşı birleşen Prusya-Avusturya

²⁵ Potyemkin, *a.g.e.*, s. 335-337.

²⁶ Potyemkin, *a.g.e.*, s. 337-338.

²⁷ Soysal, *a.g.e.*, s. 90 ve Reddaway, *a.g.e.*, s. 344.

ittifakının askeri anlamda yetersiz kalışları gibi birçok sebeple İngiltere de koalisyon savaşına katılmak zorunda kaldı. 1 Şubat 1793'de Konvansiyon yönetimi İngiltere'ye savaş açacaktır. Maddi bakımdan güçlü İngiltere, ortak askeri bir harekât karşılığında kendilerine para yardımlarında bulunmayı vaat ettiği Rusya, Prusya, Sardinya ve Napoli krallıklarıyla bir dizi anlaşma imzalamıştır. Mart 1793'de koalisyonla İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya, İspanya ve Hollanda ile bazı Alman prenslikleriyle Sardinya, Piyemonte ve Napoli de katılmıştır.²⁸

Fransa'ya karşı oluşturulan bu güçlü koalisyonunun en belirgin amacı Fransız monarşisinin yeniden tesisiyle birlikte Fransa'nın bir kısım topraklarının ilhakı ve yağma edilmesi idi. Ancak Fransa'nın taksimatı hususundaki bu tasarılar, koalisyon diplomatları arasında tartışma ve çekişmeleri su yüzüne de çıkarmıştı. Bu sırada 1792 yazında Ruslar Polonya'yı işgal etmesi üzerine Prusya, Valmy Savaşı'nda Fransızların koalisyon güçlerini yenmesinden sonra, Polonya taksiminden kendi hakkına düşen toprak parçasının verilmediği takdirde savaşı sürdürmeyeceğini Ruslara bildirip ordularını da Polonya'ya sokmuştur. Bu oldubitti karşısında Rus Çariçesi II. Katerina, Prusya'nın Polonya'nın ikinci taksiminden pay almasını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.²⁹

Jakoben ve Thermidor Dönemleri Fransız Dış Politikası (1793-1795)

1792 yılı sonlarında ve 1793 yılı baharında, Fransızların Girondinler önderliğinde kazandığı askeri başarılar uzun sürmeyecektir. İngiltere'nin de Koalisyon güçlerine katılmasından sonra Fransızların farklı cephelerde mücadele etmek zorunda kalmaları yenilgilerinin yolunu açacaktır. Nitekim 1793 yılı baharından itibaren Avusturyalılar Belçika'yı, Prusyalılar da Ren Irmağı'nın sol yakasını tekrar zapt ettiler. Fransız topraklarının yabancı orduların istilasına maruz kalması Fransa'da ihtilalci muhalif grupların ayaklanmasına yol açmıştır. Bunun üzerine Mart 1793'te Konvansiyon, Kamu Selameti Komitesi'ni kuracak ve yürütme erkini bu Komiteye verecektir. George Danton ile Bertrand Barère bu komitede dış işlerinin yönetiminden sorumlu olan kişilerdir. Girondinler ve diğer yeni çıkan oluşumlarda askerî yenilgilerden sonra gelişen hadiselerde diplomasi işlerine de önem vermişlerdir. Komite, Danton'a diplomaside atılacak adımlarda tam yetki verdi. Danton koalisyonu parçalamakla görevli birçok diplomatik heyeti

²⁸ Fyffe, *a.g.e.*, s. 34-44 ve Watson, *a.g.e.*, s. 358-367.

²⁹ Reddaway, *a.g.e.*, s. 341-343. 23 Ocak 1793'te gerçekleşen Polonya'nın bu taksiminde Rusya'nın Ukrayna, Beyaz Rusya ve Litvanya'nın önemli toprak parçalarını alırken Prusya'nın da Danzig, Thorn, Posen ve Gnesen şehirlerini ele geçirmiştir. Avusturya bu durum karşısında seyirci kalmıştır. Zira Prusya, Avusturya'nın Belçika'yı tekrar ele geçirmesinden sonra Bavyera ile takas hususunda yardım vaadinde bulunmaktaydı.

Avrupa ülkelerine gönderip özellikle de tarafsız ülkeleri kendi taraflarına çekmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmaları için görevlendirildiler.³⁰

Fransızların askeri alandaki yenilgiler neticesinde ülke içerisindeki siyasi rekabet de eklenince 31 Mayıs-2 Haziran 1793 arasında süren 3 günlük bir ayaklanmadan sonra Girondinler iktidardan uzaklaştırılıp Jakobenler iktidara gelmişlerdir. Jakobenler iktidarının başlarında Danton'u görevinde bırakmalarına rağmen Dışişleri Bakanı Lebrun tutuklanarak yerine Robespierre'in adamlarından Desforges Pierre Jean Baptiste Choudard Desforges getirilecektir. Jakobenler her alana sert ve katı el attıkları için genelde bir terör diktatörlüğü oluşturmuşlardı. 1793 Temmuz'undan 1794 Temmuz'una kadarki süreçte Kamu Selameti Komitesi'nin diplomasisi, Jakobenler ve Robespierre'in ihtilalci diplomasi ilkeleri, 1793 Anayasası'nda Fransa kendisini bütün hür halkların doğal müttefiki olarak farz ediyordu.³¹

1793 yazından itibaren Robespierre, Cumhuriyetin yabancı ülkelerle ve Kamu Selameti Komitesi ile olan ilişkilerine bizzat el atmıştır. Zaten bu savaş ortamında Komite'nin yarı resmî diplomatik ilişki kurup sürdürebildiği ülkeler pek fazla değildi. Bunlar Osmanlı Devleti, İsveç, Amerika Birleşik Devletleri, Ceneviz, İsviçre ve Cenevre'den ibaret bulunuyordu. Zaten 1793 yılı yazından itibaren, yabancılarla görüşme ve pazarlık, temsilcilerin atanması ve denetlenmesi gibi bütün önemli diplomatik sorunlar, Kamu Kurtuluş Komitesi'nin yetki alanına alınmış bulunmaktaydı. 1793 yılının Eylül ayında Komite, geçici diplomatik kurallar adı altında bir dizi kural kabul edecektir. Bu kurallar uyarınca Fransız Cumhuriyeti sadece iki ülkede, Amerika Birleşik Devletleri ile İsviçre'de resmî büyükelçi bulundurma kararı almıştır. Bütün öbür ülkelerde, sadece gizli ajanlardan faydalanılacaktı.³²

³⁰ Soysal, *a.g.e.*, s. 92-93; Fyffe, *a.g.e.*, s. 48-52 ve Reddaway, *a.g.e.*, s. 344-346.

³¹ Robespierre'in bu dönemdeki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz., Peter McPhee, *Robespierre Devrimci Bir Yaşam*, Çeviren Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 173-241; Fyffe, *a.g.e.*, s. 48-53 ve Reddaway, *a.g.e.*, s. 346-349. Fransızlar diğer halkların rejimine karışmayacaklar ve kendi iç işlerine el atılmasını da hiçbir şekilde kabul etmeyecekti. Jakobenler, Robespierre'in asıl hedefi, ihtilalin ülke sınırları dışına taşırılmasından ziyade Fransa'nın düşmandan temizlenmesidir.

³² Fransa bu sıralarda Osmanlı devleti diplomatik ilişkileri üst seviyelere çıkartmaya çalışmasına rağmen Osmanlılar Fransa'daki gelişimleri temkinli izlemişlerdir. Bunun neticesi olarak Osmanlılar kadim ilişkiler içerisindeki Fransa yerine ilk daimi ikamet elçisi Yusuf Agâh Efendi'yi 1793 yılında İngiltere'nin başkenti Londra'ya göndermiştir. Eylül 1793'te Komite, savaşılan ülkelerin temsilcileriyle her türlü görüşmeyi kesme kararına varacaktır. 5 Aralık 1793 tarihli kararname ile de bütün diplomasinin yönetimi kesin şekilde Kamu Selameti Komitesi'ne bırakılmıştır. İlk ikamet elçiliğinin açılması hakkında Temmuz 1793 tarihinde Osmanlı Devleti İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir Robert Ainslie ile temasa geçtikten sonra ilk ikamet elçisi olan Yusuf Agâh 1793 Aralık sonlarında Londra'ya ulaşmıştır. Yusuf Agâh'ın elçiliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)", *Osmanlı Araştırmaları XXXI*, 2008, s. 127-159 ve Potyemkin, *a.g.e.*, s. 349-350.

Robespierre ana düşman olarak İngiltere'yi görmüş, Konvansiyon da Fransız limanlarını İngiliz gemilerine yasaklayan Denizcilik Yasası'nı onaylamıştır. Kamu Selamet Komitesinin Robespierre tarafından yönetilen diplomasisinde izlenilen politikaların en önemlisi Fransa'yı politik ve ekonomik yalnızlıktan kurtarılması için tarafsızlık politikaları yürüten Osmanlı Devleti, İsveç, Danimarka ve Ceneviz ile bir koalisyon oluşturmayı tasarlamıştır.³³

Daha önce, Danton zamanında Marais ve Sémonville isimli diplomatik temsilciler Osmanlı Devleti'ne ve İtalyan şehirlerine gönderilmiştir. Ancak bu heyetler gerekli gizlilik tedbirleri alınmadığından yolda İsveç'ten geçerken Avusturyalılar tarafından yakalanıp tutuklanmışlardı. Avusturya'nın yaptığı bu teşebbüs, tarafsız bir ülkede gerçekleştiği için devletler hukukuna aykırıydı. Bu dönemin bir özelliği olarak Fransa'ya karşı koalisyon devletlerinin diplomatik ajan ve kuryelere karşı silahlı saldırı olağan davranış haline gelmiştir.³⁴ Avusturyalılar, Fransızların Osmanlılara gönderdikleri elçisi Sémonville'i tarafsız bir bölgede diplomatik teamüllere aykırı olarak tutuklayıp elindeki belgelere de el koymuşlardır.³⁵ Fransa bu esnada Osmanlıları kendisine karşı oluşan koalisyonu dengeleyebilecek güçte bir ülke olarak görmekteydi. Bundan dolayı da Babıâli'yi kuşkulandırmak istemediğinden, Osmanlı topraklarında bulunan Fransız tüccar kolonilerinde herhangi bir ihtilalci propagandaya teşebbüs etmekten imtina etmiştir. Lebrun döneminde İstanbul'a atanan Fransız elçisi Descorches de Komite'nin kendi faaliyetlerine maddi bakımdan yeterince yardımda bulunmamasından dolayı başarısız kalmıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti ise maceracı olarak gördüğü Fransız Cumhuriyeti'nin kazanacağına inanmadığı gibi bu konuda özellikle Rusya, Prusya, Avusturya ve İngiltere ile ilişkilerini bozmak istemiyordu. Osmanlılar 1756 yılında Avusturya-Fransa ittifakı ve bilahare Fransa veliahdı Louis'in Avusturya prensesi Marie Antoniette ile evlenmesini de hazmedememiştir. Robespierre, İsveç ile bir ittifak ve yardım konusunda gizli müzakereler yürütmesine rağmen fiiliyata geçememiştir. Robespierre 1794'te Polonya'daki Kosciuszko ayaklanması karşısında kendilerinden yardım istenmesine rağmen kayıtsız kalıp koalisyon devletlerinin dikkatini ve gücünü Fransa'dan Polonya'ya yöneleceği için herhangi bir adım atmamıştır.³⁶

Robespierre, Fransa'ya karşı oluşturulan koalisyonun parçalanmasını sağlamak amacıyla 1793 sonbaharında, geniş bir gizli ajan şebekesi kurulması için harekete geçti. Bu ajanların vazifeleri koalisyon devletleri arasında güvensizlik çıkarmak ve aralarındaki husumetleri kaşıyarak düşmanlık

³³ Potyemkin, *a.g.e.*, s. 345–346.

³⁴ Fyfee, *a.g.e.*, s. 61 ve Potyemkin, *a.g.e.* s. 346.

³⁵ Soysal, *a.g.e.*, s. 95–100.

³⁶ Soysal, *a.g.e.*, s. 101-133 ve Fyfee, *a.g.e.*, s. 61.

uyandırmaktır. Bunu gerçekleştirmek amacıyla ihtilal taraftarı olan Fransız Cumhuriyeti'ne bağlılıkları her türlü şüpheden uzak yabancılar arasından ajanlar seçilerek yabancı hükümetler içinde itibarlı bakanlarla, bürokratlarla ve gözde kişilerle de bağlantı kurulmaktaydı. Bu işleri organize etmekle İsviçre'deki Basel şehrinde bulunan Fransa Büyükelçisi Barthelemy görevlendirildi.³⁷ Robespierre'in liderliğindeki Jakobenler idaresinin koalisyon devletleriyle barış müzakereleri için arayışları sürerken görüş ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. 1794 yazından itibaren Fransızların kazanmaya başlamasıyla birlikte koalisyon ve tarafsız ülkeler arasında ihtilacı Fransız Cumhuriyeti'ne karşı yumuşama başlamıştır. Artık Avrupa başkentlerinde diplomatlar ön plana çıkarak resmi veya gayri resmi görüşmeler yürütmeye başlamaları sonucu İspanya'nın Danimarka büyükelçisi, Kopenhag'daki Fransız temsilcisiyle pazarlığa giriştiği sıralarda Prusya ve Avusturya'nın diplomatları da Fransa ile ülkeleri arasında barış müzakerelerine hazır olduklarını bildirmişlerdir. Robespierre, Fransa'sı acele etmeyerek koalisyon arasındaki çatlağın genişlemesinin yanı sıra askeri başarıların hızının kesilmesini de istememekteydi. Fransızlar 1794 yılının tam ortalarında Belçika'da yeniden üstünlük elde edince Fransa'nın koalisyon güçleri tarafından istila tehlikesi de ortadan kalkmıştı.³⁸

Jakobenlerin içeride izlediği bir dizi sert politikalar halkı kendi iktidarından soğutmuş ve bütün muhalifleri işbirliği yapmaya yöneltmiştir. Bu gruplar 27 Temmuz 1794'te (9 Thermidor) Thermidor Tepkisi olarak adlandırılan bir hükümet darbesi yaparak Belçika ve Ren nehrinin sol yakasını ele geçirmek için Fransız ordularının başarılarının sağladığı elverişli durumu fazlasıyla değerlendireceklerdi. Ülkede Jakobenler süratli bir şekilde tamamen tasfiye edilmeye başlandı ve yeni iktidarda burjuvazi sınıfı ön plana çıktı. Burjuvazi sınıfı ise Fransız ihtilal ilkelerini kendi çıkarlarına yontarak hürriyetçi ve ihtilalci mücadele yerine Fransa'nın yayılmacı politikalarına hizmet eden saldırgan politikalara yol açacak bir usul izlediler.³⁹

Thermidor iktidarı sırasında Cumhuriyet ordularının başarıları koalisyon içindeki karışıklık ve hoşnutsuzlukları giderek artırmıştır. İşte bu devrede Fransız diplomasisinin hedefi kendi lehlerine değişen şartları bir kat daha hızlandırıp koalisyonu bölmeyi ve yayılmacı bir siyaseti hedeflemeye başladılar. Thermidor, koalisyon devletleriyle pazarlığa hazırlanırken, kendi

³⁷ Potyemkin, *a.g.e.*, s. 346.

³⁸ Bu askeri başarılar eskiden olduğu gibi Fransa'nın kendi toprakları dışında da sürdürülmesi gerektiği düşüncesini uyandırmıştır. Ancak Robespierre, Fransa'nın güven altına alındığını beyan ederek Savoy ve Nice bölgelerini savunma zorunluluğunu kabul edip Ren Nehri'nin sol yakasını ele geçirme girişimine karşı çıkmıştır. McPhee, *a.g.e.*, s. 223-235; Potyemkin, s. 348 ve Fyfee, *a.g.e.*, s. 62-65.

³⁹ Soysal, *a.g.e.*, s. 93 ve Potyemkin, *a.g.e.*, s. 349.

çıkarlarını diplomasi aracılığıyla bir kat daha pekiştirme niyetiyle hareket etmişler ve kendi güdümünde Kamu Selamet Komitesi'ni de muhafaza etmiştir. Thermidor iktidarında 1794 Kasım sonundan itibaren Prusya ile yürütülen diplomatik müzakereler, 5 Nisan 1795 tarihinde Basel Anlaşması'yla neticelendi. Bu antlaşma gereğince Prusya, Ren Nehri'nin sol yakasını Fransa'ya bırakılıp Kuzey Almanya tarafsızlaştırılmıştı. Aynı yılın 16 Mayıs'ında Hollanda ile Lahey'de yapılan barış anlaşması gereğince de bu ülke, Fransa'ya bağımlı bir cumhuriyet haline girmişti. Bilahare Fransa, 22 Temmuz 1795 tarihinde yine Basel'de İspanya ile barış imzalamıştır. En son olarak 1 Ekim 1795 tarihli bir kararnameyle Belçika ve Ren Nehri'nin sol yakası da Fransa'ya bağlanmıştır.⁴⁰

Fransa'ya karşı oluşturulan koalisyonun dağılışı neticesinde 1795 yılında Polonya'nın son taksimi hızlanmıştır. 1794'te Polonyalılar, Kosciuszko yönetimi altında ayaklanmışlar; fakat dışarıdan kendilerine destek bulamamışlardır. Çok geçmeden Rus ordusu, Polonya'ya girip kanlı bir şekilde Varşova'yı işgal etmiştir. Bunun üzerine Prusya da harekâta geçerek ordularını Varşova ve Krakow üzerine yönlendirecektir. Bu tarihten itibaren tarihten ve haritadan bağımsız Polonya silinecektir. Yaşananlara seyirci kalmak istemeyen Avusturya da Lublin şehrini işgal etmiştir. 1790'lı yılların ilk yarısında Polonya'nın taksimi meselesi koalisyonunun gücünü başka bir alana çektiğinden Fransa üzerindeki baskıları hafifletip Fransa'nın askeri olarak toparlanmasına neden olup yeni modern ordunun tek başına Avrupa'yla başa çıkacak güce ulaşmasına yol açmıştır.⁴¹

Fransa Cumhuriyeti'nin Prusya, Hollanda, İspanya, Osmanlı Devleti ve ardından da diğer ülkelerin yeni Fransız rejimini tanımaları ve koalisyonun parçalanması, İngiltere ile Avusturya'nın Fransa'ya karşı birlikte mücadele etmesini gerektirmiştir. Polonya'nın taksimi meselesini halleden Rusya,

⁴⁰ Fyffe, *a.g.e.*, s. 65-67 ve Soysal, *a.g.e.*, s. 136-137 ve 148.

⁴¹ Michail Duffy, "Pitt, Grenville and the Control of British Foreign Policy in the 1790's", *Nights Errant and True Englishmen: British Foreign Policy 1600-1800*, ed. Jeremy Black, John Donald Publisher, Edinburg 1989, s. 151-177; Reddaway, *a.g.e.*, s. 358 ve Potyemkin, *a.g.e.*, s. 353-354. Prusya ile bir savaştan çekinen Rusya, Polonya'nın son taksimine komşularının ortak olmasına istemeyerek de olsa rıza göstermiştir. Polonya'nın taksimi meselesi Fransa üzerinde yürütülen koalisyondaki en büyük gedik oldu. Özellikle de Krakow şehrinin Prusya'ya mı Avusturya'ya mı verileceği çekişmeleri gün yüzüne çıktı ve neticede Prusya'nın 1795 yılında koalisyondan ayrılmasına neden oldu. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Pitt de 1795 yılında, Prusya'ya yaptığı maddi yardımı kesme kararı alacaktır. Rusya dinamik bir Prusya'nın gelecekte Avusturya'dan daha ziyade kendisi için tehlikeli olacağını gördüğünden Avusturya ile gizli görüşmeler neticesinde Krakow'un Avusturya'ya bırakılmasını kabul etti. Bu gelişmeler karşısında Prusya'ya Varşova, Avusturya'ya ise Lublin ve Krakow şehirleri ile civarları düşerken Rusya'ya da Litvanya, Kurlandiya ile Niemen ve Bug nehirleri arasındaki topraklar bırakılıyordu. Bu dönemde Prusya ile Avusturya'nın Fransa'ya karşı savaşta olmalarından dolayı Ruslar topraklarını batıya doğru ciddi bir engel olmadan genişletmişlerdir.

1795'te İngiltere ve Avusturya ile yeni bir ittifak yapmıştır. İngiltere mali bakımdan Avusturya'ya yardım ederken Rusya bu ittifaka büyük bir ordu hazırlayarak katılacağını bildirmiştir. Lakin II. Katerina'nın 17 Kasım 1796'da ölüp yerine oğlu I. Paul'un geçmesi ve Prusya'nın bu hazırlığa karşı düşmanca tavır takınması, Rusların savaşa fiili olarak katılmasına engel olmuştur.⁴²

Osmanlı Devleti'nin Fransız Cumhuriyetiyle Diplomatik Temaslarının Seyri

Bütün Avrupa'yı birkaç yıl içinde tesiri altına alan Fransız ihtilali ve arkasından Cumhuriyet rejiminin ilanı Avrupalı devlet adamları tarafından dikkatlice ve endişeyle takip edilmekteydi. Zira Fransa'daki ihtilal ve ihtilalcilerin ortaya çıkarmaya çalıştığı yeni düzen Avrupa halkı tarafından ilgiyle ve merakla karşılanmaya başlamıştı. Fransız ihtilalinin ilk iki yılında Avrupa'daki monarkları ve özellikle de Fransa'nın rakipleri bu ihtilalin bir zaaf eseri görüp memnuniyet duymuşlardı. Bilahare ilerleyen süreçte ihtilalin seyrinden dolayı Avrupa'daki monarşiler ise kendi yetkilerinin kısıtlanmasına yönelecek ihtilal veya ayaklanmalardan ürkmeye başlamışlardı. Bundan dolayı Avrupalı halkın büyük kısmı ihtilale sevgi beslerken devlet otoriterleri Fransız ihtilali sempatzanlarına karşı baskıcı politikalar uyumaya başlamışlardır. 1791 yılından itibaren Avusturya ve Prusya'nın başını çektiği Avrupa devletleri ihtilalin yayılması tehlikesine ve saldırgan vaziyete geçmesinden korkmaya başlamaları üzerine yönlerini Fransa'ya yönelttiler. Buna mukabil Osmanlı Devleti, Fransa'daki ihtilalin gelişmelerinden endişe edip eski bir dost devletin sarsılmakta olduğunun düşünmekteydi. Aslında bu Osmanlı Devleti için önemli bir gelişmeydi ve 1787'nden beri Rusya-Avusturya ikilisine karşı devam eden savaşın bir an önce sona erdirilmesine vesile oldu. Netice itibariyle Fransa'daki ihtilal beklenmedik bir anda Osmanlılar için dolaylı olarak faydaya dönüşmesini sağlayıp komşu devletlerin saldırgan politikalarının hızını kesmiştir.⁴³

Aslında İhtilalin ilk yıllarında Fransa'daki gelişmeleri Sultan başta olmak üzere Osmanlı devlet erkânı Fransa'nın bir iç meselesi olarak değerlendirmişlerdir. Fransa'daki hadiseleri daha çok İstanbul'daki yabancı elçilerin haber, gözlem ve yorumları üzerinden analiz etmekteydiler. III. Selim Fransa'daki gelişmeler hakkında XVI. Louis'den bilgi de istemişti. Kral 20 Ekim 1791 tarihli yazdığı cevap Fransa'daki gelişmelerin iki ülke arasındaki dostluğun daha gelişeceği yönündeki ifadeler şöyledir: *"...Francenin nizamında vuku bulan tebeddül ve tagayyür iki hükümdar ve iki*

⁴² Fyfee, *a.g.e.*, s. 67; Seton-Watson, *a.g.e.*, s. 65 ve Soysal, *a.g.e.*, s. 157.

⁴³ Shaw, *Eski ve Yeni Arasında*, s. 69-92; Mehmet Ali Karaman, *a.g.m.*, s. 66 ve Pul, *a.g.m.*, s. 167-168.

millet arasında aktolunan dostluğun günden güne artarak azalmayacağı malum-ı şahaneleri buyrulmak halisane arzumuzdur...". Kısaca Osmanlı Devleti için endişelenecek bir durum olmadığını, Fransa'da kurulan meşrutiyet yönetiminin halkın isteği üzerine uygulandığını bildirmiştir. Osmanlı Devleti, Fransa'ya karşı bu dönemde Rusya ve Avusturya gibi cephe almamış, bu devletlerin kışkırtmalarını da dikkate almayarak dostluğunu bozmamasına karşın 1792 Eylül'ünde ilan edilen Cumhuriyet rejimini tanımakta da acele etmemiştir.⁴⁴ Zaten 1792 yılında Avrupa'da başlayan koalisyon savaşları sırasında Babıâli tarafsızlığını ortaya koymuş ve İstanbul'daki yabancı devlet elçilerine, "...Devlet-i Aliyye sularında sevhile üç mil mesafe dahilinde duvel-i muharebeyn sefinelerinin yekdiğerine taarruz etmemelerini..." bildirmiştir.⁴⁵

Fransa Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki Büyükelçiliği Meselesi ve Choiseul-Gouffier

Fransız İhtilalin ilk yıllarında kendi içindeki olayların yoğunluğu ve kendisine karşı oluşturulan koalisyon sebebiyle Osmanlılar başta olmak üzere Doğu'daki eski müttefikleri, İsveç ve Polonya ile ilgilenememişti. İstanbul'daki elçisi Choiseul-Gouffier, Osmanlılarla Avusturya ve Rusya savaşları sırasında arabuluculuk teşebbüsünde bulunmasına karşın başarılı olamamıştı. Fransa 1792 yılında özellikle de Cumhuriyetin ilanından sonra Avrupa'da kendisine yönelik meydana gelen ilk koalisyona karşı Fransa eski dostlarına yönelecek, rakiplerini bu devletlerle oyalama politikasını güdecektir. Fransa'nın İstanbul'da bulunan Büyükelçisi Choiseul-Gouffier kraliçe Marie Antoinette tarafından himaye edilen aydın ve reform karşıtı olmamasına rağmen Fransa'da monarşinin tüm yapıtaşlarını ortadan kaldıran bir sistemi kabul etmiyordu. 7 Ağustos 1792 tarihinde Paris'ten Choiseul-Gouffier'e görevini bırakması için bir emir gelmişti. Bu gelişmeyi 24 Eylül 1792'de Babıâli'ye bildirerek pasaportunun iadesini istemişti. Babıâli ise yeni büyükelçi ya da en azından bir maslahatgüzar gelene değin Choiseul-Gouffier'in vazifesinde kalması gerektiğini bildirmişti. Bu esnada Paris'ten III. Selim'e gönderilen bir mektupta ve Choiseul-Gouffier'e gönderilen bir emirnamede, Choiseul-Gouffier'in makamına Sémonville adında bir elçinin gönderileceğini, Chalgrin adlı hariciye memurunun yeni elçinin hazırlıklarını tamamlayınca kadar maslahatgüzar olarak da gönderildiği ve Descorches'un ise Fransız ulusunun iyi niyet dileklerini sunmaya geleceğini bildirmekteydi. Sultana gönderilen mektupta ayrıca Choiseul-Gouffier'in ihanetle suçlandığına dair ifadeler yer almakta ve padişah bu büyükelçinin davranışlarına dikkat etmesi hususunda uyarılmaktaydı. Buna karşın

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, 210 ve Özpekcan, *a.g.t.*, s. 41-42.

⁴⁵ Soysal, *a.g.e.*, s. 103. Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, s. 182.

Choiseul-Gouffier de Sémonville aleyhinde Reisülkütab Abdullah Birrî Efendi ve halefi Mehmed Raşid Efendi'yi tahrik ettiği görülmektedir. Zira Chalgrin 1792 Ağustos'u ortalarında İstanbul'a ulaştığında Choiseul-Gouffier işleri devretmeyerek onu bertaraf etmesi İhtilal hükümeti'ne karşı isyan bayrağını kaldırmıştır.⁴⁶

Yeni Fransız Cumhuriyet rejiminin asıl hedefi Osmanlı Devleti'ni, ihtilale cephe alan Avusturya Rusya'ya karşı kışkırtmak üzere bir plan yapmıştır. Bu plana göre Fransa Sémonville gerekli yerlere harcamak üzere yüklüce bir para ile İstanbul'a yollanacak, kuvvet yardımı da vaat edilecek ve Osmanlıları Karadeniz'in kuzeyinde kaybettikleri yerleri geri almak için Rusya'ya savaşa kışkırtma için faaliyette bulunacaktır. Fransız Hariciyesi Sémonville'e verdiği ilk talimatlardan birinde yeni büyükelçinin ilk vazifesinin Babiâli'nin Fransa karşıtı koalisyona katılmasını engellemek olduğu görülüyor. Bunun için Sémonville'e 8 milyon *lirayı* gözden çıkarabileceğini belirterek, bu paranın 2 milyonu ile *sadrızam* ve *reisülkütabın satın alınmasını* tavsiye etmişti. Ayrıca Sémonville Divan'ın etkili isimlerini hediyelerle etkileyecekti. Monarşi taraftarı olan Choiseul-Gouffier de Osmanlılarla yeni Fransa Cumhuriyet rejimi arasındaki görüşmelerden rahatsızlıkta duymaktaydı. Bundan dolayı halefi tarafından Babiâli 'ye sunulacak olan teklifleri İstanbul'da itibarsızlaştırılması için Yaş ve Zıstovi antlaşmalarından sonra İstanbul'a geri dönen Rus ve Avusturyalı büyükelçilerin desteğine başvurmuştu. Bunun üzerine İstanbul'daki yabancı kordiplomatik yeni Fransız Büyükelçisi Sémonville'in akredite olmaması için Babiâli'ye notalar sunmaya başlamışlardı. Bu notalardan birinde Avusturyalı Diplomat Herbert von Rathkeal "*Kana susamış Jakob ben hizbi, anarşi ruhunu her yere yaymaya isteklidir. İstanbul'a en tehlikeli üyelerinden biri olan Sémonville'i göndermiştir.*" yazmıştı. Babiâli, ise bu iki ülkeyle arasını bozmamak adına Choiseul-Gouffier'e hükümetinden başka bir büyükelçi talep etmesini istemişti.⁴⁷ Yine bu dönemde Avrupalı elçiliklerinin protesto notaları arasında sıkça görülen unsurlar arasında Osmanlı topraklarında başta İstanbul olmak üzere bazı Fransızların şapkalarına ihtilal göstergesi olan kokart taktıklarını bildirmeleriydi. Bunun yasaklanmasını isteyen Avrupalı elçiliklerine Reisülkütab Mehmed Raşid Efendi'nin verdiği cevap şöyledir: "*Devlet-i Aliyye İslam devletidir bizde o makule alametlere itibar olunmaz... başlarına üzüm küfesi giyseler niçün giydiniz demek Devlet-i Aliyye'nin*

⁴⁶ Firges, a.g.e., s. 47-48; Soysal, a.g.e., s. 109-110 ve Işık Eğrioğlu Ertekin, *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne 2023, s. 51.

⁴⁷ Eğrioğlu Ertekin, a.g.t., s. 52-53 ve Soysal, a.g.e., s. 110-114.

vazifesi değildir".⁴⁸ Bu anlamlı cevap artık Osmanlı Devleti'nin giderek Avrupa tarzı diplomasi kurallarına göre hareket ettiğinin göstergesidir.

Fransa Cumhuriyeti'nin İlk Diplomatik Temsilcisi Descorches'un İstanbul'a Atanması

Fransız Cumhuriyeti hariciyesi Marie Louis Descorches fevkalade elçi olarak, Sémonville'in vazifelerine ilaveten devrim sonrası Osmanlı-Fransız ilişkilerini düzene sokmak ve Sémonville'in Babıâli nezdinde akredite olmasını sağlama misyonuyla görevlendirildi. Yeni rejimin şüpheli ve güvensiz karakteriyle uyumlu bir biçimde İhtilal hükümeti, aynı görevi iki farklı temsilciye emanet etmişti. Sémonville'in vazifesi Osmanlıların Fransız İhtilali ile ilgili fikirlerini tashih etmek, Avrupa devletlerinin Osmanlılarla alakalı esas politikaları ile ilgili Babıâli'ye bilgi vermek ve böylece Osmanlı-Fransız ittifakının gündeme gelmesi için uygun siyasi ortamı sağlamaktır. Sémonville bir büyükelçi olarak, ülkesinin Babıâli nezdindeki temsilcisiydi. Descorches ise Fransa'nın devrim sonrası yabancı ülkelerde tekrar kurumsallaşmadaki araçlarından biriydi. Sémonville İstanbul'daki yeni görevi için yolculuğa çıktıktan sonra 25 Temmuz 1793'te Avusturya topraklarında tutuklanmıştı.⁴⁹

Fransız İhtilali Osmanlı topraklarında başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Fransızlar tarafından büyük sevinçle karşılanmıştır. Fransızlar Beyoğlu'ndaki sefaret binasının önüne diktikleri Hürriyet ağacının etrafında gösteriler düzenlemişlerdir. Bu hareketler, İstanbul halkı tarafından merak ve ilgiyle izlenmiş, yakalarına hürriyet rozeti takarak sokaklarda dolaşan Fransızlar sempati ile karşılanmıştır. Sultan ve Babıâli'nin bu olaylara ses çıkartmaması ise Avusturya, Prusya, Rus ve İngiliz elçileri tarafından tepki ile karşılanmaktadır. Fransız Cumhuriyetinin ilanından sonra da Babıâli uyumlu davranacak ve Fransız Maslahatgüzara gayr-i resmi olarak "...Eğer Cumhuriyeti başka bir büyük devlet tanırsa, Devlet-i Aliyye'nin de tanıyacağını..." söyleyecek, Fransa'nın elde ettiği eski ayrıcalıkların yeni yönetim sırasında da geçerli olduğunu ima edecektir.⁵⁰

Öte yandan Yeni Fransız Cumhuriyet rejimi ise Avrupa'daki savaşları sebebiyle bir an önce Osmanlılarla bir anlaşma yapmanın peşindeydi. Sémonville'in yolculuğundaki gecikmeler neticesinde Cumhuriyetin ilk elçi olan Descorches "fevkalade elçi olarak 19 Ocak 1793 tarihinde atandı ve yolculuk hazırlıkları bittikten sonra 22 Ocak'ta sahte bir pasaportla Paris'ten ayrıldı. Kara yolu üzerinden 19 Mart 1793 tarihinde Bosna'nın merkezi Travnik'e ulaştı. Bosna valisine durumu arz eden Descorches 2 ay gibi

⁴⁸ Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, s. 183

⁴⁹ Soysal, *a.g.e.*, s. 116-117 ve Eğrioglu Ertekin, *a.g.t.*, s. 54-57

⁵⁰ Ahmed Cevdet, *a.g.e.*, s. 182 ve Soysal, *a.g.e.*, s. 115-116.

Babîâli'nin izni gelinceye kadar orada durdu. Babîâli onun gizlice İstanbul'a gelmesine izin vermesi üzerine 18 Mayıs 1793'te Travnik'ten hareket eden Descorches 7 Haziran'da İstanbul'a ulaştı. Sémonville'e verilen talimatlar Descorches'a da verilerek, elçiliğe memur edilmişti. Elçi henüz İstanbul'a varmadan, İstanbul'daki yabancı diplomatik temsilcilikler başta Avusturya, Rus ve Prusya temsilcileri Fransa karşıtı propagandalarını sürdürmekte ve İstanbul'da cumhuriyetin herhangi bir elçisini görmek istemediklerini dile getirmekteydiler. 1 Nisan ve 4 Haziran tarihlerine Babîâli'ye birer nota veren Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri Fransız elçiliğinde e gece-gündüz devam eden cümbüşlerden ve taşkınlıklardan şikâyetçi olmuştu. Bundan dolayı bu diplomatik temsilciler Babîâli'nin tarafsızlık politikasını hiçe saymakla itham edilmesine rağmen Osmanlılar hadiseyi geçiştirmeye çalıştılar. Diğer yandan 11 Mayıs 1793 tarihinde Sémonville İstanbul'daki yeni görevi için yolculuğa çıktıktan sonra 25 Temmuz 1793'te Avusturya topraklarında tutuklanmıştı.⁵¹

Choiseul-Gouffier'in 1793 yılı başlarında İstanbul'u terk etmesi ile Descorches'un İstanbul'a ulaşması arasında yaklaşık 6 ay gibi İstanbul'da herhangi bir temsilcisi bulunmadı. Descorches 7 Haziran 1793'de kendisine eşlik eden J. Montal adlı kâtiple İstanbul'a ulaştığında, Babîâli kendisinden büyükelçilik konutu yerine Galata'da başka bir konakta kalmasını rica etmişti. Bunun üzerine Descorches de Galata'da Fransız tüccarlarından Beuf'un konağına yerleşti. Bunun en önemli sebebi şikâyetçi olan koalisyon temsilcilerinin gönülleri almak ve tarafsızlığını göstermektir. Bu kararda koalisyon üyesi ülkelerin elçilerinin Babîâli'ye şikâyetleri Fransız elçinin ikametgâh yerinin değişmesinde büyük rol oynamıştır. Zira Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin görevlendirdiği eski Fransız elçilik tercümanı Dantan, Descorches'i Yeşilköy'e ulaştığında karşılayıp onu Galata'da bir Fransız vatandaşının evine yerleşmesini rica etmiştir. Diğer yandan Fransız monarşisinin son elçisi Choiseul-Gouffier'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra elçilikte görevli tercüman, kâtip ve kavasların işlerine de son verilmiştir. Descorches, kâtip Montal'ın dışında tercüman olarak Fonton, Humphrys ve Pusich ile eski tercüman Danton'u da istihdam etmişti.⁵²

Descorches'un İstanbul'daki Diplomatik Faaliyetleri

Fransız Cumhuriyetinin İstanbul'daki ilk temsilci olan Descorches diplomatik faaliyetleri uzun bir süre arka planda yürütmeye çalıştı. Uzun bir süre herhangi bir Osmanlı yetkilisiyle görüşemedi. Hatta Descorches birkaç kere Reisülküttab ile temasa geçmek için Dantan'ı göndermesine rağmen, kendisine “mevcut diplomatik ateşin biraz sönmesi” gerektiği bildirilmiştir.

⁵¹ Soysal, *a.g.e.*, s. 116-118 ve Eğrioğlu Ertekin, *a.g.t.*, s. 54-57.

⁵² Soysal, *a.g.e.*, s. 116-117.

Descorches Fransızlara yakınlık duyan Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ile yakınlık kurmaya çalışmıştır. İsveç Maslahatgüzarı d'Ohsson ile irtibata geçip Osmanlı erkânı hakkında bilgi edinmeye çalıştığı görülmektedir. Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi ile Divan-ı Hümayun Baştercümanı Murusi'nin Fransa'ya yakınlık duymalarına karşın izledikleri tarafsız politikadan da taviz vermediklerini Descorches anlamıştı. Bununla beraber Descorches, Mehmed Raşid Efendi ile değil Defterdar Mustafa Bey ve Reisülküttabın maiyetindeki memurlardan Muhib Efendi'nin de katıldığı ilk gizli görüşme 6 Temmuz'da gerçekleştirildi.⁵³

Descorches'un aynı kişilerle ikinci toplantısı 8 Ağustos 1793'te Mustafa Bey'in Kuruçeşme'deki konağında gerçekleşti. Descorches bunlarla yaptığı buluşmada itimatnamesini arz etmiş ve yeni rejimin dış politikasının hangi esaslara dayandığını belirtmiştir. Buna göre Fransız Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin en eski ve en sadık dostlarının başında geldiğini ayrıca onu her zamankinden daha etkili kılmaktı. Fransız cumhuriyet idaresi, Fransa'yı dost belleyen devletlere daha önce sunmadığı kadar itibar ve sadakat garantisi verecekti. Descorches Fransız İhtilalinin hakiki karakterini ve amaçlarını Babiâli'ye izah etmekte. Fransa ve Osmanlı'nın ortak düşmanları tarafından yayılan gerçek dışı propaganda ve yalan haberleri bertaraf edebilmek adına Babiâli'ye gerekli tüm açıklamalar yapılacaktı. Neticede Descorches İtimatnamede Babiâli'ye düşmanlarının kırk sekiz saat içinde İstanbul'a ulaşabileceği ikazı yapılarak son dönemlerde kaybedilen toprakların, Fransa'nın teminatıyla geri alınabileceğinin ve Osmanlı ordusunu desteklemek için gemiler, topçular, subaylar gönderecekti. Fransa bütün bunların karşılığında Babiâli'den sadece Rusya'ya karşı aşılmaz bir set oluşturmalarını istemekteydi. Descorches Osmanlı Devleti'nin tehlikede olduğunu belirtip Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti arasında kalıcı bir ittifak antlaşması imzalandığı takdirde, Fransa'nın elindeki tüm araçları seferber ederek bu tehlikeyi bertaraf etmeye hazır bulunduğunu bildirilmekteydi.⁵⁴

Osmanlı heyetinin başında olan Defterdar Mustafa Bey, Descorches'in önerilerine sıcak baktığını, Fransızların bu konudaki samimiyetine inandığını, Fransa ile önerilen ittifakı kabul etmek istediklerini ancak Fransız Hükümeti'nin henüz yeterince istikrar bulmadığını ve düşmanlarının sayıca fazla olması sebebiyle şu an bu hususta bir adım atılamayacağını belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Bey Osmanlıların barış döneminde ve tarafsızlık politikaları izlediklerini ifade edip hâlihazırda tarafsızlığı bozmak istemediğini de eklemiştir. Son söz olarak Mustafa Bey, Fransa'nın sabit ve istikrarlı bir

⁵³ Soysal, *a.g.e.*, s. 119-120.

⁵⁴ Soysal, *a.g.e.*, s. 120.

hükümete kavuşması halinde Osmanlı Devleti'nin bu ittifakı alenen ve derhal ilan edeceğini de belirtmiştir. Buna mukabil Mustafa Bey ve Descorches Fransız subay ve teknik uzman teklifini kabul etmekte, özellikle bir piyade talim subayı, imparatorluğun kalelerini tahkim için iki istihkâm subayı ve iki top dökümcüsü gönderilme konusunda uzlaşmışlardı. Diğer yandan Descorches, İstanbul'a geldiğinden beri kendisine uygulanan muameleyi hatırlatıp bu tutuma son verilmesini talep edip katıldığı gizli görüşmelerin sebeplerinin ortadan kalktığını ifade edip bu skandal durum Fransız Cumhuriyeti'nin onuruna yakışmadığını da belirtmiştir. Descorches 10 Temmuz ve 8 Ağustos 1793 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Lebrun'a gönderdiği yazdığı tahriratlar da bu görüşmeler hakkında detaylı bilgiler verip kendi kanaatini de açık şekilde ifade etmektedir. Buna göre Descorches, Babiâli'nin tarafsızlıkla ilgili düşüncelerini değiştirebileceği kanaatinde olmadığını Rusya'nın müdahalesinden endişe ettiklerinden dolayı son savaşlarda alınan hezimetlerin tesiriyle endişelerinin büyük olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlığı içinde olduğunu ancak bu hazırlıkların istenen düzeyde olmadığını belirtmekteydi. Osmanlılar için büyük tehdit taşıyan Rusya gibi güçlü bir devletin çöküşü isteniyorsa, Osmanlı Devleti'ne yol gösterilmeli ve istenen askerî uzmanlar derhal Osmanlılara yollanmalarının gerektiğini raporunda özellikle vurgulamaktadır.⁵⁵

Osmanlıların iki devlet arasında bir ittifak antlaşması imzalanması için öncelikle Fransa'nın istikrara kavuşması gerektiği yönündeki endişeleri haklı çıkmıştır. Zira 1793 bahar aylarında Fransız ordularının yenilgileri sonucunda Fransa genelinde yaşanan gâileler sebebiyle terör dönemi olarak anılan hadisler Cumhuriyet'in Dışişleri Bakanları Lebrun 27 Aralık 1793'de ve Robespierre ise 28 Temmuz 1794'de giyotinle idamıyla sonuçlanmıştı. Temmuz ayında Lebrun'un yerine geçen Deforgues, Descorches'a gönderdiği talimatta sefehinin talimatlarına ekleyecek bir şeyi olmadığını bildirip görevine devam etmesini bildirmiştir.⁵⁶

Defterdar Mustafa Bey başkanlığı nezdinde yapılan gizli görüşmelerden sonra Babiâli'den haber alamayan Descorches, 20 Ağustos 1793 tarihinde Reisülküttaba bir nota göndererek isteklerini yinelemiştir. 27 Ağustos'ta Mehmed Raşid Efendi, Dantan'ı kabul ederek uygun zamanda Descorches'i misafir edeceğini bildirmiştir. 23 Eylül 1793 tarihinde Mehmed Raşid Efendi, Descorches'i konağında gizlice ve gayri resmi olarak ağırladı. Görüşmede Divan-ı Hümayun Baştercümanı Murusi de iştirak etmiştir. Görüşmede Mehmed Raşid Efendi özetle Descorches'a Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın dostluğuna ve onun başarılarını temenni ettiğini, ittifakın

⁵⁵ Soysal, *a.g.e.*, s. 120.

⁵⁶ Soysal, *a.g.e.*, s. 121 ve 128.

imzalanmasında acele edilmesinden endişeli olduklarını, tarafsızlık siyaseti güttüklerini ve Fransız Hükümeti'ni hemen tanımanın imkânsız olduğunu bildirmiştir. Descorches da iki devlet arasındaki ittifakın imzalanmasıyla Osmanlı ordusunu modernize etmek için Fransa'nın göndereceği askerî uzmanları öner sürmüştür. Descorches bu görüşme hakkında 26 Eylül 1793 tarihinde Dışişleri Bakanı Lebrun'a rapor olarak göndermiştir. Descorches bu görüşme sonunda konutuna geri dönerek Dışişleri'ne görüşmenin tafsilatını anlatan bir rapor göndermişti.⁵⁷

1793 yazında İstanbul'da Osmanlı diplomatik heyetleri ile Descorches arasındaki diplomatik görüşmeler sürdürülürken Fransa'da Lebrun görevden alınıp yerine yeni Dışişleri Bakanı olarak Deforgues göreve başlamıştır. İstanbul ile Paris arasındaki uzun mesafe ve Avrupa'daki savaş sebebiyle Descorches'in Paris ile haberleşmesi gecikmeli gitmekteydi. Bundan dolayı Descorches Fransa'daki gelişmelerden birkaç ay sonra haber alabilmekteydi. Yeni Fransız Dışişleri bakanı Deforgues'un 8 Ağustos 1793 tarihli bir talimatı 11 Kasım'da Descorches'in eline ulaşmıştır. Bu talimat yine Osmanlı-Fransız ittifakının bir an önce yapılması, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) neticesinde kaybedilen yerlerin iade edilmesine yönelik Fransa'nın girişimleri olacağı ve Fransız uzmanların gönderileceği gibi bilgiler verilmekteydi. Descorches, Babiâli'nin istediği askerî ve teknik uzmanların listesini merkeze iletmişti. Başta Sultan olmak üzere Osmanlı devlet erkânı özellikle de Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın vaat edilen teknik ve askerî uzmanların bir an önce gelmesini istemekte olduğunu da rapor etmiştir.⁵⁸

Descorches'un bu dönemdeki yazışmalarından anlaşılacağı üzere, Fransa'da hüküm süren terör yüzünden elçi ile Paris arasındaki haberleşmede kopukluk ve yer yer gecikmeler de meydana gelmiştir. Bundan dolayı Descorches'in diplomatik faaliyetleri ağır işlemekteydi. Elçinin Paris'ten aldığı talimatlarda ise genelde ısrarla iki devlet arasında bir ittifakın yapılmasına yönelik girişimlerde bulunması ve Osmanlı erkânına hediye ve para vererek kendi tarafına çekmesi talep edilmekteydi. Defergues'in Descorches'a gönderdiği 7 ve 25 Ekim 1793 tarihli tahriratlarında Osmanlılarla ittifak yapmanın yollarının aranmasının yanında Osmanlıları Avusturya'ya savaş açmasını ikna edilmesi, bu olmazsa da Rusya ile savaşa girmeleri için teşvik edilmesi yönünde bilgilendirilmiştir. Ayrıca bu yazışmalarda Babiâli'nin İngiltere'nin politikalarının güdümüne girdiğini ve Divan'ın Londra'dan idare edildiği? yönünde görüşleri belirtmişlerdi. Descorches de Paris'ten Dışişleri Bakanından gelen 7 ve 25 Ekim tarihi talimatları alır almaz hükümetinin görüşlerini Babiâli'ye iletmişti. 1793

⁵⁷ Soysal, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁵⁸ Soysal, *a.g.e.*, s. 121.

Aralık ortalarında Fransız Hükümeti aldığı kararlarla Descorches'den gelişmekte olan Osmanlı-İngiliz ilişkilerini bozmasına yönelik faaliyetinin artırılmasını, 23 Temmuz 1793 tarihinde ilk ikamet elçisi olarak İngiltere'ye atanan Yusuf Ağâh Efendi'nin Londra'ya hareketinin engel olmasını, Osmanlı- Fransız ticari sözleşmesinin yapılması ve bütün Osmanlı topraklarında Fransızlara ayrıcalıkların yapılması gibi konularda bildirilmekteydi. Yine bu talimatta Osmanlıların istenilen uzmanların 15 güne kadar yola çıkarılacağını belirtip şayet Osmanlılar savaşa girmezlerse dahi Descorches'in elçilik sıfatını tanımları gerektiğini de belirtmekteydi. Descorches Babıâli'nin kendisi ile gayri resmi ve gizli görüşmelerinden rahatsız olmasına rağmen yer yer Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi ile temas halindeydi.⁵⁹

6 Ocak 1794 tarihinde Mehmed Raşid Efendi Descorches ile görüşmesinde Osmanlı-Fransa arasındaki ittifak sözleşmesinin savaşa girme manasına geldiğini, Osmanlı Devleti'nin durumunun buna uygun olmadığını ve Cumhuriyet rejimini tanımlarının ise mevcut şartlarda Rusya, Prusya ve Avusturya ile ilişkilerini gerginleştireceğini de beyan etmiştir. Yine bu görüşmede Mehmed Raşid Efendi İngiltere'ye elçi olarak gönderilen Yusuf Ağâh Efendi'nin amacının ise İngiltere ile Fransa arasında barış aracılığı yapmak olduğunu ve bunun sonucunda İngiltere'yi koalisyondan çıkarmayı hedeflediklerini belirtmesi, Descorches tarafından çok ümit kırıcı bir haber olarak değerlendirilmiştir. Zira Nizam-ı Cedid Devri'nin ve modern Osmanlı diplomasinin kuruluşunun ilk Reisülküttabının Avrupa'daki siyasi ve diplomatik gelişmelere vakıf olduğunu kavramıştır. Descorches Osmanlıları tesir altına almak için pes etmeyerek 1794 yılının ilk aylarında Osmanlı devlet erkânını kendi taraflarına kazanmak üzere gönderilen hediye ve paraları Fransızlara meyilli olan Mehmed Raşid Efendi başta olmak üzere Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ve Valide Sultan bunları ret etmiştir. Fransız Hükümeti'nin İstanbul'da rüşvetle işlerin görüldüğüne dair görüşleri de çökmüştür. Buna mukabil Descorches'in daha alt kademedeki bazı memurlara rüşvet verdiği görülmüştür. Fransız Dışişleri Bakanı Deforgues de Descorches'in tavsiyesi doğrultusunda 1794 baharında doğrudan doğruya Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'ya askeri uzmanların tedariki meselesine dair mektupta göndererek İstanbul'daki elçinin faaliyetlerine kolaylaştırma istemiştir. Descorches'in Deforgues'e 27 Mart 1794 tarihli raporunda Mehmed Raşid Efendi ile görüme yaptığını ancak herhangi bir gelişme kaydedilmediğini lakin Reisülküttabın Fransa ile ittifakın yakın zamanda gerçekleşeceğine dair kanaatinde olduğunu beyan ettiğini de bildirmektedir.⁶⁰

⁵⁹ Soysal, *a.g.e.*, s. 122-124.

⁶⁰ Soysal, *a.g.e.*, s. 123-125.

1794 yılının ilk aylarında Descorches farklı sebeplerden dolayı Osmanlı haricîsiyle yazışmalarında ve notaların sayılarında büyük bir artış görülmektedir. Bu yazışmaların muhtevası özetle İzmir'deki Fransız fırkateynlerinin ihtiyaçları için Babîâli'den bir kredi talebi, Descorches'un Reisülküttaba özel olarak yazdığı şifreli bir mektupta ittifakın tesisi için Reisülküttabın şahsına yaklaşık 50 bin kuruş verilmesi hakkında ibare düşülmesi konusunda yazışmalar. Fransa'nın Osmanlı sularında seyrüsefer talebine ve Osmanlı donanmasının ıslahı için Fransız filolarının örnek teşkil edeceğine dair bilgi, Osmanlı Devleti tarafından talep edilen askeri uzmanların İstanbul'a ulaşacağına dair bilgilendirme ve onları getiren fırkateynin ülkeye serbestçe giriş talebi hakkındaki bilgilendirmesi ile Fransa'dan gelen askeri uzmanları getiren geminin tedbir amacıyla Çanakkale'de karaya çıkarılmasını protesto ettiği nota da bulunmaktadır. Yine bu yazışmalar arasında mali darlık sırasında Osmanlı Devleti'nden alınan 50 bin kuruşluk kredinin vaktinde ödenememesi yüzünden Descorches'un özürlerini beyan etmesi, Descorches'un yazışmalarını Avusturyalıları sızdıran Türk memurlar ve Avusturyalılar tarafından işlenen milletler arası hukuka mugayir suçlarla ilgili Babîâli'ye sunulan şikâyetler hakkındaki yazışmalarda vardır. Bu yazışmalar arasında Reisülküttabın, Descorches'un 50 bin kuruşluk hediyesini kabul edip etmediğine dair kesin bir belge ve bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Descorches'in 1794 yılının başından beri ittifak antlaşması için art arda faaliyetinde bir artış olduğu da görülmektedir. Avusturya elçiliğine bilgi sızdıran memurların kimlikleri ya da görevleri belirtilmemekle birlikte bunlar büyük ihtimalle tercüme dairesinde çalışan memurlar olabilirler.⁶¹

Yine aynı dönemde Fransız Hükümeti'nin, maddi destek vermekte gecikmesi sebebiyle Descorches İstanbul'da çok sıkıntılı günler geçirdiğini 25 Mart 1794 tarihli bir tahriratında Paris'e bildirmiştir. İstanbul'daki elçiliğin dışında Fransızların taşradaki konsoloslukları ve tüccarları da bu zor durumdan etkilenmişlerdir. Bundan dolayı özellikle de İzmir'de Fransız tüccarlarının işlettikleri gemide çalışan mürettebatların ihtiyaçları için Descorches, Babîâli'den borç istemiştir. III. Selim istenilen miktarın borç olarak verilmesini ve Descorches'a ihtiyaç oldukça destek verileceğinin gizlice kendisine iletilmesini Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'ye bildirmiştir. Öte yandan İstanbul'da para sıkıntısı çeken Descorches'in Babîâli'den borç alarak harcamalarının bir kısmını sefaretin işleyişi gibi zaruri ihtiyaçlardan kaynaklanıyor olsa da *gizli harcamalar* kısmında yüklü bir şahsi giderlerinde kullandığı düşünülebilir. Zira Dışişleri Bakanlığı tarafından Descorches ve diğer üst düzey sefaret mensuplarının Babîâli ile ilişkileri geliştirme konusunda ileri gelen devlet adamlarını ikna etmek için ayrılan

⁶¹ Soysal, *a.g.e.*, s. 124-125.

diplomatik rüşvetler olduğu tahmin edilmektedir. Descorches'in Mayıs 1794 sonuna ait gizli harcamalar listesine bakıldığında, elçiliğin sadece saray, divan üyeleri, valide sultan ve padişahın sır kâtibine takdim edilen 'hediyeler' için 5204 kuruş harcadığı görülmektedir.⁶²

İlerleyen zaman içerisinde 1 Nisan 1794 tarihinde kurumlar açısından köklü değişiklik yapılması neticesinde bakanlıkların kaldırılmasından dolayı Dışişleri bakanlığı işlerini yürütülmesi Kamu Selamet Komitesine verilmesi üzerine 1794 yazı başlarında Mehmed Raşid Efendi Descorches'a Fransız dışişlerindeki değişiklikten rahatsızlık duyduklarını Fransa'da muhatap olarak kimlerle görüşeceklerini bilemedikleri gibi iktidarlarının sürekli değişen devlet adamlarına nasıl güveneceklerini özellikle belirtmiştir. Babiâli her şeyden önce Nizamı Cedid yeniliklerine başladığı için savaşa hazır olmadığı gibi Rusya ve Avusturya gibi devletlerden çekindiği gibi İngiltere'yi de karşısına alamadığından Mehmed Raşid Efendi sürekli Descorches'i oyalama taktiğini kullanmıştır. Haziran 1794'te is Ege Denzinde Mikonos adası civarında Osmanlı karasuları içerisinde İngiliz donanması tarafından Fransız tüccar gemilerine eşlik eden "La Sybille" adlı firkateyn saldırıya uğrayarak ele geçirilip İzmir limanına getirilmişti. Descorches bu hadiseyi şiddetlice protesto etmesine karşın Osmanlılar İngiltere nezdince Yusuf Ağâh Efendi aracılığıyla bazı teşebbüslerde bulunmasına rağmen İngilizler bu firkateyni İngiltere ye götürmüşlerdi. Osmanlı Devleti bu Sybille hadisesinden sonra tekrar tarafsızlığını duyurmuş ve İstanbul'daki elçiliklere hatırlatıp Ege denizine bir savaş filosu göndermişti. İngiltere ile arasının bozulmasını göze alamadığında da ona karşı küçük çaplı tedbirler almanın dışında bir şeyde yapmamıştır.⁶³

Descorches 30 Temmuz 1794 tarihinde yine Mehmed Raşid Efendi ile sekiz saatlik bir görüşme yapıp Fransızların ittifak yapma hususundaki taleplerini ısrarla belirmesine karşın kendisine olumlu bir cevap verilmemiştir. Yine bu bağlamda pes etmeyen Descorches'in Sarayın kahvebaşısı

⁶² Eğrioğlu Ertekin, *a.g.t.*, s. 62-65.

⁶³ La Sybille adlı firkateyn meselesi gelişimi ve sonuçlanması hakkında Londra'daki ilk ikamet elçisi Yusuf Ağâh Efendi'nin de faaliyetleri olmuştur. Montgomery'den Liston'a, NA FO 78/15, 22 Haziran 1794; Montgomery'den Liston'a, NA FO 78/15, 23 Haziran 1794; Hayes'den Liston'a NA FO 78/15, 23 Haziran 1794; Mehmed Raşid Efendi'den Liston'a, NA FO 78/15, 25 Temmuz 1794; Yusuf Ağâh Efendi'den Grenville'e, NA FO 78/15, 18 Ağustos 1794, Grenville'den Yusuf Ağâh Efendi'ye NA FO 78/15, 19 Ağustos 1794; Yusuf Ağâh Efendi'den Grenville'e, NA FO 78/15, 5 Eylül 1794 vs. Bu konudaki araştırmalar için bkz. Kuran, *a.g.e.*, s. 17-18; Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "Sir Robert Liston'un İstanbul Büyükelçiliği (1794-1795) ve Osmanlı Devleti Hakkındaki Görüşleri", *Osmanlı Araştırmaları* XVIII, 1998, s. 187-216; Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları* XXI, 2001, s.109-134 ve Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 92-102 ve Soysal, *a.g.e.*, s. 126.

aracılığıyla III. Selim'e 13 Ağustos 1794 tarihli bir muhtıra ile Osmanlı Devleti'nin izlediği siyasetin Fransa'yı gücendirdiği ve Fransa'nın Avrupa dengesi için yeni arayışlara iteceğini beyan etmiştir. Sultan bu mesele hakkında Sadrazama havale ederek zaman kazanma yolunu tercih edecektir. Gerçekten de Osmanlı Devleti Descorches ile yer yer görüşerek onu oyalaması ve onunla görüşmesi diğer devletlerin elçiliklerinin gözünden kaçmamıştır. Onlarda Descorches ile Babıâli arasındaki gayr-i resmi veya gizli görüşmelerden yakınıp Reisülküttab Mehmed Raşid ile Murusi'yi itham etmeye çalışmaktaydılar.⁶⁴

Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin diplomasi alanında büyük yenilikler yaparken önünde güçlü bir siyasi engelin olmaması ve III. Selim'in desteğini alması en büyük şansıydı. İstanbul'a yeni gelmiş olan İngiliz Büyükelçisi Liston, Dışişleri Bakanı Lord Grenville'e gönderdiği 3 Temmuz 1794 tarihli raporunda Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'den önemle bahsetmektedir. Mehmed Raşid Efendi'nin bu göreve genç yaşından itibaren yetişerek geldiğini ve dairedeki en alt mevkiden bulunduğu yere, değerli ve uzun hizmetlerinden dolayı yükseldiğini, devlet işlerinin yürütülmesinde Raşid Efendi'ye yetenek ve bilgisinden dolayı Sultan dâhil bütün erkânın danıştığını belirtmektedir. Liston, Sultan'ın ona itimadının ve güveninin sonsuz olduğunu, zira onun Reisülkütablığı sırasında her hangi bir bakanın onun yardımını ve desteğini almadan iş görmesinin düşünülmeceğini özellikle vurgulamaktaydı. Hatta Mehmed Raşid Efendi'nin bazı devlet adamları arasındaki mücadele sırasında tarafsız kaldığını ve tarafların birileri hakkındaki ithamlardan kendisini uzak tutmayı başardığını belirtmekle idi. Mehmed Raşid Efendi'nin diplomasi alanında bu derecede başarılı olmasının diğer bir sebebi de kendi altında çalışan Divan-ı Hümayun Baştercümanı George D. Murusi gibi tüm dünyadaki gelişmeler hakkında iyi bilgiye sahip, ince davranışlı, sağduyulu ve birisini muhafaza eden bir kişiliğe sahip olmasıydı. Bunlardan başka Murusi'nin yabancı dilleri iyi bilmesi ve Avrupa politikası hakkında detaylı bilgisi ve kardeşinin Eflak Voyvodası olması da Mehmed Raşid Efendi'nin dış politikayı yönlendirmesi bakımından önemli bir destek ve danışmana sahip olması anlamına gelmekteydi. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin yeni oluşturulmaya çalışılan dış politikasının kilit adamı olarak Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi ve mesai arkadaşları, bazen haksız yere, bazı ithamlarla karşılaşmaktaydılar. Mesela İngiliz elçisi Liston, onun Fransız taraftarı olma ihtimalinin bulunduğunu tahmin ederek bununda muhtemelen eski adet ve önyargıdan kaynaklandığını gözlemlediğini rapor etmektedir. Buna ilaveten, Mehmed Raşid Efendi'nin babası gibi Reisülkütablık dairesinde Fransız işlerine bakan kâtiplikten yetişmesinin bu tutumunda belirleyici bir unsur olduğunu varsaymaktaydı. İngiliz Büyükelçisi

⁶⁴ Soysal, a.g.e., s. 126-127.

aynı raporunda, Fransız temsilcisi Descorches, Baştercüman Murusi'yi kendi menfaatlerine yakın politikalar izlemesi için büyük masraflar yaptığını işittiğini, fakat Murusi ailesinin taraftarlığının geçici irtikâp tesirinden ziyade daha sağlam temellere dayandığını belirtmekteydi. Hatta Liston, Murusi hakkında müphem gibi görünen görüşlerini daha da açarak, Murusi ailesi Fransa'yı Osmanlı Devleti'nin tabii müttefiki ve destekleyicisi olarak kabul edip kendi politikalarını buna göre ayarladıklarını müşahede ettiğini not etmekteydi. Aynı rapor da, Fransız temsilcilerinin sadece Reisülküttab ile Murusi değil, bütün Babîâli ricaliyle çok daha kolay ve samimi diyalog kurulduğunu da kaydetmektedir.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin Nizam-ı Cedid ile birlikte uygulamaya koyduğu yenilikler neticesinde ülkede bazı sıkıntıların baş göstermesi üzerine çıkan hoşnutsuzlukların ülkeyi anarşi ortamına sürükleyecek seviyeye doğru gitmekte olduğu gözlenmekteydi. Bunların sebeplerinden en önemlisi devlet erkânının arasındaki mücadele yüzünden alt kademedeki devlet adamları ve memurların mevkillerini iltimas yoluyla elde etmeleri, ıslahatlar için yeni vergilerin konulması ile yenilikler olarak gösterilmektedir. Taraflar arası mücadele neticesinde, halk tarafından yeniliklerin asıl sorumluları olarak itham edilen idarenin önde gelen ismi Reisülküttabın işten ayrılmasının uygun olacağı görüşü doğrultusunda 20 Ağustos 1794 tarihinde Mehmed Raşid Efendi ve dış politikadaki yardımcısı Murusi kendiliğinden istifa etmişlerdi. Bu hadiseyi İngiliz Büyükelçisi Liston'un 26 Ağustos 1794 tarihli Lord Grenville'e gönderdiği raporunda bu iki yetenekli ve tecrübeli devlet adamının gönüllü olarak görevlerinden istifa ettiklerini, ancak Sultan tarafından iltifat ve ihsana mazhar kılınmalarının bunların muhtemelen ileride eski şöhretlerine binaen eski görevlerine iade edilebileceklerini tahmin ettiğini rapor etmekteydi.⁶⁶

Mehmed Raşid Efendi'den boşalan Reisülkütablığı 20 Ağustos 1794'de Mehmed Dürri Efendi ve Divan-ı Hümayun Baştercümanı olarak Caallimachi atandı. Liston yeni atanan Reisülkütab ile Callimachi'nin pek yetenekli olmadıklarını belirtmektedir. Reisülkütablık değişikliği hakkında Descorches'in intibaları hemen hemen Liston'un ki ile benzerlik taşımaktaydı. Descorches'in 1794 Ekim'inde Paris'e gönderdiği raporunda kendisini sürekli kurnazca atlatan Mehmed Raşid Efendi'nin ayrılmasının, teşebbüsleri bakımından hayırlı olacağını ümit ettiğini, ancak çok geçmeden bu değişikliğin Babîâli'nin izlediği dış politikada hiç bir tesirinin görünmediğini belirtmekteydi. Yeni Reisülkütab ile ilk görüşmesini 25 Eylül 1794 tarihinde

⁶⁵ Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/15, no:11, 3 Temmuz 1794 ve Yalçinkaya, *Liston'un İstanbul Büyükelçiliği*, s. 211-213.

⁶⁶ Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/15 no:16, 26 Ağustos 1794 ve Yalçinkaya, *Reisülkütab Mehmed Raşid*, 129-131.

gerçekleştirdiğinde Mehmed Dürri Efendi'nin zayıf şahsiyetli ve kapalı bir kimse olarak gözlemlendiğini belirtirken hayal kırıklığına uğradığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Fransa'da 28 Temmuz 1794'de Thermidor hadisesi neticesinde Robespierre idam edilerek Jakobenler devrilerek mutedil Girondin grubu iktidara gelmesiyle Fransa'nın 1794 baharından beri ordularının müttefiklere üstünlüğü daha da artarak sürmesi üzerine Fransa'nın Doğu siyaseti de değişmeye başlamıştır.⁶⁷

Descorches'un Elçiliğinin Son Aşamaları ve Verninac'ın İstanbul'a Elçi Olarak Atanması

Bu gelişmeler yaşanırken Thermidor yönetimi iç ve dış siyasette bazı değişikliklere gitmiş ve 1794 Ekim ayında Descorches'in yerine Verninac'ı İstanbul'a yeni elçi olarak İstanbul'a göndermeyi tasarlamıştır. 3 Kasım 1794 tarihinde Kamu Selamet Komitesi'nin aldığı bir kararla Descorches Paris'e geri çağırılma kararı verilip yerine Verninac'ın atanması onayı çıkmıştır. Bunun üzerine Kamu Selamet Komitesi tarafından Verninac'a ait talimat, Descorches'e de yeni atanan elçinin yeni elçiye devrine dair emirname ile Sultan ve Sadrazama götüreceği itimatnameler hazırlanmıştır. Verninac'ın 22 Kasım 1794 tarihinde gizlice yola çıkarak doğrudan İstanbul'daki elçiliğe yerleşerek görevine başlaması planladı. İstanbul'daki elçiliğe ulaşınca sıfat ve görevini hem Babiâli'ye hem de Descorches'e bildirdikten sonra Osmanlıları Rusya'ya karşı kışkırtarak savaşa sürüklemek amacıyla görüşmelere başlaması planlanmıştır.⁶⁸

Fransa'da dış politikada değişim olması ve İstanbul'a yeni elçi atanması zamanlarında Fransa'nın Avrupa'da düşmanlarına karşı zaferler elde etmesi Osmanlıların Fransa'ya karşı yakınlık duymaya başlamasına da neden olmuştur. Bunun neticesi olarak 10 Aralık 1794'de Mehmed Dürri Efendi Descorches'i Reisülkütablığı davet edip Fransa'nın son zamanlardaki askeri başarılarını tebrik etmiş ve görüşmede Avusturya, Prusya ve İngiltere ile Fransa Cumhuriyeti arasında bir barış görüşmeleri için Babiâli'nin dostane aracılıkta bulunmak istediğini de beyan etmiştir. Descorches ise Fransa'nın genel bir arzu etmediğini, bunun düşmanlarına yarayacağını belirtip durumu Paris'e ileceğini belirtmiştir.⁶⁹ Descorches bilahare 5 Ocak 1795 tarihinde Mehmed Dürri Efendi'nin ölümü üzerine Reisülkütablığı getirilen Firdevsi Mehmed Emin Efendi ile Ocak ayının ikinci haftasında yaptıkları geleneksel olarak özel ve gizli dostane bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁷⁰ Bu iki

⁶⁷ Soysal, *a.g.e.*, s. 128.

⁶⁸ Soysal, *a.g.e.*, s. 134.

⁶⁹ Soysal, *a.g.e.*, s. 128-129.

⁷⁰ Soysal, Reisülkütab Mehmed Dürri Efendi'nin 24 Aralık 1794 tarihinde vefat ettiğini belirtip görüşmenin ise 29 Aralık'ta gerçekleştiğini yazmaktadır. Soysal, *a.g.e.* s. 128- 129. Ancak

Reisülküttabın yetenekli şahıslar olmadığı kabul edilmekle birlikte her ikisinin de Mehmed Raşid Efendi'nin tesirinde kaldığı belirtilmekteydi. Liston'un 10 Ocak 1795 tarihli Lord Grenville'e gönderdiği raporda, Reisülküttab Emin Efendi de Dürri Efendi gibi selefi olan Mehmed Raşid Efendi'nin etkisi altındaydı ve bu sebeple Osmanlı dış politikasında herhangi bir genel değişikliğin muhtemel olmayacağını kaydetmekteydi.⁷¹

Fransa'nın müttefiklere karşı başarılarının artması, Kasım 1794'den başlayan Fransa-Prusya barış görüşmelerinin iyi bir havada devam etmesi ve bazı Avrupalı devletlerin Fransa ile diplomatik temasa geçmeleri gibi hadisler neticesinde Babîâli, Avrupalı devletlerin İstanbul'daki elçiliklerinin protesto etmelerini de hesaba katarak Kallimaçi aracılığıyla 22 Şubat 1795'te Descorches'e Fransa Büyükelçilik binasına taşınabileceğini bildirmiştir. Gerçekten de Rus, İngiliz ve Sicilyateyn devletlerinin elçilikleri Reisülküttab Mehmed Emin Efendi'ye baskıda bulunmuşlar ve hadiseyi Babîâli nezdinde nota vererek protesto etmişlerdir. 26 Şubat'ta ise Descorches elçilik binasına taşınıp binanın dış kapısına Cumhuriyet armasını taktırmıştır. Bu hadise ile Osmanlı Devleti Descorches'in resmi sıfatını ve dolayısıyla da Fransız Cumhuriyetini dolaylı olarak tanımının yolunu açtı. Descorches'in elçilikte en önemli işlerden birisi de elçilik matbaasında Türkçe olarak bir haber bülteni yayınlayarak Cumhuriyet ordularının başarılarını İstanbul'da yaymaya başlamasıdır.⁷²

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken Verninac, Paris'ten yola Aralık 1794'te yola çıkmış ve uzun bir yolculuktan sonra 12 Nisan 1795'te İstanbul'a ulaşarak Fransız elçiliğine yerleşmiştir. Böylece Descorches'e dönme emirini bildirip ertesi gün ise elçilik işlerini bizzat yürütmeye başlamıştır.⁷³ Dönemin gelişmelerine bugünden bakıldığında Descorches'in görevini layıkıyla yerine getirmeye çok yaklaştığı anlaşılmaktadır. Zira Reisülküttap ve Descorches arasındaki görüşmelerde iki devlet arasında ittifak antlaşması konularında ilerlemeler kaydedildiği ve Büyükelçilik binasına kalmasına müsaade edilmesi gibi faaliyetleri onun başarısı olarak görülebilir. Descorches'in elçiliği dönemin diplomatik karışıklığına ve koalisyon elçilerinin İhtilal Fransa'sı ve Cumhuriyetine yönelik propagandaları ile Osmanlıların Paris hükümetlerine duyulan güvensizlik ve şüphe ortamına rağmen Osmanlılarla iyi diyalog kurmayı sağlamış ve Fransa'ya olan güven ortamını sağlanmaya

Dürri 5 Ocak 1795 tarihinde vefat etmiştir. Liston ise 5 Ocak 1795 tarihinde öldüğünü belirtmektedir. Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:1, 10 Ocak 1795.

⁷¹ Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:1, 10 Ocak 1795. Yalçınkaya, *Reisülküttab Mehmed Raşid*, s. 130.

⁷² Soysal, *a.g.e.*, s. 130-131.

⁷³ İngiliz elçisi de dışişleri bakanına Verninac'ın İstanbul'a gelmesi hakkında detaylı bilgi vermektedir. Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:15, 25 Nisan 1795

başarmıştır. Descorches Fransız Cumhuriyeti'nin resmen tanınmasını ve büyükelçiliğin Babiâli nezdinde tasdikini sağlayamamış olsa da Fransa'ya dönerken geride yeni elçi Verninac için oldukça uygun bir ortam bırakmıştı. Verninac mutad üzere Divan-ı Hümayun Baştercümanı Murusi ile Reisülküttab Firdevsi Mehmed Efendi'yi ziyaret etmişti. Böylece Verninac'ın Osmanlılar tarafından gayri resmi fakat açıktan yani gizli olmayan İhtilal sonrası tanınan Fransız Cumhuriyetinin ilk Büyükelçisi olarak kabul görmeye başlamıştır.⁷⁴

Bu sıralarda Koalisyon devletleri arasında bölünmeler olup doğrudan Fransa ile Prusya, İspanya ve Hollanda barış müzakereleri yapmaktaydılar. 4 Mayıs 1795 tarihinde Prusya elçisi Babiâli'ye Fransa-Prusya arasında 5 Nisan 1795 tarihli Basel Antlaşması'nın gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Ertesi günü Verninac ile beraber Reisülküttab Firdevsi Mehmed Emin Efendi'ye giderek görüşmüşlerdir. Birkaç gün sonra da Babiâli'ye Prusya-Fransa arasında yapılan Basel Antlaşma metninin kopyasını resmen göndermişti. Avrupa'dan gelen haberlere göre yakın zaman içerisinde İsveç ve Danimarka'nın da Fransız Cumhuriyeti'ni tanıyacağına dair bilgiler üzerine Babiâli, neticede tarafsızlık politikasını gözden geçirmeye karar vermiş görünmekteydi. Bilahare Verninac 20 Mayıs 1795 tarihinde Basel Antlaşması'nı öne sürerek kendisinin resmen tanınması için gereken itimatnamesini Sultana takdim etmesine izin verilmesini talep etmiştir.⁷⁵ Bu durumu değerlendiren Babiâli ise 23 Mayıs'ta Divan-ı Hümayun Baştercümanı Murusi'yi Fransız Büyükelçiliğine göndererek Verninac'a iadeyi ziyaret yapması Osmanlıların Fransız Cumhuriyetini tanımak yolunda en önemli adım atıldı. 25 Mayıs 1795 tarihinde Firdevsi Mehmed Emin Efendi yerine Ebubekir Ratib Efendi Reisülküttab tayin olunduktan sonra Verninac onu da resmi olarak ziyaret etmiştir.⁷⁶ Verninac elçiliğin resmen tanınmasına karşın mutad diplomatik kaidelere göre Fransa'dan hediyelerin gelmesi beklenmekteydi. Ancak Verninac 11 Haziran 1795'te yalnız Sadrazam Mehmed İzzet Paşa tarafından

⁷⁴ Soysal, *a.g.e.*, s. 136.

⁷⁵ Soysal, *a.g.e.*, s. 136.

⁷⁶ İngiliz elçisi Liston 9 Mayıs 1795 tarihli bir raporunda Firdevsi Mehmed Emin Efendi'nin yakın zamanda görevden alınacağını not etmektedir. Liston'un yukarıdaki raporunda verdiği bu ileriye dönük bilgileri. 16 Haziran tarihli raporun teyit etmesi onun iyi haber alan bir elçi olduğunu göstermektedir. Raporlarda, Osmanlı kabinesinde bazı değişikliklerin olduğu. Ocak ayının başından beri Reisülküttab olan Firdevsi Mehmed Emin Efendi'nin görevinden alınıp yerine Viyana'ya elçi olarak gitmiş olan Ebubekir Ratib Efendi'nin atandığı da bildirilmektedir. Mehmed Emin Efendi'nin görevden alınmasından duyduğu memnuniyeti açıkça ifade ederek halefinden İngiltere hesabına menfaat beklediğini göstermekteydi. Ancak bu değişikliğin kendi menfaatleri açısından hiç bir şey getirmediğini yeni Reisülküttabın Fransız Cumhuriyetinin hararetli bir taraftarı olmasının onun büyük bir kusuru olduğunu belirtmekteydi. Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:16, 9 Mayıs 1795 ve Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:23, 16 Mayıs 1795. Ayrıca bkz. Yalçinkaya, *Liston*, s. 212-213.

kabul edilmesiyle Fransız Cumhuriyeti Osmanlılar tarafından resmen tanınmıştır. Bilahare hediyelerin kara yoluyla çok geç geleceği anlaşıldığından dolayı Verninac'ın talebiyle, eskiden bazı elçilere yapıldığı gibi hediye olarak 26 Nisan 1796'da III. Selim'in huzuruna kabul edilmiştir. Böylece Verninac selefi Descorches'in başarmadığı işi başararak Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler ihtilal öncesi gibi aktif hale gelmiştir.⁷⁷

Sonuç

1789 tarihinde meydana gelen Fransız İhtilali Dünya tarihindeki önemli değişim noktalarından birisidir. Fransa'da ihtilal sonrasında Avrupa başta olmak üzere bütün dünyayı tesiri altına alacak siyasi, idari, askeri, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda değişiklikler olacaktır. Artık eski dünya nizamı yerine yeni dünya nizamı denilen bir döneme girilmiştir. Başta Fransa ve komşularını tesir altına alan bu değişim zamanla bütün Avrupa'yı etkisi altına alacaktır. Özellikle de Fransa'da 1792 Eylül'ünde Cumhuriyetin ilanından sonra 1793 Ocak ayında kralın idamından sonra Avrupa siyasi hayatında büyük bir deprem etkisi yaratan gelişmeler olacaktır. 1792 yılında Fransa'da Cumhuriyetin ilanından sonra Avusturya ve Prusya'nın Fransa'ya karşı açıktan cephe alması sonrasında Fransa'nın yeni rejimine/düzenine karşı koalisyon savaşlarının ilk fitili ateşlenecektir. 1815 yılına kadar sürecek olan bu savaş zamanla diğer kıtalara da sıçrayacaktır. Fransa'da çıkan ihtilal ve ilan edilen Cumhuriyet rejimine karşı Osmanlılar Rusya-Avusturya ile savaşta olduklarından başlangıçta pek ide ilgilememişlerdir. 1791 Ağustos ayında Avusturya ile Zıştovi ve 1792 Ocak ayında ise Rusya ile Yaş antlaşmalarından sonra Fransa'daki gelişmelere kısmen ilgilenmeye başlamışlardır.

Fransa'da yeni ihtilal hükümeti eski elçi ve personellerini azlederek yeni elçilik personellerini atama sürecine girmiştir. Rejimin İstanbul'a tayin ettiği ilk elçisi Sémonville olacaktır. Aynı zamanda işlerin gecikmemesi için de Fevkalade elçi olarak 1793 Ocak'ında Descorches de tayin edilip Haziran 1793'te İstanbul'a ulaşacaktır. Sémonville'nin yolda Temmuz 1793'te Avusturyalılarınca yakalanmasından sonra elçilik binasına yerleşmesine izin verilmeyen Descorches gayr-i resmi ve gizli olarak Osmanlı Devletiyle temasa geçerek Osmanlı-Fransız ittifakı için çok kere teşebbüs etmesine karşın boşarız olacaktır. Ancak 1794 yılı ortalarından itibaren Fransız ordularının Koalisyon güçlerine karşı üstünlüğü elde etmesiyle 1795 yılı Şubat ayında Descorches'in elçilik binasına taşınmasına izin verilmiştir. İttifak kurmada başarısız gibi görünen Descorches de Fransa'da yeni kurulan dışişlerini üstlenen Kamu Selamet Komitesi tarafında görevine son verilerek 1794 yılı Sonbaharında Verninac İstanbul'a tayin edilecektir. Verninac Nisan

⁷⁷ Soysal, a.g.e., s. 136.

1795'te İstanbul'a ulaşarak diplomatik faaliyetlere hızlı bir şekilde başlamıştır. Verninac 4 Mayıs 1795 tarihinde Prusya elçisiyle beraber Babıâli'ye Fransa-Prusya arasında 5 Nisan 1795 tarihli Basel Antlaşması'nın gerçekleştirildiğini bildirmesi üzerine Osmanlılarda tarafsızlık politikasını gözden geçirip 23 Mayıs'ta Divan-ı Hümayun Baştercümanı Murusi'yi Fransız Büyükelçiliğine göndererek Verninac'a iadeyi ziyaret yapması Osmanlıların Fransız Cumhuriyetini tanımak yolunda attıkları en önemli adımdı. 25 Mayıs 1795 tarihinde Firdevsi Mehmed Emin Efendi yerine Ebubekir Ratib Efendi Reisülküttab tayin olunduktan sonra Verninac onu da resmi olarak ziyaret etmiştir. Verninac elçiliğin resmen tanınmasına karşın mutad diplomatik kaidelere göre Fransa'dan hediyelerin gelmesi beklenmekteydi. Ancak Verninac 11 Haziran 1795'te yalnız Sadrazam Mehmed İzzet Paşa tarafından kabul edilmesiyle Fransız Cumhuriyeti Osmanlılar tarafından resmen tanınmıştır. Yaklaşık on ay sonrada 26 Nisan 1796'da III. Selim'in huzuruna kabul edilerek Osmanlı-Fransız ilişkileri tekrar üst seviyeye getirilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Grenville'den Yusuf Ağâh Efendi'ye NA FO 78/15, 19 Ağustos 1794.
Hayes'den Liston'a NA FO 78/15, 23 Haziran 1794.
Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/15, no:11, 3 Temmuz 1794.
Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/15, no:16, 26 Ağustos 1794.
Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:1, 10 Ocak 1795.
Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:15, 25 Nisan 1795.
Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:16, 9 Mayıs 1795.
Liston'dan Grenville'e, NA FO 78/16, no:23, 16 Mayıs 1795.
Montgomery'den Liston'a, NA FO 78/15, 22 Haziran 1794.
Montgomery'den Liston'a, NA FO 78/15, 23 Haziran 1794.
Mehmed Raşid Efendi'den Liston'a, NA FO 78/15, 25 Temmuz 1794.
Yusuf Ağâh Efendi'den Grenville'e, NA FO 78/15, 18 Ağustos 1794.
Yusuf Ağâh Efendi'den Grenville'e, NA FO 78/15, 5 Eylül 1794.

Diğer Kaynaklar

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet, tertib-i cedit*, Cild VI, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303.

BEYDİLLİ, Kemal, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981.

BLACK, Jeremy, *British Foreign Policy in an Age of Revolutions, 1783–1793*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

DUFFY, Michail, “Pitt, Grenville and the Control of British Foreign Policy in the 1790’s”, *Nights Errant and True Englishmen: British Foreign Policy 1600-1800*, ed. Jeremy Black, John Donald Publisher, Edinburg 1989, s. 151-177.

DURAN, Abubekir, *Mütercim Âsım Efendi Hayatı (1755-1819) ve Târîh-İ Âsım’da Fransa Meselesi*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

EGRIOGLU ERTEKİN, Işık, *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne 2023.

FİRGES, Pascal, *French Revolutionaries in the Ottoman Empire Diplomacy, Political Culture, and the Limiting of Universal Revolution, 1792-1798*, Oxford University Press, Oxford 2017.

FYFFE, Charles Alan, *History of Modern Europe 1792-1848*, Cassell, London, New York, Toronto ve Melbourne 1924, Birinci baskı 1880

HASSALL, Artur, *The History of British Foreign Policy : From the Earliest Times to 1912*, William Blackwood and Sons, Edinburgh ve London 1912.

HAYES, Carlton J. H., *A Political and Social History of Modern Europe*, C. I., The Macmillan Company, New York 1929.

KARAL, Enver Ziya, *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1938.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK Yayınları, Ankara 1983, Birinci baskı 1947

KARAMAN, Mehmet Ali, “*Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri*” , SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2018, Sayı: 44, s. 62-79.

KURAN, Ercüment, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968.

MCPHEE, Peter, *Robespierre Devrimci Bir Yaşam*, Çeviren Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

MOWAT, Robert Balmain, *A History of European Diplomacy 1451 - 1789*, Edward Arnold & Co., London 1928.

ÖZPEKCAN, Meliha, *Türk - Fransız İlişkileri (1525-1921)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

POTYEMKIN, Vladimir ve diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, C. I, çev. Atilla Tokatlı, Evrensel Yayınevi, İstanbul 2009.

PUL, Ayşe, “Osmanlı- Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri”, *OTAM* 22, 2007, s. 159-176.

REDDAWAY, William Fiddian, *A History of Europe From 1715 to 1814*, Methuesn & Co LTD. London 1959.

SHAW, Stanford J., *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III*, Harvard Univ. Press. Cambridge Mass. 1971.

SHAW, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

SHAW, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982.

SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK Yayınları, Ankara 1987 ve Birinci baskı 1964.

ULUERLER, Sıtkı, “Fransız İhtilali ile Değişen Avrupa Düzeninde Osmanlı Devleti’nin Uygulamaya Çalıştığı Denge Siyaseti ve Sonuçları (1795-1801)”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 10 Sayı 20, 2020, s. 51-80.

UZUNÇARSILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, C. IV/1, TTK Yayınları, Ankara 1978, Birinci baskı 1957.

WATSON, J. Steven, *The Reign of George II 1760-1815*, Clarendon Press, Oxford 1991.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Fransız İhtilali’nden Viyana Kongresi’ne Diplomasi: Yeni Dünya Nizamına Giriş (1789-1814)”, *İlk Çağ’dan Viyana Kongresi’ne Diplomasi*, Editör, Ahmet Dönmez, Editör, Grafiker Yayınları, Ankara, 2021, s. 343-397.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası -Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a (1774-1839)”, Editör: Mustafa

Bıyıklı, *Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi 2*, Gökkuş, İstanbul 2008, s. 83-136.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Sir Robert Ainslie’nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)”, *Osmanlı Araştırmaları XXXI*, 2008, s. 127-159.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Sir Robert Liston’un İstanbul Büyükelçiliği (1794-1795) ve Osmanlı Devleti Hakkındaki Görüşleri”, *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, 1998, s. 187-216.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “The Ottoman Empire and Europe in the Wake of the Second Half of the Eighteenth Century”, Ed. Michael Hüttler and Hans Ernst Weidinger, *Ottoman Empire and European Theatre. Vol. 1: The Age of Mozart and Selim III (1756–1808)*, Hollitzer Wissenschaftsverlag, Wien 2013, s. 101-149.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Türk Diplomasinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi’nin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları XXI*, 2001, s. 109-134.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, The Isis Press, İstanbul 2010.

OSMANLI TOPRAKLARINI ZİYARET EDEN İNGİLİZ SEYYAHLARIN TOPLUMSAL YAPI VE ANAYASAL SÜRECE YÖNELİK İZLENİMLERİ (1874-1881)

Burak Ahmet SAKA*

Giriş

Osmanlı Devleti, 16. yüzyıldan itibaren karşılaştığı sorunların zamanla büyümesiyle birlikte zayıflamaya başlamıştı. Köklü ve oturmuş bir devlet geleneği içerisinde bu sorunların devleti yıkılışa götürmesi, yüzyılları bulacak olan bir süreçti. Bu süreç içerisinde içeriden ve dışarıdan kaynaklanan tehditler de Osmanlı Devleti'nin üzerinde durması gereken gelişmeler arasındaydı. Zayıflayan devleti tekrardan eski gücüne kavuşturma düşüncesi ise padişahlar ve devlet adamlarını çeşitli alanlarda reformlar yapmaya sevk etti. Bu reformlar sırasında devleti zorlayan en önemli konuların başında toplum yapısı gelmekteydi. Özellikle 19. yüzyıl içerisinde ortaya çıkan milliyetçilik duygusu ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim ve daha sonrasında bazı Müslüman halkların girişecekleri isyan faaliyetleri, devleti zor durumda bırakacaktı. Bu olaylar sırasında, devletin karşısında; isyanları zorla bastırmak veya isyancıların taleplerini dinlemek, mümkünse büyük devletlerin müdahalesine sebep olmamak, bölgenin huzurunu sağlamak gibi pek çok sac ayağı bulunmaktaydı. Bu noktada hem Avrupalı devletlerin etkileri hem de batılılaşma hareketinin verdiği ivme ile Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin, Müslümanların sahip olduğu hakları elde etmeleri yolunda ciddi adımlar atıldı.

Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda, 19. yüzyılın ortalarından itibaren tebaa eşitliği, gayrimüslimlerin hakları ve Müslümanların bu olaylar karşısındaki tepkileri, Osmanlı Devleti'nin üzerinde düşünmesi gereken önemli gelişmelerdi. II. Mahmud ile ortaya çıkan Osmanlı vatandaşlığı temelinde tek bir millet oluşturma fikri devleti uzunca bir süre meşgul edecek önemli bir atılımdı. Elbette bunun toplum ve devlet düzeninde ciddi tesirleri oldu. Dini ve geleneksel yapının ağır bastığı bir toplumda tek tip ve eşit haklara sahip bir millet oluşturma fikri Osmanlı Devlet teşkilatına Batılı sistemlerin daha radikal şekilde nüfuz etmesi anlamına geliyordu. Çünkü yüzyıl başlarında bile Osmanlı Devleti, dini kimliğin ağır bastığı, tebaanın

* Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, Afyon, basaka@aku.edu.tr

ırkından ziyade dini inancına göre var olduğu ve bunu hissettiği bir sisteme sahipti.¹

En nihayetinde dini inanca göre düzenlenmiş olan ve Müslümanların hakim olduğu millet sistemi yerine bütün tebaayı ırk, din, dil farkı olmadan tek bir çatı altında birleştirme düşüncesi hem sancılı hem de başarısız olacaktı. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan, herkesin eşit bir düzende yaşamasını öngören düzenlemeler toplumsal yapıyı da etkiledi. Kanun önünde eşitlik, gayrimüslimlerin Müslümanlarla benzer hakları elde etmeleri ve Avrupa'nın laik kanunlarının örnek alınması, bu dönemi ön plana çıkaran önemli gelişmelerdi. 1876 yılında Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile birlikte her ne kadar uygulanma süresi kısa da olsa, artık Anayasası, partileri ve meclisi olan bir devlet düzeni kuruldu.

Osmanlı'da yaşanan bu gelişmeler, cumhuriyet rejimini amaçlayan bir anlayışa sahip olmasa da Tanzimat dönemi ile laik ve demokratik zeminin oluşmasına yönelik çalışmalar başlamıştı.² Fermanların dile getirdiği ve Kanun-ı Esasi ile perçinlenen kanunun üstünlüğü ve Osmanlı tebaasının her açıdan eşit olduğu anlayışı döneme damgasını vurdu. Bu yıllarda Osmanlı basını cumhuriyet ve demokrasi kelimelerini çok fazla dile getirmese de bu anlayışın bir ürünü olan *hakimiyet-i milliye* kavramı ön plana çıktı. Bu kavramın Osmanlı'da anlaşıldığı şekliyle, Batılı ülkelerde benimsenen demokrasi ile denk bir içeriğe sahip olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Ancak saltanat sisteminin olduğu bir devlet sisteminde halkın da idareye ortak olması noktasında önemli bir gelişme olarak görülür.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geleneksel dinamikler ve saltanat makamı ile yan yana ilerlemeye çalışan Tanzimatın batılı özellikleri, devlet içerisinde ikilikleri beraberinde getirdi. Ancak bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturacak olan bazı özelliklerin de tecrübe edilmesine sebep oldu. Uygulama aşaması uzun süreli ve sağlıklı olmasa da Anayasanın varlığı, seçimlerin yapılması, siyasi partilerin ortaya çıkması ve genel meclisin toplanması ile hem devlet idaresi hem de Osmanlı toplumu önemli bir tecrübe edindi. Bu tecrübeyi kullanarak bir sonraki aşamaya geçmek ise Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne nasip olacaktı.

Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılda geçirdiği bu değişim süreci hem bu sürecin yaşandığı yıllarda hem de sonraki dönemlerde araştırmacıların dikkatini çekti. Bahsi geçen bu gelişmeleri olumlu, olumsuz veya yetersiz

¹ Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *The American Historical Review*, Sayı 4, Cilt 59, Temmuz 1954, s. 844.

² Cemal Fedayi, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hâkimiyet-i Milliye ve Demokrasi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı 58, Yıl 16, Ocak-Haziran 2000, s. 153.

olarak değerlendiren kesimler de oldu. Bu konuda özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı bakışı ve değişen politikası ön plana çıkmaktaydı. Berlin Konferansı ile daha saldırgan bir politika izleyen İngiltere, Osmanlı'daki azınlık hakları ve bunlara yönelik ıslahat programlarına ağırlık verdi. Özellikle, kurulması planlanan bağımsız Ermenistan projesine yönelik olarak baskısını artırdı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündemden hiç düşmeyen bu konular, Osmanlı topraklarını ziyaret eden İngiliz seyyahların da eserlerine konu oldu.

Bu doğrultuda, Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlar elde ettikleri izlenimler sonucunda; Müslim-gayrimüslim unsurlar arasında yaşanan gelişmeler, devletin çıkan olaylara yaklaşımı, tebaanın eşitliği, laik düzen, hukuk kuralları, adalet, reform, azınlıkların bağımsızlığı gibi konularda fikirlerini dile getirdiler. Bu makalede, aralarında asker, devlet adamı, araştırmacı ve coğrafyacı kimliği olan James Bryce, James Baker, Kaptan Fred Burnaby ve Henry Fanshawe Tozer gibi seyyahların bahsi geçen konular üzerindeki izlenimleri aktararak Osmanlı Devleti ve toplumu üzerindeki fikirleri değerlendirilecektir.

1874 yılında Osmanlı topraklarını ziyaret eden ve asker olan James Baker'ın, Bulgaristan ve Makedonya bölgesindeki gözlemleri ön plana çıkmaktadır. Balkan coğrafyasında gezilerini sürdüren Baker, özellikle Bulgarlar ile Türklerin hayatlarını gözlemleme imkanına sahip oldu. Gözlemleri arasında vergi sistemi, yönetim şekli ve reform hareketleri dikkat çekmektedir. 1876 kışında Rusya'nın güneyinden geçerek Kafkasya bölgesine ve ardından Karadeniz kıyılarına ulaşan James Bryce ise bir hukuk profesörü ve siyasetçidir. Onun Osmanlı-Rus savaşı arifesindeki gözlemleri dönemin İngiliz politikasını ve kamuoyunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Özellikle bölgede yaşayan milletler, hayat tarzları ve geleneklerinden bahseden Bryce'in Ermeniler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tanzimat Fermanı, Müslüm-Gayrimüslim eşitliği, İslam hukuku ve Türklerle ilgili değerlendirmeleri bulunmaktadır. 1876 kışında Anadolu'yu gezen ve asker olan Kaptan Fred Burnaby, Osmanlı-Rus savaşı sırasında gözlemlerini de aktarır. Konu açısından Anayasa, hukuk, Müslim-Gayrimüslim kıyaslaması üzerindeki gözlemleri dikkat çekmektedir. 1881 yılında Anadolu'yu gezen ve bir coğrafyacı olan Henry Fanshawe Tozer da aynı şekilde Ermeniler ile Türkler üzerinde yaptığı değerlendirmelerle ön plana çıkmaktadır.

Toplumsal Yapı ve Gayrimüslimlere Yönelik Tutumlar

Osmanlı klasik dönem idari teşkilatı ve toplumsal yapısı düşünüldüğünde, devletin zayıflamasına paralel olarak 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu yüzyılda yapılan reform hareketleri, geleneksel yapıyı tamamen ortadan kaldırırsa bile

devletin hemen her kademesinde köklü değişim anlamına gelmekteydi. Devlet idaresinden toplumsal dinamiklere kadar pek çok konuda Batı medeniyetinin özelliklerini Osmanlı'ya uygulamaya çalışan bir yönetim anlayışı vardı. Bu süreç her ne kadar 18. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde başlasa da 19. yüzyıl bu sürecin zirveye ulaştığı ve devletin yönünü tamamen Batıya çevirdiği bir dönemi simgelemektedir.

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, toprak kaybetmesi ve Avrupalı devletlerin müdahalelerinin sıklaşması sonucunda hem devlet idaresini hem de devlet sınırları içerisindeki tebaayı idare etme noktasında çok ciddi problemler yaşanmıştır. Devlet bir yandan ülke sınırları içerisindeki Müslim-gayrimüslim tebaayı bir arada tutmaya çalışıyor diğer yandan da yaşanan azınlık isyanları ve bu azınlıkları destekleyen devletlerin eylemleriyle mücadele ediyordu. Dolayısıyla bu gelişmeler ülkenin idari teşkilatı üzerinde de ciddi bir baskı ve propaganda konusu oluyordu. Devlet hem zayıf düşmesini önleyecek reformlara yöneliyor hem azınlık problemleriyle uğraşıyor hem de taşra üzerindeki kontrolünü güçlendirmeye çalışıyordu.

Makalede incelenen yıllar dikkate alındığında özellikle Balkanlarda Bulgarlarla yaşanan hadiseler karmaşık bir hal almış ve 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile de Anadolu'daki Ermeniler bağımsızlık için örgütlenme sürecini hızlandırmıştı. Bu doğrultuda, ele alınan seyyahlar özellikle dönemin gündemini işgal eden Ermeni meselesi ve az da olsa Bulgarlarla ilgili değerlendirmeler yapmaktadırlar. Özellikle Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ilişki, gayrimüslimlerin baskı altında olup olmadıkları ve yapılan reformların gayrimüslimler lehine hayata geçirilip geçirilmediği üzerine mesai harcamışlardır.

James Bryce, yapılan borçlanmalar, yaşanan savaşlar, sermaye eksikliği ve ulaşım sorunlarından dolayı devletin yıkılmasının kaçınılmaz olduğu sonucuna varır. Bryce bu sebeplerin yanında yetenekli ve dürüst yönetici eksikliği, zengin bir aristokrasi sınıfının olmaması ve iktidar şeklini örnek vererek yorumunu genişletir.³ Avrupalı güçler aralarında çekişmeseydi veya Mehmet Ali Paşa isyanında olduğu gibi bir vali 3 yıldan fazla bir süre görev yerinde kalabilseydi ortaya çıkabilecek isyanlar ile Osmanlı Devleti'nin çoktan parçalanacağını dile getirir.⁴ James Baker devletin özellikle Rusya ile yapılan savaşlar, çıkan isyanlar nedeniyle zayıfladığını ayrıca reform çabalarının yanında idarede oluşan yolsuzluk ve borçlanma konularının da önemli olduğunu vurgular.⁵ Yaptığı seyahatler sırasında, eğitimli bir Türk ile

³ James Bryce, *Transcaucasia and Ararat; Being Notes of A Vacation Tour in the Autumn of 1876*, Macmillian and Co. Ltd, London 1896, ss. 426-427.

⁴ Bryce, s. 427.

⁵ James Baker, *Turkey in Europe*, Cassell Petter and Galpin, London, Paris and New York, 1877, ss. 196-197.

ülkenin işleri hakkında konuştuğunu söyleyen Baker, ona ne yapılmasının gerekli olduğunu sorduğunda, aldığı cevabın içeride ve dışarıda adalet olduğunu aktarır.⁶ Baker elde ettiği izlenim ve duyumlardan yola çıkarak yöneticilerin rüşvetle hareket ettiği, tek sorunun bu olmadığı ayrıca devletin büyük küçük her kademesinde, üst ve alt düzeydeki her makamda bir ilgisizlik ve tembellik olduğunu dile getirir.⁷ Henry Fanshawe Tozer da aynı şekilde adaletteki sorunları, vergilerin ağırlığını ve makamlara gelinirken yapılan yolsuzlukları işaret eder.⁸ Ülkede genel olarak adaletin sağlanması, rüşvet mekanizmasının her alana sızması ve mevkilerin hak etmeyen kişilerin elinde olması gibi tespitler 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet adamlarının, kronik yazarlarının, kaleme alınan layiha ve nasihatnamelerin de dikkat çektiği ve sürekli değinilen konulardır.⁹

Bryce Osmanlı toplumunu değerlendirirken, Türkiye’deki Müslüman köylülerin çalışkanlık ve dürüstlük açısından uygar ülkeler ile karşılaştırılabileceğini, savaşta cesaretli olduklarını söylemesinin yanı sıra yönetici, düşünür, yazar, şair ve sanatçı yetiştirme noktasında ülkedeki yetersizliği de vurgular.¹⁰ Ayrıca diğer seyyahların da dile getirdiği gibi, vergilerin usulsüz toplandığı konusuna değinir. Eleştirilerini daha ileri bir seviyeye taşıyan seyyah, Ermeni Patrikhanesi’nin dile getirdiği ve Avrupa’da o yıllarda gündem olan Türklerin Ermenilere yönelik zulümleri olduğunu öne sürerek sorunun ciddi olduğunu söyler.¹¹ Hatta bu kötülüklerin nasıl önlenilebileceği ve mevcut hükümetin yerine nasıl bir hükümet getirilebileceği noktasında karar vermenin zor bir durum olduğunu aktarır.¹² Ardından İngiliz hükümetinin gündeminde olan bir görüşü okuyucunun dikkatine sunar: Türkiye’de reform mu yapılması gerekir? yoksa Lübnan’da yapıldığı gibi Anadolu’da da kendi kendini yönetebilen özerk bir devlet kurulması için çaba mı gösterilmesi gerekir?¹³

Bryce, Ermenilerin çalışkan ve dinamik bir ırk olduğunu, bazı yerlerde nüfuslarının Müslümanlardan daha fazla olduğunu dile getirerek açıkça

⁶ Baker, s. 224.

⁷ Baker, s. 224.

⁸ Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia And Eastern Asia Minor*, Longsmans, Green and Co., London 1881, ss. 41-42.

⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010; Kemal Çiçek, “Siyasetname Kültürümüze Göre Siyasetteki Yozlaşma ve İdeal Siyaset”, *Yeni Türkiye: Siyasetteki Yozlaşma Özel Sayısı*, Sayı 14, Cilt 2, 1997, ss. 1384-1389; Kayhan Atik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, ss. 69-80.

¹⁰ Bryce, s. 427.

¹¹ Bryce, s. 429.

¹² Bryce, s. 429.

¹³ Bryce, ss. 429-430.

Anadolu'da bir Ermenistan Devleti kurulmasını destekler.¹⁴ Buna destek olarak 1863 yılında elde ettikleri nizamnameyi örnek gösterir. Nizamnameye göre İstanbul ve eyaletlerden seçilmiş Ermeni üyelerden oluşan bir meclis oluşturulacak, din işleri, sağlık, mülk ve eğitim gibi konular bu meclisin oluşturduğu birimce idare edilecekti.¹⁵ Ermeni cemaati üzerinde patrikhanenin otoritesini sarsan, laik özelliklileri de barındıran bu nizamname, Ermeni milleti açısından bir Anayasa ve özerk bir yönetim olarak görülmüş, Ermenilere millet olma bilinci aşılamıştı.¹⁶ Bu şekilde Osmanlı hakimiyetinde kendi kendisini yöneten bir millet konumuna ulaşan Ermeniler, Tanzimat dönemindeki reformlardan en çok yararlanan millet oldu.¹⁷

Seyyah, devlet idaresi noktasında taşra teşkilatı ile ilgili bazı tavsiyelerde de bulunur. Bu tavsiyelerin gayrimüslimlere yönelik olduğu görülür. Valilerin yanına ya Avrupalı bir konsolos ya da güvenilir bir Avrupalı atanmalı, yapılan yanlış uygulama veya baskıları raporlayarak merkeze bildirmelidir.¹⁸ Aslında Bryce'in görüşlerinin aksine, 1871 yılında ilan edilen Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği düzenlemelerle valilerin yanında ruhani liderler, memurlar ve 4 seçilmiş üyeden (ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim) oluşan idare meclisleri kurulmuştu ancak bu meclisler halkın yönetime katılmasından ziyade yöneticilerin kararlarını onaylayan bir kurum olarak kaldılar.¹⁹

Bryce, bilgi aldığı Ermenilerden de yola çıkarak onların seslerinin ve şikayetlerinin etkili bir şekilde İstanbul'a ulaşmasını arzulamaktadır. Özellikle Lübnan Nizamnamesini²⁰ sık sık örnek gösteren Bryce, bunun Anadolu'da Ermeniler için de yapılabileceğini söyler. Ermeniler için Hristiyan bir vali atanması, her ırktan bir polis gücü kurulması ve Türk askerinin bölgeden soyutlanması gibi bir öneri getirir ve ardından bu gelişmelerin, Avrupa'nın bölgeyi sömürgeleştirmesi için kolaylaştırıcı bir faydası olduğu yönünde çarpıcı bir not ekler.²¹ Seyyah bu görüşünü desteklemesi açısından Berlin

¹⁴ Bryce, s. 430.

¹⁵ Cenk Reyhan, "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", *TTK Belgeler*, Sayı 31, Cilt 27, Ankara 2006, s. 43.

¹⁶ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 553.

¹⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 228.

¹⁸ Bryce, s. 433.

¹⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 498.

²⁰ Buna göre Lübnan'da Osmanlı tarafından atanan Hristiyan bir vali olacak, valinin yanında Lübnan halkını oluşturan topluluklarının temsilcileri bulunacak, bölge halkını temsil eden kişilerden oluşan bir meclis olacaktır. Nizamname maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Olcay Özkaya Duman, "Bir Orta-Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 5, Cilt 3, 2006, ss. 9-10.

²¹ Bryce, s. 435.

Konferansı'nda Ermeniler lehine düzenlenen 61. madde ile burada geçen *reform* kelimesini örnek vererek Osmanlı Devleti'nin bu konuda büyük devletlere verdiği taahhütlü hatırlatır.²² Antlaşmadan sonra İngiltere de Berlin Antlaşması'nı öne sürerek, Ermeniler lehinde düzenlemelerin belirlenmesi ve bunların yerine getirilmesi noktasında Osmanlı'ya nota vermişti.²³ Bryce'in belirttiği görüşlere paralel olarak adı geçen nizamnamenin Rumeli ve Mezopotamya vilayetlerinde uygulanması yönünde Avrupalı devletlerin de talepleri vardı.²⁴

Bryce'in dönemin Türkiye'si ile ilgili bu görüşleri incelendiğinde, İngiltere'nin mevcut politikası ile uyumlu olduğu görülmektedir. İngiltere'nin Berlin Antlaşması'ndan itibaren eğilim gösterdiği gibi, Osmanlı Devleti'nin artık yıkılmaya mahkum olduğunu söyleyen seyyah, özellikle Ermeniler üzerinde durarak yaşanan gelişmeleri de Ermeniler gözünden dile getirir. Daha sonra siyasete de atılacak olan Bryce, olaya İngiliz hükümeti gözünden bakarak Ermenilerin devlet kurabilecek potansiyeli, nüfuslarının yeterliliği, Rusya'nın bu durum karşısındaki tavrı üzerinde de geleceğe dair yorumlar yapar.²⁵ İngiltere de Ermenilerin koruyucusu rolüne bürünerek Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler üzerindeki Rus etkisini engellemek ve Rusya'nın Ermenileri kullanarak girişebileceği faaliyetlerden emin olmak istiyordu.

Bryce'in Ermenilere odaklanan seyahati sırasında Avrupa'da ve İngiltere'de, Ermeniler lehine yapılan propagandalardan oldukça etkilendiği görülür. Bryce ile aynı tarihlerde, ondan çok daha fazla sayıda Anadolu şehrini gezme imkanı elde eden Kaptan Fred Burnaby'nin Ermenilerle ilgili duyduğu bilgiler benzer olsa da şahit olduğu olaylar farklıdır. Anadolu seyahatine İstanbul'dan başlayan seyyah, İzmit'te yaşayan Ermeni bir piskoposun onu ağırladığı sırada yapılan bir sohbetten bahseder. Sohbette Türk idarecilerle ilgili olumlu sözler duyduğunu, şehirdeki polis şefinin çok iyi birisi olduğunun kendisine söylendiğini ifade eder. Bu durumla ilgili de kendisine şu olay anlatılır:

"...Ramazan ayında bir adamımız sokakta sigara içerken, bir Müslüman onun yanına gelip sopayla vurdu. Oradan geçmekte olan polis şefi bunu gördü. Yaklaştı ve şöyle dedi: 'O adama neden vurdun?' 'Çünkü Ramazan'da sigara içiyordu.' 'Sigarasını gözüne mi soktu?' 'Hayır', 'O halde ona vurmaya

²² Bryce, s. 447.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Altıntaş, "1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, Cilt 7, Haziran 2005, ss. 163-164.

²⁴ Ortaylı, s. 429.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bryce, ss. 430-431.

hakkin yoktu. Hapse girip gelecekte daha iyi davranmayı mı öğreneceksin?’’ ... “Türk gazeteleri bu hikayeyi yayımladı ve yetkilinin davranışını övdü.”²⁶

Burnaby’nin gözlemleri bu kadarıyla da sınırlı değildir. Ankara’da bulunduğu sırada Türkler ile Hristiyanların iyi anlaştığını ve ne zaman bir Ermeni ile yemek yiyecek olsa orada her daim Müslümanların olduğunu, aynı şekilde bir Türkün evine gittiğinde ise ziyaretçiler arasında genellikle Ermenileri gördüğünü söyler.²⁷ Ermeniler ve Türkler arasında düşmanlık olduğu, ayrıca Türklerin Ermenilere zulmettiği yönünde hem İngiltere hem de Anadolu’da duyduklarından etkilendiği belli olan Burnaby, bu konu üzerinde gitmekte oldukça kararlıdır. Ankara’da bu konuyu soruşturduğunda ona Anadolu’nun diğer bölgelerinde, özellikle Sivas’ta, Türklerin Hristiyanlara kötü davrandığı ve cezaevlerinin Ermeniler ile dolu olduğu söylenir.²⁸

Burnaby aslında duydukları ile gördükleri arasında bir kıyas yapması gerektiğini, ona verilen her bilginin doğru olmadığını, seyahati boyunca fark edecektir. İzmit’te iken ona Ankara’daki Hristiyanların acı çektiği, Ermenilerin zulme uğradığı ve adaletin Ermeniler için geçerli olmadığı aktarılmıştı. Ancak Ankara’ya geldiğinde olayın bu şekilde olmadığını, iki dine mensup insanların arasının iyi olduğunu aktarır.²⁹ Seyyah özellikle Sivas’ta yaşanan olaylarla ilgili de şüpheli olduğunu, anlatılanların doğru olup olmadığını, özellikle cezaevinin Ermeniler kadar Hristiyanlarla da dolup taşıdığı meselesini gözleriyle görmeye karar verdiğini söyler.³⁰ Aslında Burnaby, Türkler hakkında anlatılan kötü şeylerin abartıldığı kadar olamayacağını fark eder.

Burnaby Yozgat’a vardığında onu karşılayan grup içerisinde, adı Vankovich olan ve burada mühendis olarak görev yapan bir Polonyalıyla tanışır. Seyyahın sorusu üzerine bu kişi ona Ermenilerle Türklerin çok iyi anlaştığını ve yasaların tüm sınıflar için adil bir şekilde uygulandığını söyleyerek bir örnek verir:

“... Yozgat’ta telgraf şefi bir Ermeni’dir. Bir gün birkaç Türk çocuğunun bazı Ermeni çocuklarla dalga geçtiğini ve onlara gavur dediğini gördü. Türk çocuklarını dövdü. Yaklaşan bazı Türkler; Müslüman delikanlıların yerini alarak telgrafçıya saldırdılar. İkincisi yetkililere şikayette bulundu; Onu döven

²⁶ Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, Cilt 1, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, London 1877, s. 76-77.

²⁷ Burnaby, s. 148.

²⁸ Burnaby, ss. 148-149.

²⁹ Burnaby, s. 149.

³⁰ Burnaby, s. 149.

Türkler hemen hapse atıldı. Ziyaretçilerden bir diğeri ‘Yirmi yıl önce bunlar olmazdı’ dedi; ‘Ama burada işler daha iyiye gidiyor.’”³¹

Bu olumlu görüşlerin ardından yine ziyaretçilerden birisi, “Fakat Sivas’ta” diye devam etti, “Paşalarının Hristiyanlara korkunç derecede kötü davrandığını göreceksiniz. Hapishane Hristiyanlarla dolu. O şehirde adalet yok. Paşa, Hristiyan küçük erkek ve kız çocuklarını ebeveynlerinden alıp sarayına kapatır.” şeklinde bilgiler verir.³² Sivas’la ilgili verilen bu bilgilerin Burnaby’nin merakını iyice arttırdığı anlaşılmaktadır. Seyyah Sivas’a vardığında ise kafasındaki soru işaretlerinin kalktığı görülür. Sivas’ta hapishaneye uğrayan Burnaby anlatılanları bizzat gözlemlemek ister. Cezaevindeki gardiyanla yaptığı görüşme sonucunda şu konuşmalar yaşanır:

*“Mahkumlar çoğunlukla ne için buradalar?” diye sordum.
“Hırsızlık ve cinayetten. At ve sığır hırsızlığı yapacak çok sayıda Kürt ve Çerkes’imiz var. Ayrıca birkaç Ermeni de var; ikincisi esas olarak para meseleleriyle bağlantılı suçlardan dolayı.”
“Toplam kaç mahkum var?” diye belirttim. “Yüz iki.” “Peki kaç tane Hristiyan?” “Altı; geri kalan her şey İslam’a aittir.”³³*

Sivas’ta gördüklerinden sonra kendisine Ermenilerle ilgili anlatılanların yanlış olduğunu fark eden Burnaby, Ermeni cemaatinin güvenirliliğini sorgulamış ve onlara olan inancı azalmıştır.³⁴ Ermenilerle ilgili yaşanan bu tür propaganda faaliyetleri özellikle Rusya’nın da çabaları sonucu Avrupalıların akıllarında yer etmiştir. Burnaby konuyla ilgili olarak dönemin Sivas valisi İshak Paşa ile yaptığı görüşmeyi de aktarır. İshak Paşa, Kırım Savaşı’ndan önce Türklerle Hristiyanların çok iyi anlaştığını ancak sonrasında Rusya’nın Osmanlı Devleti’ndeki Ermenileri kışkırttığını belirtir ve Rusya’nın İstanbul büyükelçisi olarak da görev yapmış İgnatiyev hakkında şunları ekler: “İgnatiyev çok akıllı, bizi rahat bırakmıyor ve saflarımıza nifak sokmak için elinden geleni yapıyor.”³⁵ Sivas’taki gelişmelerle ilgili olarak 1881 yılında bölgeye gelen Tozer da Müslümanlarla Hristiyanların eşit şartlarda yaşadığını ve karşılaştıklarında dostane ilişkiler içinde olduklarını ifade eder.³⁶ Ancak konuyla ilgili bilgi aldığı Amerikalı misyoner tam tersine aralarında bir yabancılaşma olduğunu söyler.³⁷

³¹ Burnaby, ss. 183-184.

³² Burnaby, s. 184.

³³ Burnaby, s. 285.

³⁴ Burnaby, ss. 285-286.

³⁵ Burnaby, ss. 296-297.

³⁶ Tozer, s. 181.

³⁷ Tozer, s. 181.

Misyonerden duyduğu bilgileri aktarmaya devam eden Tozer, Malatya, Maraş ve Kayseri’de de Müslümanların Hristiyanlara yönelik saldırılarını, hatta çeşitli Hristiyan mezhepler arasında yaşanan şiddet olaylarını örnek verir.³⁸ Seyyahın bu bilgileri aktardığı yıllarda Amerikalı misyonerler ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan ve esas mezhepleri Gregoryen olan Ermeniler arasında faaliyetlerini arttırmakta ve Protestanlık mezhebini yaymaktaydı. Ermeni Patrikhanesi ile cemaatlerinin geleceğini düşünen Ermeniler ise bu faaliyetlere karşı geçmiş yıllardan itibaren mücadele etmekte ve cemaatin parçalanmasını engellemeye çalışmaktaydı.³⁹

Ermeniler üzerine odaklanan Bryce ve Burnaby’nin aksine Baker, reform hareketleri noktasında daha genel görüşler ve kendi fikirlerini tamamlayan örnekler üzerinde ilerler. 1858 ile 1865 yılları arasında İngiltere’nin Osmanlı elçisi olarak görev yapan Sir Henry Bulwer’in reformlarla ilgili ona ulaşan bir mektubunu okuyucusu ile paylaşır. Buna göre son yıllarda ülkede iyiye yönelik değişimler olduğu, bunun mümkün olan en hızlı şekilde yapıldığı ve Hristiyan tebaanın konumunun da önemli oranda iyileştirildiği aktarılır.⁴⁰ Aynı şekilde İngiltere’de Dışişleri Bakanı ve Başbakan olarak görev yapmış Palmerstone’un da fikirlerine yer vermektedir. Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü koruması yönünde fikirleri olan Lord Palmerstone 1856 yılındaki ifadelerinde, Türkiye’nin son 30 yılda büyük bir ilerleme kaydettiğini ancak reform çabalarının yanında onu zor duruma sokan suistimallerin de olduğunu söyler.⁴¹ Bakıldığında, yapılan reform hareketleri Avrupa’yı ikna etmek veya göz boyamanın ötesinde bir anlam kazanmış ve 1870’li yıllarda çok ciddi değişimler yaşanmıştı.⁴²

Osmanlı Devleti’ndeki gelişmeler hakkında daha objektif olmaya çalışan Baker, ortaya çıkan haberlere inanma noktasında dikkatli olunması gerektiğini, yaşanan her soygunun, cinayetin hemen gündeme getirilip hükümete zarar verdiğini dile getirir. Devam eden söylemlerinde Osmanlı yönetiminin eksikleri olduğunu ancak söylenildiği kadar da olumsuz bir özelliğe sahip olmadığını açıklar.⁴³ Vergilerin toplanması sırasındaki usulsüzlükler ile ilgili Bryce ile benzer düşüncelerde olan Baker, diğer yandan vergilerin ağırlığının Avrupa devletleri ile karşılaştırıldığında baskıcı olmadığını ifade eder.⁴⁴ Osmanlı yönetimini değerlendirirken mücadele ettiği

³⁸ Tozer, s. 180.

³⁹ Gülden Sarıyıldız, “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 2, 2002, ss. 253-255.

⁴⁰ Baker, s. 201.

⁴¹ Baker, s. 202.

⁴² Bernad Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008, s. 173.

⁴³ Baker, s. 214.

⁴⁴ Baker, s. 433.

zorlukların da dikkate alınarak yapılan işlerin hakkının verilmesi gerektiğini söyleyen Baker, Türk reform hareketinin İngilizlerin beklentilerini karşılamasını beklemenin de doğru olmayacağı değerlendirmesinde bulunur.⁴⁵

Bryce'in, Hristiyan tebaanın ezildiği, katliama uğradığı, Müslümanların baskısı altında olduğu gibi görüşlerinin aksine Baker, Bulgaristan'daki Eski ve Yeni Zağra bölgelerinde dağları istila eden eşkiyalardan şikayet edildiği, can ve mal güvenliği "yokmuş gibi" görüldüğünü ifade ettikten sonra şunları ekler: "Etrafım Türk ve Hristiyan köylerle çevrili, her iki mezhepten de pek çok insanı tanıyorum ve birlikte huzur içinde yaşıyorlar."⁴⁶ Baker şahit olduğu şeylerin zulüm ve anarşiye benzemediğini söylerken bazı gazetelerde gördüğü bilgiler ve bulunduğu sohbetlerde duyduğu şeylerden tüylerinin diken diken olduğunu aktarır. Bununla ilgili olarak da Selanik'te bulunduğu sırada Hristiyanlar ile Türkler arasında gerçekleşen bir olaydan bahseder:

*"Hayal mi kuruyorum? Selanik'ten ayrılmadan hemen önce o kasabanın Hristiyanları, Türk yaralıları yararına amatör bir konser verdiler. Törene, Türk Vali ve tüm personelinin yanı sıra çok sayıda Türk de katıldı. İki inancın toplumsal olarak bir araya gelerek en kutsal saf hayırseverlik çalışması sonucunda Hristiyanlar tarafından Türk yetkililere yaklaşık üç yüz poundluk bir miktar teslim edildi."*⁴⁷

Türlere veya Bulgarlara karşı bir önyargısı olmadığını ifade eden Baker, okuyucularına seslenerek: "Baskı, zulüm altında ezilen ve isyan ortamı olan bir halkın arasında mı seyahat ettim?"⁴⁸ şeklindeki sorusuyla da yaşanan gerçeklerin, anlatılan ve propagandası yapılan gerçeklerle pek de uyuşmadığı imasında bulunur.

Anayasal Sürecin Topluma Yönelik Etkileri ve Tebaa Eşitliği Meselesi

Bilindiği gibi 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında her alanda eşitlik sağlama düşüncesi vardı. Bu kaygıların ortaya çıkma sebebi, devleti zor duruma sokan isyanlar ve Balkanlardaki milletleri kışkırtan dış güçlerdi.⁴⁹ Devletin hedefi toplumda eşitliği sağlayarak her vatandaşın eşit haklara sahip olması ve iç huzurun sağlanmasıydı. Bu şekilde Osmanlı'dan ayrılmak isteyen milletlerin de kendilerini Osmanlıya ait hissetmeleri sağlanacaktı. Bu gerekçelerle II. Mahmud ile başlayan ve sonraki dönemde "Tanzimat" olarak nitelendirilen bu

⁴⁵ Baker, ss. 214-215.

⁴⁶ Baker, s. 237-238.

⁴⁷ Baker, s. 239.

⁴⁸ Baker, s. 235.

⁴⁹ Ortaylı, s. 402.

anlayış içerisinde önemli reformlar hayata geçirildi. Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanı özellikle tek bir millet oluşturma yolunda gayrimüslimlere yönelik çok büyük değişimleri başlatırken, 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet bu sürecin zirvesini oluşturdu. Hukuktan devlet idaresine, eğitimden sosyal alana kadar çok ciddi reformlara girildi. Özellikle çıkarılan kanunlar, laik düzene göre kurulan yeni mahkemeler, Hristiyanların Müslümanlarla her alanda eşit olmasını sağlayacak düzenlemeler döneme damgasını vurdu.

Ancak yapılan düzenlemeler ile çıkarılan kanunların karşısında yüzyıllardan beri devam eden geleneksel düşünce yapısı ve dini değerler önemli bir direnç noktası olarak durmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin günden güne zayıflaması, yabancı devletlerin yer yer süren müdahaleleri ve kapitülasyonlardan doğan haklarını azınlıklar lehine sık sık kullanmaları da tebaa eşitliği noktasında ciddi problemleri beraberinde getirdi. Avrupalı diplomatlar da Osmanlı Devleti'ni sürekli baskı altına alarak yapılacak reformlar ve tebaa arasındaki eşitliği sağlama yönünde ısrarlarını sürdürmekteydi.⁵⁰ Yüzyıllardır beraber yaşayan ve farklı milletlere mensup olan tebaa arasında da yaşanan bu gelişmelere paralel olarak yer yer problemler ortaya çıktı. Özellikle İngiltere gibi dönemin büyük devletlerinin Hristiyanlar lehine sürekli müdahalede bulunmaları, onlar için daha fazla imtiyaz talep etmeleri, ülkedeki Müslüman tebaanın da hoşnutsuzluğunu artırmaktaydı. Ayrıca yüzyıllardan beri fetihlerle egemenliğini kazanan, sistem içerisinde gayrimüslimlere karşı hakim durumda olan Müslüman tebaanın bu eşitlik meselesine sıcak bakması zor bir durumdu.

Bu gelişmelerin yaşandığı Osmanlı coğrafyası Avrupalı seyyahların da dikkatini çekmekteydi. Kimileri önyargılarını kanıtlamak kimileri ise yapılan asılsız propagandalara şüpheci yaklaşıtları için gerçekleri takip etme sebebiyle yolculuğa çıkmaktaydı. Çünkü 1870'li yıllarda İngiltere'de Türklerin Hristiyanları, özellikle Ermenileri katlettikleri yönünde yoğun bir basın-yayın çalışması vardı. Ayrıca Balkanlardaki gelişmeler de dikkatle takip edilmekteydi. Osmanlı coğrafyasını gezen İngiliz seyyahlar da genellikle bu ön yargılar ışığında hareket etmekteydiler.

Bahsedilen olumsuz yargılarla Osmanlı topraklarını gezen seyyahlar, genellikle daha iyi iletişim kurdukları ve dindaş oldukları azınlıklar ile temasa geçtikleri için verdikleri bilgilerin kaynağını da bu insanlar oluşturmaktaydı. Bu sebeple eserlerinde bahsettikleri bilgilerin güvenilirliği ve tarafsızlığı dikkat edilmesi gereken hususlardan birisidir. Örneğin mahkemelerde Hristiyan azınlıklara tanınan hak ve duyulan güvenin Müslümanlardan daha aşağıda olduğu genellikle seyyahların edindiği bilgiler arasındadır. Bu bilgilerin doğruluk payı olsa bile yer yer abartılı örnekler de dikkat çekmektedir. Burada

⁵⁰ Davison, s. 848.

önemli olan husus, Osmanlı devlet iradesi ile merkezden uzak bölgelerde bu iradeyi suistimal edebilecek yetkililerin ayırt edilmesi gerektiğidir.

James Bryce, Trabzon’da bulunduğu sıralarda şehirdeki milletler hakkında bilgiler verirken özellikle Müslüman ve Hristiyanların durumu üzerine değerlendirmelerde bulunur. Şehirde güvenlik güçlerinin yeterli seviyede olmadığını söyleyen seyyah, yaşanabilecek herhangi bir olumsuz durumda, özellikle iç kesimlerde yaşayan Hristiyanların Tanzimat Fermanı’nın hükümlerine rağmen kendilerini koruyamayacağını⁵¹ ifade eder.⁵² Müslümanların Hristiyanlara karşı düşmanlık hislerinin arttığını sık sık duyan Bryce, bunun sebepleri arasında devletin zayıflaması, Hristiyan nüfusun Müslüman nüfusa göre hızlı azalmaması ve bağımsız olacakları günü içten içe beklemleri olarak gösterir.⁵³ Müslüman halka yönelik bu değerlendirmeleri yapan Bryce, diğer yandan şehrin kıyı kesimlerinde yaşayan Hristiyanların Müslümanlardan daha iyi durumda olduğunu ve İngiliz, Rus ve Fransız konsolosların koruması altında olduklarını da dile getirir.⁵⁴

Bryce, Islahat Fermanı hükümlerine rağmen Hristiyanların mahkemelerdeki şahitliğinin genellikle Müslümanlarla eşit kabul edilmediğini, ülkenin iç kesimlerinde ise bunun neredeyse hiç olmadığını ifade eder ve her alanda Müslüman ile Hristiyanların eşit olmasını savunur.⁵⁵ Kaptan Fred Burnaby de İstanbul’da sohbet ettiği bir Ermeni’nin tüm mezhepler için eşit haklar istediklerini ve mahkemelerdeki davalarda Hristiyanların şahitliğinin de Müslümanlarla eşit değerde görülmesini talep ettiğini aktarır.⁵⁶ Bu Ermeni de ülkenin iç kesimlerindeki kasabalarda adaletin daha geri planda kaldığını ifade eder.⁵⁷ Henry Fanshawe Tozer da Harput’ta iken Hristiyanlarla ilgili sorduğu soruya: “... silahlarını bir Muhammediye (Müslüman) karşı kullanmaya cesaret edemezler, çünkü eğer o inançtan biri öldürülürse, mahkemede Hristiyan’ın aleyhine sonuçlanacağı kesindir, oysa aksi durumda Muhammedi her türlü avantaja sahip olacaktır.”⁵⁸ şeklinde

⁵¹ Ferman’ın, tebaanın hayatını, malını ve namusunu emniyet altına alan kaideleri kastedilir. Ferman ve tahlili ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss. 57-88; Halil İncalcık, “Sened-İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss. 89-110.

⁵² Bryce, s. 403.

⁵³ Bryce, ss. 403-404.

⁵⁴ Bryce, s. 402.

⁵⁵ Bryce, ss. 432, 459.

⁵⁶ Burnaby, s. 24.

⁵⁷ Burnaby, s. 24.

⁵⁸ Tozer, s. 182.

cevap almıştır. Tozer Amasya’da iken duyduklarına paralel olarak Harput’ta bulunan mahkemelerle ilgili sorduğu soruya, bir Hristiyan’ın oldukça yüklü bir rüşvet vermesi gerektiği cevabını aldığını ifade eder.⁵⁹

Zira Islahat Fermanı’nın ilanıyla kanun önünde eşit olunması ve mahkemelerdeki şahitliklerin eşit olarak kabul edilmesi kararlarına paralel olarak yapılan çalışmalar önceki yıllarda uygulanmaya başlamıştı. Ancak yine de mahkemelerdeki davalarda rüşvet olaylarına rastlanmaktaydı.⁶⁰ Bu gibi olayların artmasındaki sebeplere bakıldığında insanların hukuki problemler karşısında mahkemelerden ziyade daha ucuz olan ve rahat ulaşılabilen müftülerden fetva alarak sorunu çözmeyi tercih etmeleri, mahkemelere giden dava sayısının düşmesi de önemli etkenler arasındaydı.⁶¹

Adaletle ilgili olarak bu olumsuz görüşlerin yanında Burnaby, İzmit’te onu ağırlayan bir Ermeni piskoposun sohbet meclisindeyken çevresindeki kişilerden Türk idarecilerle ilgili olumlu görüşler duyduğunu söyler. Bir beyefendinin sözlerini şu şekilde aktarır: “Türk Hükümeti o kadar da kötü değil” dedi. “Adaletin imparatorluğun her yerinde tarafsız bir şekilde yerine getirilmesini istiyor ancak Kadılar, bir Hristiyan’ın sözünü delil olarak kabul etmeyi reddettiği sürece, bizim herhangi bir şekilde rahat yaşamamız zor olacak.”⁶² Burnaby’nin de şahit olduğu bu konuşmadan anlaşıldığı üzere devlet iradesi adaletin uygulanması noktasında istekli olsa da yerel idarecilerin tutumları yer yer değişkenlik gösterebiliyordu.

Bryce, Kur’an’a veya geleneklere dayansın dayanmasın İslami hukuk kurallarının Hristiyanları ilgilendiren davalara uygulanmaması ve bu durumun da ilan edilmesi gerektiğini belirtir.⁶³ Ayrıca Islahat Fermanı’nın bu konudaki kararına dikkat çekerek⁶⁴ davalara bakacak olan mahkemelerin şer’i mahkemeler yerine sadece nizamiye mahkemeleri veya sivil mahkemelerle sınırlı olmasını savunur.⁶⁵ Osmanlı’da, davalara yapılan itirazlara paralel olarak bir kişi hem nizamiye mahkemelerinde hem de şer’i mahkemelerde de yargılanabiliyordu. Bu iki mahkeme arasında sorumluluk karmaşası yaşanmış

⁵⁹ Tozer, s. 233.

⁶⁰ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010, s. 299.

⁶¹ Ekrem Buğra Ekinci, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Mahkemelerinin Dönüşümü”, *Adalet Dergisi*, Sayı 62-63, 2019, s. 118.

⁶² Burnaby, s. 77.

⁶³ Bryce, s. 432.

⁶⁴ Farklı dinler arasındaki ticaret, ceza ve cinayetle ilgili işlerin daha ziyade laik olan karma mahkemelere sevk edilmesi ve şahitlikte dini ayırımın kaldırılması yönünde kararlar vardır. Fermanın ilgili maddeleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Gümüş, “Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47, güz/2008, ss. 224-225.

⁶⁵ Bryce, s. 432.

ve devlet yıkılana kadar da bu durum sürmüştür.⁶⁶ Seyyahın burada kastettiği durumun, Hristiyan tebaanın tamamen laik olan veya kendi milletinden temsilci bulunan mahkemelerde yargılanması olduğu anlaşılmaktadır. Bryce mahkemelerdeki yanlış uygulamalara da dikkat çekerek hakimlerin ve yargıçların tarafsızlığının nasıl sağlanacağı üzerinde de durur.⁶⁷

James Baker da tebaanın eşitliği ve adalet mekanizması ile ilgili fikirlerini dile getirir. Ona göre adaletin yerine getirilmesi sürecinde Hristiyanlar kadar Müslümanlar da mağdur olmuş ve hatta ülkenin içinde bulunduğu zor durumlar, Müslümanları da derinden etkilemiştir.⁶⁸ Seyyah, İslimiye⁶⁹ şehrinde bulunduğu sırada bir Türk ile Hristiyan arasında şahit olduğu bir davayı anlattıktan sonra davayı gören paşanın adaletli ve sağduyulu davrandığını dile getirir.⁷⁰

Eşitlik prensibine göre azınlıkların da ordu ve güvenlik güçlerine katılması Islahat Fermanı'nda yer alan bir durumdu. Ancak bu mesele Hristiyan azınlıkların hiç de işine gelemeyen bir gelişme olarak tepki çekti. Bryce ise fermandaki bu kararın arkasında durmakta ve Hristiyanların da bu görevlere getirilmesini savunmaktadır. Tabii burada Hristiyanların da silahlandırılması gibi bir niyeti olduğu da görülür.⁷¹

James Baker ise Islahat Fermanı ile ilgili başka bir konu üzerinde durur. Baker, Islahat Fermanı'na atıfta bulunarak dini alanda getirilen eşitlik ve serbestliğe dikkat çeker. Bu dönemde Müslümanlığı seçmiş görünen gizli Hristiyanlar, Islahat Fermanı'nın ilanından sonra gerçek inançlarını açıklamakta sakınca görmemişler ve cemaatler gibi daha büyük grupların dinler arası geçiş durumu, devlet tarafından sorunsuz şekilde çözülmeye çalışılmıştır.⁷² Baker, dini alanda getirilen bu serbestliğe rağmen, önceden Türklerin Hristiyanlar üzerinde oluşturduğu dini baskıdan şikayet eden kişilerin şimdi tam tersi yönde çalıştıklarını ifade eder.⁷³ Bu kişilerin adil şekilde dinlerini yaymanın aksine, Türkleri Hristiyanlığa zorlamak için skandal yöntemlere başvurdıklarını söyler.⁷⁴

⁶⁶ İkinci, s. 124.

⁶⁷ Bryce, s. 433.

⁶⁸ Baker, s. 224.

⁶⁹ Günümüzde Bulgaristan'da bulunan bir şehir.

⁷⁰ Baker, s. 231.

⁷¹ Bryce, ss. 432-433.

⁷² İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, ss. 62-64.

⁷³ Baker, s. 199.

⁷⁴ Türk kızlarının ailelerinden uzaklaştırılması veya köylerinden kaçırılması gibi. Bilgi için bkz. Baker, ss. 199-200.

Bryce, gördüğü ve duyduğu şeylerden yola çıkarak Anadolu ve İstanbul'u kapsayan değerlendirmelerine devam eder. Osmanlı Devleti ve Müslüman Türkler hakkında olumsuz yargıları bulunan seyyah, farklı milletlerin yaşadığı Osmanlı topraklarında, Türklerin ülkeyi temsil edemeyeceğini, ülkenin Türklere ait olmadığını ve Türklerin Anadolu'daki işgalci bir millet olduğunu savunur.⁷⁵ Seyyahın bu düşüncesinin temeli, Osmanlı topraklarındaki tebaaya eşit sivil hakların verilmek istenmemesi düşüncesine dayanır. Bu sebeplerden dolayı Türklerin bu topraklardan atılmaları gerektiğini ifade eder.⁷⁶ Müslüman Türklerin uygarlıkla değil baskı ve kılıç gücü ile bu topraklara hüküm sürdüğünü iddia eder.⁷⁷ Seyyah bu yorumları yaptığı sırada henüz Meşrutiyet ilan edilmemiş ancak Islahat Fermanı ve çıkarılan kanunlar ile tebaa eşitliğini sağlanma yolunda adımlar atılmıştır.

Bryce'in ortaya koyduğu olumsuz tablonun aksine James Baker, her ne kadar II. Mahmud'tan itibaren gerçekleşen atılımların çok olmasını hatalı bulsa da, reform hareketleri noktasında Osmanlı Devleti'nin oldukça iyi niyetli, azimli ve dürüst olduğunu ifade eder.⁷⁸ Yalnızca Müslümanların Hristiyanların elde ettiği haklara, Hristiyanların da Müslüman yöneticilerin kötü yönetimine karşı bir tepkileri olduğunu, bunun da iki tebaa arasında fanatizmi körüklediğini belirtir.⁷⁹ Bunun yanında Müslümanların, hoşlanmadığı mezheplerin aksine Hristiyanlara daha çok hoşgörüyle yaklaştığını da sözlerine ekler.⁸⁰ Tozer da Van'da bulunduğu sıralarda valinin, bir Ermeni yardımcısı olduğunu ve onun bölgedeki Hristiyanlarla iletişim sağlaması için atandığını ifade eder.⁸¹ Bir Ermeni'nin idari bir göreve getirilmesi durumunun onu şaşırttığı anlaşılmaktadır. Önceleri tercümanlık görevlerinde bulunan sınırlı sayıdaki gayrimüslimlerin aksine, Tanzimat döneminin getirdiği önemli yeniliklerden birisi de gayrimüslim tebaanın devlet teşkilatında görev almasıydı. Islahat Fermanı'nın ilanından sonraki yıllarda, özellikle Ermeniler hem merkezi idarede hem de belediye ve vilayet idarelerinde farklı görevlere getirildi.⁸²

Kaptan Fred Burnaby de Yozgat'ta iken ziyaretine gelen bir Yunanlı (Rum) ile yaptığı sohbeti okuyucuya aktarır. Sohbette verilen örnekler aslında

⁷⁵ Bryce, ss. 422-423.

⁷⁶ Bryce, s. 423.

⁷⁷ Bryce, s. 423.

⁷⁸ Baker, ss. 197-198.

⁷⁹ Baker, s. 198.

⁸⁰ Baker, s. 489.

⁸¹ Tozer, s. 347.

⁸² Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Sayı 3, Cilt 3, Aralık 2017, ss. 20-21.

kanunların her iki millete de eşit yaklaştığı ancak uygulama yönünden sorunlar olduğu görüşünü desteklemektedir:

“Geldiğim gün beni ziyarete gelen bir Yunanlıya başvurdum. Yanında çok sayıda yurttaşı da vardı. Hemen Türk yönetimi altında çektikleri sıkıntıları konuşmaya başladılar. İçlerinden biri “Çok kötü muamele görüyoruz” dedi. “Gerçekten çok kötü” dedi bir başkası. “Buradaki Hristiyanlara hiç işkence yapılıyor mu?” diye sorguladım. “HAYIR.” “Onlardan herhangi birinin direğe gerildiğini hiç duydun mu?” beraberindekiler gülmeye başladı. Ev sahibim “Türkiye’de böyle şeyler olmuyor” dedi; “Ama kanun kötü, demek istediğimiz bu. Siz gelmeden hemen önce bir hemşehrimizden borç alan ve borcuna karşılık silah veren bir Türk’ten bahsediyorduk. Türk öldü ve borcunu alamayan Hristiyan silahı bir arkadaşına sattı. On yıl sonra merhum Türk’ün bir oğlu geldi ve babasının, dolayısıyla kendisinin malı olduğunu söylediği silaha sahip çıktı. Silahın rehin verildiğini kanıtlayacak hiçbir belge ya da tanık yoktu ve Kadı, Müslüman olanı tercih etti.” “Rum’un yerinde Türk olsaydı aynı karar verilir miydi?” diye sorguladım. Cevap “Evet”ti; “Kanunlar Türkler için de Hristiyanlar için de eşit derecede kötü.”⁸³

Burnaby’nin Ankara seyahati sırasında I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve bu durum Ankara’daki yetkililere de bildirilmişti. Seyyahın, Anayasanın ilan edilmesini İngiliz Konsolos Yardımcısı’ndan öğrenmesi ve burada yapılan konuşmalar dikkat çekicidir. Şehirdeki ileri gelen kişilerden biri olduğu anlaşılan Süleyman isiminde bir beyin misafiri olan Burnaby, şehirdeki İngiliz Konsolos Yardımcısının da ziyaretiyle Anayasanın ilanına ilişkin haberi duymuştur. Anayasa’nın ilan edildiği, şehrin ertesi gün aydınlatılacağı, top atışı yapılacağı ve valinin bu haberi duyuracağı bir telgrafla bildirilmişti.⁸⁴ Aralarında bir Bulgar vatandaşı da olduğu bu sohbette, Burnaby Anayasanın ne anlama geldiğini sordu. Osmanlı hükümetinin hiçbir zaman yerine getiremeyeceği bir sürü vaat anlamına geldiğini söyleyen Bulgar vatandaşı yanında Konsolos⁸⁵ da, muhtemelen Konstantinopolis’te bir Parlamento anlamına geliyor, diye ekledi.⁸⁶ Burnaby, “Konstantinopolis’te bir Parlamento! Üyeler nasıl seçilecek ve onları kim seçecekti? Genel oy hakkı geçerli olsaydı, yaklaşık her 300 seçmenden yalnızca birinin okuması veya

⁸³ Burnaby, s. 211.

⁸⁴ Burnaby, ss. 119-120.

⁸⁵ Seyyah burada bir önceki Konsolos Yardımcısı tabiri yerine Konsolos tabirini kullanır. Hem konsolos hem de konsolos yardımcısı ile görüşme ihtimali vardır.

⁸⁶ Burnaby, s. 120.

yazması vardı” diyerek seçmenlerin yetersiz olduğunu düşünür ve ev sahibine de bu ülkede parlamentonun mümkün olup olamayacağını sorar.⁸⁷ Yaşadığı yerin gösterişliliği, giyim tarzı ve tavırlarıyla ilgili seyyahın yaptığı tariftan anlaşıldığı kadarıyla bölgenin ileri gelenlerinden olan Süleyman Bey, parlamento ile ilgili olarak bunun teoride mümkün ancak uygulamada imkansız olduğunu ifade eder. Burnaby, Süleyman Bey’in bir parlamento için çok uygun bir zaman olmadığıyla ilgili fikirlerini detaylı olarak aktarır:

“Daha fazla özgürlüğe ihtiyacımız var ama bu bir zaman meselesi olsa gerek. İnsanları eğitmeli ve hem Hristiyanlara hem de Müslümanlara, dini konulardaki fikir ayrılığının insanların tartışacağı bir konu olmadığını öğretmeliyiz. Din, tarihteki her şeyden daha fazla savaşın nedeni olmuştur.” “Size bunun ne olduğunu söyleyeyim,” diye devam etti, “İnanyorum ki önümüzdeki yüz yıl içinde ya hiçbir din kalmayacak ya da her din tek bir inanç altında birleşecek.” “Hristiyan,” diye gözlemledim, “Kim bilir?” diye devam etti ev sahibim. “Garip zamanlarda yaşıyoruz; biz Türkler, özellikle de Konstantinopolis’te yaşayanlar bile bu tür konuları tartışmaya başlıyoruz.”⁸⁸

Burnaby, ertesi gün İngiliz konsolosuyla birlikte yeni Anayasa hakkında gönderilen telgrafi dinlemek için valinin konağını ziyaret eder. Konağın oldukça kalabalık olduğunu söyleyen seyyah, valinin, sultanın halkına daha fazla özgürlük vermekten memnun olduğunu ve mevcut otokratik hükümet şeklinin bir Anayasa ile değişeceği yönündeki duyurusunu nakleder.⁸⁹ Ardından da sadece Türklere göre değil bir İngiliz vatandaşa göre de oldukça iyi bir eğitimi ve bilgisi olduğunu ifade ettiği valinin oğlu ile sohbetini aktarır:

“Peki yeni Anayasanın sonucu ne olacak dersiniz?” diye sordum. “Bu ani değişiklik neredeyse nefesimizi kesti. Yeni Anayasa’nın tüm maddelerini içeren belgeyi henüz almadık ve bunları yalnızca telgrafla biliyoruz; eğer sizin İngiltere’de sahip olduğunuz gibi bir hükümet biçimine kalkışacaksak, bence başarısız olacağız.” “Neden öyle?” diye sordum. “Çünkü sadece seçmen sınıfı değil, aynı zamanda Parlamento’da oturmak üzere seçilecek olan erkekler de yarı eğitilmiş. Aynı derecede bilgisiz bir ulus için yasa çıkaran bilgisiz yasa koyucularımız olacak. Süre istiyoruz” diye devam etti; “Karayollarına ve demiryollarına

⁸⁷ Burnaby, ss. 120-121.

⁸⁸ Burnaby, s. 121.

⁸⁹ Burnaby, ss. 125-126.

ihtiyacımız var. İletişim araçları olsaydı, insanlar seyahat eder ve evden uzakta, hatta siz Hristiyanlardan bile öğrenilecek çok şey olduğunu görürlerdi. Bize karayolları ve demiryolları verin, bunlar elli Anayasa değerinde olacaktır, çünkü bana göre ikincisi kısa sürede uygulanamaz hale gelecektir.”⁹⁰

Yozgat’ta bulunduğu sırada da Meşrutiyet’in ilanı ile ilgili bir manzaraya denk gelen Burnaby, şehrin ileri gelenlerinden olan bir Ermeni’nin evinde misafir olduğu sırada eve, oranın ileri gelenlerinin padişaha Meşrutiyet’in ilanından dolayı teşekkürlerini sunmak için yazıkları bir yazının getirildiğine şahit olur. Bu olay olduğu sırada ise Ermenilerin bu reforma inanmadıklarını aktarır: “Çoğu, öngörülen Anayasanın Konferanstaki⁹¹ bazı tam yetkili temsilcileri elde etmek için yem olarak atıldığı ve Konferans unutulduğunda, Anayasanın geçmişle numaralandırılacağı yönünde Ankara halkıyla aynı fikirdeydi.”⁹²

Meşrutiyet ile ilgili aktarılan bu fikirler, aslında o yıllarda çokça tartışılan konular arasındaydı. Özellikle Yeni Osmanlılar hareketinin ortaya koyduğu meşrutî monarşi, anayasal eşitlik, meclis, halkın da ülke idaresine katılımı gibi fikirler o yıllarda tartışılmaktaydı. Ülke idaresinden ve ülkenin durumundan memnun olmayan bu kişiler arasında Osmanlı toplumunun ortak olacağı bir idare şeklinin henüz erken olduğunu ifade edenler de bulunmaktaydı. Bunun nedenleri arasında hem toplumda yaşayan farklı milletler arasındaki fikir ayrılıkları hem de toplumun eğitim seviyesinin düşüklüğü gösterilmekteydi. Burnaby’nin bu noktada verdiği bilgiler ve görüştüğü kişilerin yaptığı değerlendirmeler, dönemin ruhuna çok da aykırı değildir.

Anayasanın ilanından sonra seçimler için gerekli hazırlıklar yapılamamış ve meclis üyeleri, valilerin de uygun görmesiyle daha ziyade liva ve vilayet idare meclislerindeki üyeler arasından belirlenmişti.⁹³ Meclis yapısını tamamlayan Ayan Meclisi üyeleri de padişah tarafından seçilmişti. Meclisin bu görünümü halktan ziyade vilayetler ile merkezin yönetici sınıflarını temsil etmekteydi.⁹⁴ Yani meclis yapısının Osmanlı toplumunu tam olarak temsil ettiği veya seçilen üyelerin halkın süzgecinden geçip geçmediği noktasında sorunlar vardı. Diğer yandan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında

⁹⁰ Burnaby, ss. 126-127.

⁹¹ Balkanlarda oluşan krizi çözmek için 1876 yılının sonunda İstanbul’da toplanan Tersane Konferansı kastedilmektedir.

⁹² Burnaby, s. 194.

⁹³ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ...* ss. 424-425.

⁹⁴ Shaw, s. 228.

mecliste yaşanan tartışmalar ve fikir ayrılıkları da meclisi uzun sürecek kapanışına götürdü.

Sonuç

Makalede incelenen yıllarda, Osmanlı Devleti'nin hem Balkanlar hem de Anadolu'da Bulgarlar ve Ermeniler ile pek çok sorun yaşandığı bilinen bir gerçektir. Özellikle 1870'li yılların sonlarına doğru yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı ile Ermenilerin aleyhte faaliyetleri, Ruslarla doğuda iş birliği yapan grupların olması tebaa arasında tansiyonu yükselten gelişmelerdi. Bunların yanında savaşın ağır bir yenilgi ile sonuçlanması, ekonomik sorunların yanında verilen kayıplar da Anadolu'daki huzursuzluğu artıran gelişmelerdi. Savaşın ardından imzalanan Berlin Antlaşması ise kaybedilen ve özerk olan toprakların yanında, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu gibi birkaç bölgede ıslahat yapmasını şart koştu. Bu gelişmelerin ardından Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan azınlıklar ile Osmanlı Devleti'nin yaşadığı problemler, bunları çözme şekli ve yapılması planlanan reformlar özellikle Avrupalı devletlerin dikkatle takip ettiği gelişmeler oldu. Bu yıllarda Osmanlı topraklarını gezmiş olan İngiliz seyyahların da ülkelerinin politikaları ve basının yönlendirmesi çerçevesinde, gayrimüslimler ve onlarla ilgili gelişmelere daha çok ilgi göstermesi oldukça normaldir. Burada önemli olan mesele seyyahların olaylara hangi gözle baktığıdır.

Seyyahların gezileri sırasında gördükleri ve etraftan duydukları bilgiler değerlendirildiğinde, (genellikle gayrimüslim tebaa ile iletişim halindedirler) anlatılanları bizzat yerinde görüp objektif olma kaygısı güdenlerin yanında sadece duydukları ile yetinenler de söz konusudur. Özellikle Ermenilerle ilgili olarak seyyahların Osmanlı coğrafyasına ciddi bir ön yargı ile geldikleri görülür. Verilen bilgilere bakıldığında, bazı hususlar üzerine verilen bilgiler ile şahit olunan durumlar arasında farklılıklar olduğu anlaşılır. Örneğin Türklerin Ermenilere zulmettiği veya katlettiği yönündeki ağır ithamların aksine seyyahlar iki millet arasında abartıldığı kadar bir çekişme olmadığını dile getirir. Bu konudaki hayal kırıklıkları bile seyyahların değerlendirmelerine yansır.

Seyyahların oldukça dikkat ettiği bir husus ise kanun önünde eşit olma meselesi özelinde gayrimüslimlere Müslümanlar gibi eşit davranılıp davranılmadığıdır. Tebaa eşitliği meselesi sık sık atıf yapılan konular arasında gelir. Adalet mekanizması, mahkemelerdeki davalar, şahitlik gibi konular oldukça ön plana çıkartılır. Bu konudaki ön yargılarına rağmen gayrimüslimlere gayet adil davranıldığını gösteren pek çok bilgiye de ulaşmışlardır. Tabi ki anlatılan olumsuz gelişmeleri de haklı çıkaracak bilgiler edinmişlerdir. Anlatılan olaylardan hareketle yaşanan suistimallerin kişilere ve bölgenin şartlarına göre değiştiği, Osmanlı devlet mekanizmasının olumsuz

tutumları olmadığı anlaşılır. Münferit olayların dışında, Müslümanlar ile gayrimüslim tebaanın genellikle birbirleriyle iyi geçindikleri görülür.

Bir Anayasa olmasa da anayasal sürece giden gelişmeler açısından ön plana çıkan Tanzimat ve Islahat Fermanları ile bu fermanların ortaya koyduğu vaatler de dikkat çekilen konular içerisinde. Seyyahlar, özellikle fermanların bütün tebaanın can ve malının korunması ile eşitlik yönündeki vurgusuna değinerek bu konu üzerinden toplumdaki gelişmeleri yorumlamaya çalışırlar. Bu eşitlik olayını kanunlar ve hukuki statü üzerinden değerlendiren seyyahlar mahkemelerdeki davalarda yaşanan rüşvet ve suistimal olaylarını ön plana çıkarır. Bu hususta rüşvet veren gayrimüslimlerin de avantaj elde ettikleri görülür. Genel olarak mahkemelerde yaşananlar eleştiri konusudur.

Osmanlı'da yaşanan anayasal gelişmelerin ortasına düşen Kaptan Fred Burnaby ise konuyla oldukça ilgilenmiş ve etrafındaki kişilerin görüşlerine başvurmuştur. Elde ettiği yorumlara bakıldığında, dönemin kamuoyunu oluşturan ipuçlarına ulaşılır. İster Müslüman ister gayrimüslim olsun Meşrutiyet'in ilanı toplumda, hiç değilse bu konuda fikir sahibi olan kişiler üzerinde bir şaşkınlık oluşturmuştur. Özellikle o dönemin şartlarında Osmanlı topraklarında yapılacak seçimlerin ve ortaya çıkacak olan meclis yapısının çok sağlıklı olmayacağı, seçmen kitlesi ile seçilecek kitlenin yetersiz olduğu ifade edilir. Özetle Meşruti Monarşi sisteminin uygulanabilirliğine karşı bir güvensizlik vardır. Bu güvensizliğe rağmen Osmanlı Devleti'nin son yıllarda elde ettiği bu tecrübelerle ortaya çıkan birikimler, devletin bünyesinde yetişen ve olgunlaşan, aynı zamanda da Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun önünü açacaktır.

Kaynakça

ABADAN, Yavuz, "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss. 57-88.

ALTINTAŞ, Zeynep, "1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, Cilt 7, Haziran 2005, ss. 150-183.

ATİK, Kayhan, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara 2002, ss. 69-80.

BAKER, James, *Turkey in Europe*, Cassell Petter and Galpin, London, Paris and New York, 1877.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

BRYCE, James, *Transcaucasia and Ararat; Being Notes of A Vacation Tour in the Autumn of 1876*, Macmillian and Co. Ltd, London 1896.

BURNABY, Fred, *On Horseback Through Asia Minor*, Cilt 1, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, London 1877.

ÇİÇEK, Kemal, “Siyasetname Kültürümüze Göre Siyasetteki Yozlaşma ve İdeal Siyaset”, *Yeni Türkiye: Siyasetteki Yozlaşma Özel Sayısı*, Sayı 14, Cilt 2, 1997, ss. 1384-1389.

DAVİSON, Roderic H., “Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century”, *The American Historical Review*, Sayı 4, Cilt 59, Temmuz 1954, ss. 844-864.

DUMAN, Olcay Özkaya, “Bir Orta-Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 5, Cilt 3, 2006, ss. 1-15.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Mahkemelerinin Dönüşümü”, *Adalet Dergisi*, Sayı 62-63, 2019, ss. 115-133.

FEDAYİ, Cemal, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hâkimiyet-i Milliye ve Demokrasi”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı 58, Yıl 16, Ocak-Haziran 2000, ss. 151-164.

GÜMÜŞ, Musa, “Anayasal Meşrûî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47, güz/2008, ss. 215-240.

GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Sayı 3, Cilt 3, Aralık 2017, ss. 12-26.

İNALCIK, Halil, “Sened-İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss. 89-110.

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss. 541-556.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.

_____, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

REYHAN, Cenk, "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", *TTK Belgeler*, Sayı 31, Cilt 27, Ankara 2006, ss. 33-90.

SARIYILDIZ, Gülden, "Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 2, 2002, ss. 249-267.

SHAW, Stanford J. ve SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010.

TOZER, Henry Fanshawe, *Turkish Armenia And Eastern Asia Minor*, Longsmans, Green and Co., London 1881.

MUHALİF SİYASİ HAREKETLERİN OSMANLI DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNE KATKISI

Murat YILMAZ*

Geleneksel Siyasete Karşı Modern Siyaset: Zorunlu Değişim

19. yüzyıl, Osmanlı için devlet ve toplum düzeni bakımından birçok değişikliğin yaşandığı bir süreçtir. Devletin kuruluşundan beri sürdürmeye çalıştığı geleneksel sistemler mevcut sorunlara ve ihtiyaçlara cevap veremeyecek hâle gelmiştir. Artık yöneticiler geleneksel tarzda yapılan ıslahatlarla Osmanlı altın çağına dönüş yapabilmek yerine Batı Avrupa’da ortaya çıkan siyasi ve ekonomik sistemlerin yarattığı yeni dünya düzenine ayak uydurmanın gerektiği kanaatine varmıştı. Bunu açıkça ilk benimseyen 1789 Fransız İhtilali’nin meydana gelmesinden birkaç ay önce tahta çıkan III. Selim olmuştur. Daha şehzadeligi döneminde Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşarak¹ Batı tarzı modernleşme faaliyetlerine açık olduğunu göstermişti. Devletin Rusya ve Avusturya ile girdiği büyük savaşlar nedeniyle acil ihtiyacı gereği padişahın önceliği askeri ve diplomasi alanlarındaki modernleşmedir. III. Selim döneminde Batı Avrupa’nın kurumları örnek alınarak başlayan yenileşme süreci geleneksel yerine modernitenin takip edileceğini ifade eden Nizam-ı Cedit adıyla anılarak Osmanlı modernleşmesinin dönüm noktası olmuştur. Geleneksel yeniçeri ordusu yanında Batılı tipte teşkilatlanmış Nizam-ı Cedit birlikleri kurulmuştur. 1793 yılından itibaren Batı’daki gelişmeleri daha yakından takip edebilmek adına Osmanlı Devleti ad hoc diplomasi yerine mukim elçilikler açmayı uygun görmüştür. Londra ve ardından Paris, Viyana ve Berlin gibi önemli merkezlerde ilk Osmanlı elçilikleri açılmıştır.² Nizam-ı Cedit faaliyetleriyle askeri ve diplomatik alanda Osmanlı zihin dünyasında önemli bir kırılmayı işaret eden Batı’nın model alınması yöntemi ilerleyen süreçte her padişahla birlikte daha da gelişmiş ve kapsamı genişletilmiştir. Böylece Osmanlı modernleşmesi denilen Batı merkezli teknik, bilim, siyasi ve felsefi düşünce

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kastamonu, murat.yilmaz@kastamonu.edu.tr.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Selim III’ün Veliht İken Fransa Kralı Lûi XVI ile Muhabereleleri”, *Belleten*, Cilt 2, Sayı 5/6, 1938, s. 191-246.

² Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası –Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a 1774-1839”, ed. Mustafa Bıyıklı, *Türk Dış Politikası -Osmanlı Dönemi-*, Cilt 2, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s. 99-100.

sistemlerinin alınarak devlet ve toplum düzenine uyarlanması beraberinde birtakım sorunlarla birlikte ortaya çıkmıştır.

1808 yılında Osmanlı tahtına geçen II. Mahmud döneminde yenileşmenin önünde engeli teşkil eden yeniçeri ocağının kaldırılması Osmanlı modernleşme sürecinin önemli bir adımıdır. Bu dönemde III. Selim'in başlattığı yenileşmenin kapsamı genişletilerek devletin her alanında modernleşme hamleleri devam etmekle birlikte II. Mahmud'un demokrasi kültürüne farkında olmadan yaptığı en önemli katkı ileride liberal düşüncüyü temsil edecek kişilerin yetişmesine zemin oluşturmasıydı. Batılı tarzda eğitim veren okulların açılması, Batı'ya eğitim için öğrenci gönderilmesi ve dış işleri bünyesinde yabancı dil bilen Müslüman diplomatların yetiştirilmesi için 1821'de tercüme odasının kurulması ilerleyen süreçte siyasi muhalif hareketlerini oluşturacak Batı'yı takip eden belli kesimin ortaya çıkışını sağlamıştır.

Osmanlı'nın geleneksel siyasi düşünce yapısının dönüşüme uğradığının en belirgin göstergesi 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu olmuştur. Tercüme odasından yetişen Osmanlı sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'nın hazırlanmasında etkili olduğu belgede Tanzimat-ı Hayriye olarak adlandırılan siyasi ve hukuki yeni düzenlemelerle liberal düşünceler Osmanlı'ya nüfuz etmeye başlamıştır. Tanzimat'ın Müslüman ve gayrimüslim ayırt etmeksizin getirdiği can ve mal güvenliği ilkesi, mülkiyet hakkının tanınması, vergilerin adil şekilde belirlenmesi ve toplanması, askerlik hizmetinin belli şartlar dahilinde düzenlenmesi daha önce burjuvazinin etkisiyle Batı'da uygulamaya konulan liberal düşüncelerle paralellik arz ediyordu. Osmanlı merkezi yönetiminin başı olan Sultan Abdülmecid belgede bahsedilen ve buna dayalı olarak ileride yapılacak yeni düzenlemelere bağlı kalacağına ve aykırı harekette bulunmayacağına dair yemin etmiştir.³ Bu belgenin ilanı devletin kuruluşundan beri devam eden geleneksel iktidar anlayışının kırıldığı ve liberalleşme belirtilerinin topluma ve Batı Avrupa'ya karşı resmî açıklamasıydı. Ancak padişah her ne kadar belli düzenlemeler için söz vermişse de ilerleyen süreçte bu sözleri geri alabilirdi. Onu sözlerinde bağlayıcı daha kuvvetli kurumlar veya anayasal metinler yoktu. Padişahın yetkililerinin kendisinin kabulüyle çok kısıtlı da olsa sınırlandırılması küçük bir gedikti. Buna karşın açılan gedik 40 yıla varmadan Osmanlı siyasi rejiminin değişimine neden olacak zihinsel dönüşümün başlangıcını temsil edecekti. Dönüşümü sağlayacak kesimler çok geçmeden Osmanlı iç dinamikleri içerisinde yetişip belirginleşmişti.

³ Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun tam metni için bkz. *Düstur*, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 4-7.

Osmanlı'da modernleşme süreciyle demokrasinin gelişimi birlikte yürümüştür. Modernleşme yalnızca askerî teknik bakımından Batı'yı yakalamak, gündelik hayatta Batılı modayı takip etmek değildi. Modernleşme, siyasi haklar bağlamında halkın yönetimdeki temsiliyetinin adım adım genişletilmesi mücadelesiydi. Bu mücadelenin başındaysa Batı'yı tanıyan ve oradaki gelişmeleri takip eden, Osmanlı'nın dağılmasının önüne meşrutî sistemle geçileceğini savunan Osmanlı aydınları vardı. Batı Avrupa'da siyasi ve ekonomik liberalizmin gelişimini isteyen burjuva sınıfı halklara öncülük ederek 1789'dan itibaren 1830 ve 1848 yıllarında siyasi ihtilaller gerçekleştirmişti. Avrupa'da dalga dalga yayılan her ihtilal sonucunda Batılı toplumların siyasi haklarının genişletilmesi monarklar tarafından kabul edilmek durumunda kalmıştı. Osmanlı siyasi ve ekonomik yapısı burjuva tipi sınıfın ortaya çıkmasını sağlamamıştı. Osmanlı'da liberal düşüncelerin temsiliyetini üstlenip Osmanlı toplumunu bu yönde angaje etmeye çalışanlar Osmanlı aydın tabakası olmuştur. Edebiyatçı, düşünür ve gazeteci kimliği taşıyan bu entelektüeller dışında modern askeri ve sivil mekteplerden yetişen subay ve bürokrat kesim ile İslâm'da modernizasyonu savunan ulema topluluğundan kişiler de vardı. Bütün bu farklı grupların birleştikleri nokta devletin dağılmaktan kurtulması veya ömrünün uzatılması için Osmanlı'nın mutlak monarşiden meşrutî sisteme geçerek meclisin ve anayasanın işlerlik kazanması ve dine dayalı millet sistemi yerine vatandaş kavramı anlayışı üzerine kurulu modern Osmanlı milleti yaratmanın gerektiğidir. Ancak bu düşünceyi kabul ettirmek için mutlaki yönetimin başı padişahı ve geleneksel yapıyı savunan paşaları geçmek ve toplumu da liberal düşüncelere hazırlamak gerekiyordu. Değişimden yana olan kesimlerin bu noktada düşüncelerini kabul ettirmek için güçlerini birleştirerek muhalif siyasi örgütlenmeler meydana getirmekten ve düşüncelerini kitlesel iletişim aracı olan basın aracılığıyla tanıtmak ve yaymaktan başka çareleri kalmamıştı. Bu örgütlü yapılar Sultan Abdülaziz'e karşı Genç Osmanlılar ve ardından II. Abdülhamid'e karşı Jön Türkler denilen muhalefet hareketlerini oluşturmuştur.

Liberal Düşüncenin Temsilcileri: Muhalefet Hareketleri

Osmanlı'da modern siyasi muhalefet Genç Osmanlılar ve Jön Türk hareketleriyle ortaya çıkmıştır. Ancak onlardan önce Kuleli ve Meslek olarak adlandırılan muhalif küçük gruplar da vardı. Kuleli 1859'da Abdülmecid'e, Meslek ise 1867'de Abdülaziz'e karşı hal' girişimine kalkışmıştır. Bu gruplar Osmanlı'da modern muhalefet alanının oluşmaya başladığının delili olsa da etkili ve geniş tabanlı sayılabilecek yapılar değildi. Neticede bu iki hal' tertibi

daha fiiliyata dökülmeden devlet yetkilileri tarafından haber alınarak durdurulmuş ve gruplar ortadan kaldırılmıştır.⁴

Modern muhalefet hareketleri demokratikleşmenin önemli unsuru olan sivil toplum alanını oluşturmuştur. Sivil toplum aslında Batı toplumlarının siyasi geleneği içerisinde ortaya çıkan ve devlet tarafından kontrol edilmeyen sosyal ilişkileri ve alanları, kitle iletişim araçlarını ifade etmektedir. Sivil toplum siyasi güçlerin egemenliğinden kurtulmak ve demokrasi arayışlarının birçok ana temasını da kapsayıcı özelliğe sahiptir.⁵ Örgütlü yapıların ortaya çıkışı sivil toplum alanlarının oluşumuyla ilgilidir. Osmanlı'da Batı Avrupa'daki gibi siyasi ve ekonomik ihtilalleri gerçekleştirecek bir zemin oluşmadığından sivil toplum alanı olabildiğince kısıtlıydı. Dünyadaki gelişimiyle birlikte cemiyet tarzı sivil toplum yapıları 19. yüzyılda Osmanlı'da görülmeye başlamıştır. Osmanlı'da cemiyetlerin ortaya çıkışı modernleşme sürecinin sonuçlarından biridir. Toplum kendi içerisinde belli imkanlar dahilinde örgütlenmeye ve devletten ayrı olarak sivil toplum alanını inşa etmeye başlamıştır.⁶ Bu süreçte Genç Osmanlılar ve Jön Türkler sivil toplum yapılarının eksikliğinin yarattığı boşluğu doldurmuştur. Osmanlı'da kitlesel örgütlenmenin gelişimi siyasi muhalefet örgütlerinin de bu tür yapılanma içerisine girerek toplumda yer bulmasını ve kendi hareket alanlarını yaratmasını sağlamıştır. Genç Osmanlılar ve arkasından Jön Türkler merkezi yönetime karşı muhalefet yürütürken örgütlü yapılar kurmuşlardır. Genç Osmanlılar gerek üye sayısı gerekse yapı olarak belli bir seviyenin ilerisine geçemese de Jön Türklerin örgütlenmesi çok daha ileri aşamaya erişmiştir. Osmanlı topraklarında, Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde ve Kuzey Afrika'da oluşturulan birçok şube Jön Türk muhalefet hareketinin toplumsal tabanını oluşturmuştur.

Osmanlı'da modern siyasi örgütlenmenin etkili şekilde tohumlarını atan Genç Osmanlılar hareketidir. Genç Osmanlıların örgütlenme anlayışıyla Osmanlı yönetici sınıfının karşısına o zamana dek rastlanmamış şekilde hareket kabiliyetini fikri alandan alan ve ilk demokratik kamuoyu oluşumu sağlayan bir muhalefet çıkmıştır.⁷ Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa ve Agah Efendi gibi isimler Genç Osmanlılar hareketinin öncü isimleri olmuştur. Bu isimlerin bir kısmı tercüme odasından yetişmişlerdi ve bürokrat olarak görev yapıyorlardı. 1865'te kurulan yapının

⁴ İki grubun yapısı hakkında bkz. Burak Onaran, *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

⁵ Yılmaz Yıldırım, *Osmanlı Modernleşmesi ve Sivil Toplum*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 1.

⁶ Konuyla ilgili olarak bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı", *Tarih ve Toplum*, Sayı 238, 2003, s. 4-12.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 59-60.

üyelerini bir araya getiren temel konu Osmanlı Devleti'nin dağılması endişesiydi. Devletin çöküşünün müsebbipleri olarak sadaret ve dış işleri bakanlığı görevlerinde bulunan Âli ve Fuad Paşaları görüyorlardı. Kötü gidişatı önlemek ve Bâb-ı Âlî paşalarının devlet üzerindeki nüfuzunu kırmak için yönetim şeklinin mutlakiyetten meşruti idareye geçişini sağlayacak bir örgüt kurma kararı almışlardır.⁸ Böylece padişahın mutlak otoritesine karşı ilk modern muhalefet hareketini sürüklemişlerdir. Osmanlı'da demokrasi kültürünün gelişimi noktasında Genç Osmanlılar Tanzimat ricalinden farklı olarak özellikle siyasi alanda radikal değişimleri istemiştir. Tanzimat'ın getirdiği değişimler yeterli görülmemiştir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Osmanlı toplum için her ne kadar sosyal alanda birtakım haklar getirilse de halkın egemenliğini temsil edecek kavramlar metinde yer almamıştır. Bunların başında ise meşrutiye ve anayasa gelmekteydi. Bu nedenle Genç Osmanlılar halkın seçtiği temsilcilerden oluşacak meclis-i mebusanın açılmasını ve meşrutiye sisteminin hukuki güvencesini sağlayacak anayasanın yapılmasını istemiştir. Osmanlı tarihinde bir ilk olarak birey kavramı iktidarın karşısına çıkarılmıştır. Bireysel özgürlüklerin hukuk şartı altına alınması ve halk egemenliğini ifade edecek meclisin oluşturulması fikirlerini savunarak modern devlet yapısını savunmuşlardır.⁹ Hareketin önemli isimlerinden Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı açık mektuptaki söylemler aslında Genç Osmanlıların liberal düşüncelerinin ve kendi fikri anlayışları çerçevesinde devletin çöküşten kurtarılması için yapılması gerekenlerin bir özetidir:

“İlerlemenin baş koşulu özgürlüktür. Devletin çöküşünün ve Avrupa devletlerinin karışmalarının nedeni olan kötü yönetimin asıl nedeni özgürlük yokluğudur. Özgürlük olmayan bir ortamda reformlar yapılamaz. Asıl gerekli olan, sürekliliği garanti edilecek bir özgürlük rejiminin kurulmasıdır. Bu, padişahın bağımsızlığını kaldırmak demek olmadığı gibi, halkın dinlerinden ve geleneklerinden yoksunlaştırmak demek de değildir. Özgürlükçü bir yönetimin kurulması, içindeki hastalıkları tedavi edecek, Avrupa devletleriyle ilişkileri normalleştirecek, Müslümanlar için de hayırlı olacaktır. Çünkü adalet her yerde birdir, evrenseldir. (...) Anayasalı devlet rejimi de evrensel gerçekliği olan bir rejimdir. Her ülke için tek meşru devlet şekli budur.”¹⁰

Genç Osmanlılar siyasi yönden demokratikleşme çabaları yanında dini ayrışmaya dayalı millet sistemi yerine eşitlik üzerine kurulu ve toplum içindeki farklı etnik ve dini grupların birlikteliğini içeren Osmanlı kimliği

⁸ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 18-21.

⁹ Tunaya, a.g.e., s. 30.

¹⁰ Zkr. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2008, s. 287.

yaratmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda 1856 yılında siyasi politika gereği Osmanlı'nın ilan ettiği Islahat Fermanı'nı gayrimüslimler lehine şartlar taşıdığından Osmanlı milleti oluşumuna aykırı görerek eleştirmişlerdir. Bütünleştirici Osmanlı kimliğini yansıtacak şekilde vatan ve millet kavramlarının modern anlamlarını kazanmada Genç Osmanlıların önemli etkisi vardır. Modern devlet ve toplum oluşumu açısından Genç Osmanlılar hareketi Batı'daki Aydınlanma Çağı'nın Osman Devleti'ndeki uygulayıcısı konumundadır.¹¹ Genç Osmanlılar Batı'dan etkilendikleri liberal düşüncelerin temsilcisi olarak Osmanlı siyasi geleneğinde daha önce görülmemiş bir muhalefet yapısını meydana getirmiştir. Osmanlı klasik dönemindeki muhalif kesimlerin dışında yeni odaklar olarak beliren, padişahı hal' etmek ya da istemedikleri devlet adamlarını baskıyla görevden el çektirmekten ziyade devletin yönetim şeklini değiştirmeyi amaçlayan, bilgi ve fikir üzerine hareket eden modern anlamdaki iktidar karşıtı ilk siyasi muhalif grubu ortaya çıkarmışlardır. Onların geride bıraktıkları yöntemsel tecrübe ve düşün mirası kendilerinden sonra muhalefet hareketini oluşturan Jön Türkler için büyük bir kaynağı teşkil etmiştir.

II. Abdülhamid dönemi muhalefet hareketini oluşturan Jön Türkler büyük kısmı Tıbbiye, Mülkiye, Harbiye gibi modern askeri ve sivil okullarda okuyan öğrencilerden meydana gelmiştir. Öğrencilerin bu okullarda aldıkları eğitim onların Batılı siyasi ve felsefi sistemleri öğrenmeleri ve benimsemelerine büyük katkı yapmıştır.¹² 1889'da Tıbbiye'de kurulan ve 1895'ten itibaren Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti adıyla açık olarak örgütsel faaliyetlere başlayan Jön Türk hareketi tıpkı Genç Osmanlılar gibi meşrutiyet ve anayasa taleplerini dile getirmişlerdir. Sultan Abdülaziz döneminde başlayan Genç Osmanlıların mücadelesi II. Abdülhamid'in saltanatının ilk aylarında sonuç vermişti. Sultan Abdülaziz'in ve V. Murad'ın hal' edilmesinden sonra tahta II. Abdülhamid çıkmıştı. Yeni padişah liberal düşüncelere sıcak bakmamakla birlikte sadrazam Midhat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Genç Osmanlıların önde gelen isimlerinin başında olduğu komisyonun hazırladığı anayasayı zorunlu olarak 23 Aralık 1876'da kabul ederek Osmanlı Devleti meşrutiyet sistemine geçmişti. Artık padişahın mutlak iktidarı sona ermiş ve halkın seçtiği temsilcilerden oluşan meclisin açılması için çalışmalar başlamıştı. Ancak ilerleyen süreçte II. Abdülhamid hem Midhat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa'yı bulundukları görevlerden uzaklaştırarak üzerindeki Genç Osmanlı baskısını ortadan kaldırmış hem de 19 Mart 1877'de açılan meclis-i mebusanı 14 Şubat 1878'de devam edegelen Osmanlı-Rus Savaşı'nı neden gösterip tatile sokarak kapatmıştır. Ardından

¹¹ Tunaya, a.g.e., s. 58.

¹² M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, Ankara 1981, s.22.

anayasayı şeklen var olmakla birlikte hukuki anlamda işlevsiz duruma getirerek otoriter bir siyasi yapı kurmuştur. Genç Osmanlıların getirdiği liberal düşüncelerin kazanımı padişah tarafından ortadan kaldırılmıştır. II. Abdülhamid takip ettiği yönetim anlayışı gereği hakimiyetine karşı oluşacak muhalefet odaklarını sindirmiş ve örgütsel yapıların oluşmasını engellemeye çalışmıştır. Hafiye teşkilatını ve jurnalcılığı etkin şekilde kullanmıştır. Bununla birlikte liberal düşünceleri benimseyen kesimlerin önünü alamamıştır. Jön Türklerin ikinci dalga muhalefet hareketi olarak ortaya çıkışında en önemli sebep padişahın keyfi otoritesine karşı koymak ve yeniden anayasal meşrutiyet sistemine geçmek olmuştur.

Jön Türklerde de tıpkı Genç Osmanlılar gibi devletin içinde bulunduğu kötü gidişatın sorumluluğunu meclis ve anayasa eksikliğine bağlamıştır. Devletin çöküşünde bürokrasi kadrosunda liyakat yerine padişaha sadakat merkezli anlayışın varlığı gösterilerek Jön Türkler tarafından eleştirilmiştir.¹³ Genç Osmanlılar gibi Jön Türkler de devlet içerisindeki farklı etnik ve dini toplulukları Osmanlı üst kimliğinde birleştirerek, eşit vatandaşlık bağıyla devlete karşı olan inançlarını artırmak istemişlerdir. Bu eşitliğin hukuki güvencesini anayasa sağlayacaktı. Devleti ve toplumu içinde bulduğu yozluktan kurtaracak ittifak ve terakki gibi ilkelerin liberal kavramlar şeklinde öne çıkması II. Abdülhamid'in otokratik iktidarına olan tepkilerinin ana omurgasıdır.

Genç Osmanlılardan gelen muhalefet geleneği ve birikimi Jön Türklere tevarüs ederken muhalefetin toplumsal tabanı bu dönemde daha da genişlemiştir. Askeri ve sivil okullarda okuyan öğrenciler, liberal düşüncelere sahip memur sınıfı yanında Osmanlı ulemasının bir kısmı pozitivist ve materyalist düşünce sistemlerinin etkisine açık da olsa II. Abdülhamid karşıtlığı merkezinde Jön Türklük düşüncesini benimsemiştir. Ulema kesiminin muhalefete yakın durmasını kolaylaştırıcı önemli etken Jön Türklerin propagandist söylemlerinde önemli yer tutan meşrutiyet sisteminin İslâm'a uygun olduğu argümanıdır. Jön Türkler Osmanlı toplumunu da muhalefet safına sokmak için büyük çaba sarf etmiştir. Kurdukları örgütsel yapıyı II. Abdülhamid iktidarına son vermek için Osmanlı toplumunu kapsayacak şekilde kitlesel bir ihtilalin hazırlayıcısı olarak ileri sürmüşlerdir. Liberal düşüncelerini topluma ulaştırmak içinse çağın en etkili iletişim aracı basını kullanmışlardır.

¹³ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s. 62.

Muhalef Hareketlerin Yayılım Aracı: Basın

Örgütlenmelerini gerçekleştiren muhalefet grupları düşünce sistemlerini Osmanlı toplumuna yaymak için dönemin en önemli kitle iletişim aracı basını kullanmışlardır.¹⁴ Gazete çıkarmak siyasi muhalif yapıların hareketlerini sürdürülebilmesi için oldukça önemliydi. Osmanlı'da basının gelişimiyle modernleşme süreci birlikte yürümüştür. Modernleşmenin beraberinde getirdiği siyasi ve toplumsal değişimler ve buna karşı direnen kesimler tartışma alanlarını basın üzerinden yapmıştır.¹⁵ Osmanlı'da resmî gazetenin II. Mahmud döneminde ilk kez yayımlanmasının ardından toplum siyasi ve sosyal gelişmeleri düzenli ve sürekli şekilde takip etme ihtiyacı duymaya başlamıştır.¹⁶ İlerleyen süreçte matbaa tekniğinde belli düzeye gelmesi ve siyasi içerikli basının toplumda okunma oranının artması gazete sayısında önemli artış sağlamıştır. Gerek Genç Osmanlılar gerekse Jön Türkler gazete çıkarmak için büyük mücadele vermiştir. Basının bu kadar önemsenmesinin nedeni öncelikle geniş kitleye ulaşabilmelerinin ve onları muhalefet saflarına katabilmenin en etkili yolu ve ayrıca gazetelerin örgütü bir arada tutabilme gücüne sahip olmasıydı. Gazeteler çevresinde bir araya gelen muhalifler örgütlenmelerini sürdürebilmişlerdir. Gazetelerin çıkışına zorunlu nedenlerle ara verildiğinde yahut kapandığında ise yapılarda çözümler başlamıştır. Bu nedenle bir gazetenin ardından başka bir gazete çıkarılması muhalefet hareketleri için elzem durumdur.

Basın, kamuoyu yaratmada oldukça etkili bir araçtır. Muhalefet hareketleri de bunun farkındaydı. Toplumu mevcut siyasi ve ekonomik durumla ilgili bilgilendirmek, genel algısını belirli yöne çevirerek manipüle edebilmek ve istenilen birtakım fikirleri kazandırmak gibi etkili yöntemler basının gücünü ortaya koymaktadır. Hareketlerinin devamlılığını sağlamak adına muhalefet gruplarının basın faaliyetlerine ihtiyacı vardı. Topluma ulaşmanın en etkili yolu buydu. Siyasi içerikli gazeteleri Genç Osmanlılar ve Jön Türkler fikirlerini yaymak için etkili şekilde kullanmışlardır. Ayrıca halkın kendilerini anlayabilmesi için basında kullandıkları dili anlaşılır kılmaya önem vermişlerdir. Toplumda istenilen yönelime sahip kamuoyunun oluşumu için basit Türkçe kullanılması önemli bir ayrıntıdır. Bunun yanında Jön Türkler okuma oranı düşük toplumda etki alanlarını genişletebilmek için basında karikatürlerin yer almasına da dikkat etmiştir. Birçok Jön Türk mizah gazetesi II. Abdülhamid iktidarı karşısı karikatür çizimleriyle istenilen

¹⁴ Muhalefet gruplarının çıkardığı gazetelerin toplamına dair verilen 153 sayısı basının ne kadar önemli olduğunun göstergesidir bkz. Dündar Akünal, "Jön Türk Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 850-856.

¹⁵ Osmanlı'da modernleşme ve basının gelişimi konusunda önemli bir çalışma için bkz. Uğur Gündüz, *Osmanlı'dan Günümüze Basın ve Modernleşme*, İmge Kitabevi, Ankara 2018.

¹⁶ Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 232.

kamuoyunu oluşturmada önemli rol oynamıştır. Kamuoyu oluşturma yanında örgütsel bütünlüğü korumada da basın güçlü bir vasıtaydı. Gazetenin yayın süresinin uzunluğundan öte gazete çıkarmayı başarabilmek muhalif grupların önemli motivasyon kaynağıydı. Özellikle Jön Türkler gazeteleri muhalefet hareketinin sürekliliği ve örgüt üyelerine psikolojik destek sağlayarak onları muhalif yapıya inançlarını kuvvetlendirmek amacıyla kullanmışlardır.¹⁷

Muhalefet hareketleri liberal düşüncelerin topluma yayılmasının yolunun basın özgürlüğüyle sağlanabileceğinin farkındaydı. Osmanlı'da basın özgürlüğü demokrasi kültürü kapsamı içinde düşünülmelidir. Osmanlı siyasi iktidarının liberal taleplere tepkisi sansür yoluyla olmuştur. Genç Osmanların basında gündeme getirdiği konular ve mevcut hükümete yönelik eleştirileri 1867'de sadrazam Âlî Paşa tarafından hazırlandığı için onun adıyla anılan Âlî Kararname'nin yürürlüğe girmesine yol açmıştır. Bu kararnameyle basın üzerinde baskıya ve sansüre zemin hazırlanmıştır. Bu kararname II. Abdülhamid döneminde de yürürlükte olmasına karşın yeni düzenlemelerle basın üzerindeki kontrol mekanizması artırılmıştır. İstanbul basını gazetelerin sansürlenmesine veya kapatılmasına yol açabilecek siyasi düşünceleri ve olayları gündeme getirmekten kaçınmıştır. II. Abdülhamid döneminde basına sıkı sansür uygulanmasının sebeplerinin başında meşrutiyet ve anayasa isteklerinin toplum arasında yayılmasını engellemek geliyordu. Jön Türklerin yayın organlarını yurt dışında çıkarmalarının asıl nedeni de sansür baskısıdır. Gerek Sultan Abdülaziz gerekse II. Abdülhamid dönemlerinde Osmanlı merkezi yönetiminin sansür baskıları liberal fikirlerin yayılmasına engel teşkil ettiğinden Genç Osmanlılar sansür baskısından kurtulmak ve düşüncelerini daha iyi kolay ifade edebilmek adına gazetelerini Paris, Londra, Cenevre gibi merkezlerde olmak üzere yurt dışında çıkarmak durumunda kalmışlardır. Hürriyet, Muhbir, Ulum İttihad, gibi gazeteler Genç Osmanlıların düşüncelerinin ifade edilmesinde büyük rol oynamıştır. Jön Türkler de Meşveret, Mizan, Osmanlı, Kanun-i Esasi gibi örgütün birçok ana yayın organını Paris, Cenevre, Londra, Folkestone merkezlerinde ve Osmanlı merkezi gücünün nispeten az hissedildiği Balkanlar ve Kuzey Afrika gibi coğrafyalarda çıkarmıştır. Muhalefet hareketlerinin faaliyetleriyle yurt dışı Osmanlı basını büyük bir külliyat oluşturmuştur.

Basının gücünü örgütsel yapılarının sürekliliğini sağlama yanında topluma yayılma ve liberal düşüncüyü benimseyici bir kamuoyu oluşturmak için kullanan muhalefet hareketleri içerisinde Jön Türkler çıtayı ileriye taşıyarak, Batı Avrupa'da Fransız İhtilali ile ortaya çıkan siyasi ihtilal

¹⁷ Murat Yılmaz, *Sultan II. Abdülhamid'e Karşı Jön Türk Muhalefeti (1895-1902) Propaganda ve İhtilâl*, Libra Kitap, İstanbul 2022, s. 31-32.

geleneğinden etkilenecek benzer bir sürecin Osmanlı'da gerçekleşebileceği düşüncesini taşımıştır.

Toplumu Muhalefete Kanalize Etmek: Siyasi Başkaldırı

Modern siyasi muhalif örgütler Osmanlı'da liberal düşüncenin gelişiminde halkın desteğinin önemli olduğunun farkına varmıştır. Batı'da burjuvanın halkı yönlendirerek gerçekleştirdiği siyasi ihtilallerle monarşik yönetimler güç kaybederek halkın yönetime katılmasının önü açılmıştı. Osmanlı'da burjuvanın oynadığı role talip olan muhalif örgütler de Osmanlı siyasi rejiminde meşrutiyet sisteminin ve anayasanın hâkim kılınması için toplumsal tabanlı bir hareket meydana getirmenin gerektiğini iyi biliyorlardı. Namık Kemal siyasi başkaldırı seçeneğine karşı dururken Ali Suavi bu yola açık olduğunu yazılarında belirtmiş ve bunu dini argümanlarla da desteklemiştir.¹⁸ Londra'da çıkardığı Muhbir gazetesinde Osmanlı halkını zalim yöneticilere karşı isyana teşvik etmiştir. Haktan ve adaletten ayrılan zalim yöneticilere isyan etmenin gerektiğini ayet ve hadis gibi İslâmî dayanaklarla açıklamıştır.¹⁹ Ali Suavi'nin zalim olarak gördüğü II. Abdülhamid'e karşı V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırmaya çalıştığı başarısız girişimi yazılarında anlattığı siyasi başkaldırı doğrultusunda görmek gerekir. Jön Türkler de Ali Suavi'nin isyanını başarısız neticelenmiş olsa bile kendi basın organlarında överek topluma örnek teşkil etmesi yönünde kullanmıştır.²⁰

Ali Suavi'nin başkaldırı anlayışının çerçevesini genişleten Jön Türkler II. Abdülhamid'i tahttan indirmek amacıyla basın organlarında Osmanlı toplumunu sivil ihtilal hareketine hazırlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de toplumun siyasi ve dini kodlarına uygun bir dili kullanmanın fayda getireceğini ve halkı ikna etmeyi kolaylaştıracağını gözden kaçırmamışlardır. Jön Türk basını halkı organize bir siyasi isyana hazırlama yönünde söylemleri sıkça gündeme getirmiştir. Dini yapının etkin olduğu ve sayıca çoğunluğun Müslüman olduğu Osmanlı toplumunda İslâmî referansları kullanarak halkı yönlendirmek istedikleri ihtilalin meşru dayanaklarını açıklamayı uygun bulmuşlardır. İslâm hukukunda hükümdarın yönetimi meşru değilse veya tahtta bulunurken yaptıkları nedeniyle meşruiyetini yitirmişse toplumun o hükümdara itaat zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Yine hükümdarın şeriata uygun davranmaması adaletten ayrıldığı anlamına gelmekteydi. Meşru yollarla hükümdar olmayan gasıp, adaleti gerçekleştirmeyen zalim konumuna düşmekteydi.²¹ Dinî referansları kamuoyu oluşturmada kullanan Jön Türkler

¹⁸ Mardin, a.g.e., s. 418.

¹⁹ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 557-561.

²⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 406.

²¹ Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 170, 177.

II. Abdülhamid'in meşru yollarla tahta gelmediğini ve yönetim şekliyle de zalim olduğunu neşriyatlarında birçok kez açıklamıştır.²² Bu gerekçeler ona halife olarak itaat edilemeyeceği ve tahttan indirilmesi gerektiği yönünde şer'i argümanlarla desteklenmiş eleştirileri gündeme taşımaya imkân vermiştir.

Zalim yöneticiye karşı isyan etmenin dini zeminde meşru olduğu argümanını Jön Türkler istikrarlı şekilde kullanmıştır. II. Abdülhamid'in halifelik makamının şartlarını taşımadığını ispat maksadıyla gazetelerde sıkça makaleler kaleme almış ve bu konuyla ilgili Ulema-yı Din-i İslâm'a Davet-i Şer'îye, İmamet ve Hilafet Risalesi gibi müstakil kitapçıklar dahi basmışlardır. Bu yayın faaliyetleriyle halktan beklenen kitlesel bir isyana kalkışarak padişahın iktidarına son vermeleridir. Jön Türkler bu amaçla toplumun hemen her katmanına ulaşmaya çalışmıştır. Modern okullarda okuyan öğrencilerden medreselilere, askerlerden ulemaya kadar Osmanlı toplumunu ayağa kaldırmak istemişlerdir. İsyân hareketiyle hedef olarak da Fransız İhtilali örneğindeki Bastille Kalesi gibi II. Abdülhamid'in bulunduğu Yıldız Sarayı gösterilmiştir. Jön Türklerin otoriter iktidara karşı başkaldırı da göz ardı etmediği bir toplumsal grup da kadınlardır.

Muhalef hareketler içerisinde Jön Türklerin Osmanlı toplumunda kadının özgürleşmesi yönünde adımları olmuştur. Kadının evin dışında toplumsal birey olarak sosyalleşmesi liberal düşünce içerisindeydi. Jön Türkler II. Abdülhamid'e karşı yürüttükleri muhalefette kadınlara da önemli rol biçmiştir. Osmanlı kadının kamusal alanda görünürlüğünü artırmak ve kadınları muhalefet yapı içerisine katmak istemişlerdir. Jön Türk basınında kadınların başta eğitim olmak üzere sosyal haklarının sağlanması için bilinç kazanmalarının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kadınların haklarını kazanabilmesi için II. Abdülhamid iktidarının sona erdirilmesini savunmuşlardır. Nitekim II. Abdülhamid'in işlerliğini kaybettirdiği anayasanın bireysel özgürlüklerle ilgili maddeleri kadınların hukuklarının ve hürriyetlerinin muhafaza etmekteydi. II. Abdülhamid dönemindeyse kadın hakları elinden alınarak baskıya uğramış ve kontrol altında tutulmaya alıştırılmıştır. Bu nedenle Osmanlı kadınları haklarını geri alabilmek için muhalefet içerisinde yer almalıydı. Kadınların öncülüğünde oluşacak bir ayaklanma kıvılcımı II. Abdülhamid iktidarını sona erdirecek sivil ihtilali ortaya çıkarabilirdi. Jön Türklerin kadınlar arasında kolektif bir unsur oluşturarak Fransız İhtilali'nde kadınların oynadıkları role benzer siyasî bir niteliğin oluşmasına çabalamıştır. Jön Türk basınında Osmanlı kadınlarına doğrudan hitap eden ve onların özgürlüğünü vurgulayan yazılar muhalif kamuoyu yaratımında toplumsal dinamikleri harekete geçirmek için kullanılmıştır. Kadınların siyasi kimlik kazandırılarak kamusal alana girmesi

²² Yılmaz, a.g.e., s. 255-270.

onun ev dışında özgürlüğünü kazanması için önemli bir adım olacaktı. Kadınlara yönelik bilinçli çağrılara karşın her ne kadar Jön Türk hareketi içerisinde kadın kolları gibi yapılanmalar oluşmamışsa da Genç Osmanlıların önemli isimlerinden Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Prenses Nazlı Hanım ve Jön Türk liderlerinden Ahmed Rıza'nın kardeşi Selma Rıza Hanım muhalif yapı içerisinde aktif rol almıştır. Onların öncülüğü Osmanlı kadınlarının özgürlüğü için mücadele etmesi noktasında birer örnek teşkil etmiştir.²³

Jön Türklerin bütün çabasına karşın Osmanlı toplumunda beklenen sivil ihtilal gerçekleşmese de Jön Türklerin askeri kanadının başlattığı ayaklanma 23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ve anayasanın Osmanlı merkezi yönetim tarafından tekrardan ilanını sağlamıştır.

Sonuç

Değişim evrenin bir kuralıdır. Her şey bir dönüşüm içerisinde. Buna insan eliyle yaratılan siyasi ve ekonomik sistemler de dahildir. Zamanın ruhuna uygun olarak inşa edilen yapılar ilerleyen dönemlerde çağın şartlarının gerektirdiği işlevleri yerine getiremezse bozulmaya başlamaktadır. Bunu önlemenin yolu da değişimdir. Değişime direnen geleneksel hakimiyet odakları alışlagelmiş düzenin devamı için devlet ve toplum aygıtlarını ellerinde tutmaya çalışsa da uzun süreli düşünüldüğünde mümkün olamamaktadır. Yeni gelişen muhalif odaklar değişimi sahiplenerek hızlandırmaktadır. Batı Avrupa'da Ortaçağ'dan Aydınlanma Çağı'na geçiş ve yüzyıllarca devam eden sürecin siyasi ve toplumsal çıktıları bunun tarihsel kanıtıdır.

19. yüzyıl Osmanlı için değişim sürecidir. Geleneksel güç odaklarına karşı modern siyasi muhalefet hareketleri Osmanlı siyasi düşünce alanında değişimin öncüsü olmuştur. Batı Avrupa'dan taşınan siyasi liberal sistemlerin Osmanlı'da uygulanmaya başlaması için büyük mücadele vermişlerdir. Kurdukları örgütsel yapılarla organize olmuşlar ve yayımladıkları gazetelerle toplumu fikren değişime açık hale getirmeye çalışmışlardır. Çabalarının sonucuyla Osmanlı monarşi rejimini değiştirerek halkın yönetimde söz sahibi olmasını sağlayacak meşrutiyet ve anayasa ile tanışmasını sağlamışlardır. 23 Aralık 1876'da Osmanlı'nın meşrutiyet idaresine geçmesi, devletin resmi anayasası olan Kanun-i Esasi'nin hazırlanması, Meclis-i Mebusan'ın açılması ve uzun bir aradan sonra 23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi süreçleri muhalif siyasi hareketlerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Osmanlı'da liberal düşüncenin gelişimiyle demokrasi kültürünün ortaya çıkmasında ve ileriki dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının

²³ Jön Türklerin muhalefet yapı içerisinde kadınların katılması yönünde çalışmaları için bkz. Murat Yılmaz, "Jön Türklerin Siyasî Aktivist Kadın Hareketi Yaratma Çabası", *Toplumsal Tarih*, Sayı 329, 2021, 38-44.

zemininin hazırlanmasında Genç Osmanlıların ve Jön Türklerin sürüklediği siyasi ve fikri mücadelenin etkisi yadsınamaz derecede önem arz etmektedir.

Kaynakça

AKÜNAL, Dündar, “Jön Türk Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 850-856.

ALKAN, Mehmet Ö., “Osmanlı’da Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 238, 2003, s. 4-12.

BERKES, Niyaz, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2008.

ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Düstur, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289.

GÜNDÜZ, Uğur, *Osmanlı’dan Günümüze Basın ve Modernleşme*, İmge Kitabevi, Ankara 2018.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, Ankara 1981.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

KOLOĞLU, Orhan, *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

LEWİS, Bernard, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

ONARAN, Burak, *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Selim III’ün Veliaht İken Fransa Kralı Lüi XVI ile Muhabere”, *Belleten*, Cilt 2, Sayı 5/6, 1938, s. 191-246.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası –Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a 1774-1839”, ed. Mustafa

Bıyıklı, *Türk Dış Politikası -Osmanlı Dönemi-*, Cilt 2, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s. 83-136.

YILDIRIM, Yılmaz, *Osmanlı Modernleşmesi ve Sivil Toplum*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017.

YILMAZ, Murat, “Jön Türklerin Siyasî Aktivist Kadın Hareketi Yaratma Çabası”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 329, 2021, 38-44.

YILMAZ, Murat, *Sultan II. Abdülhamid’e Karşı Jön Türk Muhalefeti (1895-1902) Propaganda ve İhtilâl*, Libra Kitap, İstanbul 2022.

CUMHURİYETİN İLANI VE YANKILARI

Uğur ÜÇÜNCÜ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Sened-i İttifak ile başlayan, vilayet, ilçe ve kaza idare meclislerinde seçimlerle devam eden demokratikleşme süreci, 1876'da meşrutiyetin ilanı ile birlikte önemli bir ivme kazandı. Halkın temsilcilerinden oluşan Osmanlı Mebusan Meclisi ile birlikte meşruti monarşi sistemine geçildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın olumsuz neticeleri gerekçe gösterilerek meclisin kapatılması, 1876 Anayasasının rafa kaldırılması, Osmanlı Devleti'nde büyük bir karşı refleksle yol açtı. Mutlak idarenin yanında kısmen de olsa yönetime ortak olma tecrübesi, padişahın kişisel egemenliğine çok yönlü ve her geçen gün artan bir başkaldırıyı beraberinde getirdi. Bu başkaldırı karşısında geri adım atmak zorunda kalan padişah, 1908'de ikinci defa meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı ve halkın iradesinin tezahürü olan Mebusan Meclisi'ni yeniden açtı. Osmanlı'da meşruti monarşi bazı kesintilere rağmen yeni Türkiye'nin kuruluşuna kadar devam etti.

Osmanlı Devleti, 1914'te girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan 1918'de mağlup olarak çıktı ve İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Daha mütarekenin mürekkebi kurumadan, İtilaf Devletleri Musul, İskenderun, İstanbul gibi ülkenin önemli yerlerini işgal etti. İşgallerle eş zamanlı olarak Anadolu merkezinde direniş teşkilatları kuruldu ve Milli Mücadele başlatıldı. 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan bu mücadelenin başına geçen Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yürütülen askeri mücadele halk temsiline dayandırıldı. Ülkenin pek çok yerinde kongreler toplandı. İstişareler neticesinde alınan kararlar tatbik edildi. İlk fırsatta milli egemenliğin tezahürü olan meclisin İstanbul'da yeniden açılması sağlandı. Fakat İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplantı halinde iken basılması, yeni Türk Devleti'nin önünü açtı ve Ankara'da Büyük Millet Meclisi kuruldu. Bundan sonra devletin ana merkezi Ankara, idare üssü ise TBMM oldu. Geniş tabanlı halk kitlelerini yansıtan TBMM ve hükümet peyderpey çıkardıkları 24 Nisan 1920 Kararnamesi, 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1 Kasım 1922 Saltanatın Lağvı gibi kararnameler ve kanunlarla halk hâkimiyetini her alana

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, uucuncu@ktu.edu.tr, 0000-0002-5282-8868.

yaymaya başladı. Lozan Barış Antlaşması ile de yeni Türkiye varlığını dış dünyaya kabul ettirdi.

1. Cumhuriyetin İlanı

Meşruti monarşinin sona erdiği Türkiye’de yeni rejim ne olacaktı? Bu sorunun cevabı Batı’da da merak edilmekteydi. Yüzyıllardır mutlak monarşi, çok az bir zaman da meşruti monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti’nin ardından Ankara’da kurulan yeni Türkiye, meclis hükümet sistemine geçmişti. Devletin en üst yöneticisi meclis başkanı idi. Kuşkusuz bu meselenin çözülmesi gerekmekteydi. TBMM’nin yabancı ülkelerdeki temsilcileri için ülkenin resmi rejiminin tespit edilmemesi sorun oluşturduğunda bu duruma çözüm bulunması için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Mart 1922’de İcra Vekilleri Heyeti’ne başvuruda bulundu.¹ Fakat hükümet bu talebi Mayıs 1922’de geri çevirdi.²

Mustafa Kemal Paşa’nın kamuoyuna yönelik cumhuriyeti ilk kez zikretmesi ancak 22 Eylül 1923’te Viyana’da çıkmakta olan Neue Freie Presse gazetesi muhabiri Jozef Hans Lazar’a verdiği demeçte oldu. Mustafa Kemal Paşa Lazar’a şu açıklamayı yaptı: “*Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim. Hakimiyet bilâ kaydu şart milletindir. İcra kudreti, teşri(yasama) salâhiyeti milletin yegâne hakiki temsilcisi olan meclise tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülâsa etmek kabildir: Cumhuriyet*”.³ Demecin Türkçe çevirisi 23 Eylül 1923’te Anadolu’da Yenigün gazetesinde yer aldı. Demecin yayınlanmasının ardından İstanbul basınında cumhuriyet üzerine bir tartışma yürütüldü.⁴ 25 Eylül tarihli Vatan gazetesi, “*Bugüne kadar mevcut devlet sistemimiz zaten cumhuriyet kelimesi ile ifade edilebilir*” ifadesini kullanırken, 25 Eylül tarihli Akşam gazetesi Türkiye’de cumhuriyet usulünün benimseneceğini ve hükümet merkezinin yakında ilan edileceğini belirtti. Gazetelerde kurulması düşünülen cumhuriyet rejiminin özellikleri konusunda da değerlendirmeler yapıldı.⁵

Yabancı basında da bu yönde haber ve değerlendirmeler çıktı. İngiliz basınında 26 Eylül tarihli The Scotsman gazetesi, Türkiye’de anayasa değişikliğinin tartışıldığını, cumhuriyet üzerinde mutabık kalındığını, ülkenin

¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(DABCA), Fon: 30-10-0-0/Kutu: 3, Gömlek: 14, Sıra: 5, lef. 3.

² DABCA, Fon: 30-10-0-0/Kutu: 3, Gömlek: 14, Sıra: 5, lef. 2.

³ Besim Özcan, “Cumhuriyetin İlanı ve Yankıları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (11), 1999, s. 291.

⁴ Mehmet Öznur Alkan, “En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak-8: Cumhuriyet’ten Habersiz Cumhuriyetin İlanı ve İlk Reis-i Cumhuriyet Seçimi”, *Toplumsal Tarih*, (248), 1994, s. 49.

⁵ Ramazan Tosun, “Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 2002 s. 103-104.

başındaki kişinin devlet başkanı veya cumhurbaşkanı olarak isimlendirileceğini belirtti.⁶ Rus basınında Türkiye'nin cumhuriyete geçileceğine dair haber ve yorumlar Ekim ayının ilk haftasından itibaren çıktı. Pravda gazetesinin 6 Ekim tarihli nüshasında “*Türkiye-Cumhuriyet*” başlığı atıldı. Haberde Halk Partisi'nin Türkiye'de cumhuriyeti ilan etmek üzere karar aldığı ifade edildi. 6 Ekim tarihli İzvestiya gazetesi de aynı şekilde Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilme kararı alındığını belirtti. Her iki gazete de bu bilgileri Ankara'dan muhabirlerinden ve temsilcilerinden almaktaydı.⁷

Rusya'da İzvestiya gazetesinin 9 Ekim 1923 tarihli 1016 numaralı nüshasında Vilenski Sibiryakov imzasıyla “*Cumhur u Türkiye*” başlığıyla çıkan yazı önemlidir. Tiflis Temsilcisi ve Moskova Elçisi Ahmet Muhtar Bey, Hükümete ertesi gün telgrafla bu yazıdan bahsetti. 15 Ekim 1923'te ise yazının tercümesini gönderdi.⁸ Yazıda öncelikle Türkiye'de artık cumhuriyetin kurulduğu ve Türk ordusunun İstanbul'a girdiği belirtildi.⁹ Cumhuriyetin kabul edilmesiyle emperyalistlerin kontrolündeki “*Saltanat Türkiyesi'nin*” son bulduğu belirtildi. Bu gelişmenin Doğu Milletlerine örnek olduğu ifade edildi. Milli Mücadele zamanlarında Rusya'nın Türkiye'ye yaptığı yardımlar hatırlatılarak dış politikada başta İngilizler olmak üzere Batı ile ilişkilerde dikkatli olunması çağrısında bulunuldu.¹⁰ Yazının sonunda Türkiye'nin destek alabileceği yerin Rusya ve Doğu Milletleri olabileceği vurgulandı.¹¹

Yukarıda da görüldüğü gibi cumhuriyet resmen ilan edilmeden önce artık bu yönde beklentiler Türkiye'de ve yurtdışında zikredilir oldu. Bunda yabancı basının Türkiye'deki haber kaynaklarının etkisi fazladır. Bunun yanında Türkiye Hükümetinin dış temsilciliklere gönderdiği telgrafların da etkisi vardır.¹²

Türkiye'de kabul gören literatüre göre cumhuriyet, hatırı sayılır bir hazırlığa ve geniş çaplı istişareye dayandırılmadan ilan edildi. Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilan edileceğini, 28 Ekim 1923'te saat 20.00'da Çankaya Köşkündeki yemekte bulunan 7 kişiye bildirdi. Yemekten sonra Çankaya'da kalan İsmet Paşa ile birlikte cumhuriyetin kabul edileceği anayasa değişikliği

⁶ Mine İlhan Yazıcı, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında İngiliz Basını'nda Türkiye*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2019, s. 113.

⁷ Aslı Yurdigül, Banu Erdoğan Çakar, “Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği”, SUTAD, (47), Aralık 2019, s. 285.

⁸ Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DADBTD), Fon:571, Kutu: 34450, Gömlek: 135618, Sıra: 1, lef. 1.

⁹ DADBTD, Fon:571, Kutu: 34450, Gömlek: 135618, Sıra: 1, lef. 5.

¹⁰ DADBTD, Fon:571, Kutu: 34450, Gömlek: 135618, Sıra: 1, lef. 3.

¹¹ DADBTD, Fon:571, Kutu: 34450, Gömlek: 135618, Sıra: 1, lef. 2.

¹² DADBTD, Fon: 571, Kutu: 36080, Gömlek:142533, Sıra: 54, lef. 1.

ile ilgili bir kanun üzerine çalıştı.¹³ Planlı şekilde oluşturulan hükümet bunalımına, 29 Ekim 1923 Pazartesi günü çözüm bulması için Mustafa Kemal Paşa görevlendirildi. Paşa, bir gün önce İsmet Paşa ile hazırladığı anayasa değişikliği teklifini çözüm olarak sundu. Anayasada cumhuriyet rejiminin kabulü teklifi önce Halk Fırkası'nın grup toplantısında tartışıldı. Toplantıda başta İsmet Paşa olmak üzere çok sayıda milletvekili cumhuriyetin faziletlerinden bahsettiler. Bunlardan Abdurrahman Şeref Bey, "*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*" ibaresinin düstur olarak kabul edilmesinden sonra kime sorulursa sorulsun bu sisteme cumhuriyet denileceğini, dolayısıyla yeni bir şey getirmediğini zaten doğmuş olan çocuğa ad taktıklarını söyledi.¹⁴

Halk Fırkası'nın grup toplantısının ardından teklif TBMM'ye getirildi. Anayasa Encümeni, teklifi usulen inceledi, ardından teklif Genel Kurul'da encümen mazbatasını ile birlikte okundu.¹⁵ Akabinde anayasa değişikliği teklifinin müzakerelerine geçildi. İlk sözü Kanunu Esasi Encümeni Başkanı Yunus Nadi Bey aldı. Birinci Dönem TBMM'nin, memleketin dört bir tarafı işgal altında iken kurulduğunu, Teşkilat-ı Esasi'yi kabul ve tatbik etmekle yeni bir devlet oluşturmayı başardığını belirtti. Daha da önemlisi vatani işgalcilerden kurtarmaya muvaffak olduğunu ifade etti. Şimdi ise İkinci Dönem TBMM olarak anayasayı kuvvetlendirmek için bir değişikliğe gittiklerini söyledi. Anayasa değişikliğini ihtiva eden önergeyi okudu ve gerekli gördüğü yerlerde bazı kısa açıklamalar yaptı. Özellikle birinci maddedeki: "*Hükümetin idare şeklinin cumhuriyet*" olduğu ibaresinin zaten mevcut anayasada yer alan: "*Hâkimiyet kayıtsız şartsız millete aittir*" ifadesiyle alakalı bulunduğunu belirtti. Dolayısıyla mevcut durumda tatbik edilen sistemin uluslararası alanda da karşılığının cumhuriyet olduğunu söyledi. İkinci maddede önerilen: "*Türkiye Devleti'nin dini; Dini İslam'dır, resmi lisanı Türkçedir*" ibaresinin de pratikte zaten tatbik edildiğini belirtti. Ayrıca yeni sistemde devlet başkanı olacak cumhurbaşkanının nasıl seçildiğini, görev ve sorumlulukları da anayasaya eklendiğini açıkladı.¹⁶

Saruhan Mebusu Vasıf Bey, söz alarak dört sene önce vatanın işgal edildiği, memleketin büyük yıkım çektiği günlerde milletin derdine saray ve saltanatın ilgisiz kaldığını söyledi. Milletin ve vatanın bütün değerleri çiğnenirken, padişahın kendi tahtını korumak için milletin çılgınlıklarını duymazlıktan geldiğini belirtti. Böyle bir ortamda milletin, imanından doğan bir refleksle Ankara'da TBMM'yi kurduğunu ifade etti. Türk milletinin kendi geleceğini bizzat eline alarak kurduğu meclisin en önemli hedefinin

¹³ Süreç için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*(1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 530-534.

¹⁴ *Nutuk*, s. 536-540.

¹⁵ *Nutuk*, s. 540, 541.

¹⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, TBMM Matbaası, Ankara (ts), s. 90-92.

memleketi işgalcilerden kurtarmak olduğunu belirtti. Bu hedefine ulaşan milletin artık yıllardır kendini sömüren saltanat ve onun çevresindeki zümreden kurtulmayı seçtiğini söyledi. Yunus Nadi'nin de söylediği gibi zaten uygulanan mevcut sistemin cumhuriyetten başka bir şey olmadığını ifade etti. Türk milletinin artık hiç bir şahsın hâkimiyetini kabul etmeyeceğini, doğrudan kendisinin hâkim ve efendi olacağını belirtti. Vasıf Bey'in ifadeleri mecliste alkışlarla karşılandı. Türk milletinin cumhuriyeti kabul etmesiyle birlikte milletin kanını emmeye çalışan ve daima onu köle olarak gören bütün zümrelerin yıkılacağını söyledi. Onun bu ifadesi de “bravo” sesleriyle karşılandı.¹⁷ Vasıf Bey, Türk milletinin bir tercümanı olarak bütün dünyaya şöyle haykırdı:¹⁸

“Bundan sonra bu devletin şekli doğrudan doğruya cumhuriyettir. Millet; mukadderatına doğrudan doğruya hâkim vâzuyledir. Bunun hilâfında sefil ve fena emeller besliyen şahıslar ve tacidlar kaani olsunlar ki milletin bu ebedi azmi karşısında daima ölmeye, daima gebermeye mahkûmdurlar.”

Vasıf Bey'in ardından Konya Mebusu Sabri Efendi, yaptığı konuşmada hükümet şeklinin aslında devletin kurulduğundan beri cumhuriyet olduğunu belirtti. Bazı “ihtiras ocaklarının” alevlendirilmemesi için hükümet şeklinin adının konulmadığını ifade etti. Artık rejimin adının konulması için zamanın şartlarının uygun olduğunu belirtti. Mutlakîyet döneminde milletin kanını emen sultanlar varken dahi kendisinin okul zamanlarındayken cumhuriyet kelimesine âşık olduğunu söyledi. Kanun teklifindeki kabine sisteminin faydalarından bahsetti. Teklifin acilen kabul edilmesini, ardından cumhurbaşkanının seçilmesini, nihayetinde ise yüz bir pare top atışı yapılmasını önerdi. Onun bu teklifi: “Yaşa, hoca!” sesleri ve alkışlarıyla karşılandı. Antalya Mebusu Rasih Efendi, yaptığı konuşmada bu kanun değişikliğinin, kan yoluyla hâkimiyeti elinde görenlerin ebediyen idama mahkûm edilmesi, milletin ise sonsuza dek idareyi eline alması anlamına geldiğini belirtti. Yapılacak değişiklikle milletin bundan sonra devlet başkanlığı görevini yetenekleriyle öne çıkanlara vereceğini söyledi. Gerek mutlak monarşide gerekse meşruti monarşide kişisel hâkimiyetin olduğunu, fakat çıkarılan kanunla millet hâkimiyetinin egemen kılındığını, seçim usulüyle devlet başkanının belirlendiğini ifade etti. Onun ifadeleri şiddetli alkışlarla ve müzakere yeterli sesleriyle karşılandı. İstanbul Mebusu Ali Rıza ve Aydın Mebusu Mazhar Beyler Meclis Başkanlığı'na verdikleri teklifte müzakerenin yeterli olduğunu ve maddelere geçilmesini önerdiler. Öneri kabul edildi. Hükümet şeklinin cumhuriyet olduğuna dair birinci madde

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 93-94.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 94.

okundu. El kaldırma usulüyle ve sürekli alkışlar arasında ve “*Yaşasın Cumhuriyet!*” sesleriyle kabul edildi.¹⁹

Devletin dini İslam, dili Türkçe olmasına dair ikinci madde ile ilgili Karahisar-i Şarki Mebusu Mehmet Emin Bey söz aldı. Doğu Roma İmparatorluğu ve İran Devleti dönemlerinde kişisel hâkimiyet ile halka zulümler yapıldığında Allah tarafından gönderilen peygamber ile yeniden düzenin kurulduğunu belirtti. Peygamber döneminde tesis edilen hükümetin aslında cumhuriyet olduğunu savundu. Yaratanın, on dört asır sonrasında ikinci ilahi devleti kurdurmak şerefini ise Türk milletine bahş ettiğini belirtti. Ona göre “*On dört asır evvel, Peygamber Muhammed’in Mekke duvarlarında kurduğu hükümeti, bugün de Türk Milleti Ankara’ya kurmuştur.*” Mehmet Emin Bey, hükümetin temellerinin dünyanın temelleri gibi sağlam olmasını, hak ve adaletten ayrılmaması duasını yaptıktan sonra mecliste bulunanları ayağa kalkarak üç defa “*Yaşasın Cumhuriyet!*” diye bağırırmaya davet etti. Bunun üzerine mecliste hazır bulunanlar ayağa kalkarak: “*Yaşasın Cumhuriyet!*” diye üç defa bağıldılar.²⁰

Urfa Mebusu Şeyh Servet Efendi, ikinci madde ile ilgili olarak 1876 Anayasası’nda da bu ifadenin bulunduğunu, fakat onun ruhuna uymayan kişisel saltanata dair maddelerin de yer aldığını belirtti. Teşkilat-ı Esasi’yi kabul eden Birinci Dönem TBMM’nin o dönemde işgalcilere karşı ölüm kalım savaşını yürüttüğü için o maddeyi unuttuğunu söyledi. Şimdi ise yapılan değişiklik teklifiyle hem dinin İslam, hem de hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu anayasaya eklenince tamamen Hülafay-ı Raşidin Dönemi’ne dönüldüğünü belirtti. Çünkü o zamanlar kurulan devletin de aslında İslam Cumhuriyeti devleti olduğunu ileri sürdü. Kanun-ı Esasi Encümeni Başkanı Yunus Nadi Bey, söz alarak anayasada kanunlar dairesinde bütün dinlerin serbestliğinin sağlanacağını hatırlattı. Yanlış anlamalara yol açılmaması için bunu hatırlattığını belirtti. İkinci madde yapılan oylamada kabul edildi.²¹ Dördüncü madde de aynen kabul edildi. 10. Madde okundu:²²

“*Madde 10. — Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i Riyaset, yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap caizdir.*”

Eskişehir Mebusu Emin Bey, teklif edilen 10. madde için söz aldı. Cumhurbaşkanının partiler üstü olması ve bütün milleti kapsaması gerektiğini belirtti. Çoğunluk fırkasının cumhurbaşkanı olma tehlikesini öngördüğünü

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3 s. 94-97.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 96.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 96-97.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 97.

ifade etti. 10. madde de aynen kabul edildi. Kısa süre sonrasında Kanun-ı Esasi Encümeni'nin 10. maddede (İntihap) yerine (İntihap olunmak) şeklinde düzeltme teklifi onaylandı. 11. ve 12. maddeler okundu ve kabul edildi.²³

Maddelerin kabulünden sonra teklifin geneli oylandı. Cumhuriyet rejimini içeren anayasa değişikliği teklifi mebusların: “*Yaşasın Cumhuriyet!*” sesleri arasında saat 8.30’da mecliste bulunan 158 mebus tarafından kabul edildi.²⁴ Onaylanan Anayasa değişikliği sureti şöyledir:²⁵

“*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Mevâdının Tadiline Dair Kanun Suretidir*

Birinci Madde — Hâkimiyet, bilâkaydû şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti’nin şekl-i hükümeti cumhuriyettir.

İkinci Madde — Türkiye Devleti’nin dini, din-i İslâmdır, resmî lisanı Türkçedir.

Dördüncü Madde — Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkısam ettiği şüabat-ı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Onuncu Madde — Türkiye Reis-i cumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i Riyaset yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

On birinci Madde — Türkiye Reis-i cumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe meclise ve heyet-i vekileye riyaset eder.

On ikinci Madde — Başvekil, Reis-i cumhur tarafından ve meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine meclis âzası arasından intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi Reis-i cumhur tarafından meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hal-i içtimada değil ise keyfiyeti tasvip meclisin içtimasına talik olunur.

29 Teşrin-i evvel 1339 ve 18 Rebiülevvel 1342”

Anayasa değişikliği teklifinin kabul edilmesinden sonra Ertuğrul Mebusu Fikret Bey, cumhurbaşkanının seçilmesini önerdi. Fikret Bey’in önerisi kabul edildi. Konya Mebusu Eyüp Sabri Bey ise 101 pare top atılması kararının alınmasını önerdi. Aynı şekilde İstanbul Mebusu Ali Rıza ve Bolu

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 97-98.

²⁴ Nutuk, s. 540, 541.

²⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), HR.SFR, 926/142, lef: 2; DADBTDA, Fon: 571, Kutu: 36080, Gömlek:142533, Sıra: 53, lef: 2-3.

Mebusu Cevat Abbas Beyler: “*Türkiye Cumhuriyeti’nin ilânı şerefine bu gece yüz bir pare top andaht edilmesi ve memleketin aksam-ı sairesinde de aynı suretle top andaht edilerek cumhuriyetimizin tebcilini arz ve teklif*” ettiler. Çanakkale Mebusu Mehmet Bey de aynı mealde bir takrir verdi. Meclis Başkanı bu üç takriri oylamaya koydu ve üçü de kabul edildi. Başkan cumhurbaşkanlığı seçiminin yoklama esası ve gizli oylama ile yapılacağını belirtti. Sivas mebuslarının oy vermesiyle seçim başladı. İstanbul Mebusu Fethi, Diyarbakır Mebusu Feyzi, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Beyler seçim sonuçlarını tasnifle görevlendirildiler. Neticeyi ise Meclis Başkanı açıkladı. Buna göre oylamaya katılan azaların sayısı 158’dir. 158 azanın tamamı Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı cumhurbaşkanlığına seçtiler. Karar bildirilirken mecliste sürekli alkışlar ve yaşasın sesleri yükseldi.²⁶ Böylece cumhuriyetin kabul edilmesinden 15 dakika sonra Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı olarak oy birliğiyle seçildi.²⁷

Alkışlar arasında kürsüye gelen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bir teşekkür konuşması yaptı.²⁸ Konuşmasında anayasa değişikliğini içeren kanun teklifinin kabul edilmesiyle yeni Türkiye Devleti’nin zaten bütün dünyada bilinen, bilinmesi gerekli olan mahiyeti uluslararası alanda kullanılan sistemin resmi adına kavuştuğunu belirtti. Bunun ardından cumhurbaşkanlığı görevini: “*Arkadaşınıza, bu aciz arkadaşınıza*” ifadesini kullanınca meclisten: “*Etağfurullah, hakkınızdır, teveccüh buyurdunuz*” sesleri yükseldi.²⁹ Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey, dayanamayarak: “*Gazi arkadaşım...*” diye bağırды. Mustafa Kemal Paşa ise sözlerine devam etti. Şimdiye kadar defalarca kendisine layık görülen muhabbet, samimiyet ve güvenin bir defa daha gösterilmesi nedeniyle mebuslara bütün samimiyetiyle teşekkür ettiğini belirtti. Onun bu sözleri karşısında mecliste: “*Etağfurullah, Allah muvaffakiyyet versin*” sesleri yükseldi. Türk milletinin dört yıllık mücadelesini zafere taşımayı bildiğini, şimdi ise cumhuriyet ile medeni dünyaya yeteneklerini ve özelliklerini gösterdiğini söyledi. Şahsına verilen görevi çok çalışarak milletin teveccühüne dayanarak yürüteceğini, Türkiye Cumhuriyeti’ni hep beraber ileriye taşıyacaklarını belirtti. Türkiye Cumhuriyeti’nin mesut ve başarılı olacağını ifade etti. Onun konuşmaları: “*İnşallah, Allah muvaffak etsin, hiç şüphe yok*” sözleriyle, şiddetli ve sürekli alkışlarla karşılandı. Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasının ardından Bozok Mebusu Avni Bey’in dua yapılması önerisi kabul edildi. Karahisar Mebusu

²⁶ TBMM Zabut Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 99.

²⁷ Nutuk, s. 540, 541.

²⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. I, Ankara 1997, s. 343-344.

²⁹ TBMM Zabut Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 99.

Kamil Efendi tarafından meclis kürsüsünde dua yapıldı. Duanın ardından saat 9.00'da ertesi gün öğleden sonra bir buçukta toplanılmak üzere celse kapandı.³⁰

Cumhuriyet ilan edildiği zaman Mustafa Kemal Paşa'nın muhalif arkadaşlarının bir kısmı da dâhil olmak üzere TBMM'nin yarısından fazlası Ankara dışında idi. Mevcut 334 mebustan sadece 158'i mecliste hazır bulundu. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi ittifakla kabul edilse de salt çoğunlukla olmadı.³¹ Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyeti bir hükümet bunalımı yaratarak ilan ettirmesi ve ilk cumhurbaşkanı seçilmesi başta Rauf Bey olmak üzere bazı yakın silah arkadaşlarını rahatsız etti. Onlar, cumhuriyetin ilanına değilse de ilan ediliş sürecine ve usulüne dair itiraz ettiklerini belirttiler. Mustafa Kemal Paşa'yı şahsi hâkimiyete gitmekle suçladılar. Bu durum da Mustafa Kemal Paşa'yı ve hükümeti rahatsız etti.

2. Cumhuriyetin İlanının Yankıları

2. 1. Yapılan Kutlamalar, Çekilen Tebrik Telgrafları

Mecliste alınan karar gereği cumhuriyetin ilanı, 29/30 Ekim gecesi 101 pare top atışıyla bütün Türkiye'de ilan edildi.³² Haber, Türkiye'nin dört bir yanında hemen zafer şenliklerine dönüştü, Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafları çekildi. Sadece cumhuriyetin ilan ediliş biçimine dair birkaç muhalif ses yükseldi.

29 Ekim gecesi Ankara'da cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi haberlerinin alınmasından itibaren sabaha kadar sevinç gösterisi olarak silahlar atıldı. Yapılan sevinç gösterileri 30 Ekim sabahı da sürdü. Sabahın erken saatlerinde iş yerlerine gelen vatandaşlar, gece patlatılan top ve şehrin her tarafından atılan silah sesleriyle gelişmeden haberdar oldular. Halkın sevinç duyguları arasında dükkânlar açıldıysa da kısa süre içinde tekrar kapandı. Saat onda bütün dükkânlar kapandı ve her taraf bayraklarla donatıldı. Gösteri yapılması hususunda resmi veya gayri resmi emir veya telkin olmamasına rağmen halk kendi inisiyatifiyle bayraklarıyla donattıkları dükkânlarını kapadıktan sonra TBMM binasının önüne doğru yürüyüşe geçti. Saat on buçukta meclisin önündeki geniş saha, vatandaşlarca dolduruldu. Caddede giriş çıkışı ve düzeni sağlamak için polisler görevlendirildi.

Hava durumu da gösteri için müsait idi. Güneş yaz günlerini hatırlatan bir sıcaklık saçıyordu. Köylerden pazara gelmiş olan köylülerden, esnaftan,

³⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, s. 100.

³¹ Alkan, a. g. m., s. 49.

³² Alkan, a. g. m., s. 49.

memurlardan ve her meslekten oluşan kalabalık, Millet Bahçesi önünü, Darulmuallim'in civarını ve meydanını doldurdu. Vatandaşların yüzlerinde sevinç izleri olduğu halde birbirlerine gelişmeyi samimi şekilde anlatarak yeni belirlenecek hükümet üyelerini selamlamak için akşam geç saate kadar meclisin dağılmasını beklediler. Halk arasında dolaşan Hakimiyet-i Milliye gazetesinin bir muharriri, köylü ve esnaftan bazılarıyla görüşerek gelişmeler karşısındaki düşüncelerini sordu. İhtiyar bir kişi:

“-Allah millete başıslasın... Gazinin bu millete yaptığı yararlığı, yaptığı fedakarlığı yüzlerce yıldır ... oldu mu? Düşmanı mahv eden Büyük Gaziyi devletimizin başında görmek bizim için mutlu bir tecellidir. O bizim başımızda, biz onun yolunda hep birliğiz. Reisimizin demirden eli bize kurtluluk ve rahatlık verecektir. Buna millet iman etmiştir” yönünde cevap verdi.

Gazeteciyle görüşen diğer vatandaşlar da benzer sözlerle duygularını dile getirdiler. Köylerinden sabah, pazara gelen köylüler ise rast geldikleri kişilere kalabalığın sebebini soruyorlardı. Onlar ise önceki gelişmeyi işitmeyen o köylülere, hadiseyi izah ederken cumhuriyetin ilan edildiğini, *“milletin kendi gözbebeği reisinin”* cumhurbaşkanı seçildiğini gururla anlattılar.

Öğleden sonra Ankara Belediye Başkanı Kütükçüzade Ali, Mebus Şakir, eski Müftü Rıfat, Müftü Hacı Atıf, eski Mebus Hacı Mustafa, eşraftan Rasim ve Ağazade Tevfik, Belediye azasından Kara Böyürzade Ahmet, Hoca Kadir, Topçuzade Mehmet, Gençlik Yurdu Heyet İdaresinden ve Ankara Erkek Lisesi Riyaziye Muallimi Hüseyin Avni, Maliye mümeyyizlerinden Fikri, Müftüzade Hazım ve tüccardan Hilmi Beylerden bir heyet cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara şehri adına tebriklerini sundular.³³

Meclis mızıkası, meydanda akşama kadar güzel havalar çaldı. Halk, TBMM binası önünde, o saatlerde fırka toplantısında bulunan mebusların yeni hükümeti belirlemelerini bekliyorlardı. Nihayet akşamüzeri Hakimiyet-i Milliye'nin yeni hükümet heyetini bildiren ilave baskısı yayımlandı. Halk Hakimiyet-i Milliye gazetesinin ekini adeta kapıştı. Akşama kadar merakla bekledikleri yeni başvekilin İsmet Paşa olduğunu ve onun başkanlığında diğer hükümet üyelerini öğrendiler ve sevinç içerisinde dağıldılar. Halkın cumhuriyetin ilanı nedeniyle neşe ve sevinçle yaptığı gösteriler gece de devam etti. Ankara Belediyesi'nin önünde meclis mızıkası güzel müzikler çaldı. Halk da meşaleler yakarak geç vakte kadar kutlamalar yaptı.³⁴

³³ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1923, No: 955, s. 2.

³⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1923, No: 955, s. 2.

29 Ekim 1923 gecesi 3. Kolordu ve İstanbul Kumandanı Şükrü Naili Paşa'ya çekilen telgraflarda cumhuriyetin ilan edildiği, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçildiği bildirildi. Haberin 101 pare top atışlarıyla kamuoyuna duyurulması emredildi. Şükrü Naili Paşa sabahı beklemeden 29/30 Ekim sabahı saat 3'ü 10 geçe top atışlarıyla gelişmeyi halka müjdeledi. Gecenin ardından cumhuriyetin ilanından habersiz olan İstanbul halkı, yataklarından fırladı. Bir kısmı İstanbul'un yeniden işgal edildiğini sanarak şehirden kaçmaya çalıştı. Cumhuriyetin ilan edildiğini anlayınca korkuları sevince dönüştü ve evlerine neşe ile döndüler.³⁵

Cumhuriyetin ilanı ve cumhurbaşkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi İstanbul'da da sevinç gösterilerine dönüştü. Tertip edilen program gereği Sultanahmet Meydanı'nda toplanan öğrenciler saat on buçukta Maarif Müdürü Saffet Bey'in bir teftişinden sonra en önde Darulmuallim'in öğrencileri, onların ardından lise öğrencileri olduğu halde büyük bir kalabalıkla hareket ettiler. Milli şarkılar söyleyerek Alemdar-Sirkeci-Bab-ı Ali yoluyla vilayete gelen kabile Bab-ı Ali önünde durarak İstanbul valisini selamladı. Cumhuriyetin ilanı münasebetiyle tezahüratta bulundular. Bu tezahürata karşılık vermek için Bab-ı Ali önüne çıkan Vali Ali Haydar Bey, bir konuşma yaptı. Konuşmasında gösteriye kız öğrencilerin yoğun olarak katılmasından duyduğu memnuniyeti ifade etti. Öğrencilik yıllarında iken bulunduğu İstanbul'da sosyal hayatta kadınların rolünün çok düşük olduğunu, şimdi ise binlerce Türk kızının cumhuriyeti selamlamaya geldiğini belirtti. Öğrencilere vatanın geleceğini ileriye taşıyacaklarından emin olduğunu söyleyerek başarılar diledi. Vali Ali Haydar Bey'in konuşması alkışlandıktan sonra İstanbul Lisesi öğrencilerinden bir kız öğrenci hanımlar adına ona teşekkür etti. Ardından İstiklal Marşı okunarak Müdafaa-i Hukuk Merkezine gidildi. Daha sonra gösterilere farklı semtlerde devam edildi. İstanbul'da dört fakülteyi temsilen Darulfünun Talebe Birliği tarafından TBMM Başkanlığına ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya birer tebrik telgrafi çekildi. Telgraflar şöyledir:³⁶

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Genç Türkiye'nin safahat-ı inkılabını ikmal eden karar-ı ahir münasebetiyle Darulfünun Talebe Birliği Büyük Millet Meclisini tebrik eder.”

“Türkiye Reis-i Cumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Kendi halaskarını genç Türkiye'nin ilk reis-i cumhuru görmekle bahtiyarlığını idrak eden Darulfünun Talebe Birliği arz-ı tebrikat eyler.”

³⁵ Alkan, a. g. m., s. 50.

³⁶ Tanin, 1 Kasım 1923, No: 378, s. 1.

Bunların dışında Edebiyat Fakültesi öğrencileri ve Darulfünun emaneti Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafları gönderdiler.³⁷

İstanbul'da öğrencilerden başka işçiler de sevinç gösterileri yapıp, tebrik telgrafları çektiler. Amele Birliği Genel Merkezi'nin daveti üzerine çeşitli derneklere mensup Türk işçileri öğleden sonra birliğin binası önünde toplandı. Ardından alay şeklinde yürüyüşe geçilerek Müdafaa-i Hukuk Merkezi binası önünde duruldu. Burada Birlik Genel Sekreteri Şakir Rasim, Türk işçilerinin cumhuriyetin ilanını nasıl karşıladığını ortaya koyan bir konuşma yaptı. Türk işçilerinin cumhuriyetin ilanını memnuniyetle karşıladıklarını, yeni cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının milletin geleceğini ileriye taşıyacaklarından şüphe etmediklerini söyledi. Amele Birliği Genel Sekreteri'nin konuşmasına cevap veren Müdafaa-i Hukuk Genel Sekreteri Sadi Bey, Türk işçilerinin bu mesut gelişmeyi samimi tezahürat ile karşılamalarından duyduğu memnuniyeti bildirdi. Memleketin gelişmesi için bütün meslek gruplarının yüksek bir gayretle çalışmaları gerektiğini söyledi. Konuşmalar tamamlandıktan sonra şiddetli alkışlarla gösterilere devam edildi. İşçi mızıkası milli havalar çalarak vilayete geldi. Valilik önünde de gösteriler yapıldı: *"Yaşasın cumhuriyet! Yaşasın reis-i cumhur!"* sesleriyle alay Sirkeci, Alemdar, Divan Yolu güzergâhıyla genel merkeze döndü ve dağıldı.³⁸

Cumhuriyetin ilanı ve cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafları çekildi. Amele Birliği Genel Sekreteri Şakir Rasim Bey'in telgrafı şöyledir:³⁹

"Gayri siyasi ve sırf iktisadi bir teşkilat olan Türkiye umum amele birliği azası, inkılab-ı idari-i ahir vesilesiyle fakr-ı sefaletten bitab kalan işçi halkının millet heyet-i umumiyesiyle beraber iktisadi refah ve terakkiye mazhar olmasını temenni ve bu vesile ile milletin ümid-i istiklal olan zat-ı riyasetpenahilerini tebrik ve şükranlarımızı arz eyleriz efendim."

Mustafa Kemal Paşa, Şakir Rasim Bey'e bir cevap gönderdi. Cumhuriyetin millet için hayırlı olması temennilerinde bulunarak teşekkür etti.⁴⁰

İstanbul Türk Ticaret Birliği Başkanı Hüseyin Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği tebrik telgrafında, hükümet şeklinin cumhuriyet ilan

³⁷ Tanin, 1 Kasım 1923, No: 378, s. 1.

³⁸ Tanin, 1 Kasım 1923, No: 378, s. 1.

³⁹ Tanin, 1 Kasım 1923, No: 378, s. 1.

⁴⁰ Tanin, 2 Kasım 1923, No: 379, s. 1.

edilmesinin ve cumhurbaşkanı seçilmesinin ekonomi ve ticaret hayatına faydalar sağlamasını dileyerek yönetim kurulu adına tebriklerini ilettiler.⁴¹

Bunlardan daha da önemlisi Halife Abdülmecit Efendi'nin, 31 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği tebrik telgrafıdır. Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafi gönderdi:⁴²

“Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bu kerre teceddüd eden şekl-i hükümetin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını cenab-ı Haktan niyaz ve temenni eylerim

31 Teşrin-i Evvel

Abdülmeccid ibn Abdulaziz Han”

Bu telgrafi Mustafa Kemal Paşa yanıtsız bırakmadı. Halifeye 1 Kasım'da şu karşılığı verdi:

“İstanbul'da Halife-i Müslimin Abdülmeccid Hazretlerine

Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayr-ı havahane temsilat-ı hilafetpenahilerine takdim-i teşekkür ederim.

1 Teşrin-i Sani 339

Türkiye Reis-i Cumhuru

Gazi Mustafa Kemal”

Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi sadece Ankara ve İstanbul'da değil bütün Türkiye'de sevinç gösterilerine dönüştü. Trabzon'da 101 pare top atışı yapıldı. Gelişme Trabzon vilayeti tarafından şu tebliğ ile de ilan edildi:

*“Türkiye devletinin şekl-i hükümeti cumhuriyet olduğu Büyük Millet Meclisi'nin 29 Teşrin-i Evvel 339 tarihli içtimasında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla bilittifak tesbit ve ilan olunmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince ve aynı içtimada icra olunan intihabda Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Büyük Millet Meclisi tarafından müttetfiken reis-i cumhur intihab ve ilan olunmuşlardır. Her tarafa tebliğ ve tamimi mütemennadır.”*⁴³

Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, o sırada Trabzon'da bulunmaktaydı. 30 Ekim'de Kars'ın kurtuluşunun sene-i devriyesi kutlamaları hazırlıkları yapılırken 30 Ekim sabahı telefonla Bahriye Müfrezesi Kumandanından bir telgraf aldı. Buna göre Ankara'dan bir telgrafla

⁴¹ Tanin, 2 Kasım 1923, No: 379, s. 1.

⁴² Tanin, 2 Kasım 1923, No: 379, s. 1.

⁴³ İstikbal, 1 Kasım 1923, No: 1053, s. 1.

cumhuriyetin ilan edildiği bildirildiği gibi 101 pare top atışının yapılması istenmekteydi. Top atışı için Karabekir'den emir beklendi.⁴⁴ Karabekir Paşa top atışı emrini hemen vermedi. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silah ve dava arkadaşlarından, hem mebus hem de ordu kumandanı olmasına rağmen cumhuriyetin ilan sürecine kendisinin dâhil edilmediği düşüncesiyle üzüntü duydu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya Trabzon'dan çektiği telgrafta serzenişte bulundu. Ancak 31 Ekim sabahı ajanslarla beraber vilayete tebligat gelince top atışı emrini verdi. Onun emriyle 101 pare top atışı yapıldı. Karabekir Paşa, her ne kadar süreçten kendisinin haberdar edilmemesine kızdıysa da cumhuriyetin ilanından memnun oldu.⁴⁵ Trabzon kamuoyu ise gelişmeden tamamen haberdar olunca şehirde şenlikler yapıldı.⁴⁶

Cumhuriyetin ilanı Edirne'de şenliklerle kutlandı. 31 Ekim tarihli Anadolu Ajansının bildirdiğine göre Edirne'de dükkânlar kapandı, resmi daireler ve okullar tatil edildi. Öğrenciler, esnaf, cemiyetler ve halktan oluşan gruplar bayraklar ve mızıkalarla caddelerde dolaşarak: "*Yaşasın Cumhuriyet ve Reis-i Cumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa!*" diye bağırıyorlar. Türk Ocağı, Belediye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ziyaret edilerek vatanperver konuşmalar yapıldı. Gece de görkemli bir fener alayı düzenlenerek geç vakitlere kadar sevinç gösterileri ve kutlamaları yapıldı.⁴⁷ Adana'da 101 pare top atışıyla kamuoyuna gelişme ilan edildi. 31 Ekim'de, Adana valiliğinde cumhuriyet bayramını kutlamak için resmi bir tebrik merasimi gerçekleştirildi.⁴⁸ Türkiye'nin dört bir tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar çekilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, bunların bir kısmına yanıtlar verebilmekle beraber, sayılarının fazla olması nedeniyle hepsini cevaplayamadı. Bunun üzerine şu toplu teşekkür telgrafını çekti:⁴⁹

"Cumhuriyet riyasetine intihabım münasebetiyle memleketin her tarafından aldığım samimi tebrikata ayrı ayrı cevap yetiştirmekte tehirat olabilmesi ihtimaline binaen umumi olarak alenen takdim-i teşekkürat eylerim.

Reis-i Cumhur

Gazi Mustafa Kemal"

⁴⁴ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 192.

⁴⁵ Karabekir, *a. g. e.*, s.192-194.

⁴⁶ *İstikbal*, 1 Kasım 1923, No: 1053, s. 1.

⁴⁷ *Tanin*, 2 Kasım 1923, No: 379, s. 1.

⁴⁸ *Tanin*, 2 Kasım 1923, No: 379, s. 2.

⁴⁹ *Tanin*, 1 Kasım 1923, No: 378, s. 1.

2. 2. Basında Yankıları

Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi basında büyük yankı uyandırdı. Gazetelerin çoğunda gelişme takdire şayan olarak görüldü ve desteklendi. Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi, Hakimiyyet-i Milliye gazetesinde hararetle desteklendi ve İstanbul'da bazı gazetelerdeki tenkitler şiddetle eleştirildi. Gazete, gelişmeyi kamuoyuna: *"Büyük Millet Meclisi dün gece sekiz buçukta Türkiye Devleti'nin şeklini müttefiken 'Cumhuriyet' olarak tespit ve dokuza çeyrek kala Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni müttefiken 'Reis-i Cumhur' intihab eyledi"* ibareleriyle Gazi'nin kalpaklı fotoğrafı olduğu halde manşetten verdi.⁵⁰ Gazetede kaleme alınan imzasız başyazıda, gelişme *"akl-ı selimin galebesi"* olarak değerlendirildi. Yazıda devlet başkanı ve rejimin belli olmadığı bir Türkiye'nin dâhilde ve hariçte pek çok olumsuzluklara maruz kaldığından bahsedildi. Bundan istifade etmeye çalışan kötü niyetlilerin bulunduğu belirtildi. Anayasadaki bu değişiklikle rejimin cumhuriyet, devlet başkanının ise cumhurbaşkanı olarak net şekilde tayin edildiği yazıldı. Cumhuriyetin faziletlerinden bahsedildiği gibi Milli Mücadele'yi zafere taşıyan Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanlığına, İsmet Paşa'nın hükümet başkanlığına seçilmelerinin Türkiye'nin ilerlemesinin önünü açacağı vurgulandı.⁵¹

31 Ekim tarihli sayıda ise *"Cumhuriyet ve O"* ibaresiyle kaleme alınan imzasız bir başka başyazıda ise 3 seneden beri zaten Türkiye'de cumhuriyetin adı konulmadan tatbik edildiği belirtildi. Amerika'da doğan cumhuriyetin, Fransa tarafından yayıldığı yazıldı. Yine İsviçre'de cumhuriyetin menşesine dair ibarelere yer verildi. Cumhuriyetin bu üç ülkeyi kalkındırmada en önemli itici güç olduğu ileri sürüldü. Türkiye'nin de Amerika, Fransa, İsviçre gibi maddi ve manevi açılardan ilerleyeceği görüşü savunuldu. Bu gerçeği Lütü Fikri Bey gibi tereddütlü, Velid Bey gibi *"öfkeli gafillerin"* de er geç anlayacakları belirtildi. Başyazıda ikinci olarak cumhurbaşkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa'dan bahsedildi. Onun Milli Mücadele yıllarında kilit roller alarak milleti zafere taşıdığı, meclisin de ittifakla onu cumhurbaşkanı seçtiği yazıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın memleketin son müncisi(kurtarıcısı) olmakla beraber zaferin ve Lozan Antlaşması'nın onun son eserleri olmayacağını altı çizildi.⁵²

Başta İstanbul'da olmak üzere bazı gazetelerde cumhuriyetin ilanına dair eleştiriler yapıldı. Lütü Fikri ve Velid Bey gibi gazeteciler, Tevhid-i

⁵⁰ *Hakimiyyet-i Milliye*, 30 Ekim 1923, No: 954, s. 1.

⁵¹ İmzasız Başyazı, "Akl-ı Selimin Galabesi", *Hakimiyyet-i Milliye*, 30 Ekim 1923, No: 954, s.

1

⁵² İmzasız Başyazı, "Cumhuriyet ve O", *Hakimiyyet-i Milliye*, 31 Ekim 1923, No: 955, s. 1.

Efkâr gazetesinde cumhuriyetin ilan ediliş biçimini eleştirdiler, kişisel saltanat iddialarında bulundular.⁵³ İkinci Dönem TBMM'ye seçilen tek bağımsız milletvekili olan Kadirbeyzade Zeki Bey, Vatan gazetesi muhabirine verdiği demeçte İkinci Dönem TBMM'nin iki yıllığına seçildiğini, kurucu meclis gibi cumhuriyeti ilan etme yetkisinin bulunmadığını ileri sürdü.⁵⁴ Cumhuriyet sisteminin meşrutiyetin gelişmiş bir neticesi olduğunu fakat Türkiye'de hükümetin cumhuriyetin temel prensiplerinden hızla uzaklaştığını, kişisel saltana gidildiğini savundu.⁵⁵ İstanbul'da bulunan Rauf Bey de aynı şekilde Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetesine eleştirel demeçler verdi.

Tanin gazetesi: “*Türkiye Devleti'nin şekl-i hükümeti cumhuriyet oldu. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Reis-i Cumhur intihab edildi*” manşetiyle gelişmeleri İstanbul kamuoyuna duyurdu.⁵⁶ Hüseyin Cahit, “*Siyasiyat, Son Vaziyet*” ibareli başyazısında cumhuriyetin ilanının hayırlı olduğunu belirtti. Fakat ilan ediliş tarzını eleştirdi. Rauf Bey'in Tevhid-i Efkâr ve Vatan muhabirlerine verdiği beyanatta: “*Bir günde şekl-i cumhuriyetin takarrür ettirilerek ilanı halkça gayr-i mesul zevat tarafından tertip edilen bir şeklin emr-i vaki halinde ihdas edildiği*” yönündeki ifadesini köşesine taşıdı. Rauf Bey'in endişelerinin doğal karşılanması gerektiği fikrini savundu. Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinin de millet hakimiyetinin yürütülmesi konusunda şüpheleri olduğunu belirtti. Hüseyin Cahit, bu tenkit ve şüphelerin hayırlı bir işin yanlış usulle yapıldığını gösterdiğini yazdı. Öte yandan cumhurbaşkanının TBMM başkanlık makamının bulunduğu bir yerde gerektiğinde meclise başkanlık yapabilmesi hususunu eleştirdi.⁵⁷

Sadece İstanbul basınında değil Trabzon'da muhalif kesimin önemli bir gazetesi olan İstikbal'de de eleştiriler yapıldı. Gazete, 31 Ekim tarihli sayısında cumhuriyetin ilanını, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanlığına, İsmet Paşa'nın hükümet başkanlığına seçildiklerini Ankara muhabiri Kerim'in ilki 29 Ekim gece yarısında olmak üzere muhtelif zamanlarda çektiği 4 telgrafa dayandırarak Trabzon kamuoyuna duyurdu.⁵⁸ Cumhuriyetin ilanı için 101 pare top atılma usulü İstikbal'de “*Günün Eserleri*” kısmında eleştirildi. 101 pare top atışının bir padişahın iktidara gelmesini gösteren cülus için yapılmakta olduğu hatırlatılarak cumhuriyet gibi zıt bir idare tarzı haberinin eski adetle duyurulması tenkit edildi.⁵⁹ Faik Ahmet Bey, 1 Ekim tarihli nüshada “*Emr-i Vaki*” başlıklı bir başyazı kaleme aldı. Cumhuriyetin

⁵³ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1923, No: 955, s. 1.

⁵⁴ *Vatan*, 5 Kasım 1923, No: 204, s. 4.

⁵⁵ Uğur Üçüncü, *İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhalifin Portresi Kadirbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Kitapevi, Konya 2011, s. 203.

⁵⁶ *Tanin*, 30 Ekim 1923, No: 376, s. 1.

⁵⁷ Hüseyin Cahit, “*Siyasiyat, Son Vaziyet*”, *Tanin*, 2 Kasım 1923, No: 379, s. 1.

⁵⁸ *İstikbal*, 11 Ekim 1923, No: 1052, s. 1.

⁵⁹ *İstikbal*, 1 Kasım 1923, No: 1053, s. 1.

kabul edilmesinin zor olacağı endişesiyle bir hükümet bunalımı yaratılarak cumhuriyetin emri vaki olarak kabul edildiğini savundu. Ona göre mecliste kurucu meclis olmadıklarından anayasa değişikliğine yetkileri bulunmadığı görüşü kuvvetlenirken bir emri vaki yapıldı. Cumhurbaşkanı'nın yetkileri de artırılarak meclisin yetkileri sınırlandırıldı. Özellikle bakanlar kurulunun artık meclis tarafından seçilmeyeceği, bizzat cumhurbaşkanı tarafından belirleneceğine vurgu yapıldı.⁶⁰

Başta İstanbul olmak üzere muhalif basındaki bu eleştiriler, özellikle de Rauf Bey'in tenkit ve şüpheleri başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükümeti ve Halk Fırkası yönetimini rahatsız etti. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta cumhuriyetin ilanının millet tarafından sevinçle ve parlak gösterilerle karşılandığını belirtmekle beraber, İstanbul'da iki üç gazetenin milletin sevincine dâhil olmada tereddüt gösterdiklerini ve cumhuriyetin ilanını tenkit ettiklerini söyledi.⁶¹ Rauf Bey'in İstanbul'da Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerine verdiği demeçlerde cumhuriyeti yıpratmak ifadeleri kullandığını uzun uzadıya savundu.⁶² Rauf Bey'in Ankara'ya geldikten sonra da cumhuriyeti benimseyemediğini, muğlak ifadelerle Halk Fırkası içinde tefrikalar yarattığını belirtti.⁶³

Rauf Bey, ise hatıralarında İstanbul'da bulunmakta iken 29/30 Ekim gecesi art arda atılan top seslerinin 100'e yaklaşması ile cumhuriyetin ilan edildiğini anladığını belirtti. Rauf Bey'e göre İstanbul gazetelerinin çoğu cumhuriyetin ilanını beklenmeyen bir gelişme olarak telakki ettiler. Oysaki zaten üç yıl öncesinde 23 Nisan 1920'den beri uygulanan sistem fiilen cumhuriyet idi. Rauf Bey, Vatan ve Tasvir-i Efkâr gazetelerine verdiği demeçlerde, cumhuriyet kelimesi üzerine tartışmanın doğru olmadığını belirtmekle beraber, yeni idarenin halkın çoğunluğunun arzularına uygun hareket etmesi gerekliliğine vurgu yaptı. Halk Fırkası'nda ikilik yaratma ve cumhuriyet karşıtlığı yapma suçlamasına karşı ise Ankara'ya döndükten sonra TBMM'de cevap verdi. Cumhuriyet rejimini kendisinin de benimsediğini, sadece yeni rejimin gereğince tatbik edilememe endişesini ifade ettiğini söyledi.⁶⁴ İsmet Paşa, kürsüye gelerek kendisinin net bir karar vermesi gerektiğini belirtti. Ya fırkanın programına sadık kalmasını ya da firkadan ayrılması çağrısında bulundu. Rauf Bey ise: "... Cumhuriyetçiyim. Esasta birlik olduktan sonra üst taraflı teferruattır ve ayrıca aile arasında olduğu gibi

⁶⁰ Faik Ahmet, "Emr-i Vaki", *İstikbal*, 1 Kasım 1923, No: 1053, s. 1.

⁶¹ *Nutuk*, s. 541.

⁶² *Nutuk*, s. 544-549.

⁶³ *Nutuk*, s. 553-561.

⁶⁴ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, C.2, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 134-140.

konuşarak anlaşmaya varılabilir..."⁶⁵ ifadelerini kullandı. Yine de kararın kendilerinde olduğunu belirterek meclisten ayrıldı. Onun ifadeleri başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükümet üyelerini tatmin etmedi.

Sonuç

İçinde bulunduğumuz sene 100. yıl dönümünü kutladığımız cumhuriyetin ilanı, yakın tarihimizin en önemli kilometre taşlarının belki de başında gelmektedir. Bu çalışmada görüldüğü gibi cumhuriyet bir gecede karar verilip ertesi günü anayasaya eklenerek alelacele kabul edilmiş değildir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde vilayet meclislerinde başlayan ve iki meşrutiyet devresinde gelişen bir tecrübenin, Milli Mücadele sürecinde adeta cumhuriyet ortamına zemin oluşturmalarının sonucudur. Kongrelerde ve meclislerde halk temsilcilerinin kararlar alması, ilk anayasaya "*Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğu*" ibaresinin yazılması ve hayatın her alanına milli egemenliğin sirayet ettirilmeye çalışılması dönemin şahsiyetlerinin de fazlasıyla ifade ettiği "*Adı konulmamış bir cumhuriyetin*" yaşanması anlamına gelmekteydi. Yürütülen sisteminin adının cumhuriyet olarak konulmamasının sebebi ise Milli Mücadele'nin yapıldığı bir süreçte birlik beraberlik ortamının zarar görmemesi idi. Zira Türk milleti, yüzyıllardan beri mutlak monarşi ve son birkaç on yıldır meşruti monarşi ile babadan oğula iktidara geçen padişahlar tarafından yönetilmişti. Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin ardından saltanatın kaldırılmasıyla birlikte yeni sistemin önu açıldı.

Cumhuriyetin ilan edilmesine dair talepler Mart 1922'de Hariciye Vekâleti'nden hükümete geldi. Mustafa Kemal Paşa, ise Eylül ayının sonlarında cumhuriyetin ilan edileceğine dair beyanı yabancı gazetecilere verdi. Hükümet üyelerinin belirlenmesinde sorunun çıkması cumhuriyetin ilanı adımını hızlandırdı. Mustafa Kemal Paşa bir hükümet bunalımı oluşturdu, çözüm yolu olarak da cumhuriyet rejiminin kabulünü gösterdi. Cumhuriyetin ilanından bir gece önce birkaç mebusla yaptığı toplantıda ertesi gün cumhuriyetin ilan edileceğini onlara bildirdi. İsmet Paşa ile birlikte anayasaya değişikliği önergesini birlikte hazırladılar. 29 Ekim'de ise hazırlanan plan işletildi. Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyetin ilanı çözüm önerisi kabul edildi. Gece hazırlanan teklif, Halk Fırkası Grubu'nda görüşüldü ve sonrasında TBMM'ye getirildi. Mecliste kanun teklifi oy birliğiyle kabul edildi. Ardından yine oybirliğiyle cumhurbaşkanlığı olarak Mustafa Kemal Paşa seçildi.

Bu gelişme genel olarak Türkiye'de sevinçle karşılandı ve desteklendi. Fakat hatırı sayılır bir itiraz da yapıldı. Bu itirazların başında, cumhuriyetin

⁶⁵ Orbay, a. g. e., s.C.2, s.141.

mecliste salt çoğunluk sağlanmadan kabul edilmiş olması gelmekteydi. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşları, sürecin kendilerinden saklandıklarını ileri sürmüşler, cumhuriyetin ilan ediliş biçimini tenkit etmişlerdir. Başta İstanbul olmak üzere Trabzon gibi yerlerde muhalif basın ve gazeteciler de bu eleştirilere katıldılar. Öyle ki dolaylı yünden Mustafa Kemal Paşa'nın tek adamlığa gittiği yönünde eleştiriler dahi yapıldı. Oysaki bu çalışmada görüldüğü gibi, cumhuriyet ortamı yıllardır adım adım inşa edildi. Nihayetinde Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin ardından, saltanatın kaldırılmasıyla ortam müsait hale geldi. Millet hâkimiyetine dayalı cumhuriyet rejimine geçilmesi çeşitli mahfillerde beklenilmekteydi. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanına dair yapılan tenkitler daha çok Mustafa Kemal Paşa'ya ve hükümete karşı yürütülen muhalif bakış açısının genişletilmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

100. yılını kutladığımız bir zaman diliminde Türkiye Cumhuriyeti'nde, cumhuriyet rejiminin toplumun her kesimi tarafından benimsendiği rahatlıkla söylenebilir. Milletimiz kendi geleceğinin teminatı olarak cumhuriyet rejimini görmektedir. Elde ettiği bu kazanımı kimseyle paylaşmak niyetinde olmayıp, geleceğe daha güçlü bir şekilde taşımak hedefinde ilerlemektedir.

Kaynakça

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(DABCA), Fon: 30-10-0-0/Kutu: 3, Gömlek: 14, Sıra: 5, lef. 3.

DABCA, Fon: 30-10-0-0/Kutu: 3, Gömlek: 14, Sıra: 5, lef. 2.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), HR.SFR, 926/142, lef. 2.

Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DADBTDA), Fon: 571, Kutu: 36080,Gömlek:142533, Sıra: 53, lef. 1-5.

DADBTDA, Fon: 571, Kutu: 36080,Gömlek:142533, Sıra: 54, lef. 1.

Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye, 30 Ekim 1923, No: 954, s.1.

Hakimiyet-i Milliye, 31 Ekim 1923, No: 955, s.1-2.

İstikbal, 11 Ekim 1923, No: 1052, s.1.

İstikbal, 1 Kasım 1923, No: 1053, s.1.

Tanin, 30 Ekim 1923, No: 376, s.1.

Tanin, 1 Kasım 1923, No: 378, s.1.

Tanin, 2 Kasım 1923, No: 379, s.1.

Vatan, 5 Kasım 1923, No: 204, s. 4.

Diğer Yayınlar

ALKAN, Mehmet Öznur, “En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak-8: Cumhur’dan Habersiz Cumhuriyetin İlânı ve İlk Reis-i Cumhur Seçimi”, *Toplumsal Tarih*, S.248, 1994, s. 48-58.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk(1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. I, Ankara 1997.

Faik Ahmet, “Emr-i Vaki”, *İstikbal*, 1 Kasım 1923, No: 1053, s. 1.

Hüseyin Cahit, “Siyasiyat, Son Vaziyet”, *Tanin*, 2 Kasım 1923, No: 379, s. 1.

İmzasız Başyazı, “Akl-ı Selimin Galabesi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Ekim 1923, No: 954, s. 1

İmzasız Başyazı, “Cumhuriyet ve O”, *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1923, No: 955, s. 1.

KARABEKİR, Kazım, *Paşaların Kavgası*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, C.2, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

ÖZCAN, Besim, “Cumhuriyetin İlânı ve Yankıları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (11), 1999, s. 289-298.

TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1339, Dönem: 2, C.3, TBMM Matbaası, Ankara (ts).

TOSUN, Ramazan, “Cumhuriyetin İlânında Kamuoyu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 2002 s. 99-107.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *İkinci Dönem TBMM’de Bir Muhalifin Portresi Kadırbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Kitapevi, Konya 2011.

YAZICI, Mine İlhan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında İngiliz Basını’nda Türkiye*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2019.

YURDİGÜL, Aslı, ÇAKAR, Banu Erdoğan, “Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlânı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği”, *SUTAD*, (47), Aralık 2019, s. 273-294.

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİN İKİNCİ AYAĞI: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNDEKİ YERİ

Derya ÇAKICI*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıldan itibaren askeri mağlubiyetlerin artması ve ekonomik durumunun kötüleşmesinden dolayı Batı tarzında reformlar yapmak gerektiğinin farkına varmış ve bu yönde ciddi adımlar atmıştır. Bu bağlamda Sultan III. Selim, devleti içine düştüğü durumdan kurtarabilmek için Batı'nın uyguladığı yenilikleri takip etmiş ve “Nizam-ı Cedid” olarak bilinen ıslahat hareketlerini başlatmıştır.¹ III. Selim'den sonra tahta geçen Sultan II. Mahmud da toplumsal çalkantıların ve devlet yönetimindeki çözümlerin yeni reformlarla atlatılabileceğini düşünmüş ve birçok alanda yenilikler gerçekleştirmiştir. Özellikle 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa tarafından hazırlanan “Sened-i İttifak” ile bir anayasa vesikası ortaya koyulmuştur.² Bu gelişmeyi takip eden en büyük yeniliklerden bir diğeri de Sultan I. Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanı'dır.

3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat Fermanı ile kanunlar kapsamında can, mal ve namus güvenliğinin Müslüman olan ve olmayan bütün halkı kapsayacağı, vergilerin düzenli bir usulle toplanacağı ve askerlik düzeninde değişiklikler yapılacağı üzerinde durulmuştur.³ Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti ilk defa kendi içine kapalı olan yapısından sıyrılarak yönetsel ve toplumsal değerlerini Batılı tarzda yeniden düzenlemeye çalışmıştır.⁴ Tanzimat Fermanı'yla başlayan düzenlemeler Türk anayasa geleneğine önemli bir zemin oluşturmuştur. Anayasal gelişmeler bağlamında bir diğer önemli dönüm noktası da 1856 yılında imzalanan Islahat Fermanı'dır. Nitekim Islahat Fermanı da Tanzimat

* Dr., e-mail: deryatatlidil61@yahoo.com

¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Der Yayınları, İstanbul 1992, s. 23.

² Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 47.

³ Edouard Philippe Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017, s. 44.

⁴ Demokaan Demirel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839- 1923)”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 473, Aralık 2011, s. 106.

Fermanı gibi ortaya koyduğu ilkeler bakımından Türk anayasalarına önemli bir giriş niteliği taşımaktadır.⁵

Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra iç kargaşanın ve dış müdahalelerin artması, Osmanlı içerisinde bir muhalefet grubunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu muhalefet grubunun en önemlisi 1865 yılında kurucuları arasında Ziya Paşa ve Namık Kemal'in de yer aldığı "İttifak-ı Hamiyet" adlı gizli bir örgüttür. Bu örgütün ardından 1867'de Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa Paris'te "Genç Türkiye Partisi" adı ile bir örgüt kurmuş ve bu örgüt Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'nin de katılımıyla "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adını almıştır.⁶ Yeni Osmanlılar Cemiyeti Türk siyasi hayatında örgütlü muhalefetin ilk örneğini teşkil etmektedir. Yeni Osmanlıların temel amacı mutlak padişah idaresine son verip, meşrutiyet idaresinin kurulmasını sağlamaktır.⁷ Yeni Osmanlıların en önemli başarısı 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin kabulü ve I. Meşrutiyet'in ilan ettirilmesi olmuştur. 1876 Anayasası ile vatandaşlara bir takım bireysel haklar tanınmış, Mebusan ve Ayan Meclislerinden oluşan bir parlamento sistemi öngörülmüştür.⁸ Ancak anayasa, padişahın egemenlik haklarına dokunmadığı gibi padişaha istediği zaman meclisi toplama ve dağıtma hakkı da vermektedir. Nitekim II. Abdülhamit'te kendisine verilen bu yetkiyi kullanmış ve 1877 yılında meclisi süresiz tatil etmiştir.⁹ Bu dağılmanın ardından çeşitli yerlere sürgüne gönderilen cemiyet üyeleri, gittikleri yerlerde örgütlenmeye ve faaliyette bulunmaya devam etmişlerdir.

1889 yılında İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Çerkez Mehmet Reşit tarafından kurulan İttihat-i Osmani Cemiyeti gizlilik içerisinde faaliyetlerine başlamıştır. Cemiyet üyeleri 1895 yılında Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile temas kurmuş ve onun yönlendirmesi neticesinde cemiyetin adını "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirmişlerdir.¹⁰ Cemiyetin başlıca amacı ise II. Abdülhamit'i tahttan indirmek ve Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesini sağlamaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti yaklaşık 20 yıllık faaliyetleri neticesinde son halini almış ve ardından harekete geçmiştir.

⁵ Islahat Fermanı için bkz. Thomas Xavier Bianchi, *Khaththy Humaion Ou Charte Impeériale Ottomane Du 18 Fevrier 1856*, Paris 1856; Ahmed Refik, "Türkiye'de Islahat Fermanı", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Cilt 14, Sayı 4, 1924, s. 193-215.

⁶ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, Ankara 2009, s. 45-46; Enver Koray, "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, Cilt 47, Sayı 186, Nisan 1983, s. 563.

⁷ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 31.

⁸ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal-Ekonomik-Kültürel Temeller)*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 36.

⁹ Necdet Hayta ve Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s. 178.

¹⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara 2009, s. 39.

20 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamit, II. Meşrutiyeti ilan etmiş ve Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymuştur.¹¹ Meşrutiyet'in yeniden ilanının ardından ikinci dönem Meclisin hazırlamış olduğu "İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı (Mebus Seçimi Geçici Kanunu)" 2 Ağustos 1908 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimlerinde de uygulanan Mebus Seçimi Geçici Kanunu, 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹²

17 Aralık 1908 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan, Türkiye'nin demokrasi serüveni açısından ilkleri meydana getiren bir yapıya sahiptir. Türk siyasal hayatının ilk çok partili seçimleri olan 1908 seçimleri ve Meclis'te yapılan uygulamalar, bir sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti'ne örnek teşkil etmiştir. Bu seçimlere Osmanlı Devleti'nin ilk siyasal partisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanı sıra, Prens Sabahattin'in telkinleriyle kurulan ve ülkenin ilk muhalif partisi olma özelliğini taşıyan Ahrar Fırkası ve azınlık grupları da katılmıştır.¹³ Meclis-i Mebusan'ın çalışma dönemi, 1912'de feshedilmesiyle birlikte sona ermiştir. İttihat ve Terakki Partisi Kasım 1918'de Merkez-i Umumi binasında son kongresini yaparak, partiyi feshetmiştir. Yaklaşık 10 yıl iktidarda kalan İttihat ve Terakki Partisi, cumhuriyetin ilanı sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın ve arkadaşlarının gerçekleştireceği birçok önemli reformun temellerini atmış ve yeni Türkiye Devleti'nin omurgasını oluşturmuştur.

Milli Mücadele'nin askeri safhası tamamlanıp Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra uluslararası arenada yeni ve bağımsız bir devlet olarak kabul gören Türkiye, 1923 yılında cumhuriyeti ilan ederek yeni bir rejime geçmiştir. 1924 Anayasası'nın ilanı çok partili hayata geçiş için bir olanak tanımış ve bu doğrultuda Halk Fırkası'nın karşısına ilk muhalif parti olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çıkmıştır.¹⁴ Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Said isyanının ardından çıkarılan Tahrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılmıştır.

12 Ağustos 1930 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın telkin ve teşvikiyle Ali Fethi (Okyar) Bey tarafından cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet

¹¹ Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul 1960, s. 6.

¹² Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s. 75.

¹³ Ahrar Fırkası için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908–1918, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 265; Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 15.

partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştur. SCF'nin kuruluş gerekçelerine bakıldığında, bunları iç ve dış nedenler olarak ayırmak mümkündür. İç nedenlerin en önemlisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından ülkenin tek parti idaresiyle yönetilmesinin ortaya çıkardığı huzursuzluktur. Ayrıca bütün dünyada baş gösteren 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi de etkilemesi ve bu bağlamda artan vergiler halk nazarında öfkeli bir hal yaratmıştır. Dış nedenler ise, Türk modernleşme çabalarının bir yansıması olarak ülke yönetiminin de Batı tarzında olması ve bu yönde birden fazla siyasal partinin bulunması gerekmektedir. Ayrıca Avrupa'nın Türkiye'ye diktatörlük gözüyle bakması ve Türkiye'de demokrasinin olmadığı söylentilerinin yaygınlaşması Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız eden bir durumdur.¹⁵ Bütün bu sebeplerle Mustafa Kemal Paşa, yeni bir parti teşebbüsüne bizzat kendisi öncülük etmek istemiştir.

SCF kuruluşundan kısa bir süre sonra, Ekim 1930'da gerçekleştirilen yerel seçimlerde önemli bir başarı elde etmiş ve bu durum da Cumhuriyet Halk Fırkası'nda (CHF) tedirginlik yaratmıştır. Ancak partinin sonunu getiren en önemli olay ise Fethi Bey'in Meclis'te seçimlerde haksızlık yapıldığını iddia etmesi olmuştur. 12 Ağustos'ta kurulan SCF'nin ömrü sadece 99 gün sürmüş ve Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da partiyi feshetmiştir.¹⁶ Böylece cumhuriyetin erken döneminde gerçekleşen çok partili sistem denemeleri son bulmuştur.

Bu çalışmada, Türk demokrasi tarihinde özgün ve farklı bir yeri olan SCF'nin kuruluşu ve amaçları, faaliyetleri, partiye büyük bir ilgi gösterilmesinin nedenleri ve partinin kapanış süreci dönemin arşiv kaynakları, basın-yayın organları ve araştırma eserleri incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Serbest Cumhuriyet Fırkası Öncesi Türkiye'nin Genel Siyasi Durumu

23 Nisan 1920 tarihinde açılan ve olağanüstü yetkilerle donatılan Büyük Millet Meclisi, bir kurucu meclis işlevi görerek yasama ve yürütme yetkisini kendi bünyesinde toplamıştır. Günün şartları gereğince açılışına sadece 115 mebusun katılabildiği Birinci Meclis'te toplamda 324 mebus bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa 23 Nisan'da Meclis'in hangi üyelerden oluşacağını şu sözleriyle belirtmiştir: "*Yüce Meclisiniz bildiğiniz gibi olağanüstü yetkilere sahip olarak yeniden seçilen kıymetli mebusları ile taarruza uğrayan saltanat merkezinden kendisini kurtararak buraya gelen*

¹⁵ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 9; Barış Ertem "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Ordu Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 72.

¹⁶ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

kıymetli mebuslardan oluşmuştur. Canını kurtarıp gelebilecek olan mebuslar ile birlikte bir yüce Meclis vücuda getirilmesi ancak yeni getirilen seçim tarzı ile mümkün olabilir. Bu anda meclisimiz açılmıştır. Evvelce seçilen mebusların dahi aynı sorumlulukla görev yapmasının mebusların seçim tarzından daha çok kapsamlı olduğu için bunun uygun olacağı kanaatindeyim.”¹⁷

25 Nisan 1920’de Mustafa Kemal Paşa başkanlığında TBMM tarafından 7 kişilik Geçici İcra Heyeti seçilmiştir.¹⁸ 3 Mayıs 1920’de TBMM’de “İcra Vekillerinin Seçilmesine Dair Kanunu” kabul edilmiş ve 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti oluşturulmuştur.¹⁹ Meclisin açılmasının ardından Anadolu’nun genelinde ortaya çıkan otorite boşluğu ve iç isyanların oluşturduğu tehdidi ortadan kaldırmak için 29 Nisan’da 2 sayılı kanunla “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” kabul edilmiştir.²⁰ Kanunun birinci maddesinde²¹ hangi suçları işleyenlerin vatan haini sayılacağı, ikinci ve üçüncü maddesinde de verilecek cezaların idam olduğu belirtilmiştir. 7 Haziran 1920’de kabul edilen bir kanunla birlikte İstanbul’un işgalinden itibaren, İstanbul Hükümeti tarafından yapılan bütün anlaşmaların geçersiz sayıldığı ilan edilmiştir.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra 4 ay gibi bir zaman geçmesine rağmen Anadolu’da Milli Mücadele aleyhine karşı yürütülen casusluk ve bozgunculuk faaliyetlerinin önüne geçilememiştir. Ayrıca asker kaçaklarının da artması üzerine Meclis, yeni bir kanunla “İstiklal Mahkemeleri’nin” kurulmasına karar vermiştir.²² Bunun üzerine TBMM Hükümeti 11 Eylül 1920 tarihinde “Firariler Hakkındaki Kanunu”²³ kabul

¹⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 9-10; Mukaddes Arslan, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Yeri ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 56, Temmuz, s. 752.

¹⁸ Geçici İcra Heyeti şu isimlerden oluşmaktaydı: Celalettin Arif Bey, Bekir Sami Bey, Câmi Bey, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Hamdullah Suphi Bey ve Hakkı Behiç Bey. Bkz. Arslan, s. 760.

¹⁹ İlk İcra Vekilleri Heyeti şu isimlerden oluşmaktaydı: Mustafa Fehmi Efendi, Bekir Sami Bey, Celalettin Arif Bey, Câmi Bey, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, İsmail Fazıl Paşa, Hakkı Behiç Bey, Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur Bey, Dr. Adnan Bey. Bkz. *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 80-81.

²⁰ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt 3, MEB Kültür Yayınları, İstanbul 1991, s. 99.

²¹ Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun 1. maddesinde şöyle denilmekteydi: “Makamı Mualla-yı Hilafet ve Saltanatı ve Memalik-i Mahruse-yi Şahaneyi yedi ecanipten tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetine isyanı mutazammım kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet ve ifsadatta bulunan, hain-i vatan addolunur.” Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 1, s. 137-145.

²² Kemal Çelik, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 10, Sayı 40, Kasım 2007, s. 597- 598.

²³ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 4, s. 93-101.

etmiş ve 18 Eylül’de de 45 numaralı kararla Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Kayseri vilayetlerinde İstiklal Mahkemeleri’nin kurulmasını onaylamıştır.²⁴ Böylelikle TBMM yasama, yürütme ve yargı yetkisini bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olmuştur.

Devlet yapısının belirlenmesi ve Meclis Hükümet sisteminin hukuki bir zemine oturtulması için 20 Ocak 1921’de 85 sayılı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” kabul edilmiştir.²⁵ 23 madde ve bir ayrık maddeden oluşan kanun, anayasa niteliğinde bir belge özelliği taşımaktadır.²⁶ 1921 Anayasası Osmanlı Devleti henüz hukuken son bulmamışken ilan edilmiş ve anayasada egemenliğin hanedana değil, millete ait olduğu ilkesi vurgulanmıştır.²⁷ Anayasanın ikinci maddesinde yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM’ye verilmesi ile “Kuvvetler Birliği” ilkesinin kabul edildiği, üçüncü maddede de “Türkiye Devleti TBMM tarafından idare olunur” denilerek, Meclis Hükümeti sistemine geçildiği belirtilmiştir.²⁸ 1921 Anayasası’nda Milli Hâkimiyet ilkesi kabul edilmiş, ancak saltanat ve hilafetle ilgili bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

Meclis üyelerinin birbirinden farklı eğitim, meslek, çevre ve kültürlerden gelmesi olaylara bakış açılarının da farklı olmasına sebep olmaktadır. Nitekim kısa süre içerisinde Meclis içerisinde fikir ayrılıkları ve gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak 10 Mayıs 1921 tarihinde “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa ile aynı yönde olan bu grup, “Birinci Grup” olarak adlandırılmıştır.²⁹ Birinci Grubun dışında kalan muhalefettekilere de İkinci Grup denilmeye başlanmış ve Kasım 1921’de kurulan bu gruba 120 mebus katılmıştır. İkinci Grubun temel amacı ise muhafazakârlık ve Mustafa Kemal Paşa’nın teşebbüslerine karşı muhalefet etmektir. Ayrıca bu grup Meclis Başkanlığı, Başkumandanlık ve Heyet-i Vekile Başkanlığı’nın aynı kişide

²⁴ Abdülhekim Koçin, *İstiklal Mahkemeleri Kanun Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları*, Cilt 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 9-10.

²⁵ Arslan, s. 765.

²⁶ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 7, s. 321-341.

²⁷ “Hâkimiyet bilakaydû şart milletindir” diye başlayan Anayasanın 1. maddesi, egemenlik hakkını Padişah’tan alıp kayıtsız ve şartsız bir şekilde ulusa vermesi bakımından, Osmanlı-Türk Anayasa tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 3, 30 Kasım 1922, No.307, s. 99.

²⁸ *Düstur*, 3.Tertip, Cilt 3, 1-2 Kasım 1922, No. 308, s. 102-103.

²⁹ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi, Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, 4. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 160-161.

toplanmasına karşı çıkmaktaydı.³⁰ İkinci Grup 16 Temmuz 1922’de ilk programını yapmıştır.³¹

Bir muhalefet grubu olarak ortaya çıkan İkinci Grubun içerisinde farklı amaç ve düşünceye sahip mebuslar bir araya gelmişti. Ayrıca Mecliste Islahat Grubu, İstiklal Gurubu, Tesanüt Grubu ve Halk Zümresi gibi birleşenler de bulunmaktaydı.³² Mebusların bazıları ise bu iki gruba da katılmamış, bağımsız olarak kalmıştır. Neticede Birinci Meclis Birinci Grup 202 kişi, İkinci Grup 63 kişi, bağımsızlar da 90 kişi olarak şekillenmiştir. “Yenilikçi” olarak adlandırılan Birinci Grup CHF’nin, “muhafazakâr” olarak bilinen İkinci Grup da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın temellerini oluşturmuştur.

Büyük Zaferin kazanılmasının ardından İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Yeni Türkiye Devleti’nin tek temsilcisinin TBMM olmasına rağmen İtilaf Devletleri hala İstanbul’da bir padişah ve onun meşru bir hükümeti varmış gibi davranarak, toplanacak olan Lozan Konferansı’na Ankara Hükümetinin yanı sıra İstanbul Hükümetini de davet etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa konferansa gönderilecek heyet konusunda çalışmalar yapmış ve 16 Ekim 1922’de heyet başkanlığını İsmet Paşa’nın yapmasına karar vermiştir.³³ Bu sırada İstanbul Hükümeti de konferansa katılmak için hazırlıklarına başlamıştı. Hem İstanbul Hükümetinin kazanılan zaferlere ortak olma girişimleri hem de İtilaf Devletleri’nin yönetimde ikilik çıkararak kargaşaya sebep olmaları, Saltanatın kaldırılmasını gerekli kılmaktaydı. Bu durum üzerine Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde 1 Kasım 1922’de Saltanat kaldırılmıştır.³⁴

Saltanatın kaldırılmasının ardından gerçekleşen önemli gelişmelerden biri de Türkiye Devleti’nin başkentinin belirlenmesidir. 9 Ekim 1923’te Malatya Mebusu İsmet Paşa ve 13 arkadaşının Meclis’e verdikleri yasa teklifi doğrultusunda 13 Ekim 1923’te Ankara başkent olarak kabul edilmiştir.³⁵ Yine Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonra iç politikada en önemli meselelerden biri yeni devlet rejiminin adının belirlenmesi olmuştur. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş ve yeni Türkiye Devleti’nin

³⁰ Müzehher Yamaç, “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, Kasım 2020, s. 213.

³¹ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 14.

³² Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1995, s. 98.

³³ Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul 1981, s. 682.

³⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt 24, s. 313-314.

³⁵ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 302.

rejiminin adı konulmuştur. Ardından Mustafa Kemal Paşa yeni devletin cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen inkılaplarla yeni rejimin yerleşmesini önleyecek bütün engeller ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda atılan en önemli adım ise 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması olmuştur.³⁶

İkinci TBMM tarafından hazırlanan 1924 Anayasası, Meclisin 20 Nisan 1924 günkü toplantısında kabul edilmiştir.³⁷ 1924 Anayasası, 1876 Kanun-u Esasi ve 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nu açıkça yürürlükten kaldırmış ve böylece 1921'den itibaren devam eden "ikili anayasal düzen" son bulmuştur.³⁸ 1924 Anayasası'nda siyasal parti kurmak için herhangi bir kısıtlama bulunmamaktaydı. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin ilgası, 1924 Anayasası'nın kabul edilmesi gibi yenilikler Mustafa Kemal Paşa ile silah arkadaşlarının arasının açılmasına sebep olmuştur. Özellikle 1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanına geniş yetkiler vermesi, görüş ayrılıklarının artmasında etkili olmuştur.

Eylül 1924'te İstanbul'da Ali Fuat Paşa, Refet Bele, Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve İsmail Canbolat Bey'ler tarafından bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıda Ali Fuat Paşa ile Kazım Karabekir Paşa ordudan ayrılmayı düşündüklerini belirtmişlerdir. 26 Ekim'de Kazım Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğinden ayrılırken,³⁹ 30 Ekim'de de Ali Fuat Paşa İkinci Ordu Müfettişliğinden ayrılmıştır. Orduda görev alan bazı paşaların da ordudan ayrılması ve Meclis'e gelmesi, Meclis'teki muhalefeti arttırmıştır. Rauf Orbay, Refet Bele ve Dr. Adnan Adıvar 9 Kasım'da Halk Partisi'nden istifa etmiş ve istifa eden diğer vekiller ile birlikte toplantılar düzenlemişlerdir. Bu görüşmeler neticesinde istifa eden 29 vekilin katılımıyla yeni bir partinin kurulmasına karar verilmiş ve 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) kurulmuştur.⁴⁰

13 Şubat 1925'te Şeyh Sait adında bir Kürt lideri Bingöl ilinin Piran Köyü'nde bir isyan çıkarmıştır. İsyanın diğer doğu bölgelerine de

³⁶ Volkan Aksoy, "Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması", *History Studies*, Cilt 10, Sayı 8, s. 1-18.

³⁷ 20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, *T. C. Resmî Gazete*, 24 Nisan 1924; *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 5, s. 576.

³⁸ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa 2000, s. 57-74.

³⁹ "26 Teşrinievvel 1340 tarihinde Ordu Müfettişliğinden istifamı verdim ve Ordu Müfettişlerinin merbut olduğu Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisinin malumatı tahtında Meclise devama başladım. Bu suretle Riyaseti Celile ve Meclisi Âli istifa ettiğime muttali oldu." Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt 10, s. 20.

⁴⁰ Şaduman Halıcı, "Cumhuriyet Yönetimine Geçiş ve Cumhuriyetin Pekiştirilmesi", *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, Ed. Şaduman Halıcı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 99.

yayılmasıyla hükümet isyanın bastırılmasında güçlük çekmiştir.⁴¹ İsyanın başlamasında ve yayılmasında TPCF'nin de ilişkisi olduğu öne sürülmüştür. Her ne kadar parti üyeleri bu suçlamaları kabul etmese de 5 Haziran 1925'te TPCF kapatılmış ve böylece ilk çok partili hayata geçiş süreci sonlandırılmıştır.

2. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu ve Programı

TPCF'nin 1925 yılında kapatılmasının ardından 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ülke genelinde toplumsal bir huzursuzluk ortaya çıkarmıştı. Ayrıca mevcut hükümetin denetimden uzak olması ve ekonomide katı devletçilik uygulamaları da toplumun farklı kesimlerinde muhalefete sebep olmaktaydı.⁴² Diğer yandan 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik Krizi'nin bir tarım ülkesi olan Türkiye üzerinde de etkili olması ve bu duruma bağlı olarak farklı sektörlerde ortaya çıkan sorunlar, hükümete karşı var olan muhalefeti ve öfkeyi daha da arttırmıştır. Mustafa Kemal Paşa Türkiye'de devam eden tek parti sisteminin, Batı dünyasıyla karşılaştırılınca olumsuz bir durum olduğunu düşünmekteydi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Batılı devletlerin, "şekil bakımından Batılı, fakat gerçekte Doğulu Türk Diktatörlüğü" yakıştırmalarından da rahatsız olmaktaydı.⁴³ Kurulacak olan yeni bir partiyle dış politikada diktatörlük görüntüsü silinecek ve Batı dünyasında itibar kazanılacaktı.

Paris Büyük Elçisi Ali Fethi Okyar, tatilini geçirmek için 22 Temmuz 1930 tarihinde Paris'ten İstanbul'a gelmiştir. Bu sırada Yalova'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek hürmetlerini arz etmek isteyen Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın daveti ile Yalova'ya gitmiştir.⁴⁴ Fethi Bey Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerinde Türkiye'nin yurtdışındaki imajı hakkında düşüncelerini aktarma olanağı bulmuştur. Fethi Bey Yalova'da bulunduğu süre içerisinde Mustafa Kemal Paşa ve Samsun Valisi Kazım Paşa ile bir akşam yemeği sırasında yaptıkları görüşmeye anılarında yer vermiştir. Fethi Bey'in aktarımına göre Mustafa Kemal Paşa Kâzım Paşa'ya; "*Vaziyetimizi dâhilde nasıl görüyorsunuz? Valisiniz, halk ile doğrudan doğruya temas ediyorsunuz. Bildiklerinizi serbestçe ve çekinmeden bana söyleyin*" sorusunu sormuş ve Kazım Paşa da valilerin elinde salâhiyet bırakılmadığından bahsetmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa; "*Halk*

⁴¹ Halıcı, s. 101-102.

⁴² Erkan Afşar, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Programları Ekseninde Mukayesesi", *History Studies*, Cilt 12, Sayı 4, Ağustos 2020, s. 1357.

⁴³ Yusuf Tekin ve İrşat Sarılioğlu, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinin Uluslararası Yansımaları: Türk Dış Politikasında Değişim Tartışması", *Belleten*, Cilt 86, Sayı 307, Aralık 2022, s. 1079.

⁴⁴ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi*, İsis Yayınları, İstanbul 1987, s. 7.

hükümetten müşteki midir? Korkmayınız, söyleyiniz” deyince, Kâzım Paşa da “Evet. Halk hükümetten şikâyetçidir Paşa Hazretleri, bilhassa mahkemelere işleri düşenler davalarının bir türlü neticelenmediğinden şikâyet ediyorlar” demiştir.⁴⁵ Ardından Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine de dışarıdan ülkenin durumunun nasıl görüldüğünü sorduğunu belirten Fethi Bey, Paşa’ya şu şekilde cevap verdiğini aktarmıştır: “Hariçten mali ve iktisadi vaziyetimiz pek fena görülüyor. Dış borçlar için yapılan anlaşma üzerinden az zaman geçmiş olmasına rağmen hükümetin ‘borçlarımı vermeyeceğim’ demesi, mali itibarımızı fena sarsmıştır. İtimadın bu suretle kaybolması diğer işlerimize de tesir edecek ve hususi müesseselere açılan krediler de duracaktır. Diğer taraftan görüyorum ki hükümet mali kabiliyetimizle ölçülü olmayan büyük masraflara girişmiştir. Vergiler bu yüzden arttırılmıştır. Bütün teşebbüs erbabı ancak geçimini temin etmek ve vergisini verebilmek için çalışmaktadır. Memlekette iş yapmak için lazım olan sermaye kimsede kalmamıştır. Parasızlık, fakrî zaruret yüz göstermiştir.”⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın memleketin içten ve dıştan görünen olumsuz durumuna son vermek için çözüm ürettiğini belirten Fethi Bey, Paşa’nın şöyle dediğini aktarmıştır: “Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Meclis’te münakaşa daha serbest olur. Mesela, siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Meclis’te söylersiniz. Bu suretle tatbikatta görülen birçok hatanın önü alınmış olur.”⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa bu sözleri ile Fethi Bey’e bir parti kurmasını önermiştir. Ancak Fethi Bey Mustafa Kemal Paşa’ya, “Rica ederim beni İsmet Paşa ile karşı karşıya getirmeyiniz.” cevabını vermiştir.⁴⁸ Nitekim Fethi Bey, İsmet Paşa’nın kendisi ile Mustafa Kemal Paşa’nın arasını açacağından endişe ettiğini şu sözleri ile vurgulamıştır: “Bu endişe ile lazım gelen teminatı almadan kendisinin karşısına çıkmak istemiyordum. Onun için beni muhalif fırkanın başına geçmekten affetmesini istedim.”⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile Fethi Bey’i görüştürmüş ve neticede iktidar partisinin karşısına bir muhalefet partisinin çıkması gerektiğini vurgulayarak Fethi Bey’e bu görevi vermiştir.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa liberal bir politika takip edecek olan yeni fırkanın ismini Serbest Cumhuriyet Fırkası olarak belirlemiştir. Fırka isminin belirlenme süreci ile ilgili olarak Fethi Bey şöyle demiştir: “Gazi Mustafa

⁴⁵ Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 385.

⁴⁶ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 385.

⁴⁷ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2017, s. 39.

⁴⁸ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, s. 39.

⁴⁹ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s. 12.

⁵⁰ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s. 13.

*Kemal Paşa yanıma geldi. ‘Sizin fırkanızın ismini buldum: Serbest Cumhuriyet Fırkası. Bu isme ne dersiniz?’ dedi. Serbest kelimesinin tamamıyla liberal manasını vermemekle beraber Serbest Cumhuriyet tabiri hoşuma gitmişti. İsmi uygun olduğunu söyledim.”*⁵¹ Fethi Bey fırkanın isminin doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa’nın kararı ile konulduğunu belirtmiş ve bu konu hakkında yaşanan bir durumu da şu ifadeleri ile aktarmıştır: *“İsim konusu açıldığı zaman orada olanlardan Nuri Bey, ‘Birlik Fırkası’ adını bir anda ve hemen hatırlamış gibi söyleyince, Gazi, gülerek kendisine bakmış: ‘Ne o Nuri? İttihat kelimesinden mi ilham aldın?’ demiş, vaktiyle hemen hepsinin eski ittihatçı olduklarını hatırlatmak mı veya ittihat kelimesinin Türkçe karşılığının bulunduğunu mu söylemek istemişti, bilinmez, fakat derhal ciddileşerek: ‘Yeni fırkanın ismi bile eskiden ilham almış olmamalı’ demişti.”*⁵²

Fethi Bey 9 Ağustos’tan itibaren de kuracağı partinin programı hakkında basına bilgiler vermiştir.⁵³ Yeni kurulacak fırkanın laik ve cumhuriyetçi bir program ile siyasi faaliyetlerine başlayacağını duyuran Fethi Bey, program ile ilgili olarak da şöyle demiştir: *“Neşredeceğim program, şimdiye kadar emsali çok görülen ve fakat temenniyat sahasında kalan ve maalesef tatbikat sahasına girmeyen uzun vaatler ve nazariyelerle dolu değildir.”*⁵⁴ Gerekli hazırlıklarını tamamlayan Fethi Bey, partinin kuruluş dilekçesi ile birlikte 11 maddeden oluşan programını 12 Ağustos’ta Yalova’dan İstanbul Valiliğine göndermiş ve böylece fırka resmi olarak kurulmuştur. Adı geçen yazı şu şekildedir: *“Serbest Cumhuriyet namı altında bir fırka teşkil ediyorum. Merkezi Ankara’dadır. Programı postadadır. Reisi Fethi, Kâatibi Umumi Kütahya Mebusu Nuri, Heyeti İdare Azası Reşit Galip, Ankara Mebusu Talip, Ardahan Mebusu Tahsin Beylerdir. Cemiyetler Kanunu mucibince tescilini rica ederim.”*⁵⁵ SCF’nin kurucu üyelerinin neredeyse tamamı Mustafa Kemal Paşa’nın tavsiye, yönlendirme ve hatta bizzat teşvikiyle fırkaya katılmış kişilerdir. Ayrıca bu kişilerin ortak özelliği genel olarak liberal ve muhalif karakterli kişiler olmalarıdır.

SCF programının ana hatları Fethi Bey, Nuri Bey, Ahmet Ağaoğlu, Tahsin ve Reşit Galip Beyler tarafından hazırlanmıştır. 11 maddeden oluşan programın ilk maddesi; *“Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndaki hürriyet ve*

⁵¹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 406.

⁵² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 400-401.

⁵³ “Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor”, *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930, s. 1-4.

⁵⁴ “Yeni Fırka Hakkında Beyanat”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930, s. 1; “Fethi Bey’in Fırkanın Teşkili İçin Gazi Hazretlerine Müracaat ve Mektubu”, *Milliyet*, 10 Ağustos 1930, s. 1.

⁵⁵ “Fethi B. Vilayetten Fırkanın Tescilini İstedi”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 4.

masuniyet haklarını bilaistisna herkes için mer'i tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır."⁵⁶ Birinci madde ile fırka kendini tanımlamış ve bağlı olduğu ilkeleri sıralamıştır. Ayrıca herkes için adil davranılacağı vurgulanmıştır.

İkinci madde; *"Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır. Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır."*⁵⁷ SCF'nin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de vergi meselesiydi. Fırka kurulmadan önce Fethi Bey Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşmesinde, hükümetin büyük masraflara girdiğini ve vergilerin de bu yüzden arttırıldığını, çözüm yolu bulmak için de gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla vergi konusunun bir maddede yer alması olağan bir durumdur.

Üçüncü madde; *"Fırka devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder."*⁵⁹ Bu madde ile de hükümet tarafından gerçekleştirilen girişimlerin sadece bir nesle yüklenmesinin doğru olmadığı vurgulanmıştır.

Dördüncü madde; *"Fırka, paramızın kıymetini bir an evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir."* Dördüncü madde de dış sermaye için girişimlerin olacağı ve bunun için de yabancı sermayeye teşvik eden davranışlarda bulunulması gerektiği vurgulanmıştır.

Beşinci madde; *"Fırka, vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir. Cumhuriyetin menfaati için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayrikâfi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder. Liman inhisarı kaldırılacaktır."*⁶⁰ Oldukça önemli konulara değinilen bu madde de liman tekelinin kaldırılacağı vurgulanmış ve özel teşebbüsün yetersiz görüldüğü durumda devletin iktisadi müdahalesinin olması gerektiği belirtilmiştir.

Altıncı madde; *"Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındanır. Çiftçinin fedakârlığı ile*

⁵⁶ "Yeni Fırkanın Programı", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 4.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, s. 4.

⁵⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 386.

⁵⁹ "Yeni Fırkanın Programı", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 4; "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Programı", *Milliyet*, 13 Ağustos 1930, s. 1.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, s. 4.

kurulmuş olan Ziraat Bankası'nın memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir."⁶¹ Bu madde ile çiftçinin ve köylünün problemlerinin giderileceği vurgulanmıştır.

Yedinci madde; *"Dâhili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedeftir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir. Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır. Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır. Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır."*⁶² Bu maddede, ekonominin canlanması için ilgili kanunun uygulanacağı belirtilmiş ve yerli malının korunup geliştirileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca gerekli ulaşım ağının da oluşturulması vurgulanmıştır.

Sekizinci madde; *"Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami sürat ve sühuletle gördürülecektir. Rüşvet ve suiistimallere karşı bilâmerhamet mücadele edilecektir."*⁶³

Dokuzuncu madde; *"Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır."*⁶⁴

Onuncu madde; *"Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyet-i Akvam müessesesiyle daha sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir."*⁶⁵ Bu madde ile komşu ülkelerle dostane ilişkiler yürütüleceği vurgulanmış ve dış ülkelerle ilişkilerin nasıl yürütüleceği doğrudan parti programında yer almıştır.

On birinci madde; *"Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınılığına da teşmilini müdafaa edecektir."*⁶⁶ Son madde ile de seçim sisteminin değiştirileceği ve Türk kadınına da bu hakkın verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

SCF'nin programını açıklamasından sonra kamuoyunda programın biçim ve özüne yönelik eleştiriler yapılmıştır. Özellikle programın kısa olduğu yönünde yapılan eleştirilere Ağaoğlu Ahmet Bey şu şekilde karşılık vermiştir: *"Programımızın kısa olmasının bir kabahat teşkil edeceği zannında değilim.*

⁶¹ Cumhuriyet, s. 4.

⁶² Cumhuriyet, s. 4.

⁶³ Cumhuriyet, s. 4.

⁶⁴ Cumhuriyet, s. 4.

⁶⁵ Cumhuriyet, s. 4.

⁶⁶ Cumhuriyet, s. 4.

Mesele programın kısa ve uzun olmasında değil, icraatın iyi ve dürüst olmasındadır. Hiç şüphe yoktur ki Halk Fırkası programını tamamen icra etmiş olmadı ve bu programda halka vaad edilen söz, kalem hürriyeti ve hükümeti murakabe gibi esaslara riayet edilmiş bulunsaydı memlekette ikinci bir fırkanın tesisine lüzum kalmamış olurdu. Kısa olan fakat tatbik edilen bir program hiç şüphe yoktur ki icra olunmayan ve çok uzun olan programa müreccaktır.”⁶⁷

Bunun yanı sıra SCF, toplumun farklı kesimlerinde büyük bir sevgi ve coşkuyla karşılanmıştır. Fırkaya ilginin fazla olmasının nedeni ise CHF’nin uyguladığı politikaların bazı kesimlerce benimsenmemesi ve özellikle de reformların uygulanması sırasında yaşanan problemlerin halk tarafından tepkiye neden olmasıydı. Bu durum da halkın bazı kesimlerinin SCF’ye daha fazla ilgi duymasına ve destek vermesine yol açmıştır.

3. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Faaliyetleri

SCF, programını yayınladıktan sonra ilk faaliyet olarak ülke genelinde teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır. Fethi Bey SCF’nin teşkilatlanması hususunda kendisi ile yapılan bir görüşmede şöyle demiştir: *“Teşkilat tabirini ben yerinde bulmuyorum. Bence fırka meselesi bir fikir meselesidir ki taraftar olanlar o fırkaya taraftarlıklarını asıl intihabat esnasında rey sandıkları başında gösterirler. Bu tabirle öğrenmek istediğimiz mesele muhtelif yerlerde şubeler açılması mevzu bahis olup olmadığıdır. Mahalle ve nahiye teşkilatında CHF’nin tuttuğu yolu takip edip etmeyeceğimiz hakkında şimdiden bir şey söyleyemem. Mafafih, ileride lüzumu kadar şube açılacağı tabiidir. İstanbul’da fırkamız için muvakkaten Galata’da Nazlı Hanın birinci katını tuttuk. Tutulan daire tefriş olunmaktadır.”⁶⁸* Fethi Bey kendisi ile yapılan görüşmenin devamında ülkenin her tarafından mektuplar aldığını, çoğunluğu genç olan birçok kişinin üyelik için başvuruda bulunduğunu belirtmiştir. Nazlı Han’da üye kayıtlarına başlayan SCF temsilcileri, üyelik kaydı için ücret almadığı gibi aynı zamanda üyelere aidat alınmamasına da karar vermişlerdir.⁶⁹

Fethi Bey genel teşkilatlanma konusunda SCF’nin aldığı karar doğrultusunda o güne kadar politikaya dâhil olmamış, genç ve münevver kişilerin ve özellikle de çeşitli meslek gruplarından olanların üyeliklerini tercih ettiklerini belirtmiştir.⁷⁰ Memleketin her yerinde teşkilatlanma çalışmalarına devam eden Fethi Bey, aynı zamanda memleketi gezip partinin

⁶⁷ “Muhalefet Ne Yapıyor?” *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1930, s. 2.

⁶⁸ “Karşı Fırka İstanbul Merkezini Galata’da Açıyor”, *Vakit*, 16 Ağustos 1930, s. 1-2.

⁶⁹ “Fethi Bey İş Başında”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1930, s. 7; “SCF İdare Heyeti Toplandı”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1930, s. 1-2.

⁷⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 508.

düşünceleri hakkında halkı aydınlatmak gerektiğini de düşünmekteydi. Bu bağlamda Fethi Bey ilk propaganda gezisi olarak İzmir ve çevresini belirlemiştir. 1 Eylül'de Yalova'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmede bulunan Fethi Bey, İzmir'e gitmek için kendisinden onay almıştır.⁷¹ Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'e İzmir'e kiminle gideceğini de sormuş ve Fethi Bey de sadece Ağaoğlu Ahmet Bey ile gideceğini belirtmiştir. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa; *"Tahsin'i de al o bu işlerde tecrübelidir. İzmir'de Kazım Paşa validir. Ne yapacağı belli olmaz"* diyerek, Tahsin Bey'in de gitmesini istemiştir.⁷²

İstanbul'dan vapurla İzmir'e hareket eden Fethi Bey 4 Eylül günü İzmir'e ulaşmış ve limanda on binlerce kişi tarafından karşılanmıştır.⁷³ Ağaoğlu Ahmet Bey anılarında bu durumu şöyle aktarmaktadır: *"Diyebilirim ki o gün evlerde kadın, erkek, ihtiyar, genç, çocuk kimse kalmamıştı. Bütün rıhtım boydan boya süslü, şen, heyecan ve neşe dolu bir kalabalıkla bir izdihamla kapılmıştı. Her taraftan mendiller sallanıyor, eller çırpılıyor, yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey sedaları yükseliyor. Meğerki bütün bu izdiham sabahdan beri vapuru bekliyormuş."*⁷⁴

Yaşanan izdiham da dönemin basınında geniş yer bulmuştur. Örneğin Cumhuriyet gazetesi 5 Eylül günkü nüshasında Fethi Bey'i limanda 30 40 bin kişinin karşıladığını ve bunların daha çok işçi, amele ve tüccar sınıfından olduğunu, tezahüratların daha önceden hazırlandığını, Fethi Bey'in kalabalık karşısında paniğe kapıldığını, Fethi Bey'e sarılmak için ağlayanlar olduğunu ve kendisinin de ağladığını, rıhtıma çıktığı sırada ceketinin yırtıldığını ve bu sırada denize düşenler, ezilenler olduğunu ve karşılama sırasında davul zurna çalındığını ileri sürmüştür. Ayrıca Fethi Bey'in İzmir Palas Oteli'ne varınca da balkondan bir konuşma yaptığı belirtilmiştir. Sözü edilen konuşmada Fethi Bey şöyle demektedir: *"Tezahürünüz karşısında duyduğum heyecanı ifade etmek için kelime bulmaktan acizim. Teveccühünüze layık olmaya çalışmak hayatımın en büyük muvaffakiyeti olacaktır. Güzel İzmir'in çalışkan evlatları! Sizi harekete getiren hissin vatan ve cumhuriyet aşkı olduğundan şüphe etmiyorum. Çünkü ben de aynı hislerle mücadeleye atıldım. Beni karşılamak için ihtiyar ettiğiniz zahmete teşekkür ederim."*⁷⁵

Halkın SCF'ye yoğun ilgisi olduğunu gören CHF İzmir temsilcileri, 5 Eylül günü Bahri Baba Parkı'nda bir miting düzenlemiş ancak bekledikleri ilgiyi görememişlerdir. Miting alanına gelen çok sayıda SCF taraftarları,

⁷¹ "Serbest Cumhuriyet Fırkası İş Başında", *Son Posta*, 2 Eylül 1930, s. 1.

⁷² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 496-497.

⁷³ "İzmir Nutku Sabırsızlıkla Bekleniyor", *Son Posta*, 5 Eylül 1930, s. 1; "Fethi Bey İzmir'e Vasil Oldu", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930, s. 1.

⁷⁴ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 58.

⁷⁵ "S. Fırka'nın İzmir Teşkilatını Kim Yapacak?", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930, s. 1.

Denizli mebusu Haydar Rüştü Bey ve Ahenk gazetesi Başmuharriri Mahmut Şevki Bey'in konuşması sırasında, "Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey!" sloganlarını atmıştır.⁷⁶ Parkta bekleyen bu kalabalık grup ardından CHF İl İdare Merkez binasının karşısında tezahüratta bulunmuştur. Bu sırada CHF mensuplarından birinin, kalabalık gruba hitaben "namussuzlar" demesi üzerine, SCF mensupları binaya saldırmış, camları kırmış, fırkanın otomobilini parçalamış ve bir kişinin de yaralanmasına sebep olmuştur. Ardından Anadolu gazetesinin binasına yürüyen grup, burada da bir saldırı gerçekleştirmiştir. Saldırganlar ile binada bulunan polisler arasında çıkan çatışmada 18 yaşında bir öğrenci öldürülmüş ve 15 kişi de yaralanmıştır.⁷⁷

Halkın gazete binasına saldırıda bulunmasının nedeni ise gazetenin SCF taraftarlarına yönelik yaptığı hakaretlerdi. Nitekim Haydar Rüştü'nün sahibi olduğu Anadolu gazetesi 5 Eylül günü Serbest Fırka taraftarlarını aşağılayan bir yazı yayımlamış ve bu yazıda Fethi Bey için yapılan karşılamaları, "para ile tutulmuş sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar" olarak nitelendirmiştir. Yazının devamı şu şekildeydi: "*Dün İzmir'de para ile tutulmuş bazı sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar, İzmir efkârı umumîyesini fena halde sinirlendirmiş ve Fethi Bey'in nabemevsim olarak söylediği sözler İzmir ve mülhakatta çok fena tesirler icra etmiştir. İzmir ve bütün Garbî Anadolu halkı bu teessürlerini izhar yolunda gazetemize binlerce telgraf yağdırmışlardır.*"⁷⁸ Haydar Rüştü Bey aynı gün gazetede Fethi Bey'e açık bir mektup yayımlamıştır. Fethi Bey'e; "*Hoş geldiniz!*" diye başlayan bu uzun mektupta şöyle denilmekteydi: "*Gelir gelmez etrafınızı saracaklar kanmayınız. Döcekleri gözyaşlarına inanmayınız. Bulanık suda balık avlayacaklar. Bugün feryat edenler dünkü alkışçılardır. Bizden arta kalanlar kâselerini size uzatacaklardır. Siz uzun bir müddet memlekette değildiniz. Bunun için bu müddet zarfında memleketin geçirdiği üyeleri bizim kadar tetkike imkân bulamadığınız muhakkaktır. Eğer İzmir'de teşekkül yapacaksınız önünüze her çıkana derhal rıyu kabul göstermeyiniz. Çünkü bu memlekette beş on türedi vardır ki tabii zamanlarda pusuda yaşarlar ve azgın kurtlar gibi dumanlı havayı beklerler...*"⁷⁹ Bu yazılar zaten gergin olan ortamı daha da alevlendirmiş ve iki taraf arasında olayların çıkmasına neden olmuştur.

Fethi Bey de olaylar üzerine halktan dağılmalarını, sükûnette bulunmalarını ve kanuna karşı gelmemelerini istemiştir. Fethi Bey, 7 Eylül Pazar günü Alsancak Stadyumu'nda yaklaşık 50 bin kişiye SCF'nin programı

⁷⁶ "Hadiselerin Tafsilatı", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, s. 1.

⁷⁷ "Zabıta Kuvvetinin Müdahalesini İcap Ettiren Kanlı Hadiseler Nasıl Oldu?", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, s. 1.

⁷⁸ "İzmir Hadiseleri Niçin Kanlı ve Müessif Bir Şekil Aldı?", *Son Posta*, 8 Eylül 1930, s. 2.

⁷⁹ "Hayda Rüştü Bey'in Mektubu", *Vakit*, 6 Eylül 1930, s. 6.

hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Fethi Bey konuşmasının başında İzmir halkının SCF'nin programına ilk günden itibaren yoğun ilgi gösterdiğini, İzmir'in her kesiminden özellikle de münevver kısmından mektuplar, telgraflar aldığını, bu yüzden de İzmir halkını ziyaret etmeyi ve şükranlarını sunmayı bir borç bildiğini ifade etmiştir.⁸⁰ Ardından fırkanın programından ve gerçekleştirmeyi düşündüğü hedeflerinden bahseden Fethi Bey, fırkanın temel amacını da şu şekilde açıklamıştır: *"Her şeyden evvel gayemiz cumhuriyeti, büyük dâhimizin bu büyük eserini hal ve istikbalde geçici tesirlerden kurtararak sarsılmaz bir surette memleketimizin sinesinde ebedileştirmektir."*⁸¹ Konuşmasına devam eden Fethi Bey, Türk milletinin menfaatlerine aykırı düşen her türlü münakaşalardan uzak kalacaklarını vurgulamıştır. Fırkanın kuruluşundan memnun olmayanların da bulunduğunu belirten Fethi Bey, bu konuyu da şu şekilde izah etmiştir: *"Fırkanın teşekkülünden de memnun olmayanlar yok değildir. Tek fırkahlı idarenin intaç ettiği mesuliyetsizliği hoş görenler, bu yeni teşekkülü menfaatlerine muvafık bulmuyorlar. Fırkamıza dil uzatmaktan hali kalmıyorlar. Bize gayri meşru bir fırka olduğumuzu, bütün vergileri kaldıracağımızı, fes giydireceğimizi, eski Arap harflerini iade edeceğimizi atf ve isnat etmekten çekinmiyorlar. Fırkamız ne mürtecidir, ne de fırka fikrini şahsi menfaat addeden bir teşekküldür."*⁸²

Başvekil İsmet Paşa'nın Sivas nutkunu eleştiren Fethi Bey, nutku değerlendirerek kendilerine yöneltilen suçlamalara karşılık vermiştir. Demiryolları konusuna değinen Fethi Bey, demiryolu yapımına karşı olmadıklarını, bu projenin ülke için askeri ve ekonomik olarak çok önemli olduğunu vurgulamış ve sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Bizim iddiamız demiryollarının gayet ağır şartlarla yapılmakta olmasıdır. Muhterem Başvekil demiryollarının bir varlık meselesi olduğunu idrak eden halkımızın her türlü sıkıntıya katlanmak suretiyle fedakârlık ihtiyar ettiğinden bahis buyuruyorlar... Demiryollarını yapmak ne kadar ehemmiyetli ise iktisadi vaziyetimizi sarsıntıdan muhafaza etmek o derece mühimdir. Zira demiryoluna lazım gelen masraflar çiftçiden, esnaftan, tüccardan alınmaktadır. Masraflar memleketin iktisadi tahammül kudretini aşınca halkın iktisadi kabiliyet ve inkişafı durmaya mahkûmdur."*⁸³

Konuşmasını dış borçlanma konusunda devam ettiren Fethi Bey, dış borçlanmanın bazı koşullara bağlı olduğunu, ülkeye başka yollardan da para aktarılabilceğini, İsmet Paşa'nın Sivas'ta savunduğu posta, telgraf ve telefon inhisarlarıyla, tuz ve tütün inhisarlarına karşı olmadıklarını ifade etmiş ve sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: *"Programımız göz önündedir. Biz liman*

⁸⁰ "Fethi Bey'in Nutku", *Son Posta*, 9 Eylül 1930, s. 4.

⁸¹ "Fethi Bey'in Nutku", *Son Posta*, 9 Eylül 1930, s. 4.

⁸² *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 6 Eylül 1930, f. 490.1.0, y. 1.4.14, s. 1.

⁸³ "Fethi Bey'in Nutku", *Son Posta*, 9 Eylül 1930, s. 4.

inhisarlarının kaldırılacağından bahsettik ve ismi kalmış ve fakat hükmen kalkmış olan ve hayat pahalılığı üzerine mühim tesirler icra eden şeker ve petrol inhisarlarından bahsettik. Liman inhisarının menfaat nokta-i nazarından devlet hazinesi ile alakası olmadığını ben de biliyorum. Fakat şurası da vardır ki devlet hazinesi bu inhisarın tesisi için fedakârlık ihtiyar etmiş olduğu halde inhisardan beklenen fayda tamamen hususi şahıslara terk edilmiştir.”⁸⁴

Hükümetin en önemli görevinin halkın mali durumuna göre vergi almak olduğunu vurgulayan Fethi Bey, yedi seneden beri takip edilen mali siyaset sebebiyle ne kadar iflas olduğunu, sadece kazanç vergisinden dolayı ne kadar ticarethanenin kapandığını sorgulamıştır. Fethi Bey konuşmasının son bölümünde İzmir halkının ekonomik durumunun düzeltilmesi konusunun fırkayı ciddi surette ilgilendiren bir mesele olduğunu belirtmiş ve konuşmasını; *“Yaşasın Türk milleti, yaşasın onun büyük dahi mürşidi, yaşasın Serbest Türk Cumhuriyeti, yaşasın sevgili ve çalışkan İzmirli”* sözleriyle tamamlamıştır.⁸⁵ İzmir Nutku SCF’nin görüşlerini ilk kez halka doğrudan ulaştırması bakımından önemlidir.

İzmir konuşmasının ardından Fethi Bey, 8 Eylül günü Manisa’ya hareket etmiştir. Fethi Bey’i Manisa’da da tezahüratlarla büyük bir kalabalık karşılamıştır. Son Posta gazetesinin haberine göre, kalabalıktan belediye binasının parmaklıkları çökmüş ve 4 kişi de yaralanmıştır. Fethi Bey de olayların büyümemesi için kalabalığın dağılmasını istemiştir.⁸⁶ Manisa’da halka hitaben bir konuşma yapan Fethi Bey, sözlerine gördüğü ilgiden dolayı teşekkür ederek başlamıştır. Konuşmasında liman inhisarlarına değinen Fethi Bey şöyle demiştir: *“Bu inhisar halkın parası ile teessüs etmiş olan bu müessese millete faydalı olmaya çalışacakken efradı milletin alın teri ile kazandıkları parayı kendi ceplerine doldurmaktan başka bir şey düşünmüyorlar. Fırkamız bu gibi yolsuzlukları kabul etmez. Fırkamız ticaretin, sâyin serbestisini ister. Ticaretten hasıl olan menfaatlerin şuraya buraya gitmesine razı değildir. Onun meşru sahiplerine menfaat temin etmesini ister.”* Fethi Bey ardından Manisa ovasında üzümden yüksek verim alındığını, devletin hazinesinin gözetilmesiyle birlikte halkın hakkının da korunacağını, Ziraat Bankası’nın çiftçi için mali yardımlarda bulunması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁷

⁸⁴ Son Posta, s. 7.

⁸⁵ Son Posta, s. 7.

⁸⁶ “Manisa’da Bir Kişinin Ayağı Kırıldı Üç Kişi Yaralandı Ayrıca Süngü İle Yaralananlar Var”, Son Posta, 10 Eylül 1930, s. 1.

⁸⁷ “Manisa Nutkunun Metni”, Son Posta, 10 Eylül 1930, s. 2; “Fethi Bey’in Manisa’da İrat Ettiği Nutuk”, Cumhuriyet, 10 Eylül 1930, s. 3.

Manisa'dan sonra Ağaoğlu Ahmet Bey Ankara'ya dönerken Fethi Bey ve diğer arkadaşları da fırka teşkilatını kurmak için Aydın'a geçmiştir. Bu sırada geçilen bütün istasyonlarda Fethi Bey, halkın büyük tezahüratları ile karşılanmış, ancak herhangi bir kargaşa olmamıştır.⁸⁸ SCF'nin Aydın teşkilatlanması da tamamlandıktan sonra Fethi Bey, Balıkesir'e geçmiştir. Balıkesir valiliği Fethi Bey'in gelişinden önce 3 maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Sözü geçen bildirinin üçüncü maddesi şu şekildedir: "*Fethi Bey'i Serbest Cumhuriyet Fırkası'na dâhil bulunanlar istikbal edebilir. Fakat bu işle alakadar olmayan halkın istasyona toplanmaları için tahrikât ve teşvikat yapılması memnudur. Aksi halde tecemmuat kanununun ahkâmı tatbik olunacaktır.*"⁸⁹ Ancak bu bildiriye ve Balıkesir valiliğinin aldığı bütün tedbirlere rağmen Fethi Bey'i Balıkesir'de büyük bir kalabalık karşılamıştır. Fethi Bey'in Balıkesir'de verdiği nutuk ise İzmir ve Manisa'daki nutuklardan daha kısa ancak içerik olarak hemen hemen aynı özelliği taşımaktadır. Nitekim yeni fırkanın cumhuriyetçi ve laik olduğu, hürriyet âşıkları olduğu, yeni vergilerin ağır bulunduğu, liman inhisarının kaldırılması gerektiği, Ziraat Bankası'nın çiftçiye ucuz faizle kredi vermesinin sağlanacağı gibi konular vurgulanmıştır.⁹⁰ Fethi Bey'i 4 bin kişi dinlemiş ve ardından Fethi Bey İstanbul'a geçmiştir. Böylece SCF İstanbul, İzmir, Bursa, Denizli, Manisa, Aydın, Balıkesir vilayet teşkilatını ve Alaşehir, Bandırma, Salihli, Karşıyaka, Buca'da da kaza teşkilatını tamamlamıştır.⁹¹ Fethi Bey'in SCF lideri olmasına karşın Meclise girebilmesi için gerekli olan milletvekili olma şartı yapılan bir ara seçimle son bulmuş ve 25 Eylül 1930'da Gümüşhane'den vekil seçilen Fethi Bey Meclise girmeye hak kazanmıştır.⁹²

SCF'nin kuruluşundan yaklaşık 2 ay sonra yerel seçimlerin günü gelmiş ve fırka da kendisini seçimlerin içinde bulmuştur. Aslında yeni fırkanın seçimlere katılıp katılmayacağı konusu fırka içerisinde de tartışmalara sebep olmaktaydı. En çok tartışılan nokta ise fırkanın bu kadar kısa bir süre içerisinde seçimlere hazır olup olamayacağıydı. Fethi Bey de o günlerde basına yaptığı bir açıklamada; "*arkadaşlarla henüz kat'i bir karar vermedik*" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁹³ Ancak bu durum uzun sürmemiş ve 18 Ağustos'ta toplanan SCF İdare Heyeti seçimlere katılma kararı almıştır. Fethi Bey kısa sürede yapılan bu fikir değişikliği için ruhî ve fiilî sebepler olduğunu ileri sürmüştür. Fethi Bey'e göre ruhî sebepler fırkanın felsefesi ve prensipleriyle ilgiliydi. Çünkü fırka tek dereceli seçimi ve buna kadınların da katılımını istemekteydi. Bu temel iki talep, fırkanın kuruluşunun ardından ilk

⁸⁸ "Fethi Bey Aydın'da", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930, s. 1.

⁸⁹ "Balıkesir Vilayetinin Şu Beyannamesi Nedir?", *Son Posta*, 13 Eylül 1930, s. 1.

⁹⁰ "Fethi Bey'in Balıkesir Nutku", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1930, s. 1.

⁹¹ "Serbest Fırka Faaliyetine Devam Ediyor", *Son Posta*, 15 Eylül 1930, s. 3.

⁹² "Fethi Bey Mebus Oldu", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1930, s. 1.

⁹³ "S.C. Fırkasında İlk İctima", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1930, s. 1.

kez 1930 Belediye Seçimlerinde tatbik edilecekti. Teşkilatın tamamlanmaması böyle bir seçimden geri kalmayı gerektirmemekteydi. Ayrıca Fethi Bey Gazi Mustafa Kemal'in de SCF'nin seçimlere katılmasını istediğini ileri sürmekteydi.⁹⁴

Fethi Bey'in seçimlere katılmasındaki bir diğer sebep de kendi ifadesiyle şu şekildeydi: *"Burada samimiyetle itiraf etmek mecburiyetindeyim. Beni ilgilendiren ve müspet karara zorlayan sebep, belediye seçimlerine katılma ve neticeyi kendi iradeleri çerçevesi içinde ortaya çıkmış göstermek isteyen halkın deruni, samimi, heyecanlı arzusu idi."*⁹⁵ Fethi Bey'in bu düşüncelere sahip olmasına etki eden olay ise halkın kendisine ve SCF'ye olan yoğun ilgisiydi. Fethi Bey, muhalefet partileri ve seçimlerle ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal'e: *"Muhalefet fırkalarının varlığı temel şart olarak ele alınınca, Gazi'ye bu gaye için tek dereceli seçim ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı"*⁹⁶ verilmesinin zaruri olduğunu söyledi: *'Bunlar olmazsa elde edilecek sonuç yine suni olur. Bir şey yapacaksak tam yapalım. Bu iki büyük himmet de sizin zamanınızda olsun' dedim. Gazi fikrimi tamamen tasvip etti, benimsedi"*⁹⁷ ifadelerini söylediğini belirtmiştir. Fethi Bey'in bu sözleri onun demokrasi ve cumhuriyete bakış açısını göstermesi açısından mühimdir.

Fethi Bey seçimlere katılma kararı aldıktan sonra çalışmalara başlamıştır. Belediye Seçimleri için 21 Eylül 1930 tarihinde "İntihabat Defterleri" asılmış ve seçimlerin 20 Teşrinievvel (Ekim) 1930 tarihinde bitirilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁸ Seçim kanunu gereğince seçimler bütün ülkede aynı anda yapılmamıştır. Nitekim seçimler, intihap sandığının bir intihap muhitinden diğerine taşınması ile yaklaşık bir ay sürmekteydi. Ayrıca cumhuriyetin ilanından sonra ilk kez tek dereceli doğrudan bir seçim uygulanmıştır.

SCF'nin seçim bildirisi şu şekildeydi: *"Aziz Vatandaş! Belediye intihabadının başladığını biliyorsun. Hür doğmuş ve hür yaşamaya layık bir fertsin. Hiçbir tazyika ve hiçbir tehdide ehemmiyet vermeyerek reyini serbestçe kullan. Seni hürriyete refaha ulaştıracak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Serbest Cumhuriyet Fırkası mütegalibe saltanatına nihayet*

⁹⁴ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 510.

⁹⁵ Okyar, s. 510.

⁹⁶ Türk kadını ilk kez seçme hakkını, 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediye Kanunu'nun 23 ve 24. maddelerinin getirdiği haklar sayesinde elde etmiştir. Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, 03.04.1930 tarih ve 1580 sayılı *Belediye Kanunu*. Kanunun 23 ve 24. maddeler için bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt 17.

⁹⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 482.

⁹⁸ "İstanbullular Defterler Asıldı İntihabat Başlıyor Dikkat Ediniz", *Son Posta*, 22 Eylül 1930, s. 1.

verecektir ve seni yükseltecektir. Reyini Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ver. O senin kendi fırkan ve senin kendi arzundur. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası haksızlığa zulme uğrayan, hürriyete âşık vatandaşların ıstırapından doğmuştur. O seni kurtaracaktır. O senin derdlerine çare olacaktır. O senin müdafidir. Reyini ona ver."⁹⁹

Basında seçimlerle ilgili haberler Eylül ayının ikinci yarısından itibaren yer almaya başlamıştır. Diğer yandan iktidar yanlısı basın ile SCF yanlısı basın arasında bir mücadele başlamış ve bu durum da halk arasındaki kutuplaşmayı daha fazla arttırmıştır. Seçimlerin başlamasıyla birlikte CHF yanlısı basın her yerde seçimlerin ezici bir çoğunlukla CHF'nin kazandığını, SCF yanlısı basın ise bu durumun gerçeği yansıtmadığını iddia etmekteydi. Milliyet gazetesi İstanbul halkının çoğunlukla oylarını CHF'ye verdiklerini, SCF'ye ise daha çok azınlıkların, hamalların ve amele sınıfının oy verdiğini ileri sürmüş ve haberini şu şekilde devam ettirmiştir: "Reyler Adalar'da, Üsküdar'da, Beykoz'da, Sarıyer'de Eminönü'nde, Bakırköy'ün de kahir bir ekseriyetle Halk Fırkası lehine olarak tecelli etmektedir. Ekalliyetlerin hepsi reye iştirak etmemekle beraber edenler karşı fırkaya rey vermektedirler. Fakat vaziyet buna rağmen yine de CHF lehinedir. İntihap esnasında SCF'ye rey verenler ekseriyetle hamallar ve amele sınıfı idi. Serbestçiler bütün gayri kanunî propaganda ve nümayişlerine rağmen şuurlu halk kütlesi o tarafa rağbet etmiyordu."¹⁰⁰

Vakit gazetesi de "İstanbul'un Kurtuluş Gününde Onu ve Seni Kurtaranlara Rey Ver" manşetiyle CHF'den yana olduğunu, İstanbul'un birçok semtinde oyların çoğunluğunun CHF'ye verildiğini ileri sürmüştür.¹⁰¹ Cumhuriyet gazetesinde ise seçim haberleri yine manşet olarak verilmiş ve gazete haberine göre de İstanbul'da oyların çoğunluğunu CHF almıştır.¹⁰² Son Posta gazetesi; "Hiç Çekinmeyiniz. Temiz ve namuslu bildiğiniz her vatandaşa reyinizi vermekten sizi hiçbir kuvvet menedemez. Reyimizi vermekten fakat düşünerek vermekten çekinmemeliyiz. Şehri koruyacak bir belediyeye malik olmak elimizdedir" manşet haberi ile İstanbul halkının oylarını SCF lehine kullanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³

Seçim ortamı hakkında bilgi veren Son Posta gazetesi; "Geçen senelerde halk reyini vermek için yerinden kıvıldamamıştı ve intihap yerlerinde küçük bir halk kütlesine bile tesadüf edilemezdi. Fakat bu defa manzara görülecek şeylerdendir. İntihap yerlerinin kapılarında büyük bezler, kâğıtlar, kartelalar üzerine her iki fırkanın yazdığı propaganda cümleleri. Her

⁹⁹ BCA, 6 Ekim 1930, f. 030.10, y. 82.536.29, s. 2.

¹⁰⁰ "Sandıklar CHF Reyleriyle Doluyor", Milliyet, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1.

¹⁰¹ "İstanbul'un Kurtuluş Gününde", Vakit, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1.

¹⁰² "Belediye İntihabatı Başladı", Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1.

¹⁰³ "Hiç Çekinmeyiniz", Son Posta, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1.

intihap kapısı hıncahınç. Nutuklar, hitabeler.”¹⁰⁴ Fethi Bey seçimler devam ederken; “Seçimler, gelen haberler gibi hadiseli başladı. Çok ağır tazyikler altında vatandaşlar olgunluklarını muhafaza ederek rey sandıklarının başlarına gitmişlerdi. Büyük merkezlerde oyların verildiği meydanlar, polis jandarma, bazı yerlerde asker kordonuna alınmıştı”¹⁰⁵ sözleriyle yaşanan zorluklardan bahsetmiştir.

Seçimlerin devam ettiği bir ay boyunca SCF hemen her gün yolsuzluk ve baskı iddialarında bulunmuş ve bu duruma son verilmesini istemiştir. SCF’nin bu iddiaları karşısında CHF de olayları çıkaranların SCF yanlısı olduğunu, hükümetin ve kolluk kuvvetlerinin görevlerini gereği gibi yerine getirdiğini, bazı memurların hataları olsa da bunun genel bir durum olmadığını ve seçimlerin yenilenmesini gerektirmediğini ileri sürmüştür. Serbest Fırka seçmenlerine yapılan baskı iddialarının artması karşısında seçimler uzamıştır. Ayrıca nüfusun büyük bir bölümünün oy kullanamaması gergin havayı daha da arttırmış ve hemen her yerde gösteriler, çatışmalar, tutuklamalar yaşanmıştır.¹⁰⁶

Antalya’da oy veremeyen seçmenlerin dükkânlarını kapatarak belediye binası önünde toplanmasıyla olaylar başlamıştır. Zabıta kuvvetleri kalabalığı dağıtmaya çalışmış ancak kalabalık dağılmayarak belediye binasına saldırıda bulunmuştur. Bu durum üzerine polis ve jandarma kuvvetleri müdahalede bulunmuş ve 17 kişi de yaralanmıştır. Başlatılan tahkikat da SCF Antalya Ocak Başkanı Dr. Burhanettin Bey ile beraber 30 kişi tutuklanmıştır.¹⁰⁷

Antalya’da yaşanan olayların ardından Adana, Giresun ve Havza’da da bir takım hadiseler yaşanmıştır. Adana’da SCF binası üzerine ayet yazılı bir bayrak asılmış ve zabıta kuvvetleri de olaya müdahale ederek tahkikat yapmıştır. Olayın ardından SCF yetkilileri fırkanın tekke merkezi değil, cumhuriyetçi, laik ve siyasi bir kurum olduğunu, bayrak asmaya çalışanların da SCF’ye suikast etmek isteyen birileri olduğunu ileri sürmüştür. Havza’da da SCF taraftarları, CHF ve belediye binasına saldırıda bulunup intihap sandığını dağıtmaya teşebbüs etmişlerdir.¹⁰⁸ İzmir Salihli’de de bazı olaylar yaşanmıştır. Buna göre kalabalık bir grup belediye önüne gelmiş ve bir takım tezahüratlarda bulunmuştur. Kalabalığı dağıtmaya çalışan jandarma komutanı sol kolundan yaralanmış ve bunun üzerine Salihli’de 61 kişi tevkif

¹⁰⁴ “İstanbul İntihaba Büyük İlgi Gösterdi”, *Son Posta*, 7 Teşrinievvel 1930, s. 1.

¹⁰⁵ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 513.

¹⁰⁶ “Taşrada İntihabat”, *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1930, s. 3.

¹⁰⁷ “Antalya’da Müessif Bir Hadise Çıktığı Doğrudur”, *Son Posta*, 17 Teşrinievvel 1930, s. 1;

“Müessif Bir Hadise”, *Vakit*, 17 Teşrinievvel 1930, s. 1.

¹⁰⁸ “Antalya’dan Sonra Adana, Giresun, Havza’da Hadiseler Oldu”, *Cumhuriyet*, 17 Teşrinievvel 1930, s. 1-3.

edilmiştir.¹⁰⁹ Seçimler bitene kadar bu ve benzeri olaylar birçok ilde yaşanmıştır.

Seçimler 20 Ekim’de sona ermiş ve 502 seçim bölgesinden sadece 31’ini SCF kazanmıştır. SCF’nin kazandığı bölgeler şu şekildeydi: Armutlu (Bursa), Bademiye (İzmir), Bergama (İzmir), Biga (Çanakkale), Bozdoğan (İzmir), Bozdoğan (Aydın), Buca (İzmir), Burgaz (İstanbul), Çine (Aydın), Dikili (İzmir), Germencik (Aydın), Gördes (Aydın), Karapınar (Aydın), Keşan (Tekirdağ), Kınık (İzmir), Kuşadası (İzmir), Lâdik (Samsun), Maltepe (İstanbul), Menemen (İzmir), Merzifon (Amasya), Pınarhisar (Kırklareli), Samsun, Silifke, Söke (Aydın), Şereflihisar (İzmir), Şirince (İzmir), Umurlu (Aydın), Urla (İzmir), Üsküp (Kırklareli), Vize (Kırklareli), Yenipazar (Aydın).¹¹⁰ İstanbul’da 49.254 seçmenin oy kullandığı ve bu oyların 35.934’ünü CHF, 12.813’ünün de SCF tarafından alındığı açıklanmıştır.¹¹¹ İstanbul seçimlerinin dikkat çeken bir yanı da Adalar ve Beyoğlu gibi azınlıkların yoğun olarak yaşadığı semtlerde seçimleri büyük bir farkla CHF’nin kazanmasıydı. Örneğin Adalar’da CHF 1.906 oy alırken, SCF ise sadece 16 oy alabilmişti. İstanbul seçimlerinde dikkat çeken bir diğer hususta 250 bin seçmenin oy kullanmamasıydı.¹¹²

İzmir’de ise CHF 14.624 oy alırken, SCF 9.960 oy almıştır. Hâlbuki İzmir’de birkaç hafta öncesinde Fethi Bey’i 50 bine yakın kişi büyük tezahüratlarla karşılamıştı. Alınan oy sayısı ise SCF üzerinde büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Samsun’da SCF 3.312, CHF ise 416 oy alabilmiştir. Özellikle Samsun ili SCF’nin başarısı ile ön plana çıkmıştır. Bu durumda da Samsun valisi Kazım İnanç’ın seçimler sırasında tarafsız bir tutum sergilemesinin büyük payı olmuştur. Ağaoğlu Ahmet Bey, Gazi Mustafa Kemal’e Vali Kazım Paşa ile ilgili; “*Paşam, eğer bütün memlekette Samsun valisi gibi kanun tanıyan idare memuru da bulunmazsa artık bizlere ağlamak düşerdi. Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsaydılar, hiç şüphe yoktur, intihapların dörtte üçünü biz kazanırdık*”¹¹³ diyerek, kendisinin öneminden bahsetmiştir.

1930 Belediye seçimleri SCF’nin kuruluşu ile ülkede meydana gelen heyecanın ve toplumsal tepkinin zirveye çıktığı son hadise olmuştur. Fethi Bey gerek seçim öncesinde gerek seçim sonrasında mücadelesini kanunlar çerçevesinde yürütmüştür. Ayrıca Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal’in adını

¹⁰⁹ “Salihli’de Jandarma Kumandanı Yaralandı”, *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1930, s. 3.

¹¹⁰ Walter F. Weiker, *Political Tutalege and Democracy in Turkey: The Free Party and its Aftermath*, E. J. Brill, Leiden 1973, s. 115.

¹¹¹ “İstanbul’da Tek Muhalif Kazanmadı”, *Milliyet*, 20 Teşrinievvel 1930, s. 1; “Her Yerde C.H. Fırkası Kazanıyor”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1930, s. 1.

¹¹² *Cumhuriyet*, s. 1.

¹¹³ Ağaoğlu, s. 88.

dahi tartışmaların dışında tutmaya çalışmıştır. Seçimler sırasında iki fırka arasında yaşanan karşılıklı tartışmalar da önemlidir. SCF ve seçmenleri seçim süresince CHF'yi suçlarken, CHF'de SCF'ye oy veren halkı komünistlik ve anarşistlik ile suçlamıştır. Seçimler ile birlikte yaşanan olaylar, direnişler, çatışmalar Fethi Bey'e rağmen önlenemeyince fırkanın kapatılması yönündeki düşünceler gün yüzüne çıkmıştır.

4. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kapanışı

SCF kuruluşunu tamamlayıp faaliyetlerine başladıktan sonra fırkanın kurucu üyeleri İzmir başta olmak üzere bazı illere geziler düzenlemiştir. İzmir olaylarıyla başlayıp Belediye Seçimleri ile geline nokta ise SCF açısından sonun başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Özellikle İzmir'de Fethi Bey'in karşılanması, yaşanan olaylar, çatışmalar ve özellikle CHF binasına yapılan saldırılar CHF ve SCF arasında gerginliğin artmasına sebep olmuştur. Diğer yandan Gazi Mustafa Kemal'in de hangi tarafta olduğu ya da tarafsız olup olmadığı basında sıklıkla tartışılan bir konuydu.

1930 Belediye Seçimleri tamamlandıktan sonra seçim sonuçlarından memnun olmayan SCF yöneticileri, gerçekte daha başarılı olduklarını, engellendiklerini ve seçim süresince kendilerine haksızlık yapıldığını ileri sürmüşlerdir. SCF'nin bu suçlamalarından haberdar olan Gazi Mustafa Kemal 1 Kasım 1930'da Meclis açış konuşmasında Belediye Seçimlerine değinmiş ve şöyle demiştir: *"Siyasi hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru, memlekette belediye intihaplarına takaddüm eden yakın günlerde vuku buldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahedelerin verdiği tecrübelerden Türk Milleti, cumhuriyetin baka ve inkişafı için istifade etmelidir. Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetin feyizli inkişafı ancak vatandaşlar arasında düşmanlık husulüne mahal verilmemesiyle temin olunabilir. Hürriyet suiistimalinin tevhit ettiği birçok felâketleri çekmiş olan bu memlekette, bu dikkate bilhassa lüzum olduğu kanaatindeyim. Üçüncü Büyük Millet Meclisinin feyizli ve vatanperverane faaliyeti bu devirde hitam bulduktan sonra, yeni intihabata gireceğiz. Geçen tecrübeler; gelecek intihabatta, vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetle tezahür etmesini temin için kanunî ve idarî tedbirlerin inkişafını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri salim ve musip hareketleri göstermiş olacaktır."*¹¹⁴

Gazi Mustafa Kemal'in bu sözleri seçimler sırasında baskı yapıldığını bildiğini göstermekteydi. Ayrıca SCF'nin devamından yana olduğunu ifadelerinde belirten Gazi Mustafa Kemal, gelecek seçimlerde vatandaşların güvenli bir şekilde oy kullanmasının sağlanması gerektiğini de vurgulamaktaydı. Bu durum ise seçimlerin başından itibaren baskı yapıldığını

¹¹⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt 22, s. 3.

kabul etmeyen CHF tarafından şaşkınlık ile karşılanırken, SCF tarafından da büyük bir sevinç ve umutla karşılanmıştır.¹¹⁵

SCF'nin kapatılış sürecindeki en önemli olaylardan biri Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e önerdiği "milli blok" fikriydi. Bu öneriye göre; CHF ve SCF bir blok oluşturacak ve bir bütün olarak çalışmalarını sürdürecektir, Gazi de bu bloğun lideri olacaktı.¹¹⁶ Her iki fırkanın adayları Gazi Mustafa Kemal tarafından belirlenecek ve seçimler de tek dereceli olarak gerçekleştirilecekti. Ayrıca halkın serbestçe oy kullanabilmesi sağlanacak ve partiler alınan oy oranına göre mebus çıkarabilecekti. Gazi Mustafa Kemal bu düşüncesini Fethi Bey ile paylaşmış ve konun bir süreliğine gizli kalmasını istemiştir. Ancak bu görüşmenin üzerinden çok geçmeden konu Milliyet gazetesi Başyazarı Siirt Mebusu Mahmut tarafından açığa çıkarılmıştır. Milli blok fikri SCF tarafından olumlu karşılanırken, CHF tarafından olumlu karşılanmamış ve CHF yanlısı basın bu fikrin doğru olmadığı savunmuştur. Örneğin Cumhuriyet gazetesi bir haberinde, Milliyet gazetesinin fırkaların blok yapacağı konusundaki haberinin yalan olduğunu, Gazi Mustafa Kemal'in Halk Fırkası'nın reisi olduğunu ve fırkanın başında bulunacağını vurgulanmıştır.¹¹⁷ SCF için son çıkış yolu olarak görülen milli blok fikri uygulama alanı bulamamıştır. Gazi Mustafa Kemal Fethi Bey'e, milli blok fikrini İsmet Paşa'nın kabul etmesine rağmen Meclis'teki "Kırklar Grubu'nun"¹¹⁸ kabul etmediğini ve bu sebeple de bu fikirden vazgeçtiğini bildirmiştir.

14 Kasım'da Fethi ve Nuri Beyler Gazi Mustafa Kemal ile son bir görüşmede bulunmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede, blok fikrini CHF'li arkadaşlarına kabul ettiremediğini ve bu durumda da yapacak bir şey kalmadığını belirtmiştir. Fethi Bey, Gazi ile görüşmesinin ardından fırkanın fesih kararı alması gerektiğini anlamıştır. Görüşme esnasında Fethi Bey Gazi'ye: "*Ne arkadaşlardan ne de hariçten size karşı vaziyet alacak kimse çıkmaz. Âlem tazyike maruz kalmasın, birçoklarının da vebalini beyhude yere üzerime almak istemiyorum. Fırkayı dağıtalım*" demiştir. Nuri Bey'in de "*demek ki fırkanızı muhafaza için fırkamızı feda ediyorsunuz*" sözleri üzerine Gazi; "*Arkadaşlarınızla görüşüp bir karar alın*" demiş ve tartışmaya son noktayı koymuştur.¹¹⁹ Bu görüşmeden sonra Fethi Bey, SCF idare heyetini

¹¹⁵ "Ufukta Bulut Kalmadı", *Son Posta*, 4 Teşrinisani 1930, s. 1.

¹¹⁶ Ağaoğlu, s. 99.

¹¹⁷ "Fırkalar Birleşmiyor", *Cumhuriyet*, 8 Teşrinisani 1930, s. 3.

¹¹⁸ *Kırklar Grubu*, İsmet Paşa'nın Halk Fırkası'nın önemli işlerinin yürütülmesi için görevlendirdiği ve kendisine en yakın vekillerden seçtiği kırk kişilik bir gruptur. Bkz. Feridun Kandemir, *Siyasi Dargınlıklar 4: Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?*, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955, s. 120-121.

¹¹⁹ Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s. 78-79.

toplamış ve Gazi ile mücadele etmenin mümkün olmadığını dolayısıyla da en doğru kararın partinin kapatılması olduğunu belirtmiştir.

Fethi Bey SCF'yi feshetme kararını henüz açıklamadan önce 15 Kasım'da Meclis'te seçimlerle ilgili iddialarını açıklamıştır. Konuşmasına Belediye Seçimlerinin ülkede büyük bir ilgi ile karşılandığını belirterek başlayan Fethi Bey, halkın seçimlere bu kadar ilgi göstermesine rağmen çoğunun oy kullanmadığını, CHF seçmenlerine büyük kolaylıklar sağlanırken SCF seçmenlerine her türlü zorluğun çıkarıldığını, oyların istenilen tarafa verilmediğini görenlerin asabileştiğini, en güzide şehir ve kasaba halkına komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenildiğini ve seçmen listelerinin değiştirildiğini öne sürmüştür.¹²⁰

Fethi Bey Meclis'teki konuşmasını şu şekilde devam ettirmiştir: *“Devlete karşı bütün mükellefiyetlerini ifa edenler cumhuriyetin, millî hâkimiyetin tecellisi için yegâne fırsat olan sandık başında en mukaddes haklarından mahrum bırakıldılar, evet her daire-i intihabiyede bir kaç kişinin ismi sehven defterlere geçmeyebilir, bu hatayı kabul etmek tabiidir. Fakat sehiv ve hata payını yüzlerce defa tecavüz eden bu unutmalar, her daire-i intihabiyede ve her şehir ve kasabada aynı fahiş nispetleri bulursa bundaki maksadı mahsusu görmemek mümkün müdür? Sonra defterde ismi varken ismin yok diye geri çevrilenlerin bilâhare isimleri hizasına sahte imza veya parmak izleri koyarak o isim sahibine müntahibin gıyabında rey attırılmıştır. Bazı yerlerde müntahiplere ismin yok cevabı kâfi gelmemiştir. Çünkü müntahiplerin kısmı küllisine defterde ismin yok demek bir az müşküldür. Bu gibi yerlerde nüfus tezkerelerine birer bahane bulunmuş ve tezkerenin şu veya bu köşesi yırtılmıştır diyerek müntahipler rey vermek hakkından ıskat edilmişlerdir. Bazı yerlerde bu tedbir de kâfi gelmeyince nüfus tezkereleri muteber değildir, yeniden nüfus dairelerinden hüviyet varakaları çıkartınız denilmiştir. Diğer cihetten de nüfus daireleri hüviyet varakalarını vermekten imtina eylemiştir. Yine bazı yerlerde daha şiddetli tedbir olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine rey verecek müntahiplerin belediye dairelerine girmeleri, polis ve jandarma ile menedilmiş. Müntahipler zabıta kuvvetleri marifetiyle dağıtılmışlardır. Müntahiplerin serbest rey vermelerine mani olmak için ileri sürülen birçok müşküller kâfi gelmediği zamanda son tedbir olmak üzere birçok vatandaşların şahsî masuniyetlerine ve hürriyetlerine tecavüz edilmiş ve asayiş ihlâl ettikleri bahanesiyle yüzlerce tevkifhaneye atılmıştır.”*¹²¹

Konuşmasına devam eden Fethi Bey, yapılan yolsuzlukların bir kısmını yer ve olay göstererek açıklamaya çalışmıştır. Buna göre Fethi Bey, Adana'da

¹²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt 22, s. 16.

¹²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, s. 16-17.

seçmen sayısından daha fazla oy kullanıldığını ancak bu durumun vali tarafından geçerli sayıldığını ve bu yolsuzluğun da intihap encümeni tarafından bir zabıt varakası ile tespit edildiğini ileri sürmüştür.¹²² Ardından Mersin için örnek veren Fethi Bey, burada da seçimin ilk günü oyların büyük çoğunluğunun Serbest Fırka tarafından alındığı görülünce bu fırkaya oy verecek seçmenlerin sandık başına gitmelerinin engellendiğini, gerilimin artması üzerine de SCF il örgütünün “partilerin geleceği adına” seçimlerden çekilmeye karar verdiğini ifade etmiştir.¹²³ Konya’da ise vali ve jandarmanın halkı CHF’ye oy vermesi için zorladığını ileri süren Fethi Bey, seçim sandığında görev yapan yazıcıların sandık başından uzaklaştırıldığını, yaklaşık 8 bin seçmenden sadece bininin oy kullanabildiğini, Konya valisinin 3 Ekim’de 30’a yakın mahalle muhtarını huzuruna çağırarak; *“Halk Fırkası lehine oy verdirmeye çalışacaksınız, aksi halde aldığım emir üzerine derhal icraata geçer, kafanızı kırarım”* diye tehdit ettiğini, bu durumun da mahalle muhtarları tarafından tutulan zabıt varakası ile sabit olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴ Fethi Bey, Çatalca ve Silivri’de de seçim sonuçları SCF lehine sonuçlanınca neticeyi bozmak için intihabat defterlerinin çalındığını, bu olay üzerine Çatalca’da sandığın açılmadığını ve birkaç gün geçtikten sonra da sandığın açılıp oy çoğunluğunu Halk Fırkası’nın aldığının ilan edildiğini ileri sürmüştür.¹²⁵

Fethi Bey’den sonra söz alan CHF mensupları ise seçimler hususunda Fethi Bey’i, SCF mensuplarını ve SCF’ye oy verenleri suçlamıştır. CHF’den 18 mebus Fethi Bey’in iddialarına yanıt vermiştir. CHF sözcüleri özetle; SCF’lilerin seçim bölgelerinde düzensizliğe neden olduklarını, serserileri üye olarak kaydettiklerini, bu serserilerin daha sonra kamu görevlilerini yaraladıklarını, SCF’nin irticaya hizmet ettiğini, SCF’nin Arap kökenli halk arasında bölücü propaganda yaptığını, memleketi anarşiye, halkın ve memleketin dâhili emniyetini tehlikeye sevk ettiğini ve halkı hükümet aleyhine tahrik ettiğini ileri sürmüşlerdir.¹²⁶

Meclis görüşmelerinden bir gün sonra yani 16 Kasım’da SCF kurucuları fırkanın feshi ile ilgili bir toplantı yapmışlardır. Toplantı ortamı hakkında bilgi veren Fethi Bey şöyle demiştir: *“Arkadaşlarıma o sabah Gazi ile aramızdaki konuşma dâhil her şeyi anlattım. Fikirlerini sordum. İstisnasız hepsi üzüntü sınırını aşan keder içinde fırkanın kendi kendisini feshetmesinden başka çare olmadığı hakikatinde birleştiler. İstisnasız hepimizin gözleri nemli idi. Ağaoğlu Ahmet Bey yavaş ve ağır bir ses tonu ile*

¹²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, s. 18.

¹²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, s. 18.

¹²⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, s. 18.

¹²⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, s. 19.

¹²⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, s. 24-68.

‘Yazık oldu memlekete, milletin masum ümidine’ dedi. Hakikati hiçbir kitap cildi bu kadar veciz ifade edemezdi. Şimdi bize düşen tarihi vazife, hakikatleri millete anlatmak ve gelecek nesillerin ibret ve hafızasına emanet etmektir.”¹²⁷

Fırkanın fesih mektubu SCF’de görüşülmesinin ardından Fethi Bey tarafından Çankaya’ya Gazi Mustafa Kemal’e gönderilmiştir. 18 Kasım günü basınla paylaşılan fırkanın fesih metni şu şekildedir: *“Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri’nin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı tesis etmişim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretleri’ne karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemişim. Hâlbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın atıyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple S.C. Fırkası’nın feshini karar verdim. Bu kararın teşkilatımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim.*”¹²⁸

SCF’nin kapatılması iktidar yanlısı basında olumlu hatta doğal karşılanmıştır. Onlara göre bu noktaya gelinmesi tamamen SCF yöneticilerinin suçuydu.¹²⁹ Nitekim bu görüş Milliyet gazetesinde; *“Fırkanın feshi her yerde memnuniyetle ve pek tabii bir netice ile karşılanmıştır”* başlığı ile dile getirilmiştir. SCF yanlısı Son Posta ise fırkanın fesih kararını, *“İstanbul’da Serbest Fırka’nın birdenbire infisah edeceğine ihtimal veren tek kişi yoktu”* başlıklı manşeti ile karşılamıştır.¹³⁰ Fethi Bey’in fesih mektubu Dâhiliye Vekâletine ve İstanbul Valiliği’ne resmen bildirilmiş, böylece SCF’nin kapanış süreci tamamlanmıştır.

Sonuç

Atatürk döneminde çok partili siyasi hayata geçişin ikinci ayağını oluşturan SCF, bizzat Gazi Mustafa Kemal’in isteği doğrultusunda 12 Ağustos 1930’da Ali Fethi Bey tarafından kurulmuştur. Meclis içerisinde 15 mebusun katılımıyla kurulan SCF, parti programında cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ilkelerini temel prensip olarak kabul etmiştir. Partilerini kısa sürede ve danışıklı bir şekilde kurmak zorunda kalan SCF kurucuları, düşüncelerini bir siyasal partinin yapısını oluşturabilecek şekilde sistemleştirememiş ve mevcut hükümete yönelik eleştirilerini, halkın en çok

¹²⁷ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 527.

¹²⁸ “Fethi Beyin Fırka Teşkilatına Beyannamesi”, *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930, s. 1.

¹²⁹ “Serbest Fırka Kendi Erkânının Beceriksizliğine Kurban Gitti” *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930, s. 1; “SCF Niçin ve Nasıl İnfisah Etti”, *Milliyet*, 18 Teşrinisani 1930, s. 1.

¹³⁰ “Yeni Vaziyet Karşısında”, *Son Posta*, 19 Teşrinisani 1930, s. 1.

şikâyetçi olduğu konular üzerinden yapmıştır. Bu durum ise fırkanın kitleleri belirli bir düşünce ve program etrafında yönlendirip kontrol altına alması yerine, çıkarları birbirinden farklı kesimlerin SCF bünyesinde toplanmasına sebep olmuştur.

SCF'nin en önemli dönüm noktalarından biri Fethi Bey'in İzmir gezisi ve sonrasında yaşanan olaylardır. Ege gezisi süresince halkın Fethi Bey'e ve SCF'ye olan yoğun ilgisi, CHF tarafından büyük bir endişeyle karşılandığı gibi CHF yanlısı basının da SCF'yi yıpratma yönünde yayınlar yapmaya başlamasına neden olmuştur. SCF yöneticileri ise içinde bulunulan dönemin koşullarını ve iktidarın tepkisinin ne olacağını bilmesine rağmen yanlış bir yol izleyerek iktidar olma yönündeki isteklerini açıktan açığa dile getirmeye başlamışlardı. Bu durum ise Gazi Mustafa Kemal'in tepkisini çektiği gibi CHF'nin de yeni partiyle mücadele sürecini başlatmıştır.

SCF'nin en önemli faaliyetlerinden biri de 1930 Belediye Seçimlerine katılmasıdır. Henüz tam anlamıyla teşkilatlanmasını tamamlamadan çok erken bir dönemde seçimlere katılmak SCF'nin sonunu getiren diğer bir gelişme olmuştur. Nitekim partinin önde gelen isimleri parti kapatıldıktan sonra gerek anılarında gerekse verdikleri demeçlerde, seçimlere katılmak istemediklerini ve bu seçimlerin partiye zarar verebileceğini tahmin ettiklerini belirtmişlerdir.

Neticede Fethi Bey'in İzmir gezisinde yaşadığı olayları ve 1930 Belediye Seçimlerinde kendilerine haksızlık edildiği yönündeki iddialarını Meclis'e taşıması iki parti arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine sebep olmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in halen CHF'nin genel başkanı olduğunu açıkça ifade etmesi üzerine de Fethi Bey, Gazi ile karşı karşıya gelme riskini göze alamayarak 17 Kasım 1930'da partisini feshetmiştir. 99 günlük muhalefet hareketiyle Türk demokrasi tarihinde en önemli oluşumlardan biri olarak tarihe geçen SCF, gerek toplumsal koşulların yetersizliği gerekse iktidarda ve muhalefette demokrasinin genel prensiplerini yaşama hususunda görülen eksiklikler sebebiyle, kendisinden beklenen görevleri yerine getirememiştir. Ancak SCF birçok yönden kendisinden sonraki dönem üzerinde önemli bir etki bırakmış ve tarihe geçmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 6 Eylül 1930, f. 490.1.0, y. 1.4.14, s. 1.

BCA, 6 Ekim 1930, f. 030.10, y. 82.536.29, s. 2.

Resmi Yayınlar

Düstur, 3. Tertip, Cilt 3, 30 Kasım 1922, No.307, s. 99.

Düstur, 3.Tertip, Cilt 3, 1-2 Kasım 1922, No. 308, s. 102-103.

Düstur, 3. Tertip, Cilt 5, s. 576.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 1, s. 137-145.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 4, s. 93-101.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt 7, s. 321-341.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt 24, s. 313-314.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt 10, s. 20.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt 17.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt 22, s. 3.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt 22, s. 16.

Gazeteler

“Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor”, *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930.

“Yeni Fırka Hakkında Beyanat”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

“Fethi B. Vilayetten Fırkanın Tescilini İstedi”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

“Yeni Fırkanın Programı”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

“Muhalefet Ne Yapıyor?” *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1930.

“Fethi Bey İzmir’e Vasıl Oldu”, *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930.

“S. Fırka’nın İzmir Teşkilatını Kim Yapacak?”, *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930.

“Hadiselerin Tafsilatı”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

“Zabıta Kuvvetinin Müdahalesini İcap Ettiren Kanlı Hadiseler Nasıl Oldu?”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

“Fethi Bey’in Manisa’da İrat Ettiği Nutuk”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930.

“Fethi Bey Aydın’da”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930.

“Fethi Bey’in Balıkesir Nutku”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1930.

“Fethi Bey Mebus Oldu”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1930.

“S.C. Fırkasında İlk İçtima”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1930.

“Belediye İntihabatı Başladı”, *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1930.

“Taşrada İntihabat”, *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1930.

“Antalya’dan Sonra Adana, Giresun, Havza’da Hadiseler Oldu”, *Cumhuriyet*, 17 Teşrinievvel 1930.

“Salihli’de Jandarma Kumandanı Yaralandı”, *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1930.

“Her Yerde C.H. Fırkası Kazanıyor”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1930.

“Fırkalar Birleşmiyor”, *Cumhuriyet*, 8 Teşrinisani 1930.

“Fethi Beyin Fırka Teşkilatına Beyannamesi”, *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930.

“Serbest Fırka Kendi Erkânının Beceriksizliğine Kurban Gitti” *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930.

“Fethi Bey’in Fırkanın Teşkili İçin Gazi Hazretlerine Müracaat ve Mektubu”, *Milliyet*, 10 Ağustos 1930.

“Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Programı”, *Milliyet*, 13 Ağustos 1930.

“SCF İdare Heyeti Toplandı”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1930.

“Fethi Bey İş Başında”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1930.

“Sandıklar CHF Reyleriyle Doluyor”, *Milliyet*, 6 Teşrinievvel 1930.

“İstanbul’da Tek Muhalif Kazanmadı”, *Milliyet*, 20 Teşrinievvel 1930.

“SCF Niçin ve Nasıl İnfisah Etti”, *Milliyet*, 18 Teşrinisani 1930.

“Serbest Cumhuriyet Fırkası İş Başında”, *Son Posta*, 2 Eylül 1930.

“İzmir Nutku Sabırsızlıkla Bekleniyor”, *Son Posta*, 5 Eylül 1930.

“İzmir Hadiseleri Niçin Kanlı ve Müessif Bir Şekil Aldı?”, *Son Posta*, 8 Eylül 1930.

“Fethi Bey’in Nutku”, *Son Posta*, 9 Eylül 1930.

“Manisa’da Bir Kişinin Ayağı Kırıldı Üç Kişi Yaralandı Ayrıca Söğü İle Yaralananlar Var”, *Son Posta*, 10 Eylül 1930.

“Manisa Nutkunun Metni”, *Son Posta*, 10 Eylül 1930.

“Balıkesir Vilayetine Şu Beyannamesi Nedir?”, *Son Posta*, 13 Eylül 1930.

“Serbest Fırka Faaliyetine Devam Ediyor”, *Son Posta*, 15 Eylül 1930.

“İstanbullular Defterler Asıldı İntihabat Başlıyor Dikkat Ediniz”, *Son Posta*, 22 Eylül 1930.

“Hiç Çekinmeyiniz”, *Son Posta*, 6 Teşrinievvel 1930.

“İstanbul İntihaba Büyük İlgi Gösterdi”, *Son Posta*, 7 Teşrinievvel 1930.

“Antalya’da Müessif Bir Hadise Çıktığı Doğrudur”, *Son Posta*, 17 Teşrinievvel 1930.

“Ufukta Bulut Kalmadı”, *Son Posta*, 4 Teşrinisani 1930.

“Yeni Vaziyet Karşısında”, *Son Posta*, 19 Teşrinisani 1930.

T.C. Resmi Gazete, 03.04.1930 tarih ve 1580 sayılı *Belediye Kanunu*.

T. C. Resmî Gazete, 20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, 24 Nisan 1924.

“Karşı Fırka İstanbul Merkezini Galata’da Açıyor”, *Vakit*, 16 Ağustos 1930.

“Hayda Rüştü Bey’in Mektubu”, *Vakit*, 6 Eylül 1930.

“İstanbul’un Kurtuluş Gününde”, *Vakit*, 6 Teşrinievvel 1930.

“Müessif Bir Hadise”, *Vakit*, 17 Teşrinievvel 1930.

Araştırma Eserler

AFŞAR, Erkan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Programları Ekseninde Mukayesesi”, *History Studies*, Cilt 12, Sayı 4, Ağustos 2020, s. 1351-1380.

AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

AKSOY, Volkan, “Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması”, *History Studies*, Cilt 10, Sayı 8, s. 1-18.

AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara 2009.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, Ankara 2009.

ARSLAN, Mukaddes, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Yeri ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 56, Temmuz, s. 737-802.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, 14. Baskı, İstanbul 1981.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

BERKES, Niyazi, *Atatürk ve Devrimler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

BIANCHI, Thomas Xavier, *Khaththy Humaion Ou Charte Impeériale Ottomane Du 18 Fevrier 1856*, Paris 1856. REFİK, Ahmed, “Türkiye’de Islahat Fermanı”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Cilt 14, Sayı 4, 1924, s. 193-215.

ÇELİK, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 10, Sayı 40, Kasım 2007, s. 569-613.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

DEMİREL, Demokaan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839- 1923)”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 473, Aralık 2011, s. 97-111.

EMRENCE, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

ENGELHARDT, Edouard Philippe, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017.

ERTEM, Barış, “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Ordu Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 71-92.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi, Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, 4. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

GÖKBAYIR, Satılmış, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s. 61-96.

GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa 2000.

HALICI, Şaduman, “Cumhuriyet Yönetimine Geçiş ve Cumhuriyetin Pekiştirilmesi”, *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, Ed. Şaduman Halıcı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 99-105.

HAYTA, Necdet ve ÜNAL, Uğur, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.

KANDEMİR, Feridun, *Siyasi Dargınlıklar 4: Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?*, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal-Ekonomik-Kültürel Temeller)*, Afa Yayınları, İstanbul 1996.

KİLİ, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1995.

KOÇİN, Abdülhekim, *İstiklal Mahkemeleri Kanun Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları*, Cilt 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

KORAY, Enver, “Yeni Osmanlılar”, *Belleten*, Cilt 47, Sayı 186, Nisan 1983, s. 563-582.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıtlı, TTK Yayınları, Ankara 1998.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

OKYAR, Ali Fethi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2017.

OKYAR, Ali Fethi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi*, İsis Yayınları, İstanbul 1987.

OKYAR, Ali Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Der Yayınları, İstanbul 1992.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 3, MEB Kültür Yayınları, İstanbul 1991.

TEKİN, Yusuf ve SARIALİOĞLU, İrşat, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinin Uluslararası Yansımaları: Türk Dış Politikasında Değişim Tartışması”, *Belleken*, Cilt 86, Sayı 307, Aralık 2022, s. 1077-1106.

TEPEDENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul 1960.

TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayat Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908–1918*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

WEIKER, Walter F., *Political Tutalege and Democracy in Turkey: The Free Party and its Aftermath*, E. J. Brill, Leiden 1973.

YAMAÇ, Müzehher, “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, Kasım 2020, s. 204-220.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

CUMHURİYETİ SAVUNMAK: KANUNLAR, MAHKEMELER, CEZALAR (1923-1960)

Engin Çağdaş BULUT*

Giriş

Türk tarihinde rejim meselesi asırlarca monarşi ve türevleri üzerinden çözülmüştür. İngiltere’de Magna Carta’nın imzalanması, Amerika’daki bağımsızlık ve Fransa’daki İnsan Hakları bildirgelerinin ilanı gibi dünyada gelişen demokratik gelişmeler monarşiyeye dayalı yönetim sistemlerini sarsmaya başladığında bu sistemlerden birisi de Osmanlı Devleti’ndeydi. Padişahın mutlak hâkimiyetine dayalı saltanat yönetimi ilk olarak 1876 yılında çıkartılan *Kanun-i Esasi* ile *Meşrutî Monarşi* olarak güncellenmiştir. Fakat ilk deneme çok kısa sürmüş ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın çıkması üzerine II. Abdülhamit tarafından yeniden eski monarşik yapıya dönmüştü. Yaklaşık 30 yıllık bir aradan sonra 30 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyetin ilanı ile yeniden demokratikleşme süreci başladı. Siyasi parti faaliyetleri giderek hızlandı. Birinci Dünya Savaşı’nın mağlubiyetle sonuçlanmasının ardından devletin yıkılma sürecine girmesiyle birlikte meclis çalışmaları da sekteye uğradı. Son Meclis-i Mebusanın 12 Ocak 1920’de açılışı 20 Ocak’ta Misak-ı Milli’yi kabul etmesinden sonra İstanbul 16 Mart’ta İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi ve Nisan’da parlamento resmen kapatıldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara’da olağanüstü bir meclis açılması gündeme getirildi. Her ne kadar savaş sonrasında başlayan Milli Mücadele’nin amaçlarından birisi padişahı ve halifeyi kurtarmak olsa da özellikle son Meclis-i Mebusan’ın dağıtılması, Sevr Antlaşmasının kabulü gibi gelişmelerin akabinde yeni bir rejim arayışı başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mart 1920 tarihinde yayınladığı genelgede yeni kurulacak meclise dağıtılan Meclis-i Mebusan’ın üyeleri ile yeniden seçim yapılan her livadan beş vekilin katılabileceği belirtilmişti¹. Daha o tarihlerdeyken bile Mustafa Kemal Paşa’nın zihninde yeni rejimi tespit edecek kurucu bir meclis oluşturma fikri vardı. Fakat konjonktürün buna uygun olmaması nedeniyle *kurucu meclis* tanımlamasından vazgeçmiştir². Nitekim bu geçici geri adım 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, enginbulut@trabzon.edu.tr

¹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 59-60.

² *Nutuk*, Haz. Kemal Bek, İstanbul 2007, s. 403-404.

Meclisi'nin (TBMM) açılış gününde de kendini göstermiş, yeni Meclisin yaptığı ilk işlerden birisi saltanat ve hilafete bağlılığı ilan etmek olmuştur³.

TBMM'nin varlığının hukuki bir zemine oturtulması ve meşruiyetinin sağlanması 20 Ocak 1921'de ilan edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile gerçekleşmiştir. Böylece ilgili kanunun üçüncü maddesine dayanılarak Meşrutî Monarşiden *Büyük Millet Meclisi Hükûmeti* denilen yeni bir Meclis hükûmeti şekline geçilmişti. Milli Mücadele Dönemi'nin hükümet üyeleri TBMM içerisinde seçilmiş, savaş sürecinde gereken tüm yasalar burada kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bağımsızlık mücadelesi sırasında Yunanlılara karşı kazanılan Birinci ve İkinci İnönü, Sakarya, Başkumandanlık Meydan Muharebeleri sonucunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Mütarekeden sonra yapılacak barış görüşmelerine İstanbul'daki saltanat rejiminin temsilcilerinin davet edilmesi infiale yol açınca bir süreliğine rafa kaldırılan yeni rejimi belirleme kararı yeniden gündeme gelmiş ve ilk adım olarak 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır⁴. Böylece Osmanlı hanedanının üzerinde sadece hilafet makamı kalmıştır. Halifenin ise hanedan içerisinde TBMM tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Nihayet 28 Haziran 1923'te yeni Türkiye'nin ilk genel seçimleri yapılarak TBMM yenilenmiş ve akabinde 29 Ekim 1923'de cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı toplumun bütün kesimleri tarafından coşkuyla karşılanmadı. Bunun en büyük göstergesi de TBMM'de sadece 158 oyla kabul edilmiş olmasıdır. Sonraki yıllarda yeni rejim gerek şeriat yanlısı kesimler tarafından gerekse komünizme sadık insanlar tarafından savunulmamış hatta yeni rejime karşı isyanlar görülmüştür. Devlet tüm bu isyanları bastırmak için zaman zaman askeri güce başvurmuş, en önemli dayanaklarından biri olan kanun yapma yetkisini de kullanmaktan çekinmemiştir. Hazırlanan kanunlar çerçevesinde rejim karşıtı hareketlere ağır cezalar verilmesi öngörülmüş, bu cezalar çoğu zaman özel yetkili mahkemeler tarafından yapılan yargılamalar sonucunda verilmiştir. Bu çalışma 1923-1960 yılları arasında cumhuriyet rejimine karşı muhalefet eden, kendi düşüncesine uygun bir rejim kurulması için isyan eden ya da propaganda yapan kişilerle Türkiye Cumhuriyeti devleti arasında geçen hukuki mücadeleyi ele almaktadır.

Kanunlar

Türk inkılabının korunması, sürdürülmesi ve yeni inkılaplara zemin hazırlamak açısından birçok kez kanun çıkarma yoluna gidilmiştir. Bu kanunlar bazen hükümetlerin kendi icraatları neticesinde çıkartılırken bazen

³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (T.B.M.M. Z.C.)*, Devre:1, İctima:1, Cilt: 1, 24.04.1336(1920), s. 31.

⁴ Dursun Ali Akbulut, *Saltanattan Ulusal Egemenliğe Saltanat, Hilafet ve Milli Hakimiyet*, Samsun 1994, s. 2-8.

de iç ve dış gelişmelerin zorlamasıyla hazırlanmıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda birden fazla alanda Osmanlı Devletinden kalan yasaları kullanmaya devam ediyordu. Birçok düzenleme bu kanunların üzerine inşa edilerek ve İstiklal Mahkemelerinin görev alanlarına eklenerek yapıldı. Yine de çok sayıda suçla mücadelede Osmanlı döneminden kalan ceza kanunları uygulanıyordu. Her ne kadar yeni meclisin kabul ettiği 1921 yılında çıkartılmış bir anayasa varsa da kapsamlı ve özgün bir ceza oluşturulmamıştı. Sadece bağımsızlık mücadelesi sırasında çıkartılan bazı kanunlar mevcuttu. 29 Nisan 1920’de yürürlüğe giren *Hıyanet-i Vataniye Kanunu* vatan hainliğinin tanımını ve karşılığında alınacak cezayı belirtmesi açısından bir ilktir⁵. Bu kanunu 11 Eylül 1920’de *Firariler Hakkında Kanun* izlemiş, asker kaçaklarıyla ilgili suçların yargılamasının yapılması için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur⁶. Fakat İstiklal Mahkemeleri asli görevinin yanında farklı siyasi rejimleri savunan ideolojilerle de mücadele etmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesinde görülen bir davada hükümet şeklini değiştirmek suçuyla Yeni Dünya gazetesi yazarı Nizamettin Bey, Tokat Mebusu Nazım Bey, eski Baytar Binbaşı Salih Bey gibi isimler ceza almış, bu cezalar daha sonra affedilmiştir⁷. Bu isimler sol düşünceye mensup oldukları bilinen isimler olup bazıları Yeşil Ordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içerisinde görev almış kişiler arasındaydılar. Nitekim bu teşkilatlar cumhuriyet rejimi yerine şuralar sistemine dayanan farklı bir yönetim şekli üzerinde durmuştur⁸. Böylece hükümet şekline muhalif ilk grup olarak komünistler görülmüştür. Nitekim 20 Nisan 1924’te TBMM tarafından ikinci anayasa kabul edildiğinde komünizmin hala tehdit olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Yeni anayasanın 69.maddesinde her türlü zümre, sınıf, aile ve fert ayrıcalıklarının kaldırıldığı ve yasaklandığı ifadesi yer almıştır. Böylece komünizmin ön gördüğü sınıf esaslı toplum, işçi sınıfının ayrıcalık sahibi olması ve halk cumhuriyeti kurulması anayasa ile engellenmiştir⁹.

TBMM hükümeti rejiminin korunması için yapılan değişikliklerden ilki Hıyanet-i Vataniye kanunun birinci maddesinin değiştirilmesi oldu. Saltanatın kaldırılması ve Türkiye halkının tek temsilcisinin TBMM olduğu gerçeği doğrultusunda, meclisin meşruiyetine karşı sözlü, yazılı ya da fiilen yapılacak

⁵ “Hıyanet-i Vataniye Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 7 Şubat 1921. Resmi Gazete’nin çıkışı 1921 yılında başladığı için kanun metinleri sonradan yayımlanmıştır.

⁶ “Firariler Hakkında Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 21 Şubat 1921.

⁷ “Taklibi Hükümet maddesinden dolayı Ankara İstiklâl mahkemesince 9 Mayıs 1337 tarihinde mahkûm edilenlerin bakıyei müddeti cezaiyelerinin affına dair kanun”, *Kanun No: 155*, 29 Eylül 1921.

⁸ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, İstanbul 2010, s. 281.

⁹ “Teşkilât-ı Esâsiye Kânunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 24 Mayıs 1924.

muhalefet vatan hainliği içerisinde sokuldu¹⁰. Şeyh Sait İsyanının başlamasıyla kanunlardaki eksiklik bir kez daha göze çarptı. Bu eksikliği gidermek üzere Hıyanet-i Vataniye Kanunun ilk maddesi aşağıdaki şekilde yeniden değiştirildi:

BİRİNCİ MADDE — Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz maksadiyle cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli Devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti Devleti ihlâl veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veyahut fili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur¹¹.

Bu değişikliğin gerekçesinde tarih boyunca din uğruna yapılan savaflara atıflar yapılmış, dini kullanarak şahsi menfaatlerini sağlamak uğruna masum halkın kandırıldığının pek çok örnekte olduğu gibi son hadiselerde de vuku bulduğuna değinilmiştir. Sözü edilen hadiselerin sorumlularının süratle ve şiddetle cezalandırılması için ilgili kanun değişikliği teklif edilmiştir. Karesi Mebusu Vehbi Bey'in *mukaddesat-ı diniyeden* neyin kast edildiğini sorması üzerine Adalet Mahmut Esat Bey sancak-ı şerif, sakal-ı şerif, Mushaf-ı şerif gibi tanınmış birtakım araçların kast edildiğini belirtmiştir¹². Böylece yeni rejimin düşmanlarından birisinin laiklik karşıtı şeriat yanlısı bir ideolojinin savunucuları olacağı anlaşılmıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu 1991 yılına kadar yürürlükte kalmış 12 Nisan 1991 tarihinde *Terörle Mücadele Kanunu*'nun yürürlüğe girmesiyle kaldırılmıştır.

Şeyh Sait İsyanının getirdiği askeri ve hukuki sonuçlardan birisi de 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu olmuştur. Bu kanunla birlikte memleketin düzenini, huzurunu, emniyetini bozucu teşkilat kuran, tahrik ve teşvik eden, irticaa ve isyana sebep olan, bu minvalde yayın faaliyetinde bulunan kişilerin İstiklal Mahkemelerinde yargılanması kararlaştırılmıştır¹³. Kanunun Meclisteki görüşmeleri sırasında Başbakan İsmet Paşa imzasıyla gelen layihada memleket dahilinde emniyet ve asayiş, huzur ve sükunu, içtimai düzeni bozacak irtica ve ihtilal hareketlerine veya teşebbüslerine karşı

¹⁰ “Hıyaneti vataniye kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun”, *Kanun No: 334*, 15 Nisan 1923.

¹¹ “Hıyaneti vataniye kanununun birinci maddesinin tadili hakkındaki 15 Nisan 1339 tarihli kanuna müzeyyel kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 26 Şubat 1925.

¹² *T.B.M.M. Z.C.*, Devre: 2, Cilt: 14, İçtima: 2, 25.02.1925, s. 309-311.

¹³ “Takrir-i Sükun Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 4 Mart 1925.

icap edilen tedbirlerin alınması için teklifin getirildiği vurgulanmıştır. Kanun teklife bazı itirazlarda gelmiştir. İkinci Meclisin tek muhalif mebusu olan Gümüşhane Mebusu Zeki Bey idam cezalarının TBMM tarafından verilebileceğini be yasanın bu haliyle anayasayla tezat oluşturduğunu ileri sürmüştür. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey de teklifle hukukun işletilmesinin doğrudan doğruya hükümetin eline verilmesini eleştirerek kanun dahilinde yürütülmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Feridun Fikri Bey teklif edilen kanunu Cumhuriyetin ve hakimiyet-i milliyenin ruhuna karşı görmüş bunu da nizam-ı içtimaiye ve emniyet gibi kelimelerin hükümet tarafından istenildiği alana çekilebilme ihtimaline dayandırmıştır. İstanbul Mebusu Kazım Karabekir Paşa'da Feridun Fikri Bey'i destekleyerek kanunun kabul edilmesi halinde oluşacak durumun anayasadan doğan siyasi hareketler ve siyasi hakların kısıtlanması, matbuatın baskı altına alınması, halk egemenliğinin azaltılması anlamına geleceğini iddia etmiştir. Kazım Karabekir Paşa bu kanunla milletvekillerinin dahi seslerinin Meclis dışında çıkamayacağını söylerken, İstiklal Mahkemelerinin ise sadece İstiklal Savaşı sırasında lazım gelen bit tedbir olduğunu, tarihe karışmalarının TBMM için bir şeref arz ettiğini, bu mahkemelerin bir ıslahat aracı olmadığını ekleyip İsmet Paşa'yı eleştirmiştir. İstanbul Mebusu Rauf Bey'de eleştirilere hak verirken bu kanun olsun ya da olmasın çıkan isyanın Cumhuriyet rejimini tehdit edecek seviyede olduğuna inanmadığını anlatarak, kanunda karıştırılabilecek hususlar olduğunu ve herkesin istediği şekilde düzeltilmesinin zararı olmadığını aktarmıştır. Konya Mebusu ise Refik Bey kanunun Cumhuriyetin muhafazası için teklif edildiğini ifade etmiştir. Meclis tartışmaları uzayarak İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı ve muhalefetin temsilcileri Kazım Karabekir Paşa ve diğerleri arasında sürmüştür. Nihayet sonunda yapılan oylamada 144 oydan 122 evet 22 hayır çıkmış ve kanun kabul edilmiştir¹⁴.

Takrir-i Sükûn Kanununda Hıyanet-i Vataniye Kanununda olduğu gibi kesin bir hedef belirtilmemiş, tehlike oluşturan düşmanın tanımı daha genel olarak ifade edilmiştir. 4 Mart 1929'a kadar uzatılan Takrir-i Sükûn Kanununa dayanılarak yapılan işlemlere bakıldığında İslamcı olduğu kadar Komünist düşünceye de darbe vurulduğu anlaşılmaktadır. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki gün yani 5 Mart 1925'te alınan kararla İstanbul'da yayımlanan *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Aydınlık*, *Orak-Çekiç* gazeteleri ve *Sebilürreşad* dergisi, Adana'da yayımlanan *Sayha* gazetesi kapatılmıştır¹⁵. Gazete kapatmalar 8 Mart'ta da devam etmiş, Trabzon'daki *Kahkaha* ve *İstikbal*, İstanbul'daki *Pres dö Suvar* ve İzmir'deki *Sada-yı Hak*

¹⁴ T.B.M.M. Z.C., Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 15, 04.03.1925, s. 131-149.

¹⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1/13.12.12, 03.05.1925.

gazeteleri memleketin huzur ve sükûnun bozmakla suçlanarak kapatılmıştır¹⁶. Bu yayınlar arasında her iki ideolojinin de temsilcileri yer almaktadır. Nitekim İstiklal Mahkemelerindeki duruşmalarda yargılanan komünistler yaptıkları propaganda nedeniyle iç güvenliği ihlal ve devletin rejimini değiştirmek için çalışmakla suçlanmıştır¹⁷. Şeyh Sait ve takipçileri ise şeriat esaslı İslami bir hükümet rejimi kurmak ile müstakil bir Kürt devleti kurmaya çalışmakla itham edilmiştir¹⁸.

Takrir-i Sükûn Kanunu henüz yürürlükteyken 13 Mart 1926 tarihinde *Türk Ceza Kanunu (TCK)* uygulamaya konulmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ve en detaylı ceza kanunu olan TCK ile birlikte rejimi tehdit eden suçlar ve alacakları cezalar yasal bir zemine oturtulmuştur. TCK'nın 126.maddesinde sebebi ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyetine karşı silah kullanmanın cezası idam olarak gösterilmiştir. Diğer yandan rejimle ilgili direkt suçlar 146-147.maddelerde ele alınmıştır. 146.maddeye göre Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasını tamamen ya da kısmen değiştirmeye, bozmaya ve kaldırmaya teşebbüs edenler idam cezasına mahkûm olacaktı. Bu hüküm ister bir kişi isterse toplu olarak yapılsın yine de değişmeyecekti. Ayrıca konuşarak, yazarak ya da fiilen fesat çıkarmak veya topluluk içerisinde nutuk atarak suça teşebbüs edenler de aynı cezayı alacaktı. Aynı madde TBMM'ye karşı işlenen suçlarda da geçerli olacaktı. 147.madde ise İcra Vekilleri Heyetini vazife göremeyecek duruma getirmeye çalışanlara da idamı öngörmüştür. Bu maddelere ek olarak Cumhuriyetin ilk on yılında sık sık isyana karışan ve rejim düşmanları arasında görülen dinci gruplar için de TCK'da önlem alınmıştır. 163.maddede dinin kendisini, dini hassasiyetleri veya kutsal sayılan şeyleri kullanarak hangi yolla yapılsa yapılsın devletin güvenliğini ihlal edecek hareketlere, bu amaçla cemiyet kurulmasına yasak getirilmiştir. Bu yasak kapsamında yakalananlar fiilen bir davranışları görülme bile ağır hapse çarptırılacaklardı. Bu amaçla kurulan cemiyetlere üye olanlar ise 313.maddeye göre nispeten daha hafif cezalara çarptırılacaktı¹⁹. TCK'daki Teşkilat-ı Esasiye Kanununu yani anayasayı kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak ifadesinin karşılığını bu kanununu hazırlayan komisyonda bulunan Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey Cumhuriyeti ortadan kaldırmak olarak tarif etmiştir²⁰. Anayasanın bütün esasları devletin rejimi üzerine inşa edildiğinden anayasaya karşı girişilecek her faaliyet bir yönüyle cumhuriyet rejimini de etkilemektedir.

¹⁶ BCA, 30.18.1.1/13.13.5, 08.03.1925.

¹⁷ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 1-2, İzmir 1995, s. 389.

¹⁸ Mahmut Akyürekli, *Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927*, İstanbul 2013, s. 55.

¹⁹ "Türk Ceza Kanunu", *T. C. Resmi Gazete*, 13 Mart 1926.

²⁰ *T.B.M.M. Z.C.*, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 23, 01.03.1926, s. 15.

1926 yılında yürürlüğe giren TCK'nın rejimi tehdit edenlere karşı yapılacak yargılamalar ve verilecek cezalara ilişkin maddelere yaklaşık on yıl aynı kalmıştır. İlk değişiklik 26 Haziran 1936'da TCK'ya eklenen 141. 142. ve 143. maddeler ile komünizme karşı tedbir alınması olmuştur. 141. maddede şöyle denilmiştir:

MADDE 141 – Memleket dâhilinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü, şiddet kullanmak suretiyle tesis etmeğe veya içtimai bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmağa veya memleket dâhilinde teşekkül etmiş iktisadi veya içtimai nizamları şiddet kullanarak devirmeğe matuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevk ve idare eden kimse beş seneden on iki seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Memleket dahilinde cemiyetin siyasî ve hukukî her hangi bir nizamını şiddet kullanarak ortadan kaldırmak gayesi ile cemiyetler tesis eden, teşkil eden, tanzim eden, veya sevkü idare eyleyen kimseye de aynı ceza verilir. Bu cemiyetlere iştirak eden kimse bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Yukardaki fıkralarda gösterilen haller haricinde memlekette millî hissiyatı sarsmağa veya zayıflatmağa matuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevkü idare eden kimse bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Mezkûr cemiyetlere iştirak eden kimseye altı aydan iki. seneye kadar hapis cezası verilir. Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden teşkil edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere arttırılır.

142.madde ise aynı amaçlarla propaganda yapan kimselerin bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezası alacağını belirtmiştir. Son olarak 143.maddede ise hükümetin izni olmadan uluslararası mahiyeti olan ve kökü ülke dışında bulunan cemiyet veya müesseseleri veya şubelerini yurtiçinde kuran ve idare eden kişilerin alacakları cezalar ifade edilmiştir²¹. 16 Temmuz 1938'de TCK'nın 141. ve 142.maddelerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Göze çarpan en önemli değişiklik her iki maddeye de “*Gayesi, Devletin teşkilâtı esasiye kanunu ile muayyen olan ana vasıflarına muhalif...*” ibaresinin eklenmesidir. Bu madde ile kurulması, yönetilmesi ya da üye olunması yasak olan cemiyetlerin amaçlarından birisinin anayasal düzeni değiştirmek olduğu kati olarak vurgulanmıştır. 142.maddedeki suç sayılan propagandanın amaçları arasında da bu durum gösterilmiştir. Ayrıca yapılan

²¹ “Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun”, T. C. Resmi Gazete, 23 Haziran 1936.

değişiklikle şiddet içeren faaliyetlerle içermeyenler ayrılmış, şiddet içerenlerin daha çok ceza alacağı belirlenmiştir. Böylece suç içeren faaliyetlerde bulunanları cezalandırmak için şiddet kullanmalarının beklenmesi gibi bir zorluk ortadan kalkmıştır²².

1944 yılında konjonktürel bir dava olarak görülen Irkçılık-Turancılık davasıyla komünistler ve şeriatçıların yanında ırkçı-Turancı gruplarda ilk kez rejime muhalif bir tehlike olarak gösterilmiştir. 2 Şubat 1945'te savcılık iddianamesinde sanıklar cemiyet kurma, hükümeti darbe ile devirmek için hareket etmek suçuyla TCK'nın 171.maddesiyle, yurtdışında kurulu bir cemiyet adına faaliyet göstermek suçundan 143.maddesiyle, devletin anayasa ile belirtilen vasıflarına muhalif propaganda suçuyla 142.maddesiyle ve daha birçok maddeden suçlanmıştır. Yine bahsi geçen propaganda suçunun ordu içerisinde ve ordu mensuplarına karşı işlenmesiyle ACK da devreye sokulmuştur. Bu kapsamda Fethi Tevetoğlu ve Hüseyin Nihal Atsız gibi isimler ACK'nın 148.maddesinden²³ yani "*Siyasî maksatla toplananlar, siyasî fırkalara girenler, siyasî nümayiş ve içtimalara ve intihabata iştirak edenler veya her ne suretle olursa olsun bu maksatlarla şifahî telkinatta bulunanlar ve siyasî makale yazanlar ve bu yolda nutuk söyleyenler beş seneye kadar hapsolunur*" maddesinden de yargılanmıştır²⁴.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Türkiye üzerindeki Rus talepleri ve Türkiye'nin Batı Blokuna angaje olma politikası TCK'nın da değişmesine neden olmuştur. Bir önceki değişiklikte 141. ve 142.maddelere "*Gayesi, Devletin teşkilâtı esasiye kanunu ile muayyen olan ana vasıflarına muhalif...*" olarak eklenen ibare aynı maddelerde "*Gayesi Cumhuriyetçiliğe aykırı...*" olarak değiştirilmiştir. Böylece ilgili suç vasfının doğrudan cumhuriyet rejimine karşı olduğu vurgulanmıştır²⁵. 1949 yılında yapılan değişiklikle 141. ve 142.maddelerin yanı sıra 1926'dan beri aynı bırakılan 163.maddede de değişikliğe gidilmiştir. 141. ve 142. Maddelerdeki *zümre* kelimesi *sınıf* kelimesiyle değiştirilmiş, böylece ilgili ceza maddeleri sol ideolojilerin jargonuna uygun bir hale getirilmiştir. Maddelerin geri kalanlarında da bazı düzenlemeler yapılmış bu maddeler kapsamında işlenen suçlar için alt limitler koyulmuştur. 163.madde de ise rejime tehdit olarak görülen ve dini kullanan gruplar için alınan önlemler yeniden gözden geçirilmiştir. Bu maddenin 1926 yılındaki eski halinden en önemli farkı laiklik kavramının eklenmesi olmuştur.

²² "Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun", T. C. Resmi Gazete, 16 Temmuz 1938.

²³ Göktaş İpek, "Basında Irkçılık-Turancılık Davası", *akademik Bakış Dergisi*, Sayı 67, 2018, s. 63-64.

²⁴ "Askeri Ceza Kanunu", T. C. Resmi Gazete, 15 Haziran 1930.

²⁵ "Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nci maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun", T. C. Resmi Gazete, 18 Haziran 1946.

Bu kapsamda *“laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden...”* diye betimlenen kişiler suçlu olarak görülüyordu. Yine bu cemiyetlere üye olanlar, başkalarına bu amaçla yol gösteren ve propaganda yapanlar da cezalandırılacaktı²⁶.

Çok partili hayata geçiş ve Demokrat Parti’nin iktidara gelişiyle birlikte TCK’da da özellikle komünizm odaklı işlenen suçların ağırlaştırılması sürecine gidilmiştir. Bu amaçla yapılan ilk iş 3 Aralık 1951’de TCK’nın 141. ve 142.maddelerinin değiştirilmesi olmuştur. Bu defa eski halinden çok daha kapsamlı, idam cezasına varan, ağır cezalar içeren düzenlemeler yapılmıştır. 141.maddenin ikinci bendinde *“devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek gayesini güden cemiyetler...”*, üçüncü bendinde ise *“amacı cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak devletin tek bir fert veya zümre tarafından idare edilmesini hedef tutan cemiyetler...”* ibareleri yer almıştır. 1944 yılındaki İrkçılık-Turancılık davasından sonra ilk kez ırkçılık suçu TCK’nın 141.maddesine girmiştir. Bu maddenin üçüncü bendinde *“anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazasıyla kısmen veya tamamen kaldırmayı hedef tutan veya milli duyguları yok etmeye veya zayıflatmaya matuf bulunan cemiyetler...”* ifadesi bulunmaktadır. Tüm bu değişiklikler 142.maddedeki propaganda suçu içinde aynı şekilde tekrarlanmıştır²⁷.

Ceza kanunlarından başka kanunlar da rejime karşı işlenen suçları düzenlemekte kullanılmıştır. 8 Ağustos 1931’de yürürlüğe giren *Matbuat Kanunu*’nun 40.maddesinde *“padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe tahrik eden neşriyatta bulunulamaz...”* denilmiştir. Böylece rejimi tehlikeye atacak suçlar dan eski şeri düzen arayışında olanlarla komünizm yanlıları aynı derecede görülmüş, bunlara yeni bir kavram olarak anarşistler eklenmiştir. Ayrıca 12.maddede gazete veya mecmua sahibi olacak kişilerin *“vatan, milli mücadele, cumhuriyet ve inkılap aleyhinde bulunup da her hangi bir mahkeme ve divan tarafından mahkum olmama”* şartını taşımaları istenmiştir. Cumhuriyet rejiminin basın yoluyla da korunduğu anlaşılmaktadır²⁸. 26 Mayıs 1934 tarihinde uygulanmaya başlanan *Matbuat umum müdürlüğü teşkilâtına ve vazifelerine dair kanun* ile birlikte adı geçen müdürlüğün görevlerinden birisi de rejimi korumak olmuştur. Bu kanunun birinci maddesinin c bendinde *“Memleketimiz içinde milliyet ve*

²⁶ “Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, T. C. Resmi Gazete, 16 Haziran 1949.

²⁷ “Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nei maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, T. C. Resmi Gazete, 11 Aralık 1951.

²⁸ “Matbuat Kanunu”, T. C. Resmi Gazete, 8 Ağustos 1931.

demokrasi esaslarına mugayir fikir cereyanlarının yapılmasına mâni olmak için tedbirler almak, bu gibi cereyanlar ile neşriyat vasıtası ile mücadele etmek” ibaresi yer almıştır²⁹. Milliyet ve demokrasi esaslarına aykırı cereyanlardan kasıt farklı bir yönetim şekli benimseyen şeriatçı ve komünist cereyanlar ile kendine özgü bir milliyetçi anlayış takip eden ırkçı-Turancı cereyanlar olarak düşünülebilir. 1940 yılında başbakanlığa bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü kurularak bu politikaları denetlenmesi sağlanmıştır³⁰.

Son olarak olağanüstü dönemlerde sıklıkla başvurulmuş hukuki bir yol da sıkıyönetim ya da diğer adıyla örfi idare ilan etmektir. Örfi İdare ya da sıkıyönetim ilanı olağanüstü şartlarda uygulanan ve kanuni altyapısı bulunmayan hukuki bir uygulamadır. 1924 Anayasasının 86.maddesinde sıkıyönetim hakkında şu bilgiler verilir:

Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilân edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasına sunar. Meclis sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağırılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararıyla uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, harp halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir.

1940 yılın da yürürlüğe giren Örfi İdare Kanunu’nun beşinci maddesinde öngördüğü üzere kanunun belirlediği bölgelerde Örfi İdare Mahkemeleri kurulacak suçlular buralarda yargılanacaktı. Bu özel yetkili mahkemelerin birçok vazifesi arasında daha önce bahsi geçen TCK’nın 141, 142, 143, 146, 147 ve 163.maddelerine karşı işlenen suçların yargılamasını yapmak da vardı³¹. Bu da cumhuriyet rejimini sınırlı bölgeler içerisinde de olsa koruyacak farklı bir hukuki argümanı yürütme erkinin eline sunmuştur.

²⁹ “Matbuat umum müdürlüğü teşkilâtına ve vazifelerine dair kanun”, T. C. Resmi Gazete, 29 Mayıs 1934.

³⁰ “Başvekâlete bağlı Matbuat umum müdürlüğü teşkiline ve vazifelerine dair kanun”, T. C. Resmi Gazete, 29 Mayıs 1934.

³¹ “Örfi idare kanunu”, T. C. Resmi Gazete, 25 Mayıs 1940.

28 Kasım 1940 tarihinde altı şehirde ilan edilen sıkıyönetim bölgesi örfi idare kanunun uygulandığı alanlara bir örnek teşkil etmiştir³².

Mahkemeler ve Cezalar

Cumhuriyetin ilanından sonra hukuki inkılapların gerçekleştirilmesi zaman almış, Avrupalı ülkelerin kanunlarından faydalanılarak Türk kanunları oluşturulmuştur. İtalyan kanunlarından yararlanılarak hazırlanan ilk ceza kanunu 1926 yılında yürürlüğe girene kadar hükümet suçluları önceki dönemlerde çıkarılan kanunlara dayanarak yargılanmıştır. Yargı mercileri olan mahkemelerse savaş ve isyan gibi olağanüstü durumlarda sık sık özel olarak kurulmuş, diğer dönemlerde normal ya da askeri mahkemeler kullanılmıştır. Bu özel mahkemeler daha önce bahsedildiği üzere İstiklal Mahkemeleri ve Örfi İdare/Sıkı Yönetim Mahkemeleridir. İlk olarak 18 Eylül 1920’de on dört ayrı bölgede kurulması planlanan İstiklal Mahkemeleri daha sonraki süreçte sayıları altıya düşürülerek faaliyete geçmiştir. Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas ve Kastamonu İstiklal mahkemelerine zamanla Diyarbakır ve Pozantı mahkemeleri de eklenmiştir³³. En önemli kuruluş amacı asker firarilerinin davalarına bakmak olan İstiklal Mahkemelerinin kuruluşundan yaklaşık bir hafta sonra yürürlüğe giren Hıyanet-i Vataniye kanunu yasal altyapıyı hazırlamıştır. Böylece firariler meselesi dışında askeri ve siyasi casusluk davaları da bu mahkemelerin görev alanına girmiştir³⁴. 17 Şubat 1921’de Ankara İstiklal Mahkemesi hariç diğer mahkemeler kapatılmışsa da³⁵, gasp, soygun, firar, casusluk gibi suçların artması, Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmaması, Pontusçu faaliyetler gibi konularda faaliyette bulunmak üzere altı şehirde yeniden açılmıştır. Fakat cumhuriyetin ilanına kadar geçen süreçte bütün İstiklal Mahkemeleri kapatılmış, yeni rejime savaştan galip çıkmanın sükûnetiyle sakin bir şekilde girilmiştir³⁶.

Cumhuriyet rejimini ciddi anlamda ilk sınavan olay Şeyh Sait isyanı olmuştur. Fakat bu isyandan önce İstanbul’da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına sebep olacak Gazeteciler Davası diye adlandırılan hukuki süreç yaşanmıştır. Hindistan’daki Müslümanların liderlerinden Ağa Han ve Emir Ali’nin hilafet yanlısı ve halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkan mektuplarının yayınlanması vatana ihanet, devletin iç ve dış güvenliğini bozmak, hükümeti

³² “İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli Vilâyetlerinde Örfi İdare ilânına dair”, *T. C. Resmi Gazete*, 28 Kasım 1940.

³³ *İstiklal Mahkemeleri*, Cilt 1, Ankara 2015, s. IX.

³⁴ “İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 28 Şubat 1921.

³⁵ “İstiklâl mahkemelerinin faaliyetine nihayet verilmesi hakkında”, *97 Numaralı Meclis Kararı*, 17 Şubat 1337.

³⁶ *İstiklal Mahkemeleri*, C. 1, s. X.

devirmek suçlarından dolayı İstiklal Mahkemelerinde yargılama konusu olmuş fakat bir kişi hariç bütün sanıklar beraat etmişlerdir. Saltanat yanlısı olduğu iddiasıyla İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey 5 yıl kürek cezası almıştır³⁷. Bu ceza ile birlikte İstiklal Mahkemelerinin cumhuriyet rejimini korumak, kollamak ve sağlamlaştırmak gibi bir misyon edindikleri görülmektedir. Aslında Millî Mücadele döneminde de o dolaylı olarak o dönemin rejimi olan Meclis Hükümeti sistemini savundukları ileri sürülebilir.

Şeyh Sait İsyanla başlamasıyla birlikte ilk olarak 21 Şubat 1925'te hadisenin gerçekleştiği bölgelerde bir ay sürecek sıkı yönetim ilan edilmiştir. Başbakan Ali Fethi Bey 25 Şubat 1925'te TBMM'de yaptığı konuşmada isyanın gelişimi hakkında bilgi vermiş, bölgeden alınan bir raporda isyancıların padişahlık, hilafet, şeriat, Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını temin propagandası altında Kürtçülük yaptığının anlaşıldığını belirtmiştir. Ali Fethi Bey Şeyh Sait İsyanının şeriat yanlısı motifleri kullanmasını Balkan Savaşları sırasındaki Arnavutluk isyanına ve 31 Mart Vakası olaylarına benzetmiştir. Devamında da dinin ve dini kutsalların kullanılarak halkın vatan, millet ve Cumhuriyet aleyhine teşvik edildiğini özellikle vurgulamıştır³⁸. Bunu yukarıda bahsi geçen Hıyanet-i Vatanîye kanunundaki değişiklikler izlemiş, daha sonra Takrir-i Sükûn Kanunu ile iki İstiklal Mahkemesinin kurulması kararları çıkmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu ile aynı gün yapılan Meclis görüşmelerinde yine İsmet Paşa'nın verdiği layihada İstiklal Mahkemelerinin kurulmasının lüzumlu olduğu vurgulanmış, İsyan bölgesinde kurulacak mahkeme tarafından verilecek idam kararlarının vaziyetin aciliyeti neticesinde TBMM'de onaylanmaksızın infazı istenmiştir. Ankara'da kurulacak mahkemenin kararları ise TBMM onayından geçecekti. Bu kanunla Cumhuriyetin emniyetine aykırı hareketler, propagandalar ve teşebbüslerin önüne geçilmesi öngörülmüştü. Tıpkı Takrir-i Sükun Kanununda olduğu gibi bu teklif sırasında da anayasayla çelişkili olduğu tartışmaları yaşanmış fakat kabul edilmiştir³⁹.

İstiklal Mahkemeleri İsmet Paşa'nın isteğiyle Diyarbakır ve Ankara'da kurulmuş, ilki isyan bölgesindeki davaları, ikincisi ise isyan bölgesinin dışındaki davaları görececek mercii olmuştur. 4 Mart 1925'te TBMM kararıyla kurulan iki mahkemeden Şark İstiklal Mahkemesinde isyancılar savcı tarafından "*vatanı bölmek, belirli bir bölgesini anayurttan ayırmak...*" ile suçlandı. 28 Haziran 1925'te açıklanan kararda isyanın din ve şeriat araç yapılarak bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacını güttüğü belirtilmiştir. Bu kapsamda Şeyh Sait'in de aralarında olduğu 47 kişi hakkında idam kararı

³⁷ Seyfettin Aslan ve Tahir Dünder, "Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri", *Mukaddime*, Cilt 5 Sayı 1, 2014, s. 29-31.

³⁸ T.B.M.M. Z.C., Devre: 2, Cilt: 14, İçtima: 2, 25.02.1925, s. 306-309.

³⁹ T.B.M.M. Z.C., Devre: 2, Cilt: 15, İçtima: 2, 04.03.1925, s. 149-153.

verilirken bu sayı görevinin bittiği 7 Mart 1927'ye kadar 420'ye ulaşmıştır⁴⁰. Sanıkların şeriat rejimi kurmak istemekle suçlanması cumhuriyet rejimine doğrudan bir tehdit oluşturduklarını aleni şekilde göstermiştir. Bu nedenle verilen idam cezalarının vatana ihanetin yanı sıra devletin rejimini ilga suçuna karşılık olduğu da söylenebilir.

Ankara İstiklal Mahkemesi görev alanının genişliğinden dolayı daha fazla suç davasına bakmak zorunda kaldı. Özellikle Şapka Kanununa muhalefet ve İzmir suikastı davaları gibi cumhuriyet tarihinin önemli yargılamaları burada gerçekleşmiştir. İskilipli Atıf Hoca'nın ve beraberindekilerin yargılandığı davada savcı tarafından 3-15 yıl arası hapis cezası istenmiş olmasına rağmen, mahkeme heyeti tarafından anayasayı tamamen veya kısmen değiştirme, bozma suçundan idama mahkûm edilmiştir. Diğer sanıklardan 18'ine çeşitli cezalar verilirken kalanlar beraat etmiştir⁴¹. İzmir suikastı davasında ise siyasi suçla yargılananlar anayasayı değiştirmek, kaldırmak, Türkiye Büyük Millet Meclisini devirmek ve zorla görev yapmasını önlemekten idama ya da 10 yıl hapse mahkûm olmuşlardır⁴². Dolayısıyla İzmir Suikastının da mevcut rejime bir tehdit olarak görüldüğü ortadadır. Ve bir kez daha rejimi savunma ve tehditleri ortadan kaldırma işi İstiklal Mahkemelerine düşmüştür.

1923-1960 yılları arasında birçok kez sıkıyönetim gerektirecek olaylar vuku bulmuş, siyasi, askeri ve adli tedbirlerle birlikte bölgesel sıkıyönetimler ilan edilmiştir. İlk sıkıyönetim 21 Şubat 1925'te Şeyh Said İsyanının etkilediği bölgelerde yani Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Bitlis, Van, Hakkâri vilayetleriyle Erzurum'un Kığı ve Hınıs kazalarında ilan edilmiştir. 23 Aralık 1927'ye kadar süren sıkıyönetim sırasında Takrir-i Sükun Kanununa dayanılarak birçok basın organı kapatılmış, İstiklal Mahkemesi yargılamaları yapılmış⁴³ ve tek muhalif parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının faaliyetlerine son verilmiştir. Fırka programının 6.maddesinde yer alan "*Fırka efkar ve itikadâtı diniyeye hürmetkardır*" ifadesi irtica olarak görülmüştür⁴⁴.

İkinci sıkıyönetim kararı 23 Aralık 1930'da İzmir'in Menemen ilçesinde Giritli Şeyh Mehmed'in şeriat amacıyla çıkardığı olaylar üzerine verilmiştir. Bu olayların Cumhuriyet aleyhinde kapsamlı bir tertibat olduğuna dair kesin deliller görülmesiyle bu tedbire başvurma yoluna gidilmiştir. Örfi

⁴⁰ Aslan ve DüNDAR, s. 31-35.

⁴¹ Aslan ve DüNDAR, s. 38.

⁴² Yücel Özkaya, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 8 Sayı 22, 1991, s. 73.

⁴³ Mehmet Sena Köseadağ, "Sıkıyönetim Dönemlerinde Türk Basını", *Selçuk İletişim*, Cilt 12 Sayı 1, 2019, s. 479-481.

⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı-III*, Ankara 1998, s. 92.

İdare Amirliğine ise İkinci Ordu Müfettişi Birinci Ferik Fahrettin Paşa tayin edilmiştir⁴⁵. Menemen olaylarında kendini mehdi olarak tanıtan Şeyh Mehmed ve takipçileri Yedek Subay Mustafa Fehmi Kubilay'ın şehit olmasına neden olmuştur. 1 Ocak'tan itibaren bir aylığına Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan edilmiş⁴⁶, 3 Şubat 1931'de bu süre bir aylığına uzatılmıştır⁴⁷. Sıkıyönetimle birlikte suçun bir askere karşı işlenmesi nedeniyle askeri mahkeme yani Divan-ı Harp kurulmasına karar verilmiştir. 15 Ocak'ta başlayan duruşmalarda sanıklar *"Anayasayı cebren tağyir, eyleme iştirak, azmettirme ve Mehdi Mehmet'in, mehdiliği için harekete geçtiğini bildikleri halde zamanında Hükümete haber vermedikleri, tekkelerin seddinden sonra ayini tarikat icra ettikleri"* suçlarından yargılanmıştır. 29 Ocak'ta mahkemenin verdiği karar üzerine 105 sanıktan 37'si idam cezasına çarptırılırken, 41 sanık hakkında çeşitli hapis cezaları verilmiş, 27 sanıksa beraat etmiştir⁴⁸. Şeriat yanlısı olmanın hem laikliğe hem de cumhuriyetçiliğe karşı gelmek olduğu düşünüldüğünde devletin rejim koruyucu yönünün bir kez daha özel mahkemeler ve ağır cezalar aracılığı ile kendini hissettirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ilan edilen sıkıyönetim kararı diğerlerinden farklıdır. Türkiye fiilen savaşa girmemiş olmasına rağmen savaş alanının Türk sınırına yaklaşması ve ülkenin tehdit altına girmesi nedeniyle anayasanın 86.maddesine dayanarak İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde 23 Kasım 1940 tarihinde sıkıyönetim ilan etmiştir⁴⁹. Bir aylık sıkıyönetim süresi 1947 yılına kadar uzatılmıştır. Bu sıkıyönetim ile rejimi korumak değil dış tehditler karşısında tedbir almak amaçlanmıştır. Bir sonraki sıkıyönetim 6-7 Eylül 1955 yılında yaşanan olayların ardından ilan edilmiştir. 5843 numaralı kararname ile Kıbrıs meselesi ve Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalanması bahane gösterilerek vatandaş tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerine karşı koymak yoluyla vuku bulan toplu hareketlere önlem alınmaya çalışılmıştır. İstanbul, İzmir ve Ankara'da 12 Eylül 1955'te ilan edilen⁵⁰ sıkıyönetimin hedef kitlesi gayrimüslim vatandaşlara karşı gelişen

⁴⁵ BCA, 30.18.1.2/16.83.11, 31.12.1930; BCA, 30.11.1.0/60.38.19, 31.12.1930; "Kararname No: 10388", T. C. Resmi Gazete, 01 Ocak 1931.

⁴⁶ Köseadağ, s. 481.

⁴⁷ "Menemen kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez Kazalarında Örfi İdarenin bir ay daha temdidini hakkında", T. C. Resmi Gazete, 3 Şubat 1931.

⁴⁸ Necdet Aysal, "Yönetim Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler 'Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı'", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 22 Sayı 11, 2009, s. 29-30.

⁴⁹ "Kararname No: 14705", T. C. Resmi Gazete, 23 Kasım 1940.

⁵⁰ "Kararname No: 5843", T. C. Resmi Gazete, 12 Eylül 1955.

saldırılarla mücadele etmekte. 1923-1960 yılları arasındaki son sıkıyönetim ise askeri darbe öncesinde 29 Nisan 1960'ta ilan edilecektir⁵¹.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren devletin rejimine karşı oluşacak tehditler için çeşitli savunma mekanizmaları geliştirmiştir. Bu mekanizmalar ülkenin birlik ve beraberliğinin sağlanmasının yanı sıra Osmanlı dönemi rejimine geri dönülmemesi üzerine inşa edilmişti. Saltanat ve halifeliğin kaldırılmasının yanı sıra bu iki makamla bağı olan Osmanlı hanedanının sürülmesi de yeni kurulan rejimin güçlü kalabilmesinin yollarından biri olarak görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti bütün kararlarını kanunlar veya kararnameler yoluyla vermiş, yürürlükteki anayasalara saygılı olarak TBMM'nin yasama gücünden faydalanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra resmi olarak yeni rejimi savunma politikası ilk etapta Osmanlı ve Milli Mücadele dönemlerinden kalan kanunlarla yürütülmüştür. 1924 yılında ikinci anayasanın yürürlüğe girmesi özellikle sıkıyönetim yetkisiyle rejimin savunulması için tedbir alınabilmesini sağlamıştır. Fakat Şeyh Said İsyanı göstermiştir ki mevcut kanunlarla vatani, milleti ve cumhuriyet rejimini savunmak mümkün değildi. Bu nedenle ilk olarak Hıyanet-i Vataniye Kanunu değiştirilmiş, daha sonra anayasaya dayanan sıkıyönetim hakkı kullanılmış ve Takrir-i Sükûn Kanunu ismiyle yeni bir kanun yürürlüğe sokulmuştur. Tüm bu tedbirlerin yanı sıra özel yetkili İstiklal Mahkemeleri kurulmuş hatta Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesi'nin idam cezalarını direkt olarak uygulayabilme yetkisinin anayasayla çeliştiği konusunda TBMM'de uzun tartışmalar yaşanmıştır. Bu durum göstermektedir ki cumhuriyet rejimini savunmak sınır tanımaz bir mücadelenin ve kullanılabilecek her silahın kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Nitekim benzer tedbirlere Menemen olayı sonrasında da başvurulmuştur. İstiklal Mahkemelerinin olmadığı dönemlerde anayasaya ve Örfi İdare Kanununa dayanan Sıkıyönetim ya da Örfi İdare Mahkemeleri ile Askeri Ceza Kanununa dayanan mahkemeler yargı faaliyetlerini yürütmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimi benimsetmek, kollamak ve savunmak görevlerini ifa ederken aldığı tedbirler sadece fiili hareketlere ya da teşebbüslere dayanmamıştır. Rejime sözlü veya yazılı olarak muhalefet eden kimselerle de mücadele edilmiştir. Bu uğurda Matbuat Kanunu gibi basın ve yayın faaliyetlerini ilgilendiren kanunlar çıkarılmış ve propaganda faaliyetlerinin önü alınmaya çalışılmıştır. Suçluların alacağı cezalar ise Türk Ceza Kanunu ve Askeri Ceza Kanunu gibi yasalar çerçevesinde verilmiştir. Bahsi geçen bütün kanunlar zamanın şartlarına göre güncellenmiş ve çeşitli değişikliklere uğrayarak uygulanmıştır.

⁵¹ "Kararname No: 12979", T. C. Resmi Gazete, 29 Nisan 1960.

1923-1960 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimini tehdit eden iç unsurlar incelendiğinde üç farklı gruptan tehdit algılandığı ortaya çıkmaktadır. Bu grupların ilki Rusya'daki gibi bir rejim kurmak isteyen komünistler ya da sol görüşe mensup kişilerdir. İkinci grup saltanat ve hilafeti geri getirmek isteyen şeriatçı bir düzen öngören İslamcı gruplardır. Sonuncusu ve çok kısa bir süreliğine görüleni ise ırkçı-Turancı bir ideoloji izleyen kimselerdir. Rejime muhalif ilk cereyanlar komünistler arasından çıkmış, özellikle halifeliğin kaldırılması ve sosyal inkılapların artmasından sonra İslamcı kesimlerin şeriat amaçlı isyanlarıyla karşılaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında ise yaklaşık bir yıllık süreç için ırkçı-Turancı ideolojinin tehdidi ile mücadele edilmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün hala var olmasının temellerinin Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen hukuk sistemine ve verilen mücadeleye dayandığı bilinmelidir.

Kaynakça

- “Askeri Ceza Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 15 Haziran 1930.
- “Başvekâlete bağlı Matbuat umum müdürlüğü teşkiline ve vazifelerine dair kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 29 Mayıs 1934.
- “Firariler Hakkında Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 21 Şubat 1921.
- “Hiyanet-i Vataniye Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 7 Şubat 1921.
- “Hiyaneti vataniye kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun”, *Kanun No: 334*, 15 Nisan 1923.
- “Hiyaneti vataniye kanununun birinci maddesinin tadili hakkındaki 15 Nisan 1339 tarihli kanuna müzeyyel kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 26 Şubat 1925.
- “İstanbul. Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli Vilâyetlerinde Örfî İdare ilânına dair”, *T. C. Resmi Gazete*, 28 Kasım 1940.
- “İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 28 Şubat 1921.
- “İstiklâl mahkemelerinin faaliyetine nihayet verilmesi hakkında”, *97 Numaralı Meclis Kararı*, 17 Şubat 1337.
- “Kararname No: 10388”, *T. C. Resmi Gazete*, 01 Ocak 1931.
- “Kararname No: 12979”, *T. C. Resmi Gazete*, 29 Nisan 1960.
- “Kararname No: 14705”, *T. C. Resmi Gazete*, 23 Kasım 1940.
- “Kararname No: 5843”, *T. C. Resmi Gazete*, 12 Eylül 1955.
- “Matbuat Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931.

“Matbuat umum müdürlüğü teşkilâtına ve vazifelerine dair kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 29 Mayıs 1934.

“Menemen kazasile Manisa ve Balıkesir merkez Kazalarındaki Örfi İdarenin bir ay daha temdidini hakkında”, *T. C. Resmi Gazete*, 3 Şubat 1931.

“Örfi idare kanunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 25 Mayıs 1940.

“Taklibi Hükümet maddesinden dolayı Ankara İstiklâl mahkemesince 9 Mayıs 1337 tarihinde mahkûm edilenlerin bakıyei müddeti cezaiyelerinin affına dair kanun”, *Kanun No: 155*, 29 Eylül 1921.

“Tahriri Sükun Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 4 Mart 1925.

“Teşkilât-ı Esâsiye Kânûnu”, *T. C. Resmi Gazete*, 24 Mayıs 1924.

“Türk Ceza Kanunu”, *T. C. Resmi Gazete*, 13 Mart 1926.

“Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nci maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 18 Haziran 1946.

“Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nei maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 11 Aralık 1951.

“Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 23 Haziran 1936.

“Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 16 Temmuz 1938.

“Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, *T. C. Resmi Gazete*, 16 Haziran 1949.

AKBULUT, Dursun Ali, *Saltanattan Ulusal Egemenliğe Saltanat, Hilafet ve Milli Hakimiyet*, Samsun, 1994.

AKYÜREKLİ, Mahmut, *Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927*, İstanbul 2013, s. 55.

ASLAN, Seyfettin ve DÜNDAR, Tahir, “Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri”, *Mukaddime*, 5/1, 2014, ss. 27-44.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, 1-2, İleri Kitabevi, İzmir 1995.

AYSAL, Necdet, “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı’”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 22/11, 2009, ss. 581-625.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1/13.12.12, 03.05.1925.

BCA, 30.11.1.0/60.38.19, 31.12.1930.

BCA, 30.18.1.1/13.13.5, 08.03.1925.

BCA, 30.18.1.2/16.83.11, 31.12.1930.

GOLOĞLU, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

İPEK, Göktuğ "Basında Irkçılık-Turancılık Davası", *akademik Bakış Dergisi*, 67, Celalabat, 2018, ss. 51-72.

İstiklal Mahkemeleri, C. 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

KÖSEDAĞ, Mehmet Sena, "Sıkıyönetim Dönemlerinde Türk Basını", *Selçuk İletişim*, 12/1, 2019, ss. 475-501.

Nutuk, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖZKAYA, Yücel, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/22, 1991, ss. 67-74.

T.B.M.M. Z.C., Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 14, 25.02.1925.

T.B.M.M. Z.C., Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 15, 04.03.1925.

T.B.M.M. Z.C., Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 15, 04.03.1925.

T.B.M.M. Z.C., Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 23, 01.03.1926.

T.B.M.M. Z.C., Devre:1, İçtima:1, Cilt: 1, 24.04.1336(1920).

TUNAYA, Tarık Zafer, *İslamcılık Cereyanı-III*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş, Ankara, 1998.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM ZC), Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 14, 25.02.1925.

DEMOKRASİNİN 100 YILI: DEMOKRATİKLEŞME BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet YAVAŞ*

Selahattin KAYMAKCI**

Giriş

Tarih büyük dönüşümlerin olduğu kadar, büyük sistemlerin de hayata geçtiği bir süreçtir. Kabileler, devletler, imparatorluklar kısacası birlikte yaşama süreçlerinin olduğu her ortamda bir yönetim sistemi ortaya çıkmıştır. Demokrasi de tarihsel sürece bağlı olarak ortaya çıkan ve gelişen bir sistemdir. Elbette günümüzde demokrasinin tek modellen bir yapıya sahip bir sistem olduğunu söylemek mümkün değildir.¹

Kökenlerine baktığımızda demokrasi ilk olarak Antik Yunan site devletlerinde ortaya çıkmıştır. Ancak günümüze gelen süreçte ifade etmiş olduğu anlam Antik Yunanlıların kullandığı biçimden çok farklıdır. Nitekim o dönemde demokrasi savaşa girmeye karar verme ve kanun yapmak gibi temel politikalara karar verirken, günümüzde kurumlara, temel siyasa kararlarına, yönetim için temsilciler seçmeye dönük oy kullandıkları bir devlet sistemine dönüşmüştür². Daha önemlisi bu uzun süreç içerisinde demokrasinin geçirmiş olduğu evreler de onu hem nitelik bakımından hem de işleyişi bakımından değiştirmiştir. Bu nedenle demokrasinin tarihsel gelişim sürecini ortaya koymadan yaşadığı dönüşümü anlamak olanaksızdır.

Zaman içerisinde demokrasinin farklı türleri ortaya çıkmış ve günümüzde bunların çeşitliliği birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin hangi demokrasi türünün geçerli olduğuna yönelik tartışmalar, bunların yaygınlığı ve etkililiği gibi konular üzerinde çok tartışılan konular arasında olagelmıştır. Özellikle 1970’li yıllarda başlayan demokratikleşme çalışmalarıyla demokrasinin niteliği ve küresel düzeyde ilerleme ve gerileme süreçlerine etki eden unsurların ortaya konulması amaçlanmıştır³.

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kastamonu, myavas@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6449-3372.

** Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kastamonu, skaymakci@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5905-9902.

¹ Arend Lijphart, *Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. İthaki Yayınları, İstanbul 2016;

² Eamon Butler, *Demokrasiye Giriş*. Liberte Yayınları, Ankara 2022.; David Stasavage, *Demokrasinin Gerilemesi ve Yükselişi: Antik Dönemden Günümüze Uzanan Küresel Bir Tarih*. Epsilon Yayınları, İstanbul 2022.

³ Jean Grugel, *Democratization: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan, New York 2002.

Günümüzde demokrasiyi ölçmeyi hedefleyen pek çok kuruluş ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en bilinenleri; temel özgürlükleri kriter alan Freedom House, The Economist dergisinin yayınlamış olduğu Demokrasi Endeksi, demokratik yönetim düzeyinin temel alındığı Polity Veri Seti ve son olarak V-Dem (Variety of Democracy)’nin yayınlamış olduğu demokrasi raporlarıdır. Demokrasiyi inceleyen kuruluşların fazlalığı elbette bir kafa karışıklığını da beraberinde getirmektedir. Aralarındaki farkın bilinmesi ve daha önemlisi 100 yıllık süreç içerisinde demokrasi görünümündeki değişimin ne olduğunun ortaya konulması araştırmamanın amacını oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında demokrasinin bir asırlık tarihsel süreci ve yaşamış olduğu kırılmalar demokratikleşme bağlamında değerlendirilecektir.

Demokrasinin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Etimolojik kökenine baktığımızda Yunanca “demos (halk)” ve “kratos (yönetmek)” sözcüklerinin birleşiminden oluşan demokrasi ya da orijinal adıyla “demokratia” ilk olarak Yunan şehir devletlerinde görülen bir yönetim biçimidir. Meclis demokrasisi olarak adlandıracağımız bu demokrasi türünde halk şehir meclislerinde toplanarak çoğunluğun rızasına dayalı kararlar almaktadır. Ancak günümüzdeki anlamından farklı olarak kadınların temsil hakkının olmaması ve köleliğin olması, seçkinlerin uğraş alanı olarak yapılan bir faaliyet görüntüsü çizmesi gibi nedenlerden dolayı demokrasinin günümüzdeki anlamının aynı olduğu söylenemez. Sadece uygulanan pratikler bakımından günümüz demokrasisine temel teşkil ettiği ileri sürülebilir. Antik Yunan sonrasında demokrasi varlığından tam olarak söz edilememesine karşılık Roma döneminde yapılan birtakım uygulamalar demokrasi pratiklerine katkı sağlamıştır. Özellikle kamusal yaşam ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeler bu dönemde ilk kez ortaya çıkmıştır.⁴

İlerleyen süreçte günümüz demokratik sistemine yakın ilk modern demokrasi türü İngiltere’de görülmüştür. Bunun temel nedeni ise modern demokrasinin milli devlet demokrasisi olmasından kaynaklıdır. Çünkü modern demokrasi milli devletin gelişimiyle bağlantılıdır.⁵ Aynı zamanda yine İngiltere’de Magna Carta’nın ilanı gibi unsurlar da modern demokrasinin gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Ancak Fransız İhtilali’ne gelene kadar demokrasi ve pratikleri açısından herhangi bir değişim yaşanmamıştır. Bu dönem genellikle krallıkların ve imparatorlukların hâkim olduğu bir zaman dilimidir.

⁴ Zafer Durdu, *Demokrasi (Antik Demokrasiden Dijital Demokrasiye)*: Detay Yayıncılık, Ankara 2022.

⁵ Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. Yetkin Yayıncılık, Ankara 1996, s. 10.

Fransız İhtilali ile demokrasi açısından da asıl büyük dönüşüm gerçekleşmiştir. İhtilal sonrasında ulusçuluk akımlarının yayılmasının yanında yeni bir toplumsal düzen de oluşmuştur. Bu yeni düzende Jean-Jacques Rousseau'nun da eserine adını veren "toplum sözleşmesi" uygulamaya konulmuştur. Sözü edilen anlayışa göre toplum artık sözleşmeden meydana gelen bir ortak uzlaşının yansımasıdır.⁶ Bütün bireyler sözleşmeye taraftır ve ayırım yapılmaksızın eşit temsil hakkına sahiplerdir. Demokrasinin temel ilkesi olan eşitlik bu dönemde hayata geçirilmiştir. Robert Dahl'ın da belirtmiş olduğu gibi demokratik katılımı oluşturan temel unsur eşitlik mantığından ortaya çıkmaktadır.⁷ Ancak bu süreçten sonra dahi demokrasinin tam anlamıyla küresel bir fenomen haline dönüştüğü söylenemez. Demokratik değerler olarak adlandırdığımız pek çok özellik kullanımda olsalar da Fransız İhtilali'nden itibaren 20. yüzyıl ortaları ve tek parti rejimlerinin yükselişlerine kadar olan uzun dönemde demokrasiler sayıca az ve kısa ömürlü yapılar olmuştur.⁸

II. Dünya Savaşı öncesi dönemde demokrasi yine tartışılan bir yapı olmaya devam etmiştir. Özellikle dönemin komünist rejimleri kendilerini demokrasinin gerçek vücut bulmuş hali olarak tanımlarken, Almanya'da büyüyen faşist rejim de kendisini demokrasinin nihai hali olarak sunmuştur.⁹ Savaşı sonrası dönemde ise demokrasi tüm dünyada mutlak hâkimiyetini kazanan bir sistem olmuştur. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği demokrasi bloğunun savaştan galip çıkması sonrasında pek çok ülke demokrasiye geçiş sürecini başlatmıştır. Böylelikle savaş sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde demokrasi de kendisine yer edinebilmiştir. İlerleyen yıllarda özellikle soğuk savaş döneminin bitişi ve tüm dünyada liberal demokrasinin yükselişi tarih boyunca demokrasiye görülmemiş ölçüde önem kazandırmıştır.¹⁰ Bu bağlamda demokrasinin tarihsel gelişim sürecinin ana hatları şöyle özetlenebilir:

⁶ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

⁷ Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*. Phoenix Yayınları, Ankara 2019, s. 18.

⁸ Türk Demokrasi Vakfı, *Demokrasi Nedir?* Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 6.

⁹ Eric Thomas Weber, *America's Public Philosopher: Essays on Social Justice, Economics, Education, and the Future of Democracy / John Dewey*. Columbia University Press, New York 2021, p. 34.

¹⁰ Grugel, s. 1-5.



Tarihsel gelişim sürecine bakıldığında demokrasi liberalizmin yükselişine bağlı olarak batı demokrasileri özelinde ve küresel anlamda en güçlü dönemine ulaşmıştır. Öyle ki Francis Fukuyama tarafından bu dönem tarihin sonu olarak ilan edilmiştir.¹¹ Dolayısıyla birçok devlet kendisini demokratik olarak tanımlarken bunlar arasında kimin gerçekten demokratik niteliklere sahip olduğuna dönük bir tartışma da başlamıştır. Daha önemlisi demokrasilerin sürekli ilerleyen ve gelişen yapılar olmadığı ve tarihsel süreç içerisinde büyük geri dönüşler de yaşadığı görülmüştür. Demokrasilerin bu dönüşüm süreçlerini sağlıklı olarak saptayabilmek için demokrasileri ölçme çabaları hız kazanmıştır. Bu süreçte demokrasiler birtakım ölçütler bakımından ilerleme ve yayılma gösterirken yaşamış oldukları süreçler demokratik ilerleme olarak adlandırılmış, bu ilerleme aşamalarında meydana gelen ters süreçler ise demokratik gerileme, demokratik erozyon, otokratizasyon ve anayasal gerileme gibi farklı kavramsallaştırılmıştır.¹² Genel olarak bakıldığında ise demokrasilerin küresel anlamda ilerleyen ve gerileyen yapılarını inceleyen çalışmalar kısaca demokratikleşme (democratization) olarak tanımlanmıştır.

Demokratikleşme

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni sistemde ortaya çıkan tartışmalardan biri de demokrasinin niteliği üzerinedir. Özellikle savaş öncesinde demokrasinin amacı ve temel faaliyetlerine dönük yapılan klasik tanımlamaların aksine Joseph Schumpeter'in ortaya atmış olduğu demokrasiyi yönetsel bakımdan incelemeye dönük anlayış kabul görmeye başlamıştır. Nitekim Schumpeter'e göre demokrasi halkın iradesi ya da ortak iyilik gibi amaçlarla tanımlandığında pek çok sorun ortaya çıkmaktadır. Ona göre demokratik yöntem belirli kurallarla belirlenmiş ve kurumsal olarak halkın yönetimi için eşit ve adil bir mücadeleyi esas almalıdır.¹³

¹¹ Francis Fukuyama. "The End of History?", *The National Interest*, 16, 1989, p. 3-18.

¹² Nancy Bermeo, "On Democratic Backsliding", *Journal of Democracy*, 27(1), 2016, p. 5-19; Johannes Gerschewski, "Erosion or Decay? Conceptualizing Causes and Mechanisms of Democratic Regression", *Democratization*, (28(1), 2021, p. 43-62; Andrea Cassani & Luca Tomini, *Autocratization in Post-Cold War Political Regimes*. Palgrave Macmillan, London, 2019.

¹³ Joseph A. Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Serbest Kitaplar, Ankara 2022.

Demokratikleşme sürecinde özellikle 1970’li yıllara gelindiğinde Schumpeter’in görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu görüşü temel alan Samuel Huntington da “Üçüncü Dalga” isimli eserinde demokratikleşme çalışmalarına önemli bir boyut kazandırmıştır. Ona göre demokrasiler dalgalar gibi ilerleyip gerileyen dinamik oluşumlardır. Dolayısıyla dünya üzerinde demokrasiler bazı dönemlerde artarken, bazı dönemlerde ise gerileme göstermektedir. Demokratikleşme olarak adlandırılan bu süreçte rejimler demokrasi ve otokratik yönetimler arasında gidip gelen sistemler haline gelmektedir. Huntington’a göre demokratikleşme dalgası; “*Belli bir zaman dönemi içinde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru gerçekleşen ve aynı zaman dönemi içinde aksi yöndeki geçişlerden çok daha fazla sayıda olan bir grup geçiştir.*”¹⁴

Fransız İhtilali sonrası kurumsallaşan modern demokratik sistemsel yapıyla birlikte dünya üzerinde meydana gelen demokratikleşme dalgaları şu şekildedir:

Tablo 1. Demokratikleşme Dalgaları

Demokratikleşme Dalgaları	Zaman Aralıkları
<i>Birinci, Uzun Demokratikleşme Dalgası</i>	1828-1926
<i>Birinci Ters Dalga</i>	1922-1942
<i>İkinci, Kısa Demokratikleşme Dalgası</i>	1943-1962
<i>İkinci Ters Dalga</i>	1958-1975
<i>Üçüncü Demokratikleşme Dalgası</i>	1974-...

Şimdiye kadar dünya üzerinde meydana gelen demokratikleşme dalgalarında pek çok ülke demokrasi ve otokratik yönetimler arasında değişim göstermiştir. İlk olarak *Birinci, Uzun Demokratikleşme Dalgasında* pek çok ülke demokrasiye geçiş yapmıştır. Bu dalga döneminin kökenleri Amerikan ve Fransız Devrimlerindedir. Sonrasında meydana gelen *Birinci Ters Dalga*nın nedeni ise II. Dünya Savaşı’na giden süreçteki ideolojik yükselişlerdir. Özellikle tek parti yönetimlerinin ve diktatörlük yönetimlerinin yayılma gösterdiği bu dönemde otoriterleşme de hızlı bir şekilde ilerlemiştir.

¹⁴ Huntington, s. 11.

İkinci Kısa Demokratikleşme Dalgasında ise savaş sonrası dönemde demokrasi bloğunun savaştan galip çıkması ve mağlup devletlerin demokratik kurumları kurmasına teşvik edici mekanizmalar devreye sokmasıdır. Bu dönemde dünya üzerinde tek parti yönetimlerinden kopuş ve çok partili demokratik yaşama geçiş süreci hız kazanmıştır. Pek çok ülkede demokratik kuralları benimseyen hükümetler iktidara gelmiştir. Ancak sonrasında gelen *İkinci Ters Dalga* sürecinde dünya üzerindeki demokrasiler askeri darbe ve müdahaleler sonucunda ortadan kaldırılmıştır. 1975 yılına kadar gelen sürece kadar dünya üzerinde askeri müdahaleler dönemi görülmüştür. Bu dönemde demokrasiler kısa ya da uzun süreli bir şekilde askıya alınmıştır. Sonrasında başlayan *Üçüncü Demokratikleşme Dalgası* ile dünya üzerinde yeniden demokrasiler güç kazanmaya başlamıştır.

Huntington'a göre 1922 yılından 1990 yılına kadar geçen süreçte demokratikleşme ülkeler açısından Tablo 2'deki şekilde bir değişim göstermiştir:

Tablo 2. Demokratik ve Demokratik Olmayan Ülke Sayıları (1922-1990)

Yıl	Demokratik Devletler	Demokratik Olmayan Devletler	Toplam Devlet Sayısı	Toplam Sayı İçinde Demokratik Devletlerin Oranı (%)
1922	29	35	64	45.3
1942	12	49	61	19.7
1962	36	75	111	32.4
1973	30	92	122	24.6
1990	58	71	129	45

1974 yılından itibaren üçüncü demokrasi dalgasının başladığını savunan Huntington'a göre eserini yayınladığı 1992 yılında da demokratikleşme süreci devam etmektedir. Bu nedenle demokratikleşme süreci sonlanmamıştır. İlerleyen zamanda demokratikleşme sürecini incelemeye dönük benzer çalışmalar sürdürülmüştür. Bunlardan en bilinenleri ise "Freedom House, Polity, The Economist ve V- Dem (Variety of Democracy)" olarak öne çıkmaktadır. Demokratikleşmenin ölçümü noktasında bu kuruluşlar tarafından farklı veri setleri kullanılmaktadır. Bunun nedeni demokrasiyi meydana getiren ilkelerde saklıdır. Tüm başarılı demokrasiler anayasada ya da herhangi bir yasada bulunmayan, geniş bir

şekilde bilinen ve saygı gören resmi olmayan kurallara dayalıdır.¹⁵ İşte bu kurulların ölçüt olarak değerlendirildiği göstergeler de birbirinden farklılık göstermektedir. Örneğin “Freedom House Veri Setinde” temel ölçüt bireysel özgürlükler kabul edilirken, “Polity Veri Setinde” daha çok demokratik yönetim düzeyine odaklanılmaktadır.¹⁶ “The Economist’in” 2006 yılından itibaren yayınlamış olduğu raporlarda ise liberal demokrasinin özellikleri temel kriter olarak alınmaktadır. “V-Dem’in” ise niceliksel olarak demokrasiyi inceleyen ve bu kapsamda ortaya koymuş olduğu bir veri seti bulunmaktadır. Bütün kuruluşların kriterleri ve yöntemleri arasındaki farklılığa karşılık ortak nokta demokrasinin küresel dalgalanmalarına dönük ortak bir resim sunabilmeleridir. Bu nedenle 1992 sonrasında günümüze kadar olan dönemdeki demokratik dalgalanmalar konusunda fikir verebilmektedirler.

İlk olarak Freedom House verilerini kullanan Larry Diamond’da yapmış olduğu çalışmalarda demokratik gerileme sürecinin başlangıcını 2006 yılı olarak saptamaktadır. Bu dönem demokratikleşmenin durağan bir seyir izlediği dönemdir. Diamond’a göre 2006 yılından itibaren dünya üzerinde 114-116 arasında seyreden seçim demokrasileri sayısında herhangi bir artış gerçekleşmemiştir. Ayrıca 1974-2015 arası dönemde küresel ölçekte demokrasilerin %29’u çökmüştür. Bu oran batı (liberal) dışı demokrasilerde ise %35’tir. Ona göre 2000-2014 yılları arasında ise küresel ölçekte demokrasinin yaşadığı çöküşler ve muhtemel nedenleri şu şekildedir:¹⁷

Tablo 3. Larry Diamond’a Göre 2000-2014 Arasında Demokrasinin Yaşadığı Çöküşler

Bozulma Yılı	Ülke	Dönüş Yılı	Bozulma Tipi
2000	Fiji	-	Askeri Darbe
2000	Rusya	-	Yönetimsel Bozulma ve Muhalefet Haklarının Suiistimali

¹⁵ Steven Levitsky ve Daniel Ziblatt, *Demokrasiler Nasıl Ölüyor?* Salon Yayınları, Konya 2018, s. 127.

¹⁶ Evren Balta, “Türkiye’nin Demokrasi Grafiği”. *Birikim Dergisi*. 15 Mayıs 2018. <https://birikimdergisi.com/haftalik/8881/turkiye-nin-demokrasi-grafigi> (erişildi: Ekim 12, 2023).

¹⁷ Larry Diamond. “Facing Up to the Democratic Recession”, *Journal of Democracy*, 26(1), 2015, p. 141-155; Larry Diamond. “Democracy’s Arc: From Resurgent to Imperiled”, *Journal of Democracy*, 33(1), 2022, p. 163-179.

2001	Merkezi Afrika Cumhuriyeti	-	Askeri Ayaklanma, Şiddet ve İnsan Haklarının İhlali
2002	Gine Bissau	2005	Yönetmel Bozulma ve Muhalefet Haklarının İhlali (Sonraki Yıl Askeri Darbe)
2002	Nepal	2013	Artan Siyasi İstikrarsızlık, Monarşik Darbe
2004	Venezuela	-	Yönetmel Bozulma ve Muhalefet Haklarının İhlali
2005	Tayland	2011	Askeri Darbe ve Arkasından Askeri Kısıtlama
2006	Solomon	-	Demokratik Süreçlerde Düşüş
2007	Bangladeş	2008	Askeri ‘‘Yumuşak Darbe’’
2007	Filipinler	2010	Yönetimsel Bozulma
2007	Kenya	-	Seçimlerde Hile Yapma ve Görevi Kötüye Kullanma
2008	Gürcistan	2012	Seçimlerde Hile Yapma ve Görevi Kötüye Kullanma
2009	Honduras	2013	Askeri Müdahale
2009	Madagaskar	-	Muhalefet Tarafından İktidarın Anayasaya Aykırı Biçimde Üstlenilmesi, Seçilmiş Parlamentonun Askıya Alınması
2009	Nijer	2011	Başkana Ait Yönetimi Genişletmek Amacı İçin Anayasa Mahkemesinde Başkanlık ve Millet Meclisinin Tasfiyesi
2010	Burundi	-	Seçim Hileleri, Muhalefet Boykotu, Siyasi Kapanma
2010	Sri Lanka	-	Yönetmel Bozulma
2010	Gine-Bissau	-	Askeri Müdahale, Halkın Kontrolünün Zayıflaması, Hukuk Prensibinin Bozulması

2012	Maldiv Adaları	-	Demokratik Cumhurbaşkanının Alınması	Olarak Zorla	Seçilen Görevden
2012	Mali	2014	Askeri Darbe		
2011	Nikaragua	-	Yönetmel Bozulma		
2012	Ukrayna	2014	Seçim Hileleri (parlamento seçimleri), Yönetimi Kötüye Kullanma		
2014	Türkiye	-	Yönetmel Bozulma, Muhalefet Haklarının İhlali		
2014	Bangladeş	-	Seçim Süreçlerinin İşlevsizleşmesi		
2014	Tayland	-	Askeri Darbe		

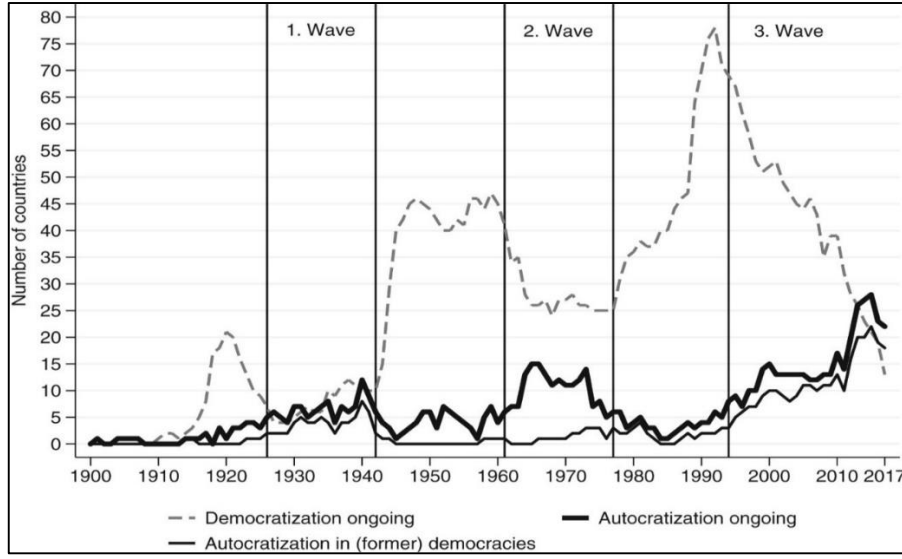
V-Dem'in güncel demokrasi raporuna göre de 2023 yılında demokrasinin küresel seyri 1986 seviyesine gerilemiştir.¹⁸ Tüm dünya üzerinde demokratikleşme süreci durmuş ve otoriterleşme süreci hız kazanmıştır. V-Dem'in verilerini kullanarak demokrasinin küresel gelişimini ortaya koymaya çalışan diğer bir çalışmaya göre de dünya bir Üçüncü Otoriterleşme Dalgası içerisinde.¹⁹

Araştırmacılar Samuel Huntington'un yaklaşımını benimsemiş olsalar da bir ölçüde ondan ayrılmaktadır. Bunun nedeni Robert Dahl'ın Poliarşi²⁰ sınıflandırmasını temel almalarıdır. Robert Dahl tarafından ortaya konulan Poliarşi kavramı genel oy hakkının temel kabul edildiği modern temsili demokrasileri nitelendirmektedir. Seçimsel demokrasi endeksi bağlamında yapmış oldukları çalışmaya göre tüm dünya üzerinde 3. Otoriterleşme dalgası hâkim durumdadır. Otoriterleşme dalgalarının tarihsel seyri Grafik 1'deki gibidir:

¹⁸ V-DEM (Variety of Democracy), *Democracy Report 2023: Defiance in the Face of Autocratization*. V-Dem, Gothenburg 2023.

¹⁹ Anna Lührmann & Staffan I. Lindberg. "A Third Wave of Autocratization Is Here: What Is New About It?", *Democratization*, 26(7), p. 1095-1113.

²⁰ Robert A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press, New Haven, CT 1972.

Grafik 1. Otoriterleşme Dalgaları

Bu otoriterleşme dalgası kapsamında özellikle 2000-2017 arasında dünya genelinde demokratik bir kırılma meydana geldiğini görülmektedir. Üçüncü Otoriterleşme Dalgası olarak adlandırdıkları bu döneme göre dünya üzerinde otoriterleşme süreci hâkim konumdadır. Bu durum da demokrasiyi gerileten en önemli etmendir.

The Economist'in 2022 yılı demokrasi raporuna bakıldığında da dünya üzerindeki demokratik rejimlerin durumu Tablo 4'teki gibidir²¹:

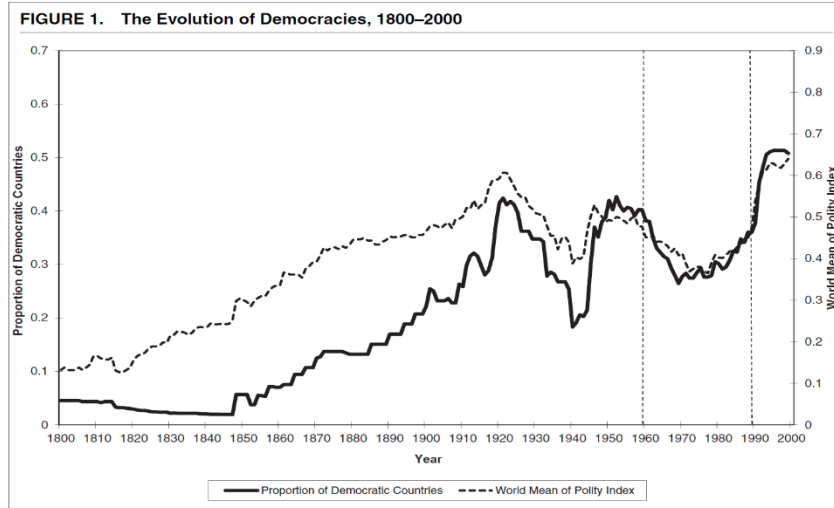
Tablo 4. The Economist 2022 Rejim Türleri ve Oranları

Rejim Türü	Ülke Sayısı	Ülkelerin Oranı	Dünya Nüfusu
Tam Demokrasi	24	%14.4	%8
Kusurlu Demokrasi	48	%28.7	%37.3
Hibrit Rejim	36	%21.6	%17.9
Otoriter Rejim	59	%35.3	%36.9

²¹ The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2022: Frontline Democracy and the Battle for Ukraine*. London: The Economist, 2023.

Son olarak Carles Boix'in demokrasi ve ekonomik kalkınma ilişkisi üzerinde yapmış olduğu çalışmada demokrasinin 1800-2000 arası 200 yıllık dönemini ortaya koymuştur. Bu kapsamda önceki çalışmaların bulgularına benzer şekilde dünya üzerinde demokratik ilerleme Grafik 2'de yer aldığı gibi 2000'li yıllarda durağan ve gerileyen bir sürece girmiştir.²² Aynı zamanda Boix'in vurguladığı bir diğer önemli nokta demokratikleşme süreçlerinin küresel gelişmelerden bağımsız olarak düşünülemeyeceğidir. Çünkü küresel anlamda meydana gelen dönüşümler demokrasileri de doğrudan etkilemektedir.

Grafik 2. 1800-2000 Arası Demokrasilerin Dönüşümü



Sonuç

Demokrasi günümüzde modern sistemler içerisinde en fazla tartışılan ve üzerinde çalışma yapılan alanların başında gelmektedir. Bunun muhtemel nedeni ise diğer alternatiflerine oranla dünya üzerinde hâkim konumunu sürdüren bir yönetim sistemi olmasıdır.²³

Ortaya çıkış sürecini Antik Yunan dönemiyle başlattığımız demokrasi günümüze kadar gelen süreçte pek çok aşamadan geçmiştir. Tarihin belirli dönemlerinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak hem işlevsel bakımdan hem de nitelik bakımından büyük dönüşümler geçirmiştir. Günümüz modern demokrasisinin ilk yapıtaşlarını ise Fransız İhtilali sonrası meydana gelen yeni

²² Carles Boix, Democracy, "Development, and the International System", *American Political Science Review*, 105(4), p. 809-828.

²³ Colin Crouch, *Post-Demokrasi*. Dost Kitabevi, Ankara 2016, s. 11; Bernard Crick, *Demokrasi*. Dost Kitabevi, Ankara 2012.

toplumsal düzen oluşturmıştır. Toplumsal sözleşme fikrinin ortaya çıkmış olduğu bu zaman diliminin demokrasi pratiklerinin gelişimine de en büyük katkıyı sağladığı söylenebilir.

Ancak ilerleyen süreçte İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönem dünya üzerindeki demokrasiler açısından zorlu bir zaman dilimi olmuştur. Özellikle savaş dönemine kadar olan süreçte yükselen tek parti rejimleri ve diktatörlük akımları demokrasiyi de işlevsiz kılmıştır. Savaş sonrasında ise demokrasi bloğunun zaferini ilan etmesiyle birlikte demokrasinin küresel yayılımı hız kazanmıştır. Bu dönem sonunda tek parti rejimleri sona ermiş ve pek çok ülkede çok partili yaşama geçiş hız kazanmıştır. Demokrasinin tarihsel dönem içerisinde yaşamış olduğu dalgalanmalar tüm ülkeleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir.

Demokrasinin bundan sonraki süreç içerisinde yayılımının da hız kazandığı görülmektedir. Özellikle 1960'lı yıllarda demokrasinin yaygın bir hakimiyet alanına kavuşmasıyla birlikte niteliği konusunda da birtakım tartışmalar başlamıştır. Özellikle bu dönemde Josef A. Schumpeter'in ortaya koymuş olduğu demokrasiyi bir ideal olarak değil sistem olarak kabul görme anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Onun anlayışa göre demokrasi her şeyden önce bir hükümet kurma ve yönetme yarışıdır. Schumpeter'in görüşünün yaygınlık kazanmasıyla birlikte demokrasilere bakış açısında da değişim meydana gelmiştir. Bu durumun sonucunda demokratikleşme çalışmaları ortaya çıkmış ve demokrasinin ilerleme ve gerileme süreçlerini inceleyen çalışmalar ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmaların başında gelen Samuel Huntington tarafından ortaya atılan 3. Dalga dönemselleştirmesidir. Huntington'a göre dünya üzerinde demokrasiler dalgalar şeklinde ilerleyen ve gerileyen sistemli yapılardır. 1828 yılından 1974 yılına kadar dünya üzerinde 3 demokratikleşme dalgası meydana gelmiştir. Huntington'un bu dönemselleştirmesi ilerleyen yıllarda yapılan demokratikleşme çalışmalarına da temel oluşturmıştır.

Samuel Huntington'un dönemselleştirmesi bağlamında demokrasinin son 100 yıllık gelişimine baktığımızda ilk olarak 1923 yılından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem ters dalga dönemidir. Ancak savaşın bitiminden 1962 yılına kadar olan dönem ise demokratikleşme dönemidir. Sonrasında yeniden meydana gelen tersine demokratikleşme süreci 1974 yılına kadar devam etmiştir. 1974 yılından itibaren ise demokratikleşme dalgası yeniden yayılmaya başlamıştır. Samuel Huntington'un bu dönemselleştirmesinden sonra demokratikleşme süreçlerini tespit etmek için pek çok çalışma yapılmıştır. Bunların birbirlerinden farklı kriterleri temel almalarına karşılık ortak olan nokta demokrasinin küresel yayılımı ve gerilemesi noktasında ortak bir çerçeve sunabilmeleridir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında da demokrasinin Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle tüm dünya üzerinde liberal demokrasi özelinde hâkim konuma yükseldiği görülmektedir. Özellikle 2006 yılına kadar olan dönem demokrasinin küresel anlamda yükseliş yaşadığı bir dönemdir. Ancak sonrasında durağan bir seyir izlemeye başlayan demokrasinin 2012-2013 yıllarından itibaren gerileme sürecine girdiği yapılan çalışmalarda ortaya çıkmaktadır.

Günümüze gelindiğinde ise demokratikleşme konusunda yapılan pek çok araştırmaların ortak bulgusu otoriterleşmenin yayılma göstergesidir²⁴. Demokratikleşme sürecinden küresel anlamda bütün ülkeler etkilenmektedir. Elbette bu benzerlik her ülke özelinde birebir aynı sürecin gerçekleştiğini göstermemektedir. Dikkat edilmesi gereken unsur demokratikleşme çalışmalarında temel alınan kriterin liberal demokrasinin nitelikleri olmasıdır. Ancak geçmişte olduğu gibi günümüzde de demokrasiyi tek bir türe ve bu türün niteliklerine indirgemek hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü demokrasiyi şekillendiren en önemli unsur her ülkenin kendine özgü koşullarıdır. Bu koşullar göz önünde bulundurulmadan yapılacak herhangi bir sınıflandırma hatalı bir sonuç verecektir.

Kaynakça

AHMAD, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları, 1992.

ATAAY, Faruk. *Türkiye Demokrasi Tarihi (1789'dan Günümüze)*. Ankara: Nika Yayınevi, 2022.

BALTA, Evren. «Türkiye'nin Demokrasi Grafiği.» *Birikim Dergisi*. 15 Mayıs 2018. <https://birikimdergisi.com/haftalik/8881/turkiye-nin-demokrasi-grafiği> (erişildi: Ekim 12, 2023).

BERMEO, Nancy. «On Democratic Backsliding.» *Journal of Democracy*, 2016: 27(1), 5-19.

BOIX, Carles. «Democracy, Development, and the International System.» *American Political Science Review*, 2011: 105(4), 809-828.

BUTLER, Eamon. *Demokrasiye Giriş*. Ankara: Liberte, 2022.

CASSANI, Andrea, ve Luca TOMINI. *Autocratization in Post-Cold War Political Regimes*. London: Palgrave Macmillan, 2019.

CRICK, Bernard. *Demokrasi*. Ankara: Dost, 2012.

CROUCH, Colin. *Post-Demokrasi*. Ankara: Dost, 2016.

²⁴ The Economist Intelligence Unit, age.; V-DEM, age. Freedom House, age.

DAHL, Robert A. *Demokrasi Üzerine*. Ankara: Phoenix, 2019.

—. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, CT: Yale University Press, 1972.

DIAMOND, Larry. «Democracy's Arc: From Resurgent to Imperiled.» *Journal of Democracy*, 2022: 33(1), 163-179.

DIAMOND, Larry. «Facing Up to the Democratic Recession.» *Journal of Democracy*, 2015: 26(1), 141-155.

DURDU, Zafer. *Demokrasi (Antik Demokrasiden Dijital Demokrasiye)*. Ankara: Detay, 2022.

ERGUN, Doruk. *Türkiye'de Çevrimiçi Hak ve Özgürlükler ile Milli Güvenlik: Karşılığını Aşmak*. Araştırma Raporu, İstanbul: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM), 2018.

FUKUYAMA, Francis. «The End of History?» *The National Interest*, 1989: 16(1989), 3-18.

GERSCHEWSKI, Johannes. «Erosion or Decay? Conceptualizing Causes and Mechanisms of Democratic Regression.» *Democratization*, 2021: 28(1), 43-62.

GRUGEL, Jean. *Democratization: A Critical Introduction*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

HUNTINGTON, Samuel P. *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. Ankara: Yetkin, 1996.

KARPAT, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

LEVITSKY, Steven, ve Daniel Ziblatt. *Demokrasiler Nasıl Ölür?* Konya: Salon, 2018.

LEWIS, Bernard. *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.

LIJPHART, Arend. *Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. İstanbul: İthaki, 2016.

LÜHRMANN, Anna, ve Staffan I. Lindberg. «A Third Wave of Autocratization is Here: What is New About it?» *Democratization*, 2018: 26(7), 1095-1113.

ÖZBUDUN, Ergun. *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2018.

SCHUMPETER, Joseph A. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Ankara: Serbest Kitaplar, 2022.

STASAVAGE, David. *Demokrasinin Gerilemesi ve Yükselişi: Antik Dönemden Günümüze Uzanan Küresel Bir Tarih*. İstanbul: Epsilon, 2022.

T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı. *Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri (2002-2012)*. Resmi Rapor, Ankara: T.C. Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013.

The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2022: Frontline Democracy and the Battle for Ukraine*. London: The Economist, 2023.

Türk Demokrasi Vakfı. *Demokrasi Nedir?* Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1992.

V-DEM (Variety of Democracy). *Democracy Report 2023: Defiance in the Face of Autocratization.*, Gothenburg: V-Dem, 2023.

WEBER, Eric Thomas. *America's Public Philosopher: Essays on Social Justice, Economics, Education, and the Future of Democracy / John Dewey*. New York: Columbia University Press, 2021.

**KÜLTÜR, EDEBİYAT VE PSİKOLOJİ
ALANLARINDA DEMOKRASİ VE CUMHURİYET**

İDEAL DEMOKRASİ ADASI: İBRAHİM ÖRS'ÜN ÇOCUK CUMHURİYETİ ADLI ROMANI

Ülkü ELİUZ*

Arzu KÜÇÜKOSMAN**

Giriş

Temelde bireyin kendi hür iradesiyle yönetimde yetkisinin bulunduğu demokrasi; özgürlük, eşitlik, siyasi temsil ve insan hakları gibi mutlak geçerliliğini koruyan ilkeleri içerir. Çoğulculuk esasına dayanan seçim sistemini merkeze alarak otoriter, itaatçi söylemi dışlayan bu idare biçiminde halkın öncelendiği idari yapının uygulanması esastır.

Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük'te “Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi; el erki, demokratlık.”¹ şeklinde ifade edilen kavramı, üç farklı yaklaşımla tanımlama çalışmaları dikkat çeker: “Demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak tanımlama, demokrasinin insan hakları boyutunu temel alma, demokrasinin bir yaşam biçimi olduğunu vurgulama.” Alain Touraine, *Demokrasi Nedir* kitabında ise “Çoğunluğun, bugünün çoğunluğunun yarın azınlığa dönüşebileceğini ve çoğunluğun çıkarlarından farklı çıkarları temsil edecek azınlığın haklarını –azınlık temel haklarını yerine getirmek konusunda, çoğunluğa karşı çıkmayacağı biçimde düzenlenmiş yasalarca yönetilebileceğini kabul ettiğinden- tanıdığı yönetim biçimi”² şeklinde bir açıklama yapar. Demokrasinin etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerinde son sözü söyleme hakkı, yetişkinlerin dahil olması gibi imkanlar sunduğunu belirten Robert A. Dahl, neden demokrasi sorusunu şöyle yanıtlar: “1.Zorbalığı önlemek, 2.temel haklar, 3.genel özgürlük, 4.kendi kaderini tayin etme, 5.ahlaki özerklik, 6.insani gelişme, 7. Temel kişisel çıkarların korunması, 8. Politik eşitlik. Bunlara ek olarak modern demokrasiler şunları da ortaya koyar: 9. barış, 10. refah.”³ Bu yönetim biçiminin temel ilkeleri ise özgürlük (eğitim özgürlüğü, çalışma özgürlüğü,

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ulkueliuz@ktu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim, arzukucukosman@hotmail.com

¹ <https://sozluk.gov.tr/>

² Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.30.

³ Robert A. Dahl, *Demokrasi Üstüne*, Çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2001, s.40, 48.

sağlığını koruma özgürlüğü, yaşam özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü, hak arama özgürlüğü, düşünce özgürlüğü) ve eşitlik, siyasal temsil, siyasal katılım ve haklar (insan hakları, kamu özgürlüğü, kişi hakları, vatandaşlık hakları, temel haklar, anayasal haklar) şeklinde görüngülenir.⁴ Bireyler, yönetim mekanizmasının içinde doğrudan yer almasalar da vatandaş kimliği altında yaptıkları seçimler ile kendi kendilerini yönetirler.

Özgür ve eşitlikçi anlayışı temel alan demokrasi, hayatın her çağında farklı deneyimlerle tecrübe edilir. Bir çocuk için seçilecek sınıf başkanlığına aday olmak ya da bu seçimde oy kullanmak demokrasi eğitiminin uygulamalı boyutunu oluşturur. Bu eğitim, hem bilişsel hem duyuşsal hem de psikomotor amaçlar taşır: “Bireyin, bilişsel olarak bu kavramların içeriklerini, önemini ve gereklerini bilmesini; duyuşsal olarak birey, toplum ve devlet açısından önemine ve gerekliliğine inanmasını; psikomotor olarak ise kavramların yaşaması ve yaşatılması için üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesini amaçlar. Buna göre demokrasi eğitiminin, ilgili kavram ve uygulamaları öğretmek, benimsetmek ve davranışlarına yansıtmak suretiyle, bireylerin sosyal hayata etkin vatandaşlar olarak katılmalarına yardımcı olmayı amaçlayan bir eğitim alanı olduğu söylenebilir.”⁵ “Belli değerleri, özellikleri ve gerekleri olan bir yönetim biçimi; aynı zamanda bir yaşam biçimi”⁶ olan demokrasi “yönetmel devlet iradesinin, genel ve eşit seçim esasına dayanılarak halk tarafından, yani demokratik olarak seçilmiş ve kararlarını çoğunlukla alan yasama organı meclis tarafından oluşturul(an)”⁷ parlamentarizmi kullanır.

Dünyayı ortak mülk olarak tasavvur etme; dünya barışını ve adaletini sağlama; organik ve inorganik bütünlüğe ait hakları tanıma; ekolojik sisteme dahil tüm canlıların hayatını koruma; diğer kültürlerin/ toplulukların eşit haklara sahip olduğu barışçıl ve adil bir düzen oluşturma; bütüncül yaşama haklarını benimseme gibi belirleyici ilkeleri içeren yeryüzü demokrasisi, yönetim biçimi olan demokrasiyi ekosistemdeki tüm canlılar adına savunur: “Hem kadim bir dünya görüşü, hem de barış, adalet ve sürdürülebilirlik hedefiyle doğan yeni bir siyasi harekettir. Yeryüzü Demokrasisi, tikel olanı evrensel olana, çeşitli olanı ortak olana ve yerel olanı küresel olana bağlar.”⁸ Yaşayan demokrasiler, yaşayan kültürler ve yaşayan ekonomiler olmak üzere

⁴ Nesrin Demir, “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, *Ege Akademik Bakış*, 2010, Sayı 2, s.601-604.

⁵ Rüştü Yeşil, *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.48.

⁶ Yeşil, s.13.

⁷ Hans Kelsen, *Demokrasi: Doğası ve Gereği*, Çev. Yasin Uysal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2019, s.34.

⁸ Vandana Shiva, *Yeryüzü Demokrasisi*, Çev. Ali K. Sayel vd., Bgst Yayınları, İstanbul 2010, s. 11.

yeryüzü demokrasisini üç öbek halinde inceleyen Shiva, bunları birbirine bağımlı bileşkeler biçiminde ifade eder. Yeryüzündeki tüm canlıların aynı hak ve imkânlara sahip olduğu ve bunların gözetilmesi gerektiği fikrinden hareket eden ekoeleştirici ile dünyanın özel değil ortak bir mülk olduğu düşüncesini savunan “yeryüzü demokrasisi”, barış, adalet ve sürdürülebilirlik adına mücadele vererek gelecek nesilleri garanti altına alınır.

Edebî eserler aracılığıyla da çevreye karşı duyarlılık geliştirilerek okurun hem bilinçlendirilmesi hem de sorumluluk alarak doğa yararına eylemlerde bulunması teşvik edilir. Bu aşamada anlatı dünyasının merkezine ekosistemi ve gerçekliklerini yerleştiren yazar, bireyi içinde yaşadığı ve bir parçası olduğu ekolojik zincire karşı etik davranmaya davet eder. Aldo Leopold’un ilk kez kullandığı “toprak/ yeryüzü etiği” kavramıyla aynı amacı taşıyan bu bakış açısı, insanın kendi dışında kalan diğer canlılara karşı adil ve etik bir anlayışla yaklaşmasını hedef alır: “Toprak etiği, *Homo sapiens*’in rolünü toprak topluluğunun fatihliğinden onun sade bir üyesi ve vatandaşına çevirir. Bu, hem topluluk üyelerine hem de topluluğun kendisine saygı duymak anlamına gelmektedir.”⁹ Çocuklara yönelik eserlerinin entrik yapısında insan ve toplumu değerler dizgesinde ele alan İbrahim Örs, *Çocuk Cumhuriyeti* (1980)¹⁰ adlı romanında, demokratik bir yönetim biçimiyle tüm canlılar adına yeryüzü demokrasisini sağlamak için mücadele veren Hakan Dağ ve dünya çocuklarını anlatır. Pasifik’te bakir bir mekânda kurulan Çocuk Cumhuriyetindeki Hayvan Bakanlığı ile mevcut ekolojik düzene müdahaleyi önleme ve bu sistem içindeki tüm canlıları insan kaynaklı zararlardan koruma hedeflenerek gezegenin ortak mülk kabul edildiği yeryüzü demokrasisini sağlamak amaçlanır. Doğa-insan bağıntısının iki karşıt güce indirildiği yaklaşım ile çevre kirliliği yaratarak çocukların sağlığını tehlikeye düşürme; denizleri kirleterek çocukların denize girmelerini engelleme ya da girenlerin hastalanmasına neden olma; deniz ürünlerinin gittikçe azalması ile besin rezervlerinin tükenmesine yol açma; hayvanlara kötü işlemler yapılması ve avlanma; dünyayı birkaç kez yok edebilecek nükleer santraller/ nükleer silahlar bulundurarak toplumun dolayısıyla çocukların yaşamını tehlikeye sokma ve göçlerin yaşanmasına sebep olma; düzenin bozulması, anarşinin yaygınlaşması ve kaos meydana gelmesi vb. tehditler bağlamında eleştiri getirilir. Özne-nesne ve koruma-sömürü ikiliklerinin geleneksel tüketim modeli üzerinden ele alınarak güncellendiği bu ideal demokrasi adasının yöneticileri konumundaki çocuklar, temel hak ve özgürlüklerini ihlal eden

⁹ Aldo Leopold, *Bir Kum Yöresi Almancağı*, Çev. Ufuk Özdağ, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013, s.214.

¹⁰ Bu çalışma için 1. Baskısı Şimşek Yayınları tarafından 2010 yılında yapılan roman kullanılmıştır.

lkeleri Yargıcılar Kurulu ile cezalandırmak; gelecek için tehdit olan sorunlara çözüm modelleri üreterek kalıcı evre bilinci oluşturmak isterler.

1. ocuk Cumhuriyeti Romanında Yapı

1.1. Eserin Kimliği

1928 yılında Trabzon’da doğan İbrahim rs, yükseköğrenimini Gazi Eğitim Enstitüsü’nde tamamlar. 1942 yılında lisedeyken Trabzon Yeni Yol Gazetesi’nde yazın hayatına başlayan rs, sonrasında gazeteci olarak Son Saat ve Milliyet gazetelerinde görev alır. Milliyet Gazetesi’nde Diyarbakır Büro şefliği’ne yükselir ve Basın şeref Kartı sahibi olur. 1955 yılında Türkiye Gazeteciler Sendikası Haber Yarışması’nda derece yaparak tekrar haber ve fıkra dallarında Gazeteciler Sendikası ve Gazeteciler Cemiyeti’nden ödüllere layık görülür. 1984 yılında “Türk Basınında Cumhuriyetin 60 Yılı” adlı araştırmayı Orhan Erinç ile birlikte hazırlayan rs, 1992 yılında vefat eder.

Eserlerinin entrik kurgusuna girişken, zorluklar karşısında pes etmeyen, okuma tutkusuna sahip, duyarlı ve alışkan olmalarıyla model alınacak kişileri yerleştiren rs, köy yaşamı, okul ve ğretmen eksikliği, toplumsal değişim, mill duyarlılık, hayvan sevgisi gibi konularla dönem sorunlarına dikkat çeker. Özellikle toplumun yaşadığı sorunları aktarmada ocuk kahramanları çözüm üretici olarak kurgulayan rs’n “Gl çocukları” adlı eseri Mill Eğitim Bakanlığınca belirlenen 100 Temel Eser arasında yer alır. Yazarın eserleri şunlardır: *Muhtarın Yeğenleri* (1972), *Onur ocuğu* (1974), *Gl ocukları* (Cambazlar Kralı-1975), *Almanya yks* (1975), *Mcahitin Oğlu* (1975), *Balıklıkoy* (1978), *ocuk Cumhuriyeti* (1980), *Büyük Tutku* (1982), *Yeşil Mağara* (1982), *Fındık Zamanı* (1985), *Atıl’ın Maceraları-1/Sınıftaki Afacan* (2018), *Atıl’ın Maceraları-2/Mavi Bisiklet* (2018), *ykleri* (2018).¹¹

Yazarın ilk baskısı 1980 yılında yapılan *ocuk Cumhuriyeti* adlı eseri 240 sayfa on beş bölümden meydana gelir. İ kapağında “Bu yapıtımlı, Dünya ocuk Yılı’nın ardından tüm dünya çocuklarına adıyorum.” şeklinde bir ifade bulunan kitap, bu cümleyle tüm romanı özetler. Kitap, Başkişi Hakan Dağ ve arkadaşlarının (Korkut ve Duman) 1979 Uluslararası ocuk Yılı’nda, bir yillığına “minik ve simgesel bir devlet” kurulması için Birleşmiş Milletler’e başvuru yapmaları ve sonrasında demokratik bir seçim süreciyle hayata geçen bir yıllık ocuk Cumhuriyeti yönetiminde yaşanılanlar üzerine kurgulanır.

¹¹ Murat Acele, *İbrahim rs’n ocuklara Yönelik Eserlerinin Eğitsel İletiler Açısından İncelenmesi*, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s.21-22.

1.2. İsim-İçerik İlişkisi

İbrahim Örs'ün *Çocuk Cumhuriyeti* adlı romanı çocuk ve cumhuriyet kelimelerinden oluşan bir belirtisiz isim tamlamasıdır. Çocuk, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te "bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız; yavru, bala, uşak, velet"; cumhuriyet ise "milletin, egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığıyla kullandığı yönetim biçimi" şeklinde tanımlanır.¹² Kitabın ismi hem yetişkinlere mahsus yönetme becerisinin çocuklar tarafından gerçekleştirildiği bir cumhuriyetin varlığına hem de bu cumhuriyetin adına işaret eder.

Roman, en büyüğü on dört yaşında olmak üzere her biri farklı ülkeden bine yakın çocuğun yer aldığı Hakan Dağ ve arkadaşlarının çabaları sonucu Pasifik'te bir adada kurulan Çocuk Cumhuriyetini konu alır. Uluslararası Çocuk Yılı'nda bir yıllığına hayatta kalacak olan bu cumhuriyet, başkışı Hakan Dağ yönetiminde olması gereken demokratik ilkelere yönetilir. Salt simgesel olmaktan öte bir amaç taşıması fikrinden hareketle dünya çocukları adına davalar görülen ve kararlar verilen bir sistem metinleştirilir. Eserde kişi isimlerinin de entrik kurgudaki rolleri ile ilişkili şekilde çağrışımsal imlemeler içerdiği görülür.

1.3. Olay Örgüsü

Çocuk Cumhuriyeti romanı, yazar tarafından her biri, bir öncekinin devamı niteliğindeki on beş bölüm halinde düzenlenir. Cumhuriyet ve demokrasi ilişkisinin sağlanması adına Çocuk Cumhuriyeti kurmak için yapılan girişimler, çalışmalar ve faaliyetler kapsamında eseri, üç bölüm halinde incelemek mümkündür.

I. Bölüm: Çocuk Cumhuriyetini kurma girişimleri

- İlkokulu birincilikle bitiren Hakan Dağ'ın babasından Birleşmiş Milletler Örgütü hakkında bilgi veren bir kitap istemesi ve baba İsmet Dağ'ın kent kitaplığında kitabı bulması
- Kent kitaplığında okunarak tamamlanan kitap sonrası Hakan Dağ'ın Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi'nde yazılan ilkelerin uygulanabilirliğini sorgulaması
- Hakan Dağ'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1979 yılı için ilan edilen Uluslararası Çocuk Yılı'ndan hareketle Birleşmiş Milletlere Çocuk Cumhuriyeti kurulması için başvuruda bulunmaya karar vermesi
- Hakan Dağ ile arkadaşları Korkut ve Duman'ın Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine Uluslararası Çocuk Yılı içinde bir Çocuk Cumhuriyeti kurmak istediklerini ifade eden bir mektup yazmaları

¹² <https://sozluk.gov.tr/>

- Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Yardımcılığı'ndan önerinin UNICEF'e gönderildiğini belirten yanıt mektubunun gelmesi, UNICEF'in UNESCO'ya, UNESCO'nun ise tekrar Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine öneriyi göndermesi
- Korkut'un çeşitli dünya ülkelerindeki mektup arkadaşlarına güncelledikleri yeni başvuru örneğini göndermesi ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tekrar başvuru yapılması
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin talimatıyla gelen mektuplarla ilgilenilmesine karar verilmesi; konuyla ilgilenecek bir ekip kurulması
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Yardımcısı'nın Hakan Dağ'a Çocuk Cumhuriyetinin plan ve programının nasıl olacağı ile ilgili mektup yazması
- Hakan Dağ ve arkadaşlarının detaylı bir rapor göndermesi; rapor ışığında ve özel kurulan ekibin önerileri doğrultusunda Çocuk Cumhuriyetinin Pasifik'te bir adada, tüm dünya ülkelerinden katılacak çocuklarla, Esperanto dilinin kullanıldığı, eğitim hayatlarının da devam edeceği bir Çocuk Cumhuriyeti kurulmasına karar verilmesi
- Korkut'un babasının gazeteci arkadaşı vasıtasıyla bu haberin yazılı ve görsel basına sızması
- Tüm dünyada yankı bulan bu haberin Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna kabul ettirilme aşamasına gelinmesi

II. Bölüm: Çocuk Cumhuriyetinin kurulması ve sistemin gerçekleştirilmesi çalışmaları

- Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Çocuk Cumhuriyeti kurma fikrinin tartışılması ve bazı ülkelerin (Arjantin, Şili, Yunanistan, Arnavutluk, Lübnan, Portekiz, İrlanda vb.) bu fikre karşı çıkması
- Türk delegenin etkileyici konuşması ve basının da Birleşmiş Milletler Genel Kurulunu eleştirmesi sonucu yapılan oylamayla bir Çocuk Cumhuriyeti kurulmasına karar verilmesi
- Çocuk Cumhuriyeti için hazırlıkların başlaması; Türkiye'nin sekiz farklı şehirden toplam on çocuğun Çocuk Cumhuriyeti için seçilmesi
- Pasifik Okyanusu'nda Çocuk Adası verilen tropikal bölgede hazırlıkların tamamlanması
- Bine yakın dünya çocuğunun katıldığı Çocuk Cumhuriyetine dair beslenme, eğitim, oyun gibi tüm detayların başgörevli tarafından anlatılması; çocukların birbiriyle kaynaşması
- 31 Aralık tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Çocuk Cumhuriyetini ilan etmek ve yılbaşı kutlamalarına katılmak için adaya gelmesi
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin Hakan Dağ ve arkadaşlarına yaptıkları öncülük için teşekkür etmesi
- Yılbaşı eğlencesinde Türk çocukların harmandalı oynaması

- Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Noel Baba olarak gecede yer alması; çocukların birbirleriyle hediyeleşmeleri
- Genel Sekreter'in 1 Ocak 1979 sabahı Çocuk Cumhuriyetini ilan edip adadan ayrılması
- Hakan Dağ'ın Çocuk Cumhuriyeti için simgesel bir devlet olmasının ötesinde işlevselliğiyle de kendini göstermesi için harekete geçmesi
- Hakan Dağ'ın ada halkını Barış Alanı'nda toplaması ve onlara demokratik yöntemlerle seçilecek bir parlamento ile çocuk egemenliğinin adada sağlanacağını açıklaması
- Hakan Dağ'ın Türk çocukları içerisinde oy birliğiyle parlamento seçilmesi
- İlk parlamentonun kapalı spor salonunda toplanması ve parlamento başkanı olarak Faslı Yusuf Abbas'ın seçilmesi; parlamento üyelerinin and içmesi
- Devlet ve hükümet başkanı seçimleri için Hakan Dağ ve Yunanistan temsilcisi Dimitraki'nin aday olması
- Yunanistan temsilcisinin geri çekilmesi ve yapılan açık oylama ile Hakan Dağ'ın Çocuk Cumhuriyetinin Başkanı seçilmesi
- Hakan Dağ'ın eğitim, barış, oyun, hayvan ve adalet bakanlarını seçmesi
- Hükümet Binası'nın oluşturulması
- Başkan Hakan Dağ'ın muhabirlere Çocuk Cumhuriyeti ile ilgili röportaj vermesi
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin röportajdan rahatsızlık duyması ve Çocuk Adası'ndaki olayları denetlemek için yeni bir başgörevli ataması
- Belediye başkanının seçilmesi konusunda yeni başgörevli Bay Loren'in çocukları ve adadaki görevlileri etkilemesi
- Başkan Hakan Dağ'ın Bay Loren'i Çocuk Cumhuriyetinin iç işlerine müdahale gerekçesiyle uyarması
- Korkut'un Belediye Başkanı seçilmesi
- Belediye Başkanlığı, Hayvan Bakanlığı, Barış Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Oyun Bakanlığı ve Adalet Bakanlığının görev ve sorumlulukları hakkında kararlar alınması ve bunların çocuklar ile başgörevliye duyurulması
- Bay Loren'in alınan kararlardan rahatsızlık duyması ve Hakan Dağ'a itirazlarını söylemesi
- Ders saatlerinin beşe indirilmesi, okulda okunacak And'ın yarışma ile seçilmesi, Türkiye'ye 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları için üç temsilcinin gönderilmesi gibi yeni kararların alınması
- Çocuk Adası'nda 23 Nisan'ın "Çocuk Günü" olarak kabul edilmesi ve kutlanması
- Amerikalı matematik öğretmenin Amerikalı zenci çocuk Tobi'ye ırkçılık söyleminde bulunması ve Hakan Dağ'ın yaptığı basın toplantısıyla bunu dünyaya duyurması

- Çocuk Adası'nda şiddet, ırkçılık, çevreyi kirletme, avcılık gibi sorunların baş gösteriyor olması; işlenen suçlar için önce uyarı yapılması sonra Yargıcılar Kurulunun devreye sokulması kararının alınması
- Avcılıktan vazgeçmeyen Doktor Henri'nin tüfeğinin Oyun Bakanı tarafından gizlice alınıp makam odasına getirilmesi
- Birleşmiş Milletlerce 23 Nisan'ın "Dünya Çocuk Günü" ilan edilmesinin adada şölenlerle kutlanması
- Av tüfeğinin çalındığını fark eden Doktor Henri'nin çocukların odalarında arama yapması ve Hakan Dağ'ın itirazı ile bu eylemden vazgeçilmesi
- 5/B sınıfı öğrencilerinin dünya çocuk sorunları hakkında yazdıkları kompozisyonlardan hareketle bu konu için Çocuk Cumhuriyeti halkının da bir şeyler yapmaya başlaması gerektiğini düşünmeleri
- Parlamento'da bu konu tartışılırken dışarıda kasırganın başlaması ve adada felaket yaşanması; kasırganın etkisiyle adadaki düzenin alt üst olması
- Hayvanların bu felakette yeterince korunmadığı gerekçesiyle Burcu ve diğer hayvan sahibi çocukların Hayvan Bakanlığına hesap sormak istemesi
- Kasırga sırasında ağır yaralanan Kanadalı öğretmen Bayan Margarit için taze kana ihtiyaç duyulması ve bir zamanlar dövdüğü Japon çocuğu Takai'nin kanının tedavi için kullanılması
- Hakan Dağ'ın adanın onarılması için Birleşmiş Milletlerden gelecek ekibi beklemeden harekete geçmesi ve çocuklarla iş bölümü yaparak yıkımın etkilerini azaltması
- Dünya çocuklarının sorunları ve çözümleri odaklı toplanan ancak kasırganın etkisiyle yarım kalan parlamentonun yeniden düzenlenmesi
- Uluslararası Çocuk Yılı'nda tüm dünya çocuklarının yaşadığı sorunlara sebep olanların ve bunlara göz yumanların kurulan Yargıcılar Kurulu ile yargılanmasına karar verilmesi; haberi alan dünya basınının Çocuk Adası'na gelmesi
- Öğretmen Margarit'in Japon Çocuğu Takai'inin ona kan verdiğini öğrenmesi ve yaptığı davranışlar için ondan özür dilemesi; Yargıcılar Kurulunun gündeme alınacak davaları tespit etmesi
- Birleşmiş Milletler ve dünya ülkelerinin Yargıcılar Kurulu kararlarına itiraz etmesi ve bu sürecin önlenmesine dair planlar yapması
- Başgörevli Bay Loren tarafından Öğretmen Margarit'in kaybolan kolyesi için ödül vadeden bir duyuru yapılması ve Hakan Dağ'ın bu ilanı geri çektilererek "insanlık görevi" adı altında yeni bir anons yaptırması
- Birleşmiş Milletler'den Yargıcılar Kurulunun dava sürecine engel olması için görev verilen Bay Loren'in Hakan Dağ'ı aileleri üzerinden tehdit etmesi
- Yargıcılar Kurulunun BBC muhabirine bu haberi sızdırması; Hakan Dağ'ın yeni bir Yargıcılar Kurulu kurulmasına ve dava sürecinin başlamasına karar vermesi

-Cezayirli Muhammet'in öğretmen Margarit'in kolyesini bulması ve ödül kabul etmeden öğretmene teslim etmesi

III. Bölüm: Çocuk Cumhuriyetinin sistemleşmesi

-Yeni Yargıcılar Kurulunun kurulması ve 1 Kasım 1979 tarihi itibarıyla on yedi davanın görülmeye başlanmasına karar verilmesi

- Birleşmiş Milletlerin davalara katılacak sanık ülkelerden sürecin başlatılmaması için baskı görmesi ve ülkelerin hiçbirinin duruşmalara katılmaması

-Hakan Dağ'ın katılım sağlamayan ülkeler hakkında gıyaplarında karar verileceğini belirten mektubu Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine göndermesi

-Hakan Dağ'ın ve çocukların Doktor Henri'ye doğum gününde tüfeğini hediye etmeleri

-Farklı ülkelerden duruşmaların ertelenmesine yönelik mektupların gelmesi ancak belirtilen tarihlerde temsilci dahi gönderilmemesi

-İkmal için adaya gelen vapurun çocukların büyük çoğunluğunu geziye çıkarmak bahanesiyle alması ve sekiz gün sonra getirmesi

-Bu geziden ötürü Yargıcılar Kurulunun dava görme sürecinin aksaması ve Çocuk Cumhuriyetinin sona ereceği 31 Aralık 1979 tarihinde tüm ülkelerin gıyabında karar verilmesinin uygun bulunması

-Çocuk Adası'ndan ayrılmadan önce tüm çocukların andlarını okuması

-Hakan Dağ'ın adadaki gazetecilere son konuşmasını yapması ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi'ni okuması

-Duruşmaya katılmayan ülkeler adına ise "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi'nin belletilmesi" kararının verilmesi

-Çocuk Adası'nın "Yaşasın dünya çocukları!.. Tüm dünya çocuklarına selam!.." sesiyle yankılanması

1.4. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Çocuk Cumhuriyeti romanı, her şeyi bilme ve görme yetisine sahip hakim bakış açısı ve anlatıcı ile kurgulanır. Başkişi başta olmak üzere tüm karakterlerin duygu ve düşüncelerini bilen ve aynı zamanda "kendini saklama, tarafsızlık, ayrıntıları kullanma, rol benimsetme ve politize ya da angaje olmama ilkelerine"¹³ sadık kalan bu anlatıcı sıfır odaklayım temelli aktarımlarda bulunur: "Önce hemen belirtelim, Birleşmiş Milletlerden sızmadı. Çünkü Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği, konunun yazılı ya da sözlü basına yansımaları çok erken buluyordu." (s.44) Bu ilahi anlatıcı, sahip olduğu bakış açısının sınırsızlığında Başkişi Hakan'ın zihninden geçen düşünceleri de aktarır: "Ne var ki, Hakan, arkadaşları gibi düşünmüyordu.

¹³ Ülkü Eliuz, "Orhan Kemal'in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı" *Turkish Studies*, Sayı 4, 2009, s.1136.

Onca, bir başvuru yazısı için hazırladığı taslak yeterliydi.” (s.25) Okulların tatil edildiği dönemde alınan kararların sebeplerine yönelik açıklamalarda da anlatıcının konumu etkili olur: “Hemen ekleyelim ki, okullar bu ara, gelen öneri üzerine Eğitim Bakanlığınca tatil edilmişti. Hem okulların onarılması, öğretim yapmaya uygun biçime getirilmesi, hem de çocukların gücünden daha çok yararlanabilmesi için.” (s.176) Çocuk Cumhuriyetini inşa eden çocukların bütün eylemleri bu derinlikli yaklaşımın sınırsızlığından yansıtılır.

1.5. Zaman

Yazılma zamanı 1980 olan romanın öykü zamanı 1978 yılının yaz tatilinin ilk aylarında başlar ve 1980 Ocak ayında son bulur. Böylece Dünya Çocuk yılı ile başlayıp yine Dünya Çocuk Yılı ile biten öykü zamanı yaklaşık bir buçuk yıllık bir süreyi kapsar. Olayların aktarımı ise yaşandıktan sonraki tarihte olduğu için öykü zamanı, öyküleme zamanından önce gelir: “Hakan Dağ, kitabı tamamlamak için günlerce kent kitaplığına gidip geldi.” (s.8)

“Duyuru beklenen ilgiyi görmüştü. Özellikle büyük ülkeler, Birleşik Amerika, Sovyet Rusya, Çin, İngiltere, Federal Almanya, petrol üreten Arap ülkeleri, çocuk konusunda duyarlılıklarını göstermek için düpedüz yarış hâlindeydiler.” (s.61)

Çocuk Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonraki süreç aktarılırken zamansal sıçramalar yapılır:

“Dilekçeye yirmi gün sonra yanıt geldi.” (s.26)

“On gün kadar sonra postacı bir zarf daha getirdi.” (s.27)

“Özetle, çoğu günler, hastane görevlileri –deyim yerindeyse- sinek avlıyorlardı. Çocuk Cumhuriyeti kuruldu kurulalı yedi ayı geçtiği halde, şimdiye dek hastanede yatanların sayısı beşi geçmemişti.” (s.191)

Hakan Dağ ve tüm dünya çocukları için Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine gönderilen 3 Temmuz 1978 tarihli mektup ile başlayan Çocuk Cumhuriyeti macerası, 1 Ocak 1980 tarihinde noktalanır. Yazarın kitabın iç kapağında belirttiği not dikkate alındığında da romanın Uluslararası Çocuk Yılı’nın hemen bitiminde yazıldığı ortaya çıkar.

1.6. Mekân

Çocuk Cumhuriyeti romanında fiziksel/çevresel mekân Pasifik Okyanusu’ndaki tropikal bölgede bulunan ancak haritada bile yer almayan Çocuk Adası’dır. Bu isim yazılı ve sözlü basın tarafından konulur ve dünya yazışmalarında da kullanılır. Daha önce insan eli değmeyen bu mekân, ekosistemin tüm bileşenleriyle uyum içindedir:

“Çocuk Adası yeşil, ormanlık bir adaydı. Şimdiye dek buraya insan ayağının basmadığı, belki söylenemezdi. Ne var ki basmış olanalar da yerleşmek gereğini duymamışlardı, nedense. Balta girmemiş ormanlarında, çamdan palmyeye dek her tür ağaç vardı. Ormanları her tür hayvanın beşiği idi. Maymundan sansarına kadar. Ancak aslan, kaplan, kurt gibi yabani hayvanlara rastlanmamıştı ilk gözlemlerde. Kuşlar mı? Onlardan ne bol var ki... Sakasından bülbülüne, kargasından muhabbet kuşuna dek her türü vardı burada. Avcılar tarafından vurulma tehlikesinden uzak, büyük bir rahatlık ve özgürlük içinde cıvıldaşıyor, ötüşüyor, uçuşuyor, daldan dala konuyorlardı.” (s.63-64)

Çocuklar için ideal bir Cumhuriyet örneğinin sergilendiği Çocuk Adası, yaşanılan bazı iç problemlere rağmen her zaman barış ve kardeşlik fikrini destekleyen açık ve geniş bir varoluş alanıdır. Bu yönüyle hiçbir zaman kaotik ve labirentleşen kapalı/ dar bir mekâna dönüşmez. Çocukla ilgili ve bağlantılı Barış Alanı, Tavşan Caddesi, Çocuk Caddesi, Sincap Sokağı, Miki Fare Sokağı, Karınca Sokağı, Arı Sokağı, Kırlangıç Sokağı, Kirpi Sokağı vb. yerlerin bulunduğu ada, oyun salonları, çocuk parkları, plaj tesisleri, yüzme havuzları, sinema salonları, kapalı spor salonları, okul, hastane, yatakhaneleriyle içinde yaşayanların bireysel açılımlarını, kendiliklerini kurma çabalarını, fiziksel ve duyuşsal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenir.

“Dünya çocukları adayı çok sevmişlerdi. En çok hoşlarına giden şey, adada motorlu araç bulunmamasıydı. Bunun sonucu olarak düz, asfalt yollarda istedikleri gibi yürüyebilecek, konuşabilecek, oynayabileceklerdi.” (s.79)

Olumlanan değerlerin yansıma uzamı olan Çocuk Adası, özünde insana, insan için, insana göre tüm varlık kategorilerini içerecek şekilde dizayn edilir. Çocuk Cumhuriyetinin inşa edildiği “tüm dünya kavgalar, kargaşalar içinde çabalarken, birbirinin gözünü oyarken, dünya çocukları olarak, kardeşçe, hiçbir düşmanlık gütmeyen, hiçbir ayrım yapmadan bir arada yaşayabilmenin de olası olduğunu göster(en)” (s.235) bu ada, tüm dünya çocukları için barış, adalet ve kardeşliğin simge mekânı olur.

1.7. Şahıs kadrosu

Roman başkişisi Orta Anadolu illerinden birinde ikamet eden, orta halli bir ailenin en büyük oğlu olan on iki yaşındaki Hakan Dağ’dır. Üç kardeşten en büyüğü olan Dağ, ilkokulu birincilikle bitiren çalışkan ve zeki bir öğrencidir. Birleşmiş Milletler Örgütü ile ilgili kent kitaplığına her gün giderek bir Çocuk Cumhuriyeti kurma amacıyla önce ailesini sonra

arkadaşlarını nihayetinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğini ikna eden başkişinin isminin Hakan oluşu simgesel bir adlandırmadır. Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük'ünde "hakan", "Türk, Moğol ve Tatar hanları için "hükümdarlar hükümdarı" anlamında kullanılan bir unvan" ve "Osmanlı padişahlarına verilen unvan"; dağ ise "ker kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümü", "kızgın bir demirle vurulan damga, nişan", "iyileştirmek için vücudun hastalıklı bölümüne kızgın bir araçla yapılan yanık" ve "büyük üzüntü, acı" şeklinde tanımlanır.¹⁴

Başkişi Hakan Dağ, bir yöneticide olması beklenen tüm özellikleri ile dünya çocuklarını yöneten bir Türk liderdir. Yazılı belgelerde tanınan ancak uygulamada eksik kalınan çocuk haklarının sahiplerine teslim edilmesi için mücadele verir. Beslenme, barınma, sağlık, eğitim, savaş, göç gibi birçok konuda mevcut durumu iyileştirmek/sağaltmak için bütün ülkelere bir çağrı yapar. Bu yönüyle insanlığın hastalıklı tarafını, geliştirdiği Çocuk Cumhuriyeti fikriyle dağlar. Böylece Hakan Dağ karizmatik lider özellikleri ile dikkat çeker. Ancak karizmatik liderlerin ortaya çıkışında belli olumsuzlukların etkisi vardır: "Değişimi gerekli kılan veya mevcut durumu yaşanmaz hale getiren kriz, kaos ve belirsizlik koşullarının varlığı, mevcut koşulların tatminsizlik duygusunu yaşatması, gerçekte mevcut olmadığı halde suni bir takım sorunların yaratılmış olması, izleyicilerin görev ve rollerinin ideoloji ile ilişkilendirilmiş olması, klasik iş görme yol ve yöntemlerinin eski önemini kaybetmiş olması, izleyicilerin kimlik, rol, hedef ve değerlerinin liderin vizyonu ile uyumlu olması, örgütsel bağlılığı kolaylaştıran bir misyonun varlığı, toplum ya da örgütteki insanların yetersizlik, tatminsizlik, korku, pişmanlık, suçluluk ve düşmanlık gibi duygular yaşıyor olması, bastırılmış duygu, düşünce ve tepkileri harekete geçirecek bir davanın mevcut olması."¹⁵ Hakan Dağ'ın dünya çocukları adına bir Cumhuriyet kurma fikrini tetikleyen şey, Birleşmiş Milletler Örgütü, UNESCO, UNICEF gibi kurumların ilan etikleri ilkeleri yerine getirmemeleridir. Böylece karizmatik liderlere has bir duruş ile kendi statüsündeki kitlelere çağrıda bulunur. Karizmatik liderin taşıması gereken aşağıdaki özellikleri¹⁶ de karşılar:

¹⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁵ Hasan Gül, *Karizmatik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Gebze 2003, s.28-29.

¹⁶ Gizem Günçavdı, "Karizmatik Liderlik: Alan Yazın Taraması", *İjhar*, EK Sayı, 2017, s.28.

Erdem	Tanım ve anahtar kelimeler	Zıt Değerler	Erdemin karizma/ liderlik üzerindeki etkisi	Zıt değerlerin karizma/ liderlik üzerindeki etkisi
Sağduyu	-doğru kararlar verebilme yeteneği -tarafsızlık -bilgelik -yeterlik	-düşüncesizlik -kararsızlık -yetersizlik -ussallastırma	-sorumluluk alabilme yeteneği -birisinin kararlarına güvenmeyi öğretme -uzun süreli başarı	-liderlik yapamama -karmaşa -kaos -uzun süreli başarısızlık
Adalet	-herkese hakkını verme isteği -adillik -eşitlik	-adaletsizlik -eşitsizlik -taraflılık -dürüst olmama	-kamu yararı -birlik duygusu ve ortak güven	-gücün kötüye kullanımı -ihamet -güven eksikliği
Cesaret	-izlenen yolda kalma -baskılara karşı gelme yeteneği	-korkaklık (aşırısı: kayıtsızlık)	-azim, -dayanıklılık -engellerle karşılaşma -inanç -risk alma	-çekingenlik -risk ve belirsizlik korkusu -harekete geçememe (dikkatsiz risk alma)
Ölçülülük/ öz kontrol	-tutkuları ruha bağlama yeteneği	-ahlaksızlık ya da kendini şımartma (aldırışsızlık)	-sakinlik -olgunluk -ağırbaşlılık -güveni geliştirme	-güveni sarsmak -adaletsizlik ve sağduyusuzluğa yöneltme
Yüce Gönüllülük	-büyük şeyler için gayret etme -kendini ve baskalarını zorlama yeteneği	-korkaklık ya da dar fikirlilik (aşırı hırs)	-görev duygusu -vizyoner hedefler ilham olma -devamlı ilerleme	-durağanlık -sıradanlık -küçüklük (gerçekçi olamayan hedefleri takip etme)
Alcak gönüllülük	-bencilliğin üstesinden gelme ve diğerlerine hizmet etme	-gurur -kendine önem verme (sahte mütevazilik)	-yetkilendirme -takım çalışması -sıcaklık -yaklaşabilirlik	-diğerlerini kötüye kullanma -saygısızlık -istismar -bencillik

Çocuk Cumhuriyeti romanında başkişi Hakan Dağ, bir liderden beklenen *özgüvenli olma, mantıklı olma, hitabet gücü yüksek olma, tarafsız olma, azimli olma, sorumluluk duygusuna sahip olma ve sorgulama, duyarlı olma, adaletli olma, alçakgönüllü olma, güven telkin etme, örnek olma misyonu vb. nitelikleri taşıyan ve bunları eylemlerine yansıtan bir karakterdir. Eserde onu diğerlerinden ayıran bu yönlerine ait veriler yer alır:*

“Dünyada şu kadar çocuk açlıktan ölüyordu. Savaşlar, iç savaşlar nedeniyle şu kadar çocuk yaşamlarını yitiriyordu. Orda, burda yurtlarından kovulan, göç etmek zorunda kalan şu kadar ailenin şu kadar çocuğu, yeni bir yurt bulmak için geçen zaman içinde perişan oluyor, eziyet çekiyor, aç kalıyor, hatta can veriyordu. Şurada burada çıkan “deli” niteliğinde kimi krallar, yalnızca bir zevk uğruna yüzlerce çocuğu kurşuna dizdirebiliyorlardı. (..) Peki ya Türkiye’de durum neydi? Her iki kuruluşun da Türkiye’de birer temsilcikleri vardı. Vardı da çalışmaları neydi? Örgütlerin güttükleri amaçlardan, tüm Türk çocukları gereğince yararlanabiliyorlar mıydı?” (s.10-11)

“Gazeteci sordu:

-Peki Hakan Dağ, bu düşünce nereden aklına geldi?

Hakan her şeyi anlattıktan sonra:

-Uluslararası Çocuk Yılı’nda bir Çocuk Cumhuriyeti... Bundan doğal ne olabilir? diye bağladı sözünü. Orada –eğer gerçekleşirse- her şeye karşın büyüklerce küçümşenen, aşağılanan, “nihayet bir çocuk” denilen varlıkların sesini duyurmak, onların sorunlarını dile getirmek istiyoruz. Göstereceğimiz yönetimle de, büyüklere örnek olursak kendimizi mutlu sayacağız.” (s.47)

“Hakan düşündü: Çocuk Cumhuriyeti’nin, yalnızca Dünya Çocuk Yılı nedeniyle kurulan simgesel devlet olmaktan öte bir işlevi olmalıydı. Tüm dünya ülkelerinin çocukları, burada yiyip içmek, oynamak, yatıp kalkmak, dilediklerini yapmak, kısaca gönüllerini hoş etmek için toplanmamışlardı herhâlde. Amaç bir varlık göstermek, bir yıllık çocuk egemenliğinde örnek davranışlar yapmak, dün-yanın her yerinde ezilen, horlanan, dövülen, hatta öldü-rülen çocukların sorunlarını bir çözüme kavuşturmak değil miydi?” (s.95)

“Masanın çevresine konan sandalyelerden birine doğru yürüdü. Aldı. Masanın önüne getirdi. Üzerine çıktı. Mikrofonu da yerinden çıkarıp eline aldı. Ve konuştu:

-Arkadaşlarım, diye konuşmasını sürdürdü, unutmayalım ki, bizler burada, Çocuk Adası adı verilen bu adada, Dünya Çocuk yılı ile başlayan ve yine Dünya Çocuk Yılı ile bitecek olan bir yıl süreli bir çocuk egemenliğinin, Çocuk Cumhuriyeti’nin bireyleriyiz. Tümümüz, bu cumhuriyetin halkını oluşturuyoruz. Bu cumhuriyeti bizler, dünya çocukları olarak istedik. Sağ olsun, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu onayladı. Şimdi amacımıza ulaşmış durumdayız. Ama şurası da gerçek ki, Çocuk Cumhuriyeti, yönetim ve egemenlik çocuklarda olduğu sürece bir anlam taşır. Aksi durumda simgesel bir minik devlet olmaktan öteye geçemez. O hâlde yapacağımız bir şey var arkadaşlar. Kendi kendimizi yönetmek. Çocuk olarak sesimizi duyurmak. Büyüklerimize, çocuklar hakkındaki davranışlarında ışıktutmaya çalışmak. Dünya çocuklarının bitmez tükenmez sorunlarını su yüzün çıkarıp, tüm dünyanın bu sorunlara eğilmelerini sağlayabilmek.” (s.98)

“(Parlamento seçiminde) -Bana kalırsa en iyisi bu, dedi Hakan. Adadaki her çocuğa parlamento üyesi olmak olanağını sağlamakla, dünyanın en kalabalık parlamentosunu oluşturmuş oluruz ki, bu çok güç hatta olanaksız... Yaklaşık bin kişinin alacağı bir toplantı salonu yok adada. Ancak kapalı spor salonundan yararlanmak olası. Ne var ki, bunca çocuğun gürültüsü ve kargaşası arasında hiçbir şey yapılamaz böyle bir parlamentoda. Dedim ya, en iyisi, her ülkenin bir çocukla katılması parlamentoya.” (s.103)

“Çağırabilirim sayın Başgörevli Bay Loren. Çünkü ben bir Başkanım. Çocuk Cumhuriyeti’nin Başkanı. Çocuk da olsa, seçimle görev başına gelmiş bir Başkanım.” (s.124)

“-Bizler, Çocuk Cumhuriyeti’nin bireyleri olarak, Çocuk Adası’ndaki eski yaşamı yeniden geri getirmek için elimizden geleni yapmalıyız. Yapmalıyız ki, bize, “çocuk” diyenler, “çocuk” deyip de dudak bükenler utansınlar. “Onlar da çocuk olmakla birlikte bir güçmüş, bunu kanıtlayabildiler” desinler. Önerim şu: Bir program yapalım ve hepimiz elbirliğiyle adayı, gücümüz yettiğinde eski durumuna getirelim. Ne dersiniz?” (s.176)

Çocuk Cumhuriyeti romanında başkişi Hakan Dağ'ın en büyük destekçileri arkadaşları Korkut ve Duman'dır. Babası pazarlamacı annesi bankacı olan Korkut, İngilizce eğitimi olan bir çocuktur. Çocuk Cumhuriyetinin kurulma sürecinde Hakan ve Duman'a ev sahipliği yapar. Bir işçinin oğlu olan Duman ise diğer arkadaşları gibi çalışkan ve zekidir. Demokratik bir yönetim temelli Çocuk Cumhuriyetinin kuruluş fikrinin ortaya çıkışından sonlanışına kadarki süreçte bu iki arkadaş her koşulda Hakan Dağ'ın yanındadırlar. Oldukça kalabalık bir şahıs kadrosuna sahip Çocuk Cumhuriyeti sadece başgörevli Bay Loren tarafından kısıtlamalara ve engellemelere maruz kalır. Birleşmiş Milletler tarafından adaya gönderilen Loren, dünya ülkelerini rahatsız edecek davaların görülme sürecinde ada dışındaki ülkelerin gözü kulağı olur. Bir yetişkin olarak çocuklardan emir almak veya onlar tarafından uyarılmak gibi davranışlara maruz kalan Loren, tüm tehditlerine rağmen son sözü söyleyen Hakan Dağ'ın kararlarına itiraz edemez. Romanın kart karakteri olarak nitelendirilebilecek Loren, denetleme hakkını ada kurallarını ihlal ederek yapar. Dünyanın çeşitli yerlerinden bine yakın çocuğun olduğu Çocuk Cumhuriyetinde, garsonlar, bakıcılar, temizlikçiler, PTT teknisyenleri, öğretmenler, düzeni sağlayıcı kişiler, üç doktor ve bunlara bağlı hemşireler görevlidir.

2. İdeal Çocuk Adası ve Demokrasi

Çocuk Cumhuriyeti romanı, cumhuriyet yönetiminin gereği olan parlamento seçimiyle ilk demokrasi adımını atar. Başkişi Hakan Dağ, Çocuk Cumhuriyetinin simgesel düzeyden işlevsel düzeye geçmesi için yönetim ve egemenliğin tamamen kendilerinde olduğu bir parlamento seçimi önerir. Bu önerinin maddelerini parlamentonun yaklaşık 200 kişiden oluşması; Parlamento'da her ülkeden bir çocuk olması; parlamentonun Cumhuriyet'in başını/başbakanını seçmesi; başbakanın bakanları/ hükümet üyelerini seçmesi; bakanların kendi bünyelerinde örgüt kurması ve atama yapması; bakanların yardımcılarını seçmesi şeklinde düzenler. Parlamentonun işleyişi ise şu şekilde ifade edilir:

“Gerek başkan –buna başbakan da denebilirdi- gerek bakanlar parlamentonun, daha doğrusu temsil ettikleri dünya çocuklarını hizmetinde, buyruğunda olacaklardı kesinlikle. Onlardan gelecek öneriler, dilekler, istekler uyarınca hareket edeceklerdi. Bu arada kendi önerileri de olacaktı kuşkusuz. Ama tek başına hareket etmek yoktu. Her davranışta parlamentonun onayını almak başlıca koşuldu.” (s.101)

Parlamento başkanı seçimi yapılır ve 14 yaşında, özellikle çocuk sorunlarını ele alan bir yazar olmayı hayal eden Faslı Yusuf Abbas seçilir. Sonrasında ise tüm parlamento üyeleri and içer: “Çocuk Cumhuriyeti'nin parlamento üyesi olarak, her zaman, her yerde çocuğu koruyacağıma, tüm

davranışlarımın çocuğa yönelik olacağına, bu davranışlarımda çocuklar arasında ırk, din, dil, renk ayrımı yapmayacağıma çocuk namusum üzerine söz veririm.” (s.107) Parlamento Başkanlığı (Başbakan) için Hakan Dağ ve Yunanistan temsilcisi Dimitraki aday olur. Çoğunluğun seçmek istediği Hakan, karizmatik lider özelliğinin gereği olarak karşısına çıkan rakibini eleştirenleri eleştirir: “Burası Çocuk Cumhuriyeti. Çocuk Diktatörlüğü değil Demokratik yöntemler egemen burada, her şeyden önce. Başkanlığa herkes adaylığını koymakta serbesttir. Ben isterdim ki, karşımda bir değil, birçok aday olsun.” (s.111) Yunan temsilcisi Dimitraki’nin seçimden çekilmesi ile yapılan açık oylama sonucu Hakan Dağ Çocuk Cumhuriyeti’nin Başkanı seçilir. Ardından Eğitim Bakanlığı (Çarls-İngiltere-Yardımcısı Bahtiyar-İran), Barış Bakanlığı (Mutera-Uganda- Yardımcısı Beykır -Kanada), Oyun Bakanlığı (Dimitraki-Yunanistan-Yardımcısı Rikardo-Peru), Hayvan Bakanlığı (Karlos-Urugay-Yardımcısı Alfredo Montalvo-Ekvator) ve Adalet Bakanlığı (Sibelüs-Finlandiya-Yardımcısı Seppanen- Finlandiya) kurulur ve bakan-bakan yardımcılarını atanır. Demokratik bir seçim süreciyle yetkilendirilen bakanlıkların yönetim anlayışı ise şeffaf ve kucaklayıcıdır: “Tüm bakanlıklar herkese açıktı. Ne özel kalem müdürü, ne sekreter, ne kapıcı... Hiçbirine gerek duymamışlardı. Dileyen çocuk, dilediği biçimde Başkan ya da bakanların odalarına giriyor, başvurusunu ya da sohbetini yapıp çıkıyordu. Ismarlanan çaylar, kokakolalar ve gazozların giderlerini yine BM karşılıyordu.” (s.116-117) Çocuk Cumhuriyetinde yalnızca bakanlıkların yeterli olmayacağı fikri üzerine Türk temsilcisi Korkut oy birliğiyle belediye başkanı seçilir ve ardından da tüm yönetim birimlerinin görevleri tek tek açıklanır. Belediye Başkanlığının görevleri ise ‘adanın yerleşme bölgesi olan batı kısmı halk ile ağaçlandırılacak ve bakımı yapılacak; ada temiz tutulacak ve çevre kirliliğine yol açan davranışlardan kaçınılacak; denize çöp atılmasını engellemek için çocuklardan bir koruyucu ekip görevlendirilecek’ şeklinde belirlenir, Belediye Başkanlığına ait sorumluluklar yeryüzü demokrasisinin biyoçeşitliliğin korunması ilkesine hizmet eder. Ağaçlandırma faaliyetleri ile temiz bir çevrenin öncelendiği bu sistemde çocukların koruyucu ekip olarak görevlendirilmesi aktif bir ekobilinç sağlamak amacını taşır. Böylece Çocuk Cumhuriyeti halkı görerek, duyarak veya okuyarak aşılarmaya çalışılan doğa sevgisini ona temas ederek eylem düzeyinde tecrübe edecektir. Vandana Shiva biyolojik çeşitliliğin aynı zamanda kültürel çeşitlilik sunduğunu bunun da barış için bir alan açtığına şöyle değinir: “Doğadaki çeşitlilik ve kültürel çeşitlilik savunulmalıdır. Biyolojik ve kültürel çeşitlilik, kendi içinde bir amaçtır. Biyolojik çeşitlilik, sürdürülebilirliğin koşullarını yaratan hem maddi hem de kültürel bir değer ve bir zenginlik kaynağıdır. Kültürel çeşitlilik, barış için gerekli ortamı yaratır. Biyolojik ve kültürel çeşitliliğin savunulması tüm insanların görevidir.”¹⁷ Çocuk Adası’nda yalnızca insanların değil

¹⁷ Shiva, s.22.

ekosistemdeki tüm canlıların yaşam hakkı güvence altına alınır. Bilhassa hayvanlar adına kurulan Hayvanlar Bakanlığı ile onların barınma ihtiyaçlarını karşılama başta olmak üzere avlanmalarını cezalandıracak yaptırımlar getirilir. Aynı zamanda ormandaki ağaçlar da ekolojik denge gözetilerek muhafaza edilir. Bu başlıklar etrafında yönetilecek olan bakanlığın ilkeleri şu şekilde belirlenir: ‘Çocukların ülkelerinden getirilen hayvanlar için özel kulübeler yapılacak; hayvanlara eziyet edenler ağır cezalara çarptırılacak; adanın doğu kesimindeki orman korunacak, dalların kesilmesi dahi suç sayılacak; ormandaki hayvanlara kötü işlem yapılmayacak, özgürce yaşamaları engellenmeyecek ve kesinlikle avlanılmayacak (kararlar özellikle büyükleri kapsayacak); çocuklar büyükler tarafından kapısına kilit vurulan ormana artık girebilecek, hayvanları izleyebilecek, zarar verirlse cezalandırılacak.’ Tüm bu maddeler yeryüzü demokrasisinin gözettiği “Yeryüzü topluluğu tüm yaşamın demokrasisidir.” ilkesinin bir yansımasıdır: “Hepimiz yeryüzü ailesinin, gezegenin kırılğan yaşam ağıyla birbirine bağlanmış olan fertleriyiz. Hepimiz, yeryüzünün ekolojik süreçlerini, tüm türlerin ve tüm insanların refahını koruyacak biçimde yaşamakla yükümlüyüz. Hiçbir insan, diğer türlerin ve insanların ekolojik alanına tecavüz etme veya onlara zalimce ve şiddetle davranma hakkına sahip değildir.”¹⁸ Çocuk Cumhuriyetinin kurulmasında dünya çocuklarının maruz kaldığı insan dışı davranışları önlemek ve sahip oldukları hakların iadesi fikri yatar. Benzer durumların Çocuk Adası’nda yaşanmasının önüne geçmek ve barış içinde birlikte yaşamının mümkün olduğunu tüm yetişkinlere ispatlamak amacıyla Barış Bakanlığı kurulur. Bakanlığın yönetim anlayışı ise ‘tüm dünya çocukları kardeştir; adada kavga, kin, düşmanlık gibi duygulara yer yoktur; görevliler çocukları dövmek, aşağılamak ve hor görmek gibi bir davranışta bulunamaz; barışa ve kardeşliğe gölge düşüren davranışlar bildiri ve demeçlerle adadaki basın mensupları aracılığıyla kınanacaktır’ şeklinde sıralanır. Tüm canlılar adına aynı hakları savunan ve eşitsizlik temelli yaşam biçimini reddeden yeryüzü demokrasisi, barış çemberinde dünyayı birleştirir: “Yeryüzü demokrasisi barışı, ihtimam ve şefkati küreselleştirir. Yeryüzü Demokrasisi, insanları rekabet, ihtilaf, korku ve nefret ile bölmek yerine onları ihtimam, işbirliği ve şefkat halkaları halinde birleştirir. Açgözlülük, eşitsizlik ve aşırı tüketimin hâkim olduğu bir dünya karşısında, şefkat, adalet ve sürdürülebilirliği küreselleştirir.”¹⁹ Çocuk Adası, Hakan Dağ ve yönetimindeki diğer çocukların oluşturduğu halk ile ütöpik bir dünya olma özelliği göstermez. Bu mekânda Uluslararası Çocuk Yılı vesilesiyle sadece kutlama ve oyunlar öncelenmez aynı zamanda bine yakın çocuğun eğitim hayatı da düşünülür. Ancak mevcut eğitim anlayışına yeni düzenlemeler getirilir ve Eğitim Bakanlığı kurulur. Bakanlık yönetime dair şu kararları alır:

¹⁸ Shiva, s.22.

¹⁹ Shiva, s.22-24.

‘Çocuk Adası’ndaki eğitim biçimi çocuğu yormayacak, sıkmayacak, bıktırmayacak bir yöntemle değiştirilecek: “Çocuk her şeyden önce çocuktur. Oynamak, koşmak, hareket etmek, spor yapmak isterdi. Bu onun en doğal hakkıydı.”; dersler sekiz saatten beş saate indirilecek; Çocuk Cumhuriyetinin amacına uygun bir and düzenlenecek ve her sabah okul bahçesinde dersten önce okutulacak; her çocuk ailesine haftada bir mektup yazmak zorunda olacak; telefon etmek isteyenlere bu hak tanınacak; Türkiye’de Çocuk Bayramı olarak kutlanan 23 Nisan günü, adada törenlerle kutlanacak, tüm dünyaca “Çocuk Günü” olarak kutlanması için BM’ye yapılan başvuruların olumlu sonuçlanması için çaba harcanacak, Türkiye’deki törenlere adadan delege gönderilecek.’ Eğitim Bakanlığında alınan karar ile Çocuk Cumhuriyetinde sabahları okulda okunacak and için bir yarışma düzenlenir ve kazanan Endenozya temsilcisi Rangkuti olur. Kardeşlik vurgusunun yapıldığı ve tüm ötekileştirici unsurların dışlandığı bu şiir, Çocuk Cumhuriyetinin manifestosu işlevindedir:

*Ben dünya çocuğuyum
Barıştan kardeşlikten yanayım
Kavgaya savaşa karşıyım
Düşmanlık duygusu nedir bilmem
Ne ırk ne renk ayrımı yaparım
Ne de dil, din ayrımı
Çünkü ben dünya çocuğuyum
Barıştan, kardeşlikten yanayım
Hiçbir kuvvet bizi bundan döndüremez
Gönlümüzdeki yanan ışığı söndüremez (s.136-137)*

Kavga ve savaşın karşısına barış ve kardeşliği koyan dünya çocukları, birbirlerinden farklı olduklarının bilinciyle olmakla beraber “dünya çocuğu” ülküsü etrafında birleşirler. Yalnızca siyasi anlamda bir demokrasi değil yeryüzü demokrasisinin olduğu her yerde huzur ve güvenin olacağını vurgularlar. Vandana Shiva, yeryüzü demokrasisi ile tüm çeşitliliğin yaşama saygıyı beraberinde getirdiğine değinir: “Yaşayan kültürler, ortak, evrensel insanlığımızı ve diğer türlerle toprak, su ve hava vasıtasıyla ortaklığımızı tümüyle kucaklarken, çeşitli değerlerimizi, inançlarımızı, pratiklerimizi ve geleneklerimizi şekillendirip yaşadığımız uzaylardır. Yaşayan kültürler, şiddetten kaçınmaya ve şefkate, çeşitliliğe ve çoğulculuğa, eşitliğe ve adalete

ve tüm çeşitliliğiyle yaşama saygılı olmaya dayanır.”²⁰ Eşitlik temelli bir yaklaşımla tüm çocukların haklarını gözeten Çocuk Cumhuriyetinde adalet en çok değer verilen kavramlardan biridir. Nitekim parlamento seçiminden, sabah okullarda okutulacak andın seçimine kadar her şey çoğulculuğu merkeze alan oy birliği ile seçilir. Hiçbir hususta taraflılık veya yandaşlık üzerinden işleyen bir sistemi onaylamayan bu yönetimde, kurulan Adalet Bakanlığı ile hem adadaki hem de dünyadaki diğer çocukların hakları için mücadele verilir. Bu bakanlığın yönetim anlayışı ise ‘adada kardeşlik ilkesine ters düşen davranışların Adalet Bakanlığının kuracağı yargıcılar kurulu ile cezalandırılması; dünyada çocuklara karşı bir tutum içine giren ülkeleri saptayarak onların uyarılması, gerekirse gıyaplarında da olsa sorumluların yargılanabilmesi’ şeklindedir. Kardeşlik ilkesi ile paylaşımcılığı ön plana çıkaran bu yönetim anlayışında, çocuğa yönelik tüm haksızlıkların yargılanacağı bir Yargıcılar Kurulunun kurulması dikkat çekicidir. Üçü asil ikisi de yedek olmak üzere beş üyesi bulunan Yargıcılar Kurulundaki isimler Rozaryo (Dominik), Zapata (Nikaragua), Lui (Fransa), Flores (Ekvator) ve Behzat (İran)’tır. Yeryüzü demokrasisinin ekosistemdeki mevcut tüm canlılar adına savunduğu adalet hakkı da aynı bakış açısına sahiptir. Yerel değil küresel bir davayı savunan bu sistemde “Yaşayan demokrasiler, yeryüzündeki yaşamı korumak, barışı savunmak ve adaleti güçlendirmek için, temel özgürlüklerimizin iadesini talep edeceğimiz, temel haklarımızı savunacağımız ve ortak sorumluluklarımızı ve görevlerimizi yerine getireceğimiz uzaylardır.”²¹ Yargıcılar Kurulunca gündeme alınan davalar beslenme, yaşam hakkı, savaş, göç, ekonomi, çevre kirliliği, sağlık, şiddet, eğitim, ötekileştirme gibi başlıklar ile ilgilidir: Dokuz-on altı yaşlarında yüz kadar çocuğu öldürmek; Vietnamlıların, ülkelerini terk etmelerine ve bu yüzden çocuklarıyla birlikte aç ve perişan düşmelerine neden olmak; çocuklarıyla birlikte kendilerine sığınan mültecileri ordu zoruyla kovarak, onların yaşayacağı açlık ve perişanlığa neden olmak; çocukları açlığa terk etmek; adil bir gelir dağılımını sağlamayan insanlık; çevre kirliliği yaratarak çocukların sağlığını tehlikeye düşürmek, özellikle denizleri kirleterek, çocukların denize girmelerini engellemek ya da girenlerin hastalanmasına neden olmak, deniz ürünlerinin gittikçe azalmasına yol açmak; nükleer santrallerle toplumun ve çocuğun yaşamını tehlikeye sokmak, onları yerlerinden, yurtlarından etmek; savaşlar nedeniyle sayısız çocuğun ölümüne ya da kimsesiz, perişan hallerine sebep olmak; iç savaşlar nedeniyle ölümlere, göçe, bu arada birçok çocuğun sahipsiz ve çaresizduruma düşmelerine yol açmak; işkence yapmak, adam öldürtmek, bu arada çocukları da kimsesiz, tedirgin ve perişan duruma getirmek; dünyayı birkaç kez yok edebilecek nükleer silah bulundurmak; düzensiz bir eğitimle çocukların, istedikleri dalda öğretim yapmaları, bu

²⁰ Shiva, s.19.

²¹ Shiva, s.18.

yüzden de dünyada sayısız çocuğun öğrenimlerini tamamlamalarını engellemek; çocukları başıboş bırakmak, kötü alışkanlıklara itmek; sağır, dilsiz sakat çocukları topluma kazandırıcı davranışlar yapmak, onları onurlandırmamak; ırk ayrımı yapmamak; hayat pahalılığını önleyici önlemler almamakla, özellikle çocukların yaşamları için gerekli gıdayı sağlamalarını engellemek; okullarda, sokaklarda, evlerde çocuğu aşağılamak, dövmek.

Çevre kirliliği, nükleer santral ve nükleer silahlar ile ilgili davalar aracılığıyla hâlihazırdaki tehlikeyi gelecek nesiller adına ortadan kaldırmak isteyen çocuklar, yok edicilik üzerine inşa edilen tüm eylemleri sonlandırmak adına bir yargılama ister. Bu eylemler aşamalı bir şekilde tüm insanlığın beslenme barınma, sağlık, eğitim gibi birçok alandan mahrum kalmasına sebep olacaktır: “Yeryüzü Demokrasisi, yaşamı muhafaza eden ekolojik süreçleri ve su hakkı, gıda hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, iş ve rızkını kazanma hakkı gibi yaşama hakkının temellerini oluşturan en önemli insan haklarını korur. Yeryüzü Demokrasisi, tüm türlerin ve tüm insanların yaşama hakkının tanınmasına ve buna saygılı olunmasına dayanır.”²² Çocuk Cumhuriyeti için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda çocuklar tarafından yönetilecek bir cumhuriyetin kurulmasına tepki gösteren dünya ülkelerine karşı bu fikri savunan Türk delegenin dikkat çektiği konular, yeryüzü etiğinin ihlal edildiğini ve gerekli önlemlerin alınmasını temel alır. Mevcut durumun gelecek nesiller adına tehlike oluşturduğunu ve bunun önüne geçmek gerekliliğine vurgu yapan delege, diğer ülke temsilcilerini ikna eder:

“-Daha da kötüye gidiyor dünya. Açlık var. Savaş var. Enerji sorunu var. Nükleer silahlanmanın doğurduğu tehlikeler var. Göçler var. Hiçbir ulusun kabul etmediği göçmenler var. Hava kirlenmesi var. Deniz kirlenmesi var. Kısaca çevre kirlenmesi var. Ama kabul etmek gerekir ki, tüm bu sorunların ardında da çocuk var. Çocuklar var. Dünya çocukları var. Açlıktan, savaşlardan en çok çocuklar etkilenmiyor mu? Enerji sorunundan, nükleer silahlanmanın tehlikesinden, göçlerden, çevre kirlenmesinden büyüklerden çok çocukların zarar gördüğü, bir gerçek değil mi? Bugünün ve yarının çocuklarının...” (s.54)

Çocuk Adası’nda yer alan ormandaki tüm canlılar, tıpkı insanlar gibi kendilerine ait ve insan müdahalesi olamayan bir egemenlik içinde yaşarlar:

“Ve sonra orman.. Burada artık Çocuk Cumhuriyeti’nin egemenlik sınırı sona eriyor, kuş ve hayvan egemenliği başlıyordu. Çocuk Caddesi’nin sonuçlandığı orman, cıvıldaşan çeşitli kuşlarıyla, takla atan maymunları, sansarlarıyla, çocukların ilgisini çekti. Ancak orman, yüksekçe bir tel örgüyle

²² Shiva, s.21.

ayrılmış, kapısına da kocaman bir kilit vurulmuştu. Bir güvenlik önlemi olarak. Onun için çocuklar, çok istedikleri hâlde içeri giremediler ve ağacıyla, bitkisiyle, kuşuyla, hayvanıyla, bu doğa güzelliğini yakından görmek olanağını elde edemediler.” (s.79)

Çevre dostu binaların yer aldığı Çocuk Adası’nda çevre kirliliğine sebep olacak araçların yerine bisiklet kullanılması ile hem çocukların hem de diğer canlıların sağlığı koruma altına alınır: “En çok hoşlarına giden şey, adada motorlu araç bulunmamasıydı. Bunun sonucu olarak düz, asfalt yollarda istedikleri gibi yürüyebilecek, konuşabilecek, oynayabileceklerdi. Asfalt yolların iki yanına da bol bol bisiklet konmuştu. Sayıları yüzleri aşıyordu. İsteyenler, bu bisikletlerden istedikleri sürece yararlanabileceklerdi.” (s.79) Hayvan Bakanlığının aldığı karara rağmen av tüfeğiyle tavşan, kuş ya da sincap avlayarak bu kuralı ihlal eden Doktor Henri’nin tüfeği Oyun Bakanı tarafından gizlice alınır. Doğadaki biyoçeşitliliğe zarar veren doktor, ava aracılık eden aletin yok edilmesiyle cezalandırılır. Beslenme ihtiyacı temelli olmayıp salt haz duygusuna hizmet etmek için yapılan bu eylem özelde bir ancak küreselde tüm canlıların hayatı üzerinde etkiye sahiptir. Benzer durum, çiçeklerin gereksiz ve yanlış şekilde koparılması, çöplerin denize dökülmesi ile ilgilidir. Ancak tüm bu sorunlara karşı yaptırımlar korkutucu değil uyarıcı bir dille yapılır.

“Eğer kesinlikle çiçek gerekiyorsa bize haber verin, biz size koparıp verelim. Önemli olan çiçeklerin rastgele koparılmaması, bahçelerin güzelliğinin korunması, dediler. (..) Daha sonra da denize çöp dökme temizlik görevlilerini buldular. Çöplerin yakılması ya da gömülmesi için adadaki tüm çocukların kendilerine yardımcı olabileceklerini söylediler. Ve dediklerini yaptılar da. Zaten görevliler, çöpü, zahmetten kaçtıkları için döküyorlardı denize. Çocukların yardımı söz konusu olunca, çöpü yaksalar da gömseler de büyük bir çaba harcamaz oldular. O hâlde çöpleri denize dökmenin, üstelik denizi kirlletmenin ne anlamı vardı? Böyle düşündüler ve bundan böyle çöpleri yakmayı, gömmeyi yeğlediler. Hem, istedikleri kadar yardımcıları da vardı.” (s.”79)

Kurulan tüm bakanlıklar aracılığıyla hakları güvence altına alınan çocuklar, yetişkinlere örnek olma ülküsünü her olayda gösterir. Mevcut sistemdeki açıkları ve onların telafi yollarını aktarmak niyetinde olan Çocuk Cumhuriyeti halkı, kendi dışlarında kalan dünya çocukları adına da Birleşmiş Milletlere çağrıda bulunur. Her ne kadar düzenledikleri on yedi davaya hiçbir katılım gerçekleşmese de ilgili ülkelere “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi’nin tüm maddelerinin belletilmesi” kararıyla örnek bir tavır sergilerler. Aslında geldikleri bu adayı, ilk saflığı ve temizliğiyle zarar

vermeden teslim etmenin mücadelesini verirler. Bunu yeryüzü demokrasisi ilkelerini uygulayarak başarırlar.

Sonuç

Bilinçli ve farkındalık düzeyi yüksek bir çocuk olarak Uluslararası Çocuk Yılı için düzenlenecek olan etkinliklerin asıl ereğine ulaşmadan görsellikte kalacağını ve daha çok yetişkinlere hitap edeceğini düşünen Hakan Dağ adlı çocuğun tüm dünya ülkelerinden çocuk temsilcileriyle kurduğu Çocuk Cumhuriyeti, hem siyasal hem de ekolojik anlamda bir demokrasi örneğidir. Kendilerine tahsis edilen ütöpik bir düzen mekanı olan Çocuk Adası'nı mantıklı gerekçelerle tüm ekosistem adına yeniden sistematize eden çocuklar, ütöpik olmayan barış, adalet ve sürdürülebilir bir yaşamın da var olabileceğine dikkat çekerler.

Tüm ada halkının ortak kullandığı Esperanto ile hem fiziksel düzeyde hem de hayata bakış noktasında aynı dil ile iletişim kurularak olaylar karşısında benzer refleksler geliştirilir. Yeryüzü etiği ve yeryüzü demokrasisi temelli bu bakışta, gezegenin ortak bir mülk olduğu algısını destekleyen girişimlerde bulunulur. Barış, Hayvan ve Eğitim Bakanlığı bunların sembolüdür. Kimsenin diğerinden üstün olmadığı görüşünü esas alarak yöneticilerin seçimle belirlenmesi, eşitlikçi bir anlayışın yansımasıdır. Çocuk Cumhuriyetinin önderinin karizmatik lider özellikleri gösteren Hakan Dağ adlı bir Türk çocuğu olması dikkat çekicidir. Roman boyunca cesaretli ve girişimci tavrından ödün vermeyen ve kitleleri etkileme yeteneğine sahip olan başkışı, tarafsız, alçakgönüllü ve duyarlı kişiliğiyle tüm dünya çocuklarına örnek olur. Tüm nitelikleri ile ideal bir yönetici profili çizen Dağ, bu yönetimin son gününe kadar savunduklarından vazgeçmez; kendisine yardım eden arkadaşları Korkut ve Duman'ın çabalarını yadsımaz.

Ütöpik olmayan ve gerçekleştirilmesi için hiçbir engelin bulunmayacağını altının sıklıkla çizildiği *Çocuk Cumhuriyeti* anlatısı, uyarılma ve uyandırma çağrı göndermelerine sahiptir. Değişim ve dönüşümün sistemin en mağdurları olan çocukları etkileyeceğine dikkat çekilerek küresel düzeyde biraradalık mesajı verilir. Barınma, beslenme, sağlık, eğitim, savaş, göç vb. konularda her türlü şiddete maruz kalan tüm dünya çocukları için mevcut düzeni kökten değiştirici en basit şeyin yazılı belgelerde ifade edilen hakların iadesinde olduğu vurgulanır. Eserde "çocukça" deyip geçilemeyecek bir ülkü için verilen mücadelenin kutsallığı aktarılarak yetişkinlerin zihniyetini değiştirmeyi hedef alan bir entrik kurgu oluşturulur; her alanda demokrasi çağrısı yapılır. İnsan ve diğerleri değil insan dahil hepsi şeklinde bir söylemin öncelendiği metinde, tüm dünya çocuklarının hayalleri ve onları gerçekleştirebilme aşamasındaki potansiyelleri somutlanır.

Kaynakça

ACELE, Murat, İbrahim Örs'ün Çocuklara Yönelik Eserlerinin Eğitsel İletiler Açısından İncelenmesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2019.

DAHL, Robert A., *Demokrasi Üstüne*, Çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2001.

DEMİR, Nesrin, "Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları", *Ege Akademik Bakış*, 2010, Sayı 2, ss.597-611.

ELİUZ, Ülkü, "Orhan Kemal'in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı" *Turkish Studies*, Sayı 4, 2009, ss.1134-1165.

GÜL, Hasan, Karizmatik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*, Gebze 2003.

GÜNÇAVDI, Gizem, "Karizmatik Liderlik: Alan Yazın Taraması", *İjhar*, EK Sayı, 2017, ss.21-34.

KELSEN, Hans, *Demokrasi: Doğası ve Gereği*, Çev. Yasin Uysal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2019.

LEOPOLD Aldo, *Bir Kum Yöresi Almanığı*, Çev. Ufuk Özdağ, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013.

SHIVA, Vandana, *Yeryüzü Demokrasisi*, Çev. Ali K. Sayel vd., Bgst Yayınları, İstanbul 2010.

TOURAINÉ, Alain, *Demokrasi Nedir?*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

YEŞİL, Rüştü, *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2002.

MARY SHELLEY’NİN SON ADAM ROMANINDA İNGİLTERE’NİN VEBİ İLE ÖZDEŞLEŞEN KAOTİK CUMHURİYET REJİMİ

Nazan YILDIZ*

Cumhuriyet rejimi insan haklarıyla açık ya da gizli bir şekilde savaş halinde olmayan tek yönetim biçimidir. Thomas Jefferson¹

Baba oğluna karşı her zaman Cumhuriyetçi, annesi ise her zaman Demokrattır. Robert Frost

Krallık yasalarla o kadar da uyumlu değildir. Krallık sadece bir unvan olmayıp tüm yasaları içeren bir makamın adı olsa da böyle bir unvan kabul edildiği gibi ortadan kaldırılabılır de. Oliver Cromwell

Giriş: Oliver Cromwell ve Kurduğu Baskı Odaklı Cumhuriyet Rejimi

İngiltere’nin monarşiden demokrasi ve Cumhuriyet’e geçme girişimi çok sancılı bir şekilde gerçekleşmiş ve bu dönem ülkenin tarihinde iz bırakan zamanlardan olmuştur. Bu çalkantılı dönemin başkahramanlarından İngiliz politikacı ve asker Oliver Cromwell, Kral 1. Charles’ın Ocak 1649’daki infazının önde gelen savunucularından olmuş, yönetim biçimini krallıktan cumhuriyete çevirmiş fakat 1653’ten 1658’deki ölümüne kadar Koruyucu Lord unvanı ile ülkeyi tek başına idare etme girişimiyle ülkede cumhuriyetin sözde bir yönetim şekli olarak kaldığı bir diktatörlük hüküm sürmüştür. Bugün bile tartışmaların odak noktasında olan Cromwell ordusu politik güç elde etmek için kullanmış ve bu doğrultuda özellikle İrlanda’daki faaliyetleri dolayısıyla zalim bir lider olarak anılmıştır. İngiltere’nin cumhuriyetle olan bu zor imtihanı Cromwell’in ölümünden yaklaşık 200 yıl sonra Mary Shelley’nin son romanı olan *Son Adam (The Last Man/1826)*’da kendine yer bulmuştur. Yazıldığı zamanlarda çok rağbet görmeyen roman COVID- 19’ un hayatımıza girmesiyle odak noktasında olan insanlığı yok olma eşiğine getiren veba hikayesi üzerinden bugün tekrardan farklı bir bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır. Romanın kahramanı Lionel Verney cumhuriyet rejimine yeni geçen yirmi birinci yüzyıl İngiltere’inde yaşamaktadır. Cumhuriyet taraftarı olan Verney, Cumhuriyet ile yönetilmeye başlayan ülkesini bir cennete benzetir. Verney hem kalbinin hem de ruhunun iyileşmesi için bütün

* Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, nyildiz@ktu.edu.tr

¹ Bütün İngilizce kaynakların çevirisi yazara aittir.

umutlarını cumhuriyete bağlamıştır. Romanda cumhuriyet, cennet benzetmesiyle ayrıca insana hayat veren doğa ile de özdeşleştirilir. Fakat ülkenin gerçek cumhuriyet hikayesinde olduğu gibi Verney'in hayalleri bir kabusla dönüşür ve cennet İngiltere bütün dünyayı sarsan veba salgınına yakalanır. Veba ile gelen bu felaket Verney tarafından bir zamanlar cennet olarak nitelendirilen İngiltere'nin artık "başı sonu görülmeyen bir mezarlığa" benzetilmesiyle çarpıcı bir şekilde betimlenir. Bu bağlamda, bu bölümün amacı İngiltere'nin kaos ve hüsrarla sonuçlanan demokrasi ve cumhuriyet girişiminin edebi dünyaya yansımaları Mary Shelley'nin *Son Adam* romanındaki veba anlatısı üzerinden tartışmaktır.

Shelley'nin romanını veba ile özdeşleştireceğim Oliver Cromwell'in yönetimindeki cumhuriyet rejimiyle paralel olarak okumaya geçmeden önce Cromwell ve onun cumhuriyet rejimi hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Cromwell (1599-1658) İngiltere tarihinin en tartışmalı isimlerinden biridir. Devlet adamı, politikacı ve asker olan Cromwell, I. Charles'ın 1649'da idam edilmesinin önde gelen savunucularından birisi olmuştur. Kral'ın infazından sonra 1653'ten 1658'deki ölümüne kadar "Koruyucu Lord" unvanıyla ülkeyi yöneten Cromwell ordusu siyasi güç elde etmek ve 1649'da İrlanda'da yaşattığı vahşeti desteklemek için kullanmasından dolayı geçmişten bu yana tartışmaların odak noktasında yer almıştır.² I. Charles'ın idam edilmesi, oğlunun sürgüne gönderilmesi ve 1649'dan 1651'e kadar İrlanda'da ve İskoçlara karşı kazanılan askeri zaferlerin ardından İngiliz Milletler Topluluğu ve Cromwell'in yeni cumhuriyetçi rejim üzerindeki hakimiyeti inşa edilir. Cromwell Aralık 1653'te İngiliz Milletler Topluluğunun başına "Koruyucu Lord" unvanıyla getirilir. Daha sonra yerine zayıflığı bir güç boşluğuna yol açan oğlu Richard geçer. Bu durum II. Charles'ın tahta geri döndüğü zamanı tanımlayan 1660 Stuart Restorasyonuna ön ayak olur. Yeni Kral'ın başa geçmesiyle Cromwell'in cesedi Westminster Abbey'deki yerinden çıkarılır ve Tyburn'de sergilenir. Cromwell'in kafası Londra Kulesi'ne asılır ve Cambridge'deki Sidney Sussex Kolejine yeniden gömülene kadar 30 yıl boyunca orada kalır.³ Winston Churchill tarafından "askeri bir diktatör" olarak tanımlanan Cromwell, John Milton, Thomas Carlyle ve Samuel Rawson Gardiner tarafından ise bir "özgürlük kahramanı" olarak tanımlanır.⁴

² Micheál Ó Siochrú, *God's Executioner: Oliver Cromwell and the Conquest of Ireland*, Faber and Faber 2008, ss. 1-2.

³ Stuart Burch, *On Stage at the Theatre of State: The Monuments and Memorials in Parliament Square*, London: Trent University 2003, ss. 228-230.

⁴ Winston Churchill, *A History of English Speaking Peoples*, Dodd, Mead & Company 1956, s. 314. Samuel Rawson Gardiner, *History of the Great Civil War, 1642-1649*, Longmans, Green & Company 1886.

Parlamento ve I. Charles arasındaki sorunlar 1642'nin sonlarında doruğa çıkar. Sorunların Parlamento önünde çözilememesi 1642'nin sonlarında Parlamento ile I. Charles arasında silahlı çatışmaya yol açar. Bu aynı zamanda İngiliz İç Savaşı'nın başlangıcıdır. Parlamento güçlerine katılmadan önce Cromwell'in tek askeri deneyimi yerel ilçe milisleri olan eğitimli çetelerdir. Cromwell Kral'a gönderilmek üzere Cambridge'den gelen gümüş tabak sevkiyatını bloke ettikten sonra Cambridgeshire'da bir süvari birliği toplar ve 1643'te Doğu Angelika'da, özellikle de 28 Temmuz'daki Gainsborough Muharebesi'nde başarılı eylemlerle deneyim kazanır. Daha sonra Doğu Birliği'ne albay olarak atanır.⁵ Kral ile siyasi bir anlaşmaya varılamaması 1648'de İkinci İngiliz İç Savaşı'nın patlak vermesine yol açar. Charles silah zoruyla iktidarı yeniden kazanmaya çalışır. İkinci İç Savaş çerçevesinde Cromwell ilk olarak güney Galler'de Rowland Laugharne liderliğindeki Kraliyetçi ayaklanmayı bastırır, Chepstow Kalesi'ni geri kazanır ve altı gün sonra Tenby'yi teslim olmaya zorlar. Daha sonra Carmarthen'deki kale yok edilir ve Pembroke'taki çok daha güçlü olan kale sekiz haftalık bir kuşatma sonrası ele geçirilir. Cromwell böylece İkinci İç Savaşın galibi olma yolunda ilerler. Cromwell eski Kraliyet yanlısı askerlere karşı hoşgörülü davranırken daha önce parlamento ordusunun üyeleri olanlara karşı daha sert bir davranış sergiler ve bu doğrultuda John Poyer Londra'da idam edilir. Cromwell daha sonra İngiltere'yi işgal eden Kraliyet yanlısı İskoç ordusuyla başa çıkmak için kuzeye ilerler. Preston'da ilk kez tek komutada ve 9.000 kişilik bir orduyla kendisinden iki kat daha büyük bir orduya karşı büyük bir zafer kazanır.⁶

Cromwell'in askeri başarıları Charles'ın infaz edilmesini beraberinde getirir. Kral, zorbalık ve vatana ihanetle suçlanarak dört kez yargıçların karşısına çıkar. Her bir duruşma Kralın mahkemenin otoritesine ve onu yargılama hakkına meydan okumasıyla geçer fakat sonuç değişmez. Kralın ölüm fermanı, Cromwell dahil olmak üzere duruşma mahkemesinin 59 üyesi tarafından imzalanır. Daha önce görülmemiş bir durum olmasa da Kralın öldürülmesi özellikle kralların ilahi hakkı doktrini sebebiyle çok tartışma yaratır. Dolayısıyla insanların bu infazı kabullenmesi kolay değildir. Bu durumun bir göstergesi olarak infazı denetlemekle görevli memurlardan hiçbiri kafa kesme emrini imzalamak istemez ve sorunu Cromwell'e bildirdiler. Cromwell eline bir kalem alır ve emri imzaladıktan sonra kalemi ikinci subay olan Albay Hacker'a verir ve böylece Kralın infazı 30 Ocak

⁵ Oliver Cromwell, *British Civil Wars Project*. <https://web.archive.org/web/20170809124158/http://bcw-project.org/biography/oliver-cromwell>

⁶ Samuel Rawson Gardiner, *Oliver Cromwell*, Longmans, Green, and Company 1901, ss. 144-47. Peter Gaunt, *Oliver Cromwell*, Blackwell 1996, ss. 94-97.

1649'da gerçekleşir. Ziyafet Evi'nin dışında, Whitehall'ın kaldırımında binlerce izleyicinin önüne bir iskele dikilerek I. Charles idam edilir. İngiltere Kilisesi'ndeki tarihi piskoposluktan vazgeçmesi halinde hayatının bağışlanacağı teklif edildiği söylentileri üzerine Charles, İngiltere Kilisesi'nin birçok üyesi tarafından şehit kabul edilir.⁷



I.Charles'ın Yargılanmasını Resmeden Bir Portre

(<https://blog.nationalarchives.gov.uk/trial-charles-i/>)

Cromwell, Kral'ın infazından 3,5 ay sonra 19 Mayıs 1649'da İngiliz Milletler Topluluğu olarak bilinen Cumhuriyet rejimini ilan eder. İskoçya ve İrlanda daha sonra Westminster'da tek bir parlamentoya İngiliz Milletler Topluluğu'na eklenir fakat Cromwell'in işi hiç kolay olmayacaktır. Ancak Cromwell devlet başkanı rolünü hemen üstlenmez; bunun yerine en yakın müttefiklerinden birkaçıyla iş birliği yaparak ulusu yönetecek dindar adamların bir listesini hazırlamayı tercih eder. Ordunun ve yeni yazılan anayasanın desteğiyle 12 Aralık 1653'te Koruyucu Lord olarak atanır. Başlangıçta gücü bir anayasa ve konseyle sınırlıdır. Ancak yıllar geçtikçe Cromwell'in otoritesi keyfi ve sınırsız bir hal alır. İlk Koruyucu Parlamento'da hayal kırıklığına uğradıktan sonra onu fesheder ve tümgenerallerin yönetimi olarak bilinen bir tür askeri hükümet kurar. Bu

⁷ Leanda de Lisle, *White King: Charles I, Traitor, Murderer, Martyr*, Random House 2018, s. 69.

hükümete yönelik sürekli eleştiriler Cromwell'i başka bir Parlamento kurmaya zorlar. Bu ikinci Koruyucu Parlamento koruyucu lorda taç teklifini sunar.⁸ Cromwell önderliğindeki Parlamentonun baş düşmanı İrlanda Konfederasyon Katolikleri ile İngiliz Kralcılar tarafından 1649'da imzalanan ittifakın oluşturduğu askeri tehdittir. Cromwell buna karşılık olarak 1649'dan 1650'ye kadar İrlanda'nın Parlamento tarafından işgal edilmesine öncülük eder. Bununla birlikte, 1649'da İrlanda'daki siyasi durum çok karışıktır. Kraliyet ittifakına karşı çıkan İrlandalı Katolik güçlerin yanında Parlamento'ya doğru ilerleyen Protestan Kralcı güçler de vardır.⁹ Cromwell'in İrlandalılara karşı düşmanlığının siyasi olduğu kadar din ile ilgili olduğu da kabul görür. Cromwell, papalık ve ruhban otoritesi lehine İncil'in önceliğini inkâr eden ve kıta Avrupa'sında Protestanlara yönelik zulüm yapmakla suçladığı Katolik Kilisesi'ne karşıdır.¹⁰ Cromwell'in Katolikliği zulümle ilişkilendirmesi, 1641 İrlanda İsyanı ile daha da derinleşir. Bu isyan, her ne kadar kansız olması amaçlanmış olsa da İrlanda'da yaşayan İngiliz ve İskoç Protestanlarının katledilmesiyle sonuçlanır ve Cromwell'in İrlanda'daki askeri kampanyasının vahşetini artırır.¹¹ Cromwell'in İrlanda'daki vahşeti tarihçilerin tartışma konularından birisi olur. Bazı tarihçiler Cromwell'in İrlanda'da sivillerin öldürülmesinin sorumluluğunu hiçbir zaman kabul etmediğini ve kendisinin yalnızca "silahlılara" karşı savaştığını iddia ederken¹² bazıları ise Cromwell'in Londra'ya verdiği güncel raporlardan alıntı yaparak onun "çok sayıda bölge sakini" ile beraber 3.000 askeri personelin öldürüldüğünü kabul ettiğini belirtir.¹³ Mayıs 1650'de İrlanda'yı terk eden Cromwell¹⁴ birkaç ay sonra İskoçların I. Charles'ın oğlu II. Charles'ı Kral ilan etmesiyle İskoçya'yı işgal eder. İskoç seferinin son zamanlarında Cromwell'in George Monck komutasındaki adamları Dundee'yi yağmalar ve 1.000 kadar erkek ile 140 kadın ve çocuğu öldürür.¹⁵

⁸ Benjamin Woodford, *Perceptions of a Monarchy without a King: Reactions to Oliver Cromwell's Power*, McGill-Queen's University Press 2013, ss. 3-4.

⁹ Padraig Lenihan, *Confederate Catholics at War*, Cork University Press 2000, s. 115.

¹⁰ Antonia Fraser, *Cromwell, Our Chief of Men, and Cromwell: The Lord Protector*, Phoenix Press, 1973, ss. 74-76.

¹¹ A.g.e., ss. 326-328.

¹² Philip McKeiver, *A New History of Cromwell's Irish Campaign*, Advance Press, 2007.

¹³ Ó Siochrú, ss. 83-90.

¹⁴ Lehinan, Cromwell'in İngiltere'ye dönmesinin ardından gelişen olayları şöyle anlatır: Cromwell'in 1650'de İngiltere'ye dönmesinin ardından çatışma oldukça uzun süren kuşatmalarla noktalanın son derece yavaş bir isyan bastırma harekâtına dönüşür. 1651'den sonraki kıtlık, inatçı gerilla savaşına insan yapımı verilen bir tepkidir. Sivil nüfusa yönelik toplu misillemeler arasında sivillerin belirlenmiş "sahipsiz topraklardan" çıkmaya zorlanması ve gıda maddelerinin sistematik olarak yok edilmesi de yer alıyordu. (s. 1022)

¹⁵ Mark Williams ve Stephen Paul Forrest, *Constructing the Past: Writing Irish History, 1600-1800*, Boydell & Brewer 2010, s. 160.

Sıtma ve böbrek taşı hastalığından muzdarip olduğu düşünülen ve kurduğu yeni rejime karşı çıkan herkese şiddet uygulayan ve adeta cehennemi yaşatan Cromwell 1658'de ağır bir sıtmaya yakalanır ve 3 Eylül 1658'de Whitehall'da 59 yaşında hayata veda eder. En olası ölüm nedeni idrar yolu enfeksiyonunun ardından yaşadığı muhtemel kan zehirlenmesidir. I. James'in cenaze törenini andıran görkemli bir törenle Westminster Abbey'e gömülür.¹⁶ Cromwell'in yerine oğlu Richard "Koruyucu Lord" unvanını alarak başa geçer fakat Richard'ın Parlamento veya Ordu üzerinde hiçbir gücü yoktur ve Mayıs 1659'da istifa etmek zorunda kalır. Böylece Cumhuriyet rejiminin de sonu gelir. 1660 yılında II. Charles'ın sürgünden geri getirilerek yeniden kurulmuş bir monarşi altında kral olabilmesi için gerekli anayasal düzenlemeler yapılır. Cromwell'in cesedi, I. Charles'ın idamının 12. yıldönümü olan 30 Ocak 1661'de Westminster Abbey'den çıkarılır ve Londra'nın Tyburn kentinde zincirlere asılır ve ardından bir çukura atılır. Kafası ise 1685'e kadar Westminster Hall'un dışındaki bir direğin üzerinde sergilenir. Daha sonra, 1814'te Josiah Henry Wilkinson'a yapılan belgelenmiş satış da dahil olmak üzere çeşitli kişilere satılan kafa birkaç kez de halka açık olarak sergilenir. 1960 yılında Cambridge'deki Sidney Sussex Koleji'ndeki ön şapelin zemininin altına gömülür. Kafanın tam olarak nereye gömüldüğü ise hiçbir zaman açıklanmaz.¹⁷ Ölümünden sonra ölüme mahkûm edilen ve ruhu huzur bulmayan Cromwell'in İngilizler için ne anlama geldiğini Christopher Hill şu sözlerle açıklar:

Cromwell üzerine yapılan herhangi bir çalışma yalnızca büyük bir adamın kişisel biyografisi değildir. İngiltere'nin ve imparatorluğunun daha sonraki gelişimi için çok önemli olan hayatındaki önemli olayları içermelidir.¹⁸

İngiltere tarihinin en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Cromwell ardında tartışmalı bir miras bırakır. Davis'in vurguladığı üzere ölümünden bugüne Whig, Tory, Romantik, Çartist, Liberal, Katolik, Marksist ve Revizyonist gibi çok farklı sıfatlarla adlandırılan Cromwell paradokslarla dolu bir hayat sürer. Bazı çevrelere göre kahraman olarak anılan Cromwell, yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde ise bazı çevrelere göre modern diktatörlüğün prototipini oluşturur.¹⁹ Cromwell'in bu paradoksal doğası onu erdem ve kötülüğün birleşimi olarak gören çağdaşları tarafından da vurgulanmıştır. Örneğin Clarendon Kontu Edward Hyde onu "cesur bir kötü

¹⁶ John Towill Rutt, *Cromwell's Death and Funeral Order*, Institute of Historical Research, cilt. 2, 1828, ss. 516-530.

¹⁷ Frances Larson, "Severance Package". *Harper's Magazine* (1971): 22-25.

¹⁸ Christopher Hill, *God's Englishman: Oliver Cromwell and the English Revolution*, Harper & Row, 1970s. 14.

¹⁹ J.C. Davis, *Oliver Cromwell*, Oxford University Press 2001, ss. 1-2.

adam” olarak tasvir eder. John Buchan 1934’te basılan biyografisinde Cromwell’in büyüklüğünü ön plana çıkarırken bu büyüklüğün kafa karıştırıcı olduğunu söylemekten geri kalmaz ve paradoksun Cromwell’in “karakterinin ve kariyerinin özünde” var olduğunu belirtir.²⁰ Christopher Hill’in 1958 tarihli Tarih Derneği broşüründe de Cromwell bir paradoks adamıdır ve onun paradoksları İngiliz Devrimi’nin paradokslarını yansıtır.²¹ Aralık 1653’ten 3 Eylül 1658’deki ölümüne kadar İngiltere, İskoçya ve İrlanda’nın Koruyucu Lordu unvanını taşıyan Cromwell başkanlığını yaptığı hükümetin zorbalık, diktatörlük ve otokrasi ile anılmasıyla cumhuriyet rejiminin sözde kaldığı bir siyasi deneyin başkahramanı olur.

Mary Shelley’nin *Son Adamı* ve Cennet İngiltere’yi Cehenneme Çeviren Veba Salgını

Dünya Edebiyatının kült eserlerinden sayılan *Frankenstein* veya *Modern Prometheus* (1818) (*Frankenstein or The Modern Prometheus*) eseriyle tanınan Mary Wollstonecraft Godwin Shelley (1797–1851) beş romanın yanı sıra iki kısa roman, çeşitli dramalar, kısa öyküler ve gezi kitaplarının da yazarıdır. 1826 yılında yayımlandığında ağır eleştiriler alan *Son Adam* romanı COVID-19’un hayatımızdaki yıkıcı varlığıyla günümüzde bir hayli rağbet görmektedir. Üç ciltten oluşan romanın ilk cildi karakterleri ve aralarındaki ilişkileri resmeder. İkinci cilt, vebanın İngiltere’ye gelişinden önceki ilk başlangıç safhalarını anlatır. Son cilt, vebanın ilerleyişini, İngiltere de dahil tüm dünyaya yayılmasını ve hayatta kalanların sayısının romana adını vererek nasıl tek kişiye düştüğünü ele alır. Roman anlatıcısının 1818’de bir arkadaşıyla birlikte Napoli yakınlarındaki Sibyl Mağarası’nı ziyaretiyle başlar. Anlatıcı ve arkadaşı mağarada farklı ilkel ve modern dillerde yazılmış yazıtlar bulurlar ve onları çözümlemeye çalışırlar. Daha sonra anlatıcı bu parçalardan bir hikâye yaratır. Bu hikâye yirmi birinci yüzyılda cumhuriyet rejimine yeni geçen İngiltere’de yaşayan Lionel Verney’in hikayesidir. Lionel ve kız kardeşi Perdita, son kralın tahttan çekilmesinin ardından gözden düşen babalarının ölümünden sonra para sıkıntısı içine düşer ve zor zamanlar geçirirler.

Veba romanın nispeten sonlarında hikâyeye dahil olur. İngiltere, veba ülkeyi esir almadan önce Lionel için bütün dünya demektir. Lionel devasa bir tiyatro metaforu aracılığıyla cumhuriyet rejimine yeni geçen İngiltere’yi cennet ile özdeşleştirir: “Vatanım İngiltere, çocuğunu kabul et! Sen tüm umutlarımın sahnesisin, ilerlemesiyle beni yürekten ve ruhen taşıyabilecek tek oyunun oynandığı muhteşem tiyatrosun”.²² Her ne kadar asil bir aileye

²⁰ John Buchan, *Cromwell*, Houghton Mifflin Co., 1934, ss. 19-20.

²¹ Christopher Hill, “Oliver Cromwell”, Brighton 1986, ss. 68-94.

²² Mary Shelley, *The Last Man*, Cilt I, London 1826, s. 38.

mensup olup saray çevresine ait olsa da Lionel ülkesinin geleceğini cumhuriyette görür ve bütün umutlarını ona bağlar. Bu doğrultuda cumhuriyet rejimine yeni geçen İngiltere veba gelmeden önce doğanın en güzel şekilde kendini gösterdiği bir cennet bahçesine benzetilir. Bu benzetme romanın başka bir ana karakteri olan Adrian için de geçerlidir. Adrian doğanın en güzel resimlerinden birini veren İngiltere kırlarını şöyle betimler: “Orman yeşile bürünmüştü; yavru buzağılar yeni çıkmış çimenlerin üzerinde oynayıyordu; [...] aşk kuşu ve akşam yıldızının kölesi bülbül ormanı şarkılarla doldurdu”.²³ Lionel ve Adrian’ın gözünde İngiltere “[k]endini yönetme hakkını savunan büyük ve bilge bir ulus”²⁴ olarak yeni yönetim biçimiyle uygarlığa daha da yaklaşacaktır. Fakat, özgürlüğü, ilerlemeyi ve medeniyeti getirmesi beklenen ve cennetle özdeşleştirilen yeni cumhuriyet rejiminde İngiltere’de hiçbir şey beklendiği gibi gitmez ve Cromwell’in diktatör yönetimiyle gerçek hayatta yaptığına benzer bir şekilde veba ülkeyi cehenneme çevirir. Başka bir deyişle, Cromwell yönetiminin yarattığı yıkım ve hayal kırıklığı romandaki veba anlatısı üzerinden okunabilir.

Romanda Cromwell karşıtları Lord Raymond karakterinde hayat bulurlar. Asil kökenli Raymond Yunanların Türklere karşı olan savaşında da aktif olarak yer alır ve çok ateşli bir monarşi taraftarıdır. Raymond aynı zamanda kendi çıkarlarını ve siyasi kariyerini düşündüğü için hem kişisel hem de ulusal düzeyde benmerkezcidir. Raymond ile benzer bir şekilde Lionel’in yakın arkadaşı Adrian ve İdris’in annesi de monarşiyi yeniden kurup oğlunu tahta geçirmek niyetindedir. Böylece romanın siyasi çerçevesini oluşturan monarşi ve cumhuriyet yanlıları karşı karşıya gelir. Şiddetli tartışmaların olduğu parlamento da üç gruptan oluşur: Aristokratlar, demokratlar ve kralcılar. Adrian, annesinin aksine cumhuriyet yanlısıdır ve monarşinin geri gelmesini istemez. Arkadaşı Lionel gibi onun için cumhuriyet eşitlik anlamına gelir ve otoritesini soyluların üstünlüğünü zayıflatmak ve “zengin fakir ayrımını azaltmak”²⁵ için kullanmak ister. Raymond Perdita ile ve Lionel ise İdris ile evlenir. Gerçek hayattaki Cromwell’in aksine romanda monarşi taraftarı olan Raymond siyasete girer ve “Koruyucu Lord” unvanını alır. Raymond monarşiyi tekrar kurarak İngiltere’yi cennete çevirmeyi hedefler. Shelley’nin koruyucu lord unvanını cumhuriyet taraftarı olan karakterlerinin yerine monarşi taraftarı olan karakteri Raymond’a uygun görmesi şaşırtıcı görünse de yönetimi altında cumhuriyet rejiminin sözde kaldığı Cromwell’in de aslında Raymond’dan farkı olmadığı düşünülürse bu seçim çok şaşırtıcı değildir. Hatta benmerkezci ve savaş yanlısı Raymond karakterini Cromwell ile özdeşleştirmek gayet mümkündür. Monarşi taraftarı olarak bir nevi

²³ Shelley, Cilt. II, s. 2.

²⁴ Shelley, Cilt. I, s. 30.

²⁵ Shelley, Cilt. I, s. 41.

ülkesine ihanet içinde olan Raymond, özel hayatında ise karısı Perdita'ya ihanet içindedir. Perdita kocasının Yunan prensesi Evadne ile ilişkisini öğrenir. Raymond bir kaçış yolu olarak Konstantinopolis'e yapılacak bir saldırının başına geçmek üzere İngiltere'den ayrılır fakat düşman tarafından yakalanır. Perdita, Lionel ve kızı Clara ile birlikte kocasını bulmak için Konstantinopolis'e gider. Konstantinopolis vebanın başladığı yerdir. Bu amansız hastalık insanları öyle çaresiz bırakır ki artık savaş diye bir şey kalmamıştır. Yunanlardan kaçan bir Türk askeri onlara şöyle bağırır:

Alın, Hristiyan köpekler! Atalarımızın saraylarını, bahçelerini, camilerini, meskenlerini alın; vebayı da onlarla birlikte götürün, bizim düşmanımız vebadır; eğer o sizin dostunuz ise alın onu bağrınıza basın.²⁶

Benzer şekilde Lionel de vebanın esir aldığı şehri şöyle betimler: “Şehir vebanın kurbanıydı; veba çoktan şehrin sakinlerine boyun eğdirmişti, ölüm Konstantinopolis'in efendisi olmuştu.²⁷ 2092 yılı kocası Raymond'un ölümünün ardından kız kardeşinin kendini boğarak intihar etmesi üzerine Lionel'ın İngiltere'ye döndüğü yıldır. Bu sırada veba Trakya, Makedonya, Atina ve Amerika'ya yayılır. Atina'yı uygarlığın beşiğinden ıssız bir çöle çevirir. Ülkenin insanları “düşmanın [vebanın] acımasız orağı karşısında olgun mısır taneleri gibi dökülürler”; “tapınakları ve sarayları mezara dönüşür”.²⁸ Lionel vebayı Doğu'dan Batı'ya uzanan tuhaf bir hikâyeye olarak tanımlar.²⁹ Veba yeryüzüne doğan “kara bir güneştir”.³⁰ Bu kara güneş bütün dünyayı kapkara bir geceye çevirir ve artık yıldızlar dünyayı aydınlatmaz. Veba daha sonra Fransa ve İtalya'ya yayılır ve sonunda 2094 yılında

²⁶ Shelley, Cilt. II, s. 26.

²⁷ Shelley, Cilt. II, s. 26.

²⁸ Shelley, Cilt. II, s. 55.

²⁹ Kara Ölüm olarak alınan ve özellikle 1347-1351 yıllarında etkili olan bilinen en büyük veba salgınının muhtemelen Orta Asya'dan, Ekim 1347'de pire yüklü fareler taşıyan Ceneviz gemileri aracılığıyla Sicilya'daki Messina'ya geldiği ve bir orman yangını gibi hızla Avrupa'nın çoğuna yayılan bir veba enfeksiyonu dalgasını başlattığı kabul edilir. Orta Asya'dan ticaret yoluyla gelen ve veba taşıyan pirelerin istila ettiği kemirgen popülasyonlarını etkileyen iklim dalgalanmaları bu büyük hastalığın yayılmasında çok etkili olmuştur. Orta Çağ doktorlarını çaresiz bırakan ve dünyanın çoğu yerinde nüfusun yarısını yok eden bu salgının sebebi çok sonradan bulunmuştur. Vebaya neden olan bakteri, 1894 yılında Hong Kong'da Alexandre Yersin tarafından bulunur ve ardından bakterilerin kemirgenlerden pire ısırıkları yoluyla bulaştığı 1898'de Jean-Paul Simond tarafından keşfedilir. 1361-63, 1369-71, 1374-75, 1390 ve 1400'de veba tekrarlanır. Modern araştırmalar vebanın bu süre zarfında Avrupa'yı birçok kez vurduğunu ve ticaret yollarından dalgalar halinde geldiğini gösterir. Don Nardo, *The Black Death*, Lucent Books: New York & London, 2011; John Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350*, New York: Palgrave Macmillan, 2016; Janey Levy, *The Plague: The Black Death*, New York: Gareth Stevens, 2016.

³⁰ Shelley, Cilt. II, s. 56.

Londra'ya ulaşır. Bu zalim salgın yenilmez bir düşman olmasının yanı sıra “kötü”, “zehirli ve tedavi edilemez”³¹ bir hastalıktır. Kimsenin kaçmasına izin vermez ve “küçük İngiltere'yi”³² “uçsuz bucaksız bir mezara”³³ çevirir. “Güzel ve çiçeklerle kaplı dünya”³⁴ bir mezara, yıldızlar ise “cenaze meşalelerine”³⁵ dönüşür. Hayatta kalan insanlar 2096'da Londra'da bir toplantıda bir araya gelirler. 2098'de Adrian'ın isteği üzerine İngiltere'den ayrılmaya ve Atina'ya ya da Roma'ya gitmeye karar verirler. Nuh Tufanı benzer bir şekilde, Lionel, Adrian, İdris ve üç yüz kişi, birkaç hayvan ve eşya ile birlikte kurtuluş için yola çıkarlar. Yanlarına aldıklarının içinde bir köpek, “ilerleyen yaşı sebebiyle görüşü zayıflamış evcil bir kartal”, “bir gül ağacı ve özenle işlenmiş bir vazo”³⁶ vardır. Paris'e varırlar, ardından İsviçre'ye ve Milano'ya gelirler. Her bir şehir Londra'dan farksızdır. Lionel'in eşi İdris ve oğulları Evelyn'e ölür. Herkes birer birer hayata veda eder.

Lionel, Raymond ve Perdita'nın mezarlarını ziyaret etmek için Yunanistan'a varma umuduyla Adrian ve Clara ile birlikte küçük bir tekneyle Venedik'ten yola çıkar. Tekne çıkan büyük bir fırtınada batır ve Lionel dışında herkes ölür. Lionel koca dünyada yapayalnız kalır: “İrkimden yalnız ben kaldım; SON ADAM bendim”.³⁷ Son adam uygarlığın beşiği Roma'ya doğru yola çıkar. Zamanla keçeleşmiş saçları ve çıplak ayaklarıyla insanoğlunun o ilk zamanlarına geri döner. Bu adeta yeniden bir doğuştur. Etrafta insan yoktur. Öküzler, atlar, köpekler, yarasalar ve baykuşlar vardır. Lionel pes etmez ve insanların yaşadığı bir dünyanın hayalini kurar: “Hayır, hayır ben yaşayan her şeyin düşmanı olan vahşi doğanın içinde yaşamayacağım. Kasabaları [medeniyeti] arayacağım. Roma'ya, dünyanın başkentine, insanoğlunun başarılarının tacına varacağım”.³⁸ Lionel romanın sonunda Roma'ya geldiğinde kendini iyileşmiş hisseder, okumaya çalışır, kütüphaneleri gezer, medeniyete özlem duyar. Vebadan kurtulan tek kişi olan Lionel, dünyanın son yılı olan 2100'de gelecekte atalarının tarihini okuyacak olanlara ithafla bir el yazması kaleme alır ve roman bu şekilde sona erer.

Sonuç

Shelley'nin *Son Adam*'ı Lionel'in 2073'ten 2100'e kadar olan öyküsü aracılığıyla sadece yazıldığı dönemin insanlarına değil Covid-19 ve savaşlar nedeniyle sarsılan, adaletsizlik ve güç arayışı içinde insanlığını yitiren

³¹ Shelley, Cilt. II, s. 91.

³² Shelley, Cilt. II, s. 94.

³³ Shelley, Cilt. II, s. 94.

³⁴ Shelley, Cilt. II, s. 94.

³⁵ Shelley, Cilt. II, s. 94.

³⁶ Shelley, Cilt. III, s. 14.

³⁷ Shelley, Cilt. III, s. 128.

³⁸ Shelley, Cilt. III, s. 141.

günümüz insanlarına ve şüphesiz geleceğin insanlarına hitap eder. Yirmi birinci yüzyılda içinde bulunduğumuz kaotik dünya göz önünde bulundurulduğunda Shelley'nin romanını sömürgecilik, kapitalizm ve iklim değişikliği bağlamında uyarıcı bir anlatı olarak okumak olağandır.³⁹ Bu uyarı özellikle romanın sonu düşünüldüğünde insanlığın küllerinden yeniden doğabilmesi için umut ışığı içerse de gerçek dünyadaki karşılığının olup olmadığı bir muammadır. Lionel'in medeniyet denilince ilk akla gelen yer olan Roma'ya varması ve romanın tek insan kalmasına rağmen gelecekteki insanlara hitap eden bir el yazması ile bitmesi ayrıca anlamlıdır. İnsanın savaş, vahşet ve adaletsizlikle yönetip cehenneme çevirdiği dünyanın ve dolayısıyla insanın yeniden doğuşa ihtiyacı vardır. Bu yeniden doğuş romanda bir hastalık aracılığıyla sağlanır ve Lionel karakteri üzerinden insan başladığı noktaya geri döner. Cromwell örneğinde olduğu gibi her ne kadar eşitlik ve demokrasi odaklı olsa da cumhuriyet rejimi gibi bir yönetim biçimi bile yanlış kişilerin ellerinde zorba bir egemenlik vasıtasına dönüşebilir. Edebi dünya bu eşitsizlik ve zorbalığa son verip yeniden başlamak için umutlu bir senaryo yazabilse de bugün gerçek hayatta içinde bulunduğumuz savaş, eşitsizlik ve vahşet dünyasında bizim için yeni bir başlangıç maalesef çok olası görünmüyor.

Kaynakça

ABERTH, John, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350*, New York 2016.

ADAMS, Vicky, "Discourse Excellent Music: Romantic Rhetoric and Ecofeminism in Mary Shelley's *The Last Man*", *Feminist Ecocriticism: Environment, Women, and Literature*, Ed. D. A. Vakoch, New York 2014, 105-121.

BUCHAN, John, *Cromwell*, Boston 1934.

BURCH, Stuart, *On Stage at the Theatre of State: The Monuments and Memorials in Parliament Square*, London 2003, ss. 228-284.

³⁹ Bu okumalara örnek verecek olursak: Anne McWhir, "Mary Shelley's Anti-Contagionism: The Last Man as Fatal Narrative" *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal* 35.2 (2002): 23-38. Jennifer A. Wagner-Lawlor, "Performing History, Performing Humanity in Mary Shelley's *The Last Man*," *SEL* 42. 4 (2002): 753-80. Elizabeth Effinger, "A Clandestine Catastrophe: Disciplinary Dissolution in Mary Shelley's *The Last Man*," *European Romantic Review* 25. 1 (2014): 19-34. Vicky Adams, "Discourse Excellent Music: Romantic Rhetoric and Ecofeminism in Mary Shelley's *The Last Man*," *Feminist Ecocriticism: Environment, Women, and Literature* 2014, 105-121. Ed. D. A. Vakoch. Lanham-New York: Lexington Books. Anjuli Fatima Raza Kolb, "Paravictorianism: Mary Shelley and Viral Sovereignty," *Victorian Studies* 62. 3 (2020): 446-59.

CHURCHILL, Winston, *A History of English Speaking Peoples*, Dodd, Mead & Company 1956.

CROMWELL, Oliver, *British Civil Wars Project*.
<https://web.archive.org/web/20170809124158/http://bcw-project.org/biography/oliver-cromwell>

DAVIS, J. C, *Oliver Cromwell*, New York 2002.

DE LISLE, Leanda, *White King: Charles I, Traitor, Murderer, Martyr*, Random House 2018.

EFFINGER, Elizabeth, "A Clandestine Catastrophe: Disciplinary Dissolution in Mary Shelley's *The Last Man*," *European Romantic Review* Cilt 25/Sayı 1, 2014, ss. 19–34.

FRASER, Antonia, *Cromwell, Our Chief of Men, and Cromwell: The Lord Protector*, Phoenix Press 1973, ss. 74–76.

GARDINER, Samuel Rawson, *History of the Great Civil War, 1642–1649*, Longmans, Green & Company 1886.

---. *Oliver Cromwell*, Longmans, Green, and Company 1901.

GAUNT, Peter, *Oliver Cromwell*, Blackwell 1996.

HILL, Christopher, *Oliver Cromwell*, Brighton 1986.

---. *God's Englishman Oliver Cromwell and the English Revolution*, New York 1970.

KOLB, Anjuli Fatima Raza, "Paravictorianism: Mary Shelley and Viral Sovereignty", *Victorian Studies* Cilt 62/ Sayı 3, 2020, ss 446–459.

LARSON, Frances, "Severance Package", *Harper's Magazine*, 1971, ss. 22–25.

LENIHAN, Pdraig, *Confederate Catholics at War*, Cork University Press 2000.

LEVY, Janey, *The Plague: The Black Death*, New York 2016.

MCKEIVER, Philip, *A New History of Cromwell's Irish Campaign*, Manchester 2007.

NARDO, Don, *The Black Death*, New York & London 2011.

Ó SIOCHRU, Micheál, *God's Executioner: Oliver Cromwell and the Conquest of Ireland*, Faber and Faber 2008.

RUTT, John Towill, "Cromwell's Death and Funeral Order", *Institute of Historical Research*, Cilt 2, 1928, ss. 516–530.

SHELLEY, Mary, *The Last Man*, Cilt. I. London 1826.

---. *The Last Man*, Cilt. II. London 1826.

---. *The Last Man*, Cilt. III. London 1826.

WAGNER-LAWLOR, Jennifer, "Performing History, Performing Humanity in Mary Shelley's *The Last Man*", *SEL*, Cilt 42/No 4, 2002, ss. 753–780.

MCWHIR, Anne, "Mary Shelley's Anti-Contagionism: The Last Man as Fatal Narrative," *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, Cilt 35/ No 2, 2002, ss. 23-38.

WILLIAMS, Mark ve FORREST, Stephen Paul, *Constructing the Past: Writing Irish History, 1600–1800*, Boydell & Brewer 2010.

WOODFORD, Benjamin, *Perceptions of a Monarchy without a King: Reactions to Oliver Cromwell's Power*, London 2013.

ÇOCUK HAKLARI ÜZERİNE: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN İZİNDE OKUL PSİKOLOJİSİ İÇİN ÇIKARIMLAR

Hatice ODACI*

Tuğba TÜRKKAN**

Giriş

“Ey yükselen yeni nesil, gelecek sizindir.

Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve sürdürecektir sizsiniz.”

Çocuk hakları evrensel ve aynı zamanda yeni bir kavramdır. İnsanlık tarihinin büyük bölümünde çocuklar hiçbir hakka sahip olmamışlar ve tarih boyunca ihmal ve kayıtsızlıktan vahşete kadar değişen şekillerde yetiştirilmişlerdir.¹ Örneğin çocuk öldürme, bir toplumun hoşgörülü tutumuna bağlı olarak tüm kültürlerde uygulanmıştır.² Antik çağda hem meşru hem de gayri meşru çocukların öldürülmesinin yaygın ve kültürel olarak kabul edildiği bilinmektedir. İkizlerin ve prematüre bebeklerin, çok fazla veya çok az ağlayan ya da cinsiyeti kız olan bebeklerin de genellikle öldürüldükleri bildirilmektedir. Helenistik Yunanlılar genellikle birden fazla kız çocuğu yetiştirmek istememiştir. Roma yasaları babanın çocuklarını öldürme hakkını da içermektedir.³

Ancak tarih boyunca küçük çocuklara yönelik vahşet hiçbir şekilde yeni doğanlarla veya kültürel ve bireysel sapmalarla sınırlı kalmamıştır. Örneğin, Antik Yunanlılar için çocuklar ve özellikle erkek çocukların cinsel bir çekiciliğe sahip olduğu, çocuk genelevlerinin her şehirde geliştiği bildirilmektedir. Hamurabi Kanunnamesi'nde ebeveynlerin, oğulları ve kızlarını vadesi geçmiş borçları ibra etmek için satabilmesine izin verilmiştir.⁴ Tarihsel belgeler çocuk işçiliği sorununun geçmiş yüzyıllara kadar uzandığını

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, hatodaci@hotmail.com

** Dr. Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, turkkan83@hotmail.com

¹ Mark Chaffin, “The Changing Focus of Child Maltreatment Research and Practice within Psychology”, *Journal of Social Issues*, Volume 62, no. 4, 2006, pp. 663–684.

² Lloyd de Mause, “The History of Child Abuse”, *Sexual Addiction & Compulsivity*, Volume 1, no. 1, 1994, pp. 77–91.

³ Michael Obladen, “From Right to Sin: Laws on Infanticide in Antiquity”, *Neonatology*, Volume 109, 2016, pp. 56–61.

⁴ Lloyd de Mause, *The History of Childhood*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., Lanham 1974.

ortaya koymaktadır. 18. ve 19. yüzyılda kentleşme ve sanayi devrimi, çocuk işçiliği olgusunun gelişmesine yol açmıştır. Fabrika sistemlerinin kurulması, çocukları ebeveynlerinin gözünde ekonomik bir varlık haline getirmiştir.⁵ Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere çocukların geçmişten günümüze kadar çeşitli nedenlerle hırpalandığı ve kötü muameleye maruz kaldığı görülmektedir. Buna ek olarak, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın büyük bir bölümünde çocukların edilgen, zayıf ve savunmasız varlıklar olduğu veya asi, tehdit edici ve bu nedenle kontrole muhtaç oldukları gibi görüşler mevcuttur.⁶ Bu tür görüşler de, çocukların temelde yetersiz, günaha eğilimli veya gelişimsel çarpıklıklara karşı savunmasız oldukları gibi düşüncelerin meşrulaşmasına neden olmuş ve bu durum ne yazık ki çocukların seçim, kendi kaderini tayin ve özerklik haklarının reddedilmesine yol açmıştır.⁷ Bununla birlikte literatür incelendiğinde, 20. yüzyılda çocuk haklarının gelişimine ilişkin olumlu adımlar da atıldığı görülmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında, istismar, ihmal, bağımlılık, suçluluk ve statü suçlarını ele almak için çocuk mahkemeleri kurulmuştur. Bu dönemde sorunların önlenmesi ve çocuğun rehabilitasyonu vurgulanırken, çocukların seçim hakkı ve çocuklara yönelik işlenen suçların yargı süreci göz ardı edilmiştir. Öte yandan, bu dönemde gelişmekte olan bilim dünyası, çocuklar için yeni bir bakış açısı ve onların nesnel ve öznel konumları için temel oluşturmuştur. Yine bu dönemde ortaya çıkan insan hakları hareketi çocukları da içerecek şekilde genişletilmiş ve çocuk hakları konusunda bir dizi resmi konferans düzenlenmiştir. Çocuk haklarına ilişkin düşünceler, 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca koruma ve yetiştirme ihtiyaçlarını vurgulamaya devam etmiştir.⁸ 20. yüzyılın ikinci yarısında da, çocuklar bir birey ilan edilerek, mahkemelerde ve okullarda çocuklar için gerekli işlem hakları tesis edilmiştir. Daha önce çocuklar üzerinde mutlak kontrole sahip olan ebeveynlerin yetkilerinin çocuk koruma yasaları tarafından kısıtlanması söz konusu olmuştur.⁹

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, çocukların yetişkinlerle aynı hakların çoğuna sahip, yasal kişiler olduğu düşüncesine dayanarak, çocuk hakları, katılım ve kendi kaderini tayin haklarına doğru genişlemiştir.¹⁰

⁵ Robert W ten Benschel et al., *Children in a World of Violence: The Roots of Child Maltreatment*. University Press, Chicago 1999.

⁶ Christine Hallett and Alan Prout, *Hearing the Voices of Children*. Routledge Falmer, London 2003.

⁷ Birgitte Henriksen, *Your Money or Your Life*. Aberdeen University Press, Scotland 1982.

⁸ Stuart N Hart and Zoran Pavlovic, "Children's Rights in Education: An Historical Perspective", *School Psychology Review*, Volume 20, 1991, pp. 345–358.

⁹ *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*, United States Supreme Court 393 U.S. 503, 89 S.Ct. 733, United States 1969.

¹⁰ Michele Peterson-Badali and Martin D Ruck, "Studying Children's Perspectives on Self-Determination and Nurture Rights: Issues and Challenges", *Journal of Social Issues*, Volume 64, 2008, pp. 749–769.

Çocukların kendi kaderini tayin haklarına ilişkin artan farkındalık, çocuklara ve ergenlere kendi yaşamlarını ve gelişimlerini etkileyen kararlarda daha fazla özerklik vermeye yönelik küresel bir harekete yol açmıştır. Çocuk haklarının yalnızca çocuğun ihtiyaçları ile ilgilenme veya korunma ihtiyacını içerdiği görüşüne karşın, bugün çocuklar kendi yaşamlarıyla ilgili kararlara katılma hakkına daha çok sahip olarak görülmektedir.^{11 12}

Çocuk haklarına ilişkin artan farkındalık, 1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye (ÇHS) yansımıştır. ÇHS, nerdeyse tüm dünya ülkeleri tarafından onaylanmıştır ve bugüne kadarki en kapsamlı insan hakları sözleşmesidir. ÇHS, çocuğun medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklarını kapsamlı bir şekilde bir araya getiren, yasal olarak bağlayıcı ilk uluslararası sözleşmedir.¹³ Neredeyse tüm dünya ülkeleri, bu sözleşme ile ırk, renk, cinsiyet, dil, din, görüş, köken, servet, doğum durumu veya yeteneği ne olursa olsun 18 yaşın altındaki tüm bireylerin özel ilgiye ve haklarının korunmasına ihtiyacı olduğunu kabul etmektedir. ÇHS, tüm çocukların yaşama ve tam olarak gelişme, zararlı etkilerden, istismar ve sömürüden korunma ve aile, kültürel ve sosyal yaşama katılım ile ilgili temel insan haklarını açıklar. Temel hayatta kalma ve gelişme haklarının yanısıra, düşünce özgürlüğünden, düşünceyi ifade etme ve karar alma sürecine katılma hakları da dahil olmak üzere çocuklar için çok çeşitli hakları ele alır. ÇHS, çocukların medeni, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel haklarına eşit ağırlık vererek, çocuk gelişimi ve refahına bütüncül bir bakış açısını teşvik ettiğinden, çocukların refahını anlamak için normatif bir çerçeve sunmaktadır.¹⁴ Bugün için, ÇHS'nin dünya çapında çocuklara ve gençlere nasıl bakıldığı ve nasıl davranıldığı üzerinde dikkate değer bir etkisi olduğu söylenebilir.

ÇHS'nin kritik ve önemli bir yönü, çocukların ve ergenlerin topluma aktif olarak katılma hakkına yaptığı vurgudur. ÇHS, yalnızca çocuğun zarar ve istismardan korunma hakkını değil, aynı zamanda özerk bir yetişkin olma ve çocuğu etkileyen ve ilgilendiren konularda söz sahibi olma hakkını da onaylar. Sözleşme, çocuğun katılım haklarını kullanmasına yönelik yönlendirme ve rehberliğin "çocuğun gelişen kapasiteleriyle tutarlı bir şekilde" uygulanması gerektiğini belirtir (Madde 5), yani katılım hakkının çocuğun gelişimsel kapasitelerine olduğu kadar, çocuğun yer aldığı belirli

¹¹ Stuart N Hart, "From Property to Person Status: Historical Perspective on Children's Rights", *American Psychologist*, Volume 46, pp. 53–59.

¹² Martin Ruck and Stacey Horn, "Charting the Landscape of Children's Rights", *Journal of Social Issues*, Volume 64, 2008, pp. 685–699.

¹³ United Nations Convention on the Rights of the Child, *Convention on the rights of the child*. Geneva, Switzerland: United Nations, 1989.

¹⁴ Asher Ben-Arieh, "The Child Indicators Movement: Past, Present, and Future", *Child Indicators Research*, Volume 1, 2008, pp.3–16.

görev veya faaliyetlere de uygun olması gerekir.^{15 16} ÇHS'nin kabul edilmesinden bu yana, çocuk ve gençlerin hem beslenme hem de kendi kaderini tayin etme haklarına bağlılık, hukuk, tıp ve akıl sağlığı mesleklerinin yanı sıra sosyal hizmet kurumları, hastaneler, sağlık klinikleri ve okullar gibi çocuklara ve ergenlere hizmet veren kurumlarda açıkça görülmektedir.

Ayrıca sözleşme'nin tamamı, dünya genelinde çocuklarla ve çocukların refahı ve iyi oluşu için çalışan psikoloji alanını da ilgilendirmektedir. Nitekim çocuk haklarının önemi, Amerikan Psikoloji Derneği (APA) ve Uluslararası Okul Psikolojisi Derneği (ISPA) aracılığıyla gerçekleştirilen onaylarda, taahhütlerde ve hedeflenen faaliyetlerde güçlü bir şekilde kendini göstermektedir.^{17 18} Bu kapsamda bu bölümde, okul psikolojisinin işlevlerine özel bir vurgu yaparak, çocukların yaşamlarındaki en önemli konulardan olan eğitim alanı ve okullar bağlamında çocuk haklarının önemi tartışılacaktır. Nitekim, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) de, hem çocuğun hem de toplumunun çıkarlarına en iyi şekilde hizmet etmesi beklenen, çocuğun öğrenmesi, gelişimi ve yaşam kalitesi için evrensel gereksinimleri somutlaştırır. Temaları ve standartları, kültürel farklılıklar ve niyetinin ruhuna bağlılık açısından uluslararası, ulusal ve yerel düzeylerde dünya çapında uygulamaya yöneliktir. Sözleşme, örgün ve yaygın eğitim içinde ve bu eğitim yoluyla yaşama ve gelişmeye hem özel hem de genel olarak uygulanabilir maddeleri içermektedir.¹⁹

Eğitim ve Çocuk Hakları

Okullar, toplumun kurumsallaşmış eğitim ve çocuk yetiştirme sistemlerini temsil eder. İdeal olarak okullar, toplumlarının, toplulukların, ebeveynlerin ve çocuğun hedeflerine yönelik hem kısa hem de uzun vadeli gelişime rehberlik etmek ve desteklemekten sorumludur. Okullar, hemen hemen tüm çocukların yaşamına ve gelişimine, ÇHS değerlerinin doğrudan ve dolaylı olarak uygulanabileceği tek devlet kurumudur. Bunlara ek olarak eğitim, toplumun en önemli yönlerinden biri olarak kabul edilir. Eski Yunanistan'dan yirminci yüzyıla kadar uzanan dönem içerisindeki büyük

¹⁵ Gary B Melton, *Background for a General Comment on the Right to Participate; Article 12 and Related Provisions of the Convention on the Rights of the Child*. Clemson University, United States of America 2006.

¹⁶ Alison Patridge, "Children and Young People's Inclusion in Public Decision-making", *Support for Learning*, Volume 20, 2005, pp. 181–189.

¹⁷ Catterall Calvin, "Defining and Promoting Children's Psychological rights", *School Psychology International*, Volume 1, no. 1, 1979, pp. 6–7.

¹⁸ Stuart N Hart, "The History of Children's Psychological Rights", *Viewpoints in Teaching and Learning*, Volume 58, no. 1, 1982, pp. 1–15

¹⁹ Stuart N Hart and Brannon W Hart, "Children's Rights and School Psychology: Historical Perspective and Implications for the Profession", *School Psychology International*, Volume 35, no. 1, 2014, pp. 6–28.

düşünürler, eğitimi, aynı zamanda ÇHS'nin ana hedeflerinden biri olan hümanist bir toplum inşa etmenin birincil yolu olarak tanımlamışlardır.²⁰ Eğitimin amaçları arasında, toplumun geçmişinin ve mevcut durumunun korunması, toplum için arzulanan bir geleceğin güvence altına alınması, kendi geleceğini belirleme ve yönlendirme yeteneğine sahip bir yurttaş yetiştirme ve çalışma ve sorumlu yurttaşlık hazırlığı yer almaktadır. Bu temalar, topluma faydalı olacak bireyler yetiştirme niyetini, nüfusu ve geleceği kontrol etme girişimini ifade eder.

Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocukları kişi olarak tanır; tüm çocukların onurunun korunması gerektiğini vurgular; ve ruh sağlığı hizmetleri ve politik işlevler için çıkarımlar oluşturur. Bu bakış açısı ile birlikte, çocuğun okuldaki ve eğitim sistemindeki konumu ve eğitim sisteminin çocuklara yönelik tutumu değişmiştir. 20. yüzyılda çocuğun statüsündeki bu değişimin bir sonucu olarak eğitim, toplumun çocuğu kendi isteğine göre şekillendirme ve tasarlama aracı olmaktan çok, tüm çocukların hakkı haline gelmiştir. Çocuk hakları kavramı geliştikçe, eğitim artık öncelikle belirli bir toplumsal düzene hizmet etmek yerine çocukların bireysel refahını dikkate almaya başlamıştır.²¹

Çocuk Hakları Sözleşmesi geniş bir eğitim vizyonu talep etmektedir. ÇHS, çocuk ve gençlerin en yüksek eğitim düzeyine ulaşmaları için teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Daha spesifik olarak, ÇHS iki maddeyi eğitim hakkına ayırır: 28. madde eğitim hakkına ve 29. madde eğitimin amaç ve hedeflerine atıfta bulunur. Madde 28, tüm çocukların ücretsiz olması gereken ilköğretim hakkına sahip olduğunu belirtir. Bu madde aynı zamanda okullarda disiplinin, şiddete başvurmadan, çocukların onuruna saygı gösterilerek uygulanması gerektiğini belirtir. Özellikle, Madde 29, eğitimin amaçlarını, her çocuğun mümkün olan en üst düzeyde gelişimini desteklemek ve demokratik yaşama katkıda bulunmak için gerekli değerleri, becerileri ve güveni kazanmasına yardımcı olmak açısından detaylandırır. Bu maddeye göre çocuk eğitimi, her çocuğun kişiliğini, beceri ve yeteneklerini sonuna kadar geliştirmelidir. Çocukları insan haklarına, kendi kültürlerine ve diğer kültürlerle saygı duymaya teşvik etmelidir. Ayrıca barış içinde yaşamayı, çevreyi korumayı ve diğer insanlara saygı duymayı öğrenmelerine yardımcı olmalıdır.²² Bu hedeflere ulaşılması, çocuklara eğitim sürecinde aktif

²⁰ Lucas P Scherer and Stuart N Hart, "Reporting to the UN-Committee on the Rights of the Child -Analyses of the First 49 State Party Reports on the Education Articles of the Convention on the Rights of the Child and a Proposition for an Experimental Reporting System for Education", *The International Journal of Children's Rights*, Volume 7, 1999, pp. 349-363.

²¹ Elias Hemelsoet, "A Right to Education for All: The Meaning of Equal Educational Opportunities", *International Journal of Children's Rights*, Volume 20, 2012, pp. 523-540.

²² David Shriberg and Poonam Desai, "Bridging Social Justice and Children's Rights to Enhance School Psychology Scholarship and Practice", *Psychology in the Schools*, Volume 51, no. 1, 2013, pp. 3-14.

oyuncular olarak saygı gösterilmesini ve değer verilmesini içerir.²³ Okul ortamında görüşlerini ifade etme ve ciddiye alınma hakları tam olarak uygulandığı takdirde, çocukların haklarına, onurlarına, yurttaşlıklarına ve kendi refahlarına katkıda bulunma kapasitelerine önemli ölçüde yarar sağlayacak en derin dönüşümlerden biri sağlanacaktır. Bu bilgiler doğrultusunda çocukların okullaşma ve eğitim hakları ÇHS'nin üç ilkesine uygun olmalıdır: (a) Hüküm—okullar ve eğitim, tüm çocuklar için kolay ve hazır bir şekilde erişilebilir olmalı ve onlara gelişme fırsatları sağlamalıdır. (b) Koruma—okullar ve eğitim, çocuklar için fiziksel, zihinsel veya diğer herhangi bir tehlikeden uzak bir sığınak olmalıdır. (c) Katılım—okullar ve eğitim sistemi, örgütlenme özgürlüğü, mahremiyetin korunması, fikirleri ifade etme özgürlüğü ve düşünce, vicdan ve din özgürlüğü gibi çeşitli katılım ve kendi kaderini tayin haklarını güvence altına almalıdır.²⁴ Eğitimde özellikle çocukların katılım haklarına saygı, eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için esastır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi, her çocuğun görüş oluşturma yeteneğine sahip olduğunu ve kendisini etkileyen tüm konularda bu görüşlerini özgürce ifade etme hakkına sahip olduğunu vurgular ve çocukların görüşlerine yaşına ve olgunluk düzeyine göre gereken ağırlığın verilmesi gerektiğini belirtir (Madde 12). Bu, insan hakları hukukunda benzersiz bir hükümdür. Bu hüküm çocuklar için, insan olarak saygı görme ve kendilerini etkileyen kararlara katılma hakları bulunduğu anlamına gelir. Bu itibarla, bir yandan çocukların kendi yaşamlarında aktif aktörler olarak yer almaları ile diğer yandan çocukluk döneminde ek koruma hakları arasında bir denge sağlanır.²⁵ Bu değişim, yetişkin otoritesinin ve gücünün neredeyse mutlak olduğu toplumsal bir bağlamla karakterize edildiğinden, eğitim bağlamında özel dikkat gerektirir. Çocuk haklarına ilişkin bu yeni bir bağlam, okulları gençlerin bakış açılarına ve karar verme becerilerine saygı duymaya çağırmaktadır. Çocuklar eğitim hedeflerinin, politikalarının ve uygulamalarının seçimine katılmalıdır. Kapasitelerine ve ilgilerine göre, haklarının ve eğitimlerinin formüle edilmesine ve takibinin her aşamasına dahil edilmelidirler. Okul bağlamında katılım hakkının uygulanması, düzenlemelerin ve davranış kurallarının çocuklardan gelen girdilerle ifade edilmesi, sınıf öğretiminin demokratik olması ve küçük yaşlardan itibaren çocuklara okul işleyişinin tüm yönlerine

²³ Barry Percy-Smith and Patrick Thomas, *A Handbook of Children and Young People's Participation*. Routledge, London 2010.

²⁴ Jiang, Xu et al., "Children's Rights, School Psychology, and Well-Being Assessments", *Social Indicators Research*, Volume 117, no. 1, 2014, pp. 179–193.

²⁵ Gerison Lansdown et al., "Children's Rights and School Psychology: Children's Right to Participation", *Journal of School Psychology*, Volume 52, no. 1, 2014, pp. 3–12.

katılmaları için çok sayıda anlamlı fırsat sağlanması anlamına gelir.²⁶ Katılım hakkı sadece ahlaki nedenlerle değil, aynı zamanda çocukların esenliği üzerinde doğrudan etkisi olduğu için önemlidir. Demokratik katılım için erken fırsatlar, kolektif sahiplenme ve sorumluluk duygusu ile sorunları işbirlikçi yöntemlerle çözme becerilerini de besler. Belki de en önemlisi, çocuklar, yaşamlarını şekillendiren olumsuz koşulları etkileme gücüne sahip aktörler olarak, kendilerine bir inanç ve güven geliştirirler ve yaşam kalitelerini nasıl iyileştirebileceklerine dair tutumlar ve pratik çıkarımlar edinirler. Eğitimin yalnızca alıcıları olarak değil, sorumlu katılımcıları olarak saygı görmek ve eğitim sürecine dahil edilmek, çocukların güvenini ve esenliğini artırır ve onların yaşamlarında ve öğrenmelerinde aktif aktörler olmalarını sağlar.

Dinlenme ve görüşlere gereken önemin verilmesi yani katılım hakkının gerçekleştirilmesi, çocukların kapasitelerinin geliştirilmesine hizmet eder. Literatürde ailede, okulda ve diğer ortamlarda çocukların görüş ve deneyimlerini rutin olarak dikkate almanın; çocukların benlik saygısını, bilişsel yeteneklerini, sosyal becerilerini ve başkalarına saygısını geliştirmeye yardımcı olduğuna dair görüş birliği bulunmaktadır.²⁷ Görüldüğü üzere, ÇHS’de yer alan ilkeler, eğitimin amaçlarına da doğrudan katkıda bulunur. Katılım yoluyla çocuklar beceri kazanır, yetkinlikler geliştirir ve güven kazanır. Çocuklar, kendi yaşamları üzerinde eylemde bulunmaları için kendilerine sunulan kapsamla doğrudan ilişkili olarak yeterlilik kazanırlar. Gerçekten de, özgüven inşa etmenin en etkili yolu, yalnızca başka birinin hedeflerine ulaşmasını gözlemlemek değil, kişinin kendisi için bir hedefe ulaşmasıdır.

Görüşleri ifade etme ve ciddiye alınma hakkı, şiddet, taciz, tehdit, adaletsizlik veya ayrımcılık durumlarıyla mücadele etmek için güçlü bir araçtır. Katılım yoluyla kazanılan özgüven, çocukları haklarının kötüye kullanılmasına karşı koyma konusunda güçlendirir. Ayrıca yetişkinler, çocukları korumak için ancak çocukların yaşamlarında olup bitenler hakkında bilgilendirilirlerse harekete geçebilirler ve çoğu zaman bu bilgiyi yalnızca çocuklar sağlayabilir. Benzer olarak, ailelerde, okullarda ve çocuk gözaltı merkezlerinde çocuklara yönelik şiddet veya sömürücü çocuk işçiliği, çocukların uygun önlemleri alma yetkisine sahip kişilere kendi hikayelerini anlatabilmeleri sağlarsa daha etkili bir şekilde mücadele edilecektir.

Çocuklara saygı duymak ve onları ilgilendiren konulara katılmaları için fırsatlar sağlamak, onları kendilerine inanmaya, güven kazanmaya ve karar

²⁶ Katherine Covell, “School Engagement and Rights-Respecting Schools”, *Cambridge Journal of Education*, Volume 40, no. 1, 2010, pp. 39–51.

²⁷ Renate Kranzl-Nagl and Ulrick Zartler, “Children’s Participation in School and Community”, in: Percy-Smith B, Thomas N (Eds.), *A Handbook of Children’s Participation*. Routledge, London 2010.

vermeyi ve diğer insanlarla müzakere etmeyi öğrenmeye teşvik etmenin bir yoludur. Çocukların okul konseylerine, gruplara, kulüplere, komitelere, sivil toplum kuruluşlarına ve diğer örgütlenme biçimlerine katılımı, sivil toplumu güçlendirmek, toplumsal gelişime nasıl katkıda bulunacağını öğrenmek ve olumlu bir fark yaratmanın mümkün olduğunu öğrenmek için de çocuklara fırsatlar sunar. Katılım ayrıca farklı geçmişlere sahip çocuklara aidiyet, dayanışma, adalet, sorumluluk, ilgi ve duyarlılık duygusu geliştirmeleri için çeşitli yollar sağlar. Demokrasi, kurumlarını inşa etmek ve desteklemek için anlayışa, becerilere ve kararlılığa sahip bir yurttaş gerektirir. Çocukların, aile içinde karar verme konusundaki müzakerelerden başlayarak okuldaki çatışmaları çözmeye ve diğerlerine yardım sunmaya kadar bu kapasiteleri katılım yoluyla geliştirebilmeleri mümkündür. Katılım, çocukları farklılıklara saygı duymayı, çatışmaları barışçıl bir şekilde çözmeyi ve çözümlere ulaşma kapasitelerini güçlendirmeyi öğrenme konusunda donatabilir. Demokrasi hem doğrudan hem de dolaylı katılımı gerektirir. Çocuklar, kendilerini bireysel olarak temsil ederek doğrudan demokrasiye katılabilir veya kendi adlarına katılan temsilcileri olabilir. Bu tür temsilciler, temsil ettikleri gruptan açık bir yetkiye ve bu gruba karşı eşit derecede net bir hesap verebilirliğe sahip olmalıdır. Bir çocuğun sesini duyurma hakkının desteklenmesi, uzun vadede yurttaşlık sorumluluğunun gelişiminin de ayrılmaz bir parçası olacaktır. Böylece, demokrasinin değerleri çocuğun hayata bakışı içerisine yerleşir. Aktif katılım deneyimi sayesinde çocuklar, insan haklarının karşılıklılık ve karşılıklı saygıyı içerdiğini de öğrenecektir.²⁸ Özetle, çocuk hakları gündeminin okul bağlamı içinde önemli ve temel bir yeri vardır. ÇHS, yalnızca çocukların eğitim hakkını öngörmekle kalmaz, aynı zamanda okul bağlamında yerine getirilmesi gereken ve çocukların ve toplumların refahı ve esenliği için gerekli standartları da ifade eder. Bu kapsamda okullar, çocukların refahını ve çocuk haklarının gerçekleştirilmesini teşvik etme konusunda birincil sorumluluğa sahiptir.

Çocuk Hakları Perspektifinden Okul Psikolojisi için Çıkarımlar

Okul psikolojisi, eğitim sisteminin tüm düzeylerinde çocuk haklarına saygı gösterilmesini ve bu hakların gerçekleştirilmesini teşvik etmede önemli bir rol oynar. Zaman içerisinde okul psikolojisi alanı, danışmanlık, konsültasyon ve sistem müdahaleleri dahil olmak üzere çeşitli hizmetleri kapsayacak şekilde genişlemiştir.²⁹ Bununla birlikte okul psikolojisi alanının temel değerleri, etkili eğitim ve ruh sağlığı hizmetleri yoluyla çocukların

²⁸ Jennifer E. Lansford and Kirby Deater-Deckard, "Childrearing Discipline and Violence in Developing Countries", *Child Development*, Volume 83, no. 1, 2012, pp. 62–75.

²⁹ Peter T. Farrell et al., "School Psychology Internationally: A Synthesis of Findings", in S. R. Jimerson, T. D. Oakland, & P. T. Farrell (Eds.), *The Handbook of International School Psychology*, Thousand Oaks, Sage, Canada 2007, pp.501-510.

çıkarlarını en iyi şekilde desteklemek için savunuculuk yapmayı içerir. Nitekim, literatürde okul psikolojisinin temel bileşenlerinden birinin çocuk hakları savunuculuğu olduğu belirtilmektedir. Buna göre, çocuk savunucularının işlevi (a) çocukların yaşamlarını etkileyen çeşitli faktörlerin varlığını/yokluğunu incelemek ve (b) çocukların ihtiyaç ve haklarına dayalı müdahaleler sağlamaktır.³⁰ (30. Kahn, 1973). Bu doğrultuda okul psikologları/psikolojik danışmanlar, ÇHS tarafından belirlenen hakların, okullarda, eğitim sistemlerinde, sınıflarda ve çocuklara hizmet veren diğer kurumlarda ruh sağlığı hizmetleri ve politikalarını olumlu yönde etkilemek için nasıl kullanılabileceğini belirlemeli ve anlamalıdır. Bunu sağlamak üzere ekolojik yaklaşım³¹, okul psikolojisi alanının işlevlerine ilişkin çocuk hakları savunuculuğu için kavramsal bir temel sağlayabilir. Spesifik olarak, çocukların büyümesi ve gelişmesi, esas olarak aile, okul, akranlar ve toplum ile daha geniş bir kültürü içeren belirli ekolojik bağlamlar içinde gerçekleşir. Bu bağlamlar, karmaşık sosyal, fiziksel, ekonomik ve psikolojik faktörlerin yanı sıra, bu faktörler ile çocuğun bireysel özellikleri arasındaki etkileşim aracılığıyla çocukların gelişimi ve refahında etkilidir. Diğer yandan, genellikle haklarını koruma gücüne sahip olan yetişkinlerin aksine, çocuklar genellikle olumsuz durumlarda (örneğin, şiddet ve istismar) ve çeşitli ortamlarda kendilerini koruma gücüne ve demokratik haklara sahip olmayabilirler. Öyleyse, çocukların kendilerini savunma isteği ve becerisine sahip ve farklı bağlamsal sistemlerle işbirliği yapabilen yetişkinlere ihtiyacı vardır. Bu noktada okul psikologları ve psikolojik danışmanlar bu misyonu gerçekleştirmek için ideal bir konumdadır, çünkü bu uzmanlar potansiyel olarak çocuğun esenliğini, öğrenimini ve gelişimini etkileyen tüm ekosistemler arasında bağlantı görevi görürler. Örneğin, okul psikologları/psikolojik danışmanlar, bireysel olarak öğrenciler (değerlendirme, müdahale, danışmanlık), mikro sistemler (ev-okul işbirliği, okul-toplum etkileşimleri) ve makro sistemler (okulda, yerel ulusal düzeylerde danışma ve ruh sağlığı hizmetleri; yasal faaliyetler; medya katkıları) dahil olmak üzere, çocuğun ekosisteminin farklı düzeylerinde bir hizmet sürekliliği sağlarlar.³² Buna ek olarak bu profesyoneller okul ortamlarındaki hizmetleri inceleme ve çocuk haklarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlayan politika ve prosedürlerde değişiklik yapılmasını

³⁰ Alfred J Kahn et al., *Child Advocacy: Report of a National Baseline Study* (U.S. Department of Health, Education, and Welfare Publication No. OCD 7318). U.S. Government Printing Office, Washington 1973.

³¹ Urie Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development*, Harvard University Press, Cambridge 1979.

³² International School Psychology Association (ISPA) & Child Rights Education for Professionals (CRED-PRO). *Child rights for school psychologists and other school-based mental health professionals curriculum*. School Psychology Program, Tulane University, New Orleans 2010.

kolaylaştırma sorumluluğuna da sahiptirler. Çocukların dinlenilme hakkıyla ilgili olarak, günümüzde okullarda demokrasi eksikliği, sistemlerin çocukların istismarı bildirmesine olanak vermemesi, mahkemelerde yetersiz temsil veya engelli çocukların görüşlerinin dinlenmemesi gibi potansiyel endişeler de mevcuttur.^{33 34} Okul psikologları/ psikolojik danışmanlar, bu noktada çocuk haklarını teşvik etmek ve korumak için bireysel ve toplu savunuculuk yoluyla çocuk hakları ihlallerine ilişkin kanıtları kullanma ve böylece tüm çocukların en iyi şekilde gelişmesini, esenliğini ve güvenliğini sağlamaya yardımcı olacak donanımdadır.³⁵ Bu amaçlara ulaşmak, programları ve hizmetleri daha duyarlı ve çocuklar için daha erişilebilir hale getirmek üzere hedefler, yöntemler ve politikalar geliştirmek için de alan araştırmaları oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, okul ruh sağlığı uzmanları, çocuk dostu ortamların oluşturulmasını, çocuk hakları konusunda farkındalığın artmasını ve çocuk haklarının ne ölçüde kullanıldığını ölçmek için çocuklar da dahil olmak üzere izleme ve değerlendirme sistemlerine katkı sağlayabilir. Görüldüğü üzere, çocuk haklarının gerçekleştirilmesinde ve yukarıda bahsedilen hedeflere ulaşılmasında okul psikolojisi büyük bir potansiyele sahiptir.

Sonuç

Yirminci yüzyılın sonunda BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin onaylanmasıyla, bir dizi çocuk hakkı uluslararası alanda resmi olarak tanınmıştır. Günümüzde de çocuk hakları konusu yasal, felsefi ve sosyal bilimler gibi çeşitli disiplinlerde artan bir ilgi görmektedir. Nitekim bir toplumun güvence altına aldığı çocuk hakları, o toplumun medenileşme yolunda kat ettiği mesafeyi gösterir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, her çocuğun haklarının yerine getirilmesi, korunması ve saygı gösterilmesi için uluslararası bir zorunluluğa da vurgu yapmaktadır. Sözleşme özellikle, çocukların kendilerini ilgilendiren tüm konularda söz hakkına sahip olabilmeleri için fırsatları garanti altına almak üzere açık görevler belirlemiştir. Bu noktada çocuk hakları açısından okul toplulukları, çocukların ve toplumlarının çıkarlarını en iyi şekilde gözetmek ve ilerletmek için büyük potansiyele sahiptir. Okul psikolojisine entegre edilmiş bir çocuk hakları yaklaşımı, bu potansiyelin gerçekleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Ancak bu hedeflere ulaşmak, çocuklara eğitim sürecinde aktif

³³ Sefa Bulut, “Çocuk Cinsel İstismarı Hakkında Bir Derleme”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, Volume 28, no. 3, 2007, pp. 139-156.

³⁴ Tuğba Türkkan ve Hatice Odacı, “Söylemek mi Gizlemek mi? Çocuk Mağdurların Cinsel İstismarı Açıklamalarını Etkileyen Faktörler”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Volume 33, no. 3, 2022, ss. 991-1008.

³⁵ Jennifer E Lansford, “Attitudes Justifying Domestic Violence Predict Endorsement of Corporal Punishment and Physical and Psychological Aggression towards Children: A Study in 25 Low- and Middle-Income Countries”, *The Journal of Pediatrics*, Volume 164, no. 5, 2014, pp. 1208-1213.

katılımcılar olarak saygı duymayı ve değer vermeyi içerir. Bu kapsamda çocuk haklarını savunmak ve derinlemesine bütünleştirmek üzere ve BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesinin temel değerleri ile tutarlı olarak, okul psikolojisi alanında çalışan uzmanlar, çocukların iyi olma halini desteklemek ve onların iyiliğini ve haklarını savunmak için iyi bir konumdadır. Okul psikolojisi, bireysel uygulamalardan çocukların hayatlarındaki daha geniş sistemlerle çalışmaya kadar çocuk hakları alanındaki girişim ve uygulamaların her aşamasında önemli işlevlere sahiptir. Bu nedenle çocuk haklarını korumak ve ilerletmek ve optimal çocuk gelişimi ve esenliğini teşvik etmek için gerçekleştirilen çalışmaların, okul psikolojisi alanında görevlerini sürdüren profesyonellerin mesleki görüş ve uygulamaları ile desteklenmesi oldukça önemlidir. Bu temeli kullanarak, okullar ve geleceğin yetişkinleri olan çocuklar arasında, problem odaklı müdahalelerin ötesine geçen, çocuğun refahının ve bütüncül gelişiminin teşvikine öncelik veren ve tüm çocuklar için kendi kendini yönetmenin aşamalı olarak başarılmasını vurgulayan bir sistem sağlamak üzere çeşitli çıkarımlar ve öneriler içeren bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır. Bu başarıldığı takdirde, çocukların haklarına, onurlarına, kendi refahlarına katkıda bulunma kapasitelerine ve yurttaşlıklarına yönelik gelişimleri konusunda önemli bir dönüşüm sağlanacaktır. Türk Milleti'nin Ulu Önderi Mustafa Kemal Atatürk'te Türkiye Cumhuriyeti'nin yükselebilmesi için bu noktaya dikkat çekmiş; çocukların bir ülkenin geleceği olduğunu, her türlü ihmâl ve istismardan korunmaları gerektiğini ifade etmiştir. Atatürk ayrıca, çocukların öğrenimlerini tamamlaması için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmaması gerektiğini, ancak bu takdirde memlekete hizmet eden, yararlı ve faydalı bireyler yetişeceğini vurgulamış ve çocuklara verdiği değeri göstermek üzere en kıymetli eseri "Türkiye Cumhuriyetini" Türk çocuklarına emanet etmiştir.

Kaynakça

BEN-ARIEH, Asher, "The Child Indicators Movement: Past, Present, and Future", *Child Indicators Research*, Volume 1, 2008, pp. 3–16.

BRONFENBRENNER, Urie, *The Ecology of Human Development*, Harvard University Press, Cambridge 1973.

BULUT, Sefa, "Çocuk Cinsel İstismarı Hakkında Bir Derleme", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, Volume 28, no.3, 2007, ss. 139-156.

CATTERALL, Calvin, "Defining and Promoting Children's Psychological Rights", *School Psychology International*, Volume 1, no.1, 1979, pp. 6–7.

CHAFFIN, Mark, “The Changing Focus of Child Maltreatment Research and Practice Within Psychology”, *Journal of Social Issues*, Volume 62, no. 4, 2006, pp. 663–684.

COVELL, Katherine, “School Engagement and Rights-Respecting Schools”, *Cambridge Journal of Education*, Volume 40, no.1, 2020, pp. 39–51.

de MAUSE, Lloyd, *The History of Childhood*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., Lanham 1974.

de MAUSE, Lloyd. “The History of Child Abuse”, *Sexual Addiction & Compulsivity*, Volume 1, no. 1, 1994, pp. 77–91.

FARRELL, Peter T, JIMERSON, Shane J and OAKLAND, Thomas, “School Psychology Internationally: A Synthesis of Findings”, in S. R. Jimerson, T. D. Oakland, & P. T. Farrell (Eds.), *The Handbook of International School Psychology*, Thousand Oaks, Sage, Canada 2007, pp.501-510.

HALLETT, Christine and PROUT, Alan, *Hearing the voices of children*, Routledge Falmer, London 2003.

HART, Stuart N, “The History of Children’s Psychological Rights”, *Viewpoints in Teaching and Learning*, Volume 58, no.1, 1982, pp. 1–15.

HART, Stuart N, “From Property to Person Status: Historical Perspective on Children’s Rights”, *American Psychologist*, Volume 46, 1991, pp. 53–59.

HART, Stuart N and HART, Brannon W, “Children's Rights and School Psychology: Historical Perspective and Implications For The Profession”, *School Psychology International*, Volume 35, no.1, 2014, pp. 6–28.

HART, Stuart N and PAVLOVIC, Zoran, “Children’s Rights in Education: An Historical Perspective”, *School Psychology Review*, Volume 20, 1991, pp. 345–358.

HEMELSOET, Elias, “A Right to Education for All: The Meaning of Equal Educational Opportunities”, *International Journal of Children’s Rights*, Volume 20, 2012, pp. 523–540.

HENRIKSEN, Birgitte, *Your Money or Your Life*, Aberdeen University Press, Scotland 1982.

International School Psychology Association (ISPA) & Child Rights Education for Professionals (CRED-PRO). *Child rights for school*

psychologists and other school-based mental health professionals curriculum, School Psychology Program, Tulane University, New Orleans 2010. Available from <http://www.cred-pro.org/group/internationalschoolpsychologycurriculum>

JIANG, Xu, KOSHER, Hanita, BEN-ARIEH, Asher, and HUEBNER, Scott E. “Children’s Rights, School Psychology, and Well-Being Assessments”, *Social Indicators Research*, Volume 117, no.1, 2014, pp.179–193.

KAHN, Alfred, KAMERMAN, Sheila and MCGOWAN, Brenda, *Child Advocacy: Report of a National Baseline Study* (U.S. Department of Health, Education, and Welfare Publication No. OCD 7318). U.S. Government Printing Office, Washington 1973.

KRANZL-NAGL, Renate and ZARTLER, Ulrick, “Children’s Participation in School and Community”, in: Percy-Smith B, Thomas N (Eds.), *A Handbook of Children’s Participation*. Routledge, London, 2010.

LANSDOWN, Gerison, JIMERSON, Shane R and SHAHROOZI, Reza. “Children’s Rights and School Psychology: Children’s Right to Participation”, *Journal of School Psychology*, Volume 52, no.1, 2014, pp. 3–12.

LANSFORD, Jennifer E and DEATER-DECKARD, Kirby, “Childrearing Discipline and Violence in Developing Countries”, *Child Development*, Volume 83, no. 1, 2012, pp. 62–75.

LANSFORD, Jennifer E et al., “Attitudes Justifying Domestic Violence Predict Endorsement of Corporal Punishment and Physical and Psychological Aggression towards Children: A Study in 25 Low- and Middle-Income Countries”, *The Journal of Pediatrics*, Volume 164, no. 5, 2014, pp. 1208–1213.

MELTON, Gary B, *Background for a General Comment on the Right to Participate; Article 12 and Related Provisions of the Convention on the Rights of the Child*, Clemson University Press, United States, 2006.

OBLADEN, Michael, “From Right to Sin: Laws on Infanticide in Antiquity”, *Neonatology*, Volume 109, 2016, pp. 56-61.

PATRIDGE, Alison, “Children and Young People’s Inclusion in Public Decision-Making”, *Support for Learning*, Volume 20, 2005, pp. 181–189.

PERCY-SMITH, Barry and THOMAS, Patrick. *A Handbook of Children and Young People's Participation*, Routledge, London 2010.

PETERSON-BADALI, Michele and RUCK, Martin, “Studying Children’s Perspectives on Self-Determination and Nurturance Rights: Issues and Challenges”, *Journal of Social Issues*, Volume 64, 2008, pp. 749–769.

RUCK, Martin and HORN, Stacey, “Charting the Landscape of Children’s Rights”, *Journal of Social Issues*, Volume 64, 2008, pp. 685–699.

SCHERER, Lucas P and HART, Stuart N, “Reporting to the UN-Committee on the Rights of the Child - Analyses of the First 49 State Party Reports on the Education Articles of the Convention on the Rights of the Child and A Proposition for an Experimental Reporting System for Education”, *The International Journal of Children’s Rights*, Volume 7, 1999, pp. 349–363.

SHRIBERG, David and DESAI, Poonam, “Bridging Social Justice and Children’s Rights to Enhance School Psychology Scholarship and Practice”, *Psychology in the Schools*, Volume 51, no. 1, 2013, pp. 3–14.

ten BENSEL, Robert, RHEINBERGER, Marguerite and RADBILL, Samuel, *Children in a World of Violence: The Roots of Child Maltreatment*, Chicago University Press, United States of America 1999.

Tinker v. Des Moines Independent Community School District, United States Supreme Court 393 U.S. 503, 89 S.Ct. 733, United States 1969.

TÜRKKAN, Tuğba ve ODACI, Hatice, “Söylemek mi Gizlemek mi? Çocuk Mağdurların Cinsel İstismarı Açıklamalarını Etkileyen Faktörler”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Volume 33, no.3, 2022, ss. 991-1008.

United Nations Convention on the Rights of the Child, *Convention on the rights of the child*. Geneva, Switzerland: United Nations, 1989.

DEMOKRASİ VE PSİKOLOJİ

Seher KARASU*

Hümeysra DERVİŞOĞLU AKPINAR**

Giriş

Tarih boyunca insanlar, bir arada yaşamanın beraberinde getirdiği iş birliği ve düzeni sağlama ihtiyacından dolayı çeşitli yönetim stratejilerini benimsemişlerdir. Bu yönetim stratejilerinden biri olan demokrasinin, ilk olarak Antik Yunan şehir devletlerinde uygulandığı görülmektedir.¹ “Yurttaş” olarak nitelendirilen ve toplumun sadece belirli bir kesiminin söz sahibi olduğu bu demokrasi modeli, Fransız İhtilali (1789) ile toplumun her bir üyesini eşit düzeyde kapsayan demokratik katılımı içeren bir rejim olarak tüm dünyayı etkilemiştir.² Günümüzde çeşitli türleri (Çoğulcu, Doğrudan, Yarı Doğrudan, Marksist, Liberal Demokrasi.) olsa da demokrasinin temel ilkeleri insan hakları, eşitlik ve özgürlük kavramlarına dayanmaktadır³. 18. yy’da yaşanan Aydınlanma Çağı’nın beraberinde getirdiği düşünce akımının ürünü olarak nitelendirebileceğimiz demokrasi kavramı ile kitleler, “akılcılık” ve “birey” merkezli eşitlikçi olmayan sistemleri eleştirerek, grupların her üyesinin eşit haklara sahip olduğunu, özgür olduğunu dile getirmiştir ve bu düşünce dalga dalga yayılarak küresel ölçekte birçok grubu etkilemiştir⁴. Bu akım ile eşitlik ve insan hakları arayışına en yakın yönetim şekli olarak ifade edilen demokrasi, mümkün olan en fazla sayıda bireyi ve onların çeşitliliğini koruyan, tanıyan, onların özgürlük istencine cevap vermeye çalışan dinamik bir yönetim biçimi olarak ifade edilebilir⁵. Bu yönetim biçimi, Abraham Lincoln’e (1865) göre halkın seçtiği temsilcilerin “halk için halkı yönettikleri” siyasal bir rejim olarak açıklanabilir⁶. Dayandığı tarihsel olaylar göz önünde

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü. Trabzon, seher.karasu@gmail.com

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü. Trabzon, humeyra.dervisogluakpinar@ktu.edu.tr

¹ Hasan Demir. "Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi Bağlamında Demokrasi ve Demokrasi Karşıtı Görüşler: Giovanni Sartori ve Carl Schmitt, 2013.

² Kemal Yakut. "Fransız İhtilali." *Çağdaş Dünya Tarihi*, 1999: 68-84.

³ Hasan, Tunç. "Demokrasi türleri ve müzakereci demokrasi kavramı." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, no. 1 (2008): 1113-1132.

⁴ Yakut, 1999, s. 74.

⁵ Touraine, A., Kunal, O., & Özer, P. (1997). *Demokrasi nedir?*. Yapı Kredi Yayınları.

⁶ Yusuf Tekin. Demokrasi, TUBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/demokrasi>, 2022.

tutulduğunda demokrasinin, siyasal alanda bir yönetim biçimi olmasının yanı sıra varlığını canlı bir organizma haline gelen topluma, onun değerlerine ve istençlerine dayanarak sürdürmekte olduğu görülmektedir. Bu yapısı ile dinamik bir rejim olduğu ifade edilebilir⁷.

Demokrasi, bireylerin haklarına, özgürlüklerine verdiği önem ve bireylerin gelecekleri hakkında seçim yapabilme imkânı sunması gibi unsurlarla modern anlamda demokratikleşmeye katkıda sağlayarak, bu kavramı dünya genelinde kabul gören yaygın bir ideal haline getirmiştir. Nitekim Sen' e (1999) göre kültürel ve toplumsal çeşitlilikler olsa da demokrasinin temel ilkeleri gereği evrensel bir değer olduğu yadsınamaz.⁸ Haklar ve özgürlükleri içeren evrensel bir değer olarak kabul görülmesi, bireylerin ve grupların psikolojik özellikleri ile demokrasinin temel ilkeleri arasındaki ilişkinin önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Bireylerin siyasal katılımında, örneğin karar alma süreçleri ve oy verme davranışları gibi alanlarda, dezavantajlı grupların ayrımcılığa uğrama riskini azaltmada, gruplar arası çatışmaların çözülmesinde (*conflict resolution*), artan göçlerle beraber küreselleşmenin ve çok kültürlülüğün giderek daha da yayıldığı günümüzde çeşitliliği koruyarak kültürel dönüşüme katkıda bulunması ile eşitlikçi bir ortamın bireylerin psikolojik refahını (*well-being*) desteklemesinde ve daha pek çok konuda insan psikolojisi ile demokrasi arasındaki ilişki kendini göstermektedir.^{9 10 11}

Bu açılardan ele alındığında, demokrasinin bireysel boyutu önem kazanmaktadır. Nitekim Atatürk'ün ifade ettiği gibi, demokrasi aslen ferdidir ve her vatandaşın yönetim süreçlerine katılımıyla gerçekleşir.¹² Başka bir deyişle, demokrasi temelde bireyin onu benimsemesi ve katılımıyla ilişkilendirilen bir olgudur, bunun yanı sıra politik ve sosyal yönleri de içerir.¹³ Sosyal yönü ile barışçıl, politik yönü ile demokratik ortamda bir arada yaşayabilmenin ön koşulu ise siyasal bir varlık olarak insanların; değerleri,

⁷ Touraine vd., 1997.

⁸ Amartya Sen. "Democracy as a universal value." *J. Democracy* 10 (1999): 3.

⁹ Leonie Huddy, David O. Sears, Jack S. Levy, and Jennifer Jerit. *The Oxford handbook of political psychology*. Oxford University Press, 2023.

¹⁰ Charles . Helwig, Charles C., ve Justin McNeil. "The development of conceptions of personal autonomy, rights, and democracy, and their relation to psychological well-being." In *Human autonomy in cross-cultural context: Perspectives on the psychology of agency, freedom, and well-being*, pp. 241-256. Dordrecht: Springer Netherlands, 2010.

¹¹ William Toy ve Ed Diener. "The well-being of nations: Linking together trust, cooperation, and democracy." In *The science of well-being: The collected works of Ed Diener*, pp. 155-173. Dordrecht: Springer Netherlands, 2009.

¹² Mustafa Kemal Atatürk. "Devlet, Demokrasi ve Cumhuriyet." *Aydınlanma* 1923 46, no. 46 (2014): 3-6.

¹³ David M.Craig. "Debating Desire: Civil Rights, Ritual Protest, and the Shifting Boundaries of Public Reason." *Journal of the Society of Christian Ethics* (2007): 157-182.

inançları, dünyayı anlama ve öngörme ihtiyacını nasıl karşıladığını daha iyi kavrayabilmekten geçmektedir.¹⁴ Nitekim bu kavrayış, çağdaş demokrasilerin meşruiyetini sürdürebilmesi ve niteliğinin artması için vatandaşların demokratik tutumları ve ideallerinin demokrasiyi ve siyasal katılımlarını nasıl etkilediği ile ilgilidir.¹⁵ Bu nedenle, ilgili bölümde demokrasinin kaliteli bir şekilde sürdürülmesi için gereken siyasal katılım davranışları ve aktif vatandaşlık (*active citizenship*) kavramının alan yazındaki tanımları hakkında bilgi sunulacaktır. Ardından siyasal katılım ve aktif vatandaşlığı teşvik etmek için gerekli olan demokratik tutumların ve demokratik değerlerin gelişimine odaklanılacaktır. Böylece, sosyal psikoloji alanının temel çalışma konularından biri olan değerlerin ve tutumların, davranışları nasıl etkilediği konusu, aktif vatandaşlık ve siyasal katılım bağlamında açıklığa kavuşturularak demokrasi ile birey ilişkisi özetlenecektir.

Aktif Vatandaşlık

21. yy'da kitle hareketlerinin de etkisi ile artan küreselleşme olgusu özellikle Avrupa'da vatandaşlığın modern hale getirilmesi ihtiyacını doğurmuştur.¹⁶ Dolayısıyla aktif vatandaşlık ideal demokrasi tanımı ile de uygun olacak şekilde mümkün olan en fazla sayıda bireyin dâhil olduğu, Avrupa Birliği Komisyonu'nun da (1988) "Yurttaşların dâhil oldukları toplumda kendilerini ifade edebilmelerine, ait hissedebilmelerine, demokrasiye sadık kalarak, eşit ve özgür ilkelerle farklı kültür perspektifleri geliştirebilmelerine kolaylık sağlama amacı taşıyan vatandaşlık türü." şeklinde ifade ettiği bir kavramdır.¹⁷ Harris'e (2005) göre aktif vatandaşlık; vatandaşların kendilerinin belirlediği ve varlığının da yine kendilerine bağlı olduğu, aktif katılım kabiliyetine sahip oldukları ve bu kabiliyeti kullanabildikleri vatandaşlık modelidir.¹⁸ Yine Crick'e (2010) göre sivil toplumun öğrendiği, değişim için veya değişime karşı direnmek için bir arada hareket ettikleri bir beceridir.¹⁹ Tüm tanımlar ışığında aslında aktif vatandaşlığın bir eylem içerdiği aşikârdır. Johansson ve Hvinden (2007) aktif

¹⁴ Martha L Cottam, Elena Mastors, Thomas Preston, and Beth Dietz. "Siyaset psikolojisine giriş." *M. Şenol, Çev.) Ankara: BB101* (2017).

¹⁵ Jennifer Oser ve Marc Hooghe. "Democratic ideals and levels of political participation: The role of political and social conceptualisations of democracy." *The British Journal of Politics and International Relations* 20, no. 3 (2018): 711-730.

¹⁶ Akan Deniz Yazgan. "Yerel Medya Yayın Yöneticilerinin Aktif Vatandaşlık Konsepti Ve Türkiye'deki Medya Okuryazarlığı Eğitimi Arasındaki İlişki Üzerine Görüşleri." *Trakya Eğitim Dergisi* 11, no. 2 (2021): 992-1011.

¹⁷ Yazgan, 2021.

¹⁸ Clodagh. Harris. *The report of the Democracy Commission: engaging citizens: the case for democratic renewal in Ireland*. TASC at New Island, 2005.

¹⁹ Bernard Crick, ed. *Active citizenship: What could it achieve and how?*. Edinburgh University Press, 2010.

vatandaşlık eylemlerine örnek olarak, sivil katılım (*civil engagement*), politik aktivizm (*political activism*) ve gönüllülük (*volunteering*) faaliyetlerinden bahsetmiştir.²⁰ Kwan (2022) ise demokrasinin sadece seçimlerle alakalı bir durum olmadığını göstermek için yürüttüğü araştırmasında bir katılımcısı durumu “İnsanlar eğer gerçekten etkili değişimler istiyorsa, kamu hizmetine dâhil olmalı, parlamentoda sorunları dile getirerek aktif vatandaş olmalıdır.” şeklinde ifade etmiştir.²¹ Böylelikle yüksek farkındalıklı aktif vatandaş olunarak sivil ve siyasal katılım desteklenebilir ve bu durum da demokrasiyi güçlendiren itici faktörler arasında yer alabilir.^{22 23}

Dahl’a (2019) göre demokrasi; ilk olarak Yunan demokrasisi dönemi geçirmiştir. Ardından Fransız İhtilali ile oluşan ulus devletlerin temsili demokrasisine dönüşmüştür.²⁴ En son küreselleşmenin etkisi ile temsili demokrasiyi güçlendirmek için aktif katılımı destekleme çabalarının önem kazandığı dönemindedir.²⁵ Siyasal katılımın öneminin arttığı günümüz modern demokrasilerinde, aktif vatandaşlık ile siyasal katılım kesişen iki boyut haline gelmiştir. Siyasal katılım aracılığı ile vatandaşlar demokratik süreçlere dâhil olmadıkça hükümetlerin demokratik yapılanması anlamlı etkiler yaratmayacaktır.²⁶ Kısaca siyasal katılım, aktif demokratik vatandaşlığın bir unsurudur. Sonraki başlıkta siyasal katılımın alan yazındaki kapsamına değinilerek, politik olarak aktif vatandaşlarda oluşturulması istenen demokratik tutum ve değerlerin siyasal katılım ile ilişkisine ışık tutulacaktır.

Siyasal Katılım

Van Deth (2014) siyasal katılımı, demokrasinin yaşam iksiri olarak ifade etmiştir.²⁷ Dalton’a (2008) göre ise katılımın olmadığı demokrasi, meşru

²⁰ Hakan Johansson ve Björn Hvinden. "What do we mean by active citizenship?." In *Citizenship in Nordic Welfare States*, pp. 32-49. Routledge, 2007.

²¹ Jin Yao KWAN. "'Democracy and Active Citizenship Are Not Just About the Elections': Youth Civic and Political Participation During and Beyond Singapore's Nine-day Pandemic Election (GE2020)." *Young* 30, no. 3 (2022): 247-264.

²² Kwan, 2022.

²³ Lee Jerome, Jeremy Hayward, Julie Easy ve Adam Newman-Turner. "The Citizenship Coordinator's Handbook Cheltenham: Nelson Thornes." (2003).

²⁴ Robert A. Dahl. "Demokrasi Üzerine (Çev. Betül Kadioğlu)." *Baskı, Ankara: Phoenix* (2010).

²⁵ Veyssel MANKAN "Demokrasinin Tarihsel Evrimi." *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 3, no. 2 (2020): 119-136.

²⁶ Russell J. Dalton. "Citizenship norms and the expansion of political participation." *Political studies* 56, no. 1 (2008): 76-98.

²⁷ Jan W. Van Deth "A conceptual map of political participation." *Acta politica* 49 (2014): 349-367.

niteliklerden ve rehber olmaktan uzaktır.²⁸ Buradan hareketle siyasal katılımın teşvik edilmesi ve bir kültür haline getirilmesi önem arz etmektedir. Verba ve Norman'a (1987) göre siyasal katılım, yönetimden sorumlu kişilerin ve ürettikleri politikaları etkilemek ve düzenlemek için vatandaşın yürüttüğü davranışlar dizisidir.²⁹ ³⁰ Bu bağlamda çok kapsamlı davranışları içerdiği ifade edilebilir. Nitekim oy vermek, protesto etmek, dilekçe imzalamak, siyasetçiler ile iletişim kurmak gibi birçok faaliyet siyasal katılım davranışına örnek verilebilir.²⁷ Vatandaşların yaptıkları herhangi bir davranışın nasıl siyasal katılım davranışı olarak değerlendirilebileceği ile ilgili çeşitli araştırmaları derleyen bir çalışma²⁷, bir davranışın siyasal katılım davranışı olarak nitelendirilebilmesi için gerekli koşullara değinmiştir. Buna göre siyasal katılım eylemleri için öncelikle bir faaliyet olmalı, bu faaliyet siyasal alana dâhil olmalı ve vatandaşlar tarafından gönüllü olarak gerçekleştirilmeli, faaliyet siyasal alanı hedef almalı ve toplumsal sorunları çözmeye yardımcı olmalıdır. Ayrıca yürütülen faaliyet katılımcı vatandaşların siyasi hedeflerini yansıtmak için yürütülmelidir. Bu boyutlar, modern demokrasinin karşılaştığı farklı katılım davranışlarını kategorize etmeye yardımcı olarak, toplumun isteklerini farklı şekillerde ifade etmesinin yolunu açmaktadır. Farklı temsillerin bir örneği ise siyasal katılımın artık çevrim içi ortamlarda da yürütülen faaliyetleri kapsamaktadır.³¹ Buna göre kapsamı genişleyen siyasal katılım davranışlarına, elektronik imzalar, bağışlar, gruplara sanal ortamda dâhil olmalar da örnek verilebilir. Bu bölümde de siyasal katılım davranışları, alan yazındaki tanımına uygun olacak şekilde (oy verme, boykot etme, dilekçe imzalama gibi davranışlar) operasyonel (*işe vuruş*) tanımlanmıştır.

Demokratik Tutumlar

Aktif vatandaşlık ve siyasal katılımın psikolojik yönünü ifade eden demokratik tutumlar, aktif bir vatandaştan beklenen ve siyasal katılım gibi davranışlara bireyi yönelten değerlendirmelerdir. Tutum kavramı, bireylerin sevdikleri, sevmedikleri, onay verdikleri veya vermedikleri durumları ifade etmek için düşüncelerden, duygulardan, davranışlardan oluşan ve

²⁸ Russell J. Dalton. "Citizenship norms and the expansion of political participation." *Political studies* 56, no. 1 (2008): 76-98.

²⁹ Sidney Verba, Nie H. Norman. *Participation in America: Political democracy and social equality*. University of Chicago Press, 1987.

³⁰ Patrick J. Conge. "The concept of political participation: Toward a definition." (1988): 241-249.

³¹ Rachel Gibson ve Marta Cantijoch. "Conceptualizing and measuring participation in the age of the internet: Is online political engagement really different to offline?." *The Journal of Politics* 75, no. 3 (2013): 701-716.

davranışlarımıza şekil verebilen değerlendirmelerin bütününe kapsar.^{32 33} Dolayısıyla davranışları öngörmek amacı ile sıklıkla tutumlar ölçülmektedir. Örneğin, oy verme gibi siyasal katılım davranışında tutum-oy verme davranışı diğer etkiler sınırlandırıldığında güçlü bir şekilde ilişkili çıkmaktadır.³³ 2008'de Latin Amerikalıların demokratik tutumları ile ilgili yürütülen bir araştırma ile demokratik tutumların kişisel ve sosyal deneyimler ile şekillenebileceği görülmüştür. Buna göre eğitim, kişilerarası güven, gelir seviyesi gibi kişisel etmenlerin yanı sıra demokrasinin yaşı, demokratik deneyimler gibi sosyal faktörler de demokratik tutumları güçlendiren öğelerdir.³⁴ Türkiye'de gerçekleştirilen bir araştırmada, gelir düzeyi ve eğitim seviyesi farklılıklarının demokratik tutumlara etkisi bulunmazken, cinsiyet ve yaş faktörlerinin bu tutumları etkilediği görülmüştür.³⁵ Bu bağlamda, kadın öğretmenlerin demokratik tutumları erkek öğretmenlere kıyasla olumlu yönde ifade ettikleri görülürken, 31-35 yaş arasındaki bireylerin 20-25 yaş arasındakilere göre daha olumlu demokratik tutumlara sahip olduğu saptanmıştır. Bireysel farklılıkların da etkisi ile demokratik tutumların değişebildiği görülmektedir. De Groot'a (2011) göre demokratik tutumlar bireylerde; empati, ahlaki duyarlılık, açık fikirlilik, aktif ilişkiler, demokrasi hakkında detaylı bilgi gibi bir çok unsurun sağlanması ile mümkündür.^{36 37} Demokratik tutumların, siyasal katılım ve aktif vatandaşlık ile ilişkisine değinildikten sonra demokratik tutum ve değerlerin gelişimine detaylı bir şekilde yer verilecektir.

Aktif Vatandaşlık, Siyasal Katılım ve Demokratik Tutumlar

Demokrasi çatısı altında birleşen vatandaşların bazı hakları ve sorumlulukları vardır. Temel haklarının korunmasını talep edebilir ve bu hakların herkes için ayırım yapılmaksızın uygulanmasını kolaylaştırmak için gerekli yönetimleri seçim yolu ile belirleyerek sorumluluk alabilirler. Bu seçimlerin iyi bir yönetimle ve iyi işleyen bir demokrasi ile sonuçlanması ise vatandaşların demokratiklik yeterliliğine dayanmaktadır.³⁸ Demokratik

³² Alice H. Eagly ve Shelly Chaiken. "Attitude structure." *Handbook of social psychology* 1 (1998): 269-322.

³³ Myers, David G ve Serap Akfırat. *Sosyal psikoloji*. Nobel, 2015.

³⁴ Eduardo Salinas VE John A. Booth. "Micro-social and contextual sources of democratic attitudes in Latin America." *Journal of Politics in Latin America* 3, no. 1 (2011): 29-64.

³⁵ Fatma Yaşar Ekici. "Öğretmen adaylarının demokratik tutumları ve demografik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi." *Turkish Studies* (2014).

³⁶ Isolde De Groot. "Why we are not democratic yet: The complexity of developing a democratic attitude." In *Education and humanism*, pp. 79-93. Brill, 2011.

³⁷ Cengiz Yıldırım ve Adil Türkoğlu. "Democratic citizenship attitude scale: A validity and reliability study." *Çukurova University Faculty of Education Journal* 46, no. 2 (2017): 649-664.

³⁸ Myung-Ha Eoh. "Democratic citizenship education in Korea." *The Social Studies* 90, no. 6 (1999): 250-252.

yeterlilik, eğitim ile desteklense de (bkz. ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴²) her bir vatandaşın demokratik tutumlarının olumlu olması, yüksek nitelikli bir demokrasi için gerekli demokratik davranışları sergilemelerinde kilit rol oynamaktadır.³⁶ Nitekim demokratik değerlere önem veren, demokrasiye yönelik tutumları pozitif olan, sisteme güvenen bireylerin; sisteme güvenmeyen, ilgisiz ve demokrasiye yönelik olumsuz tutumları olan bireylere kıyasla politik katılım oranlarının daha fazla olduğu ve politik olarak aktif vatandaş oldukları bilinmektedir.⁴³ Aktif vatandaşların demokrasinin temel ilkelerinden politik katılımı etkin olarak gerçekleştirmeleri, demokratik norm ve tutumları güçlü bir şekilde benimsemeleri onları daha iyi birer vatandaş (*better citizen*) yapmaktadır.⁴⁴ Buna karşın, kurumlara ve demokrasinin işleyişine duyulan şüphe ve güvensizlik, negatif tutumları besleyerek, politik katılım isteğini baltalamakta ve sosyal önyargıyı daha da derinleştirmektedir.⁴⁵ Demokratik tutumların siyasal katılım davranışı ile olan ilişkisinin önemi, yapılan görgül çalışmalar ile ortaya konmuştur. Fakat bu noktada önemli bir tartışma da söz konusudur. Sosyal psikolojide tutum araştırmalarının handikapı olarak nitelendirilebilecek durumlarından biri nedensellik ilişkisinin sağlanamamasıdır (*Tutum-Davranış; The Attitude-Behaviour Gap*). Demokratik tutumlar bağlamında bu tartışma "Demokrasi mi bireylerde demokratik tutumları doğurur veya demokratik tutumlar mı demokrasiyi besler?" şeklindedir.³⁴ Bu ilişkinin hangi yönde olduğunu test eden bir araştırmada sonuçlar, politik katılım davranışının (oy verme vb.) demokrasiye yönelik tutumları beslediğini göstermiştir.⁴³ Buna karşın Inglehart ve Welzel'e (2003) göre kitlelerin inançları, değerleri, demokratik tutumları, demokrasi ve onun kurumları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.⁴⁶ Dolayısıyla bireylerin demokrasiyi beslemesi ile demokratik ilkelerin demokratik tutumu güçlendirmesi tartışmasında her iki yönün de doğru

³⁹ Edward L. Glaeser, Giacomo A. M. Ponzetto ve Andrei Shleifer "Why does democracy need education?." *Journal of economic growth* 12 (2007): 77-99.

⁴⁰ Ayşe Demirebolat. Ottekin. "Demokrasi ve demokratik eğitim." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 18, no. 18 (1999): 229-244.

⁴¹ John Dewey. "Democracy in education." *The elementary school teacher* 4, no. 4 (1903): 193-204.

⁴² Esed Yağcı. "Demokrasi ve eğitim." *Eğitim ve Bilim* 22, no. 107 (1998).

⁴³ Ellen Quintelier ve Jan W. Van Deth. "Supporting democracy: Political participation and political attitudes. Exploring causality using panel data." *Political studies* 62, no. 1_suppl (2014): 153-171.

⁴⁴ Stephen L. Elkin ve Edward Soltan Karol, eds. *Citizen competence and democratic institutions*. Penn State Press, 2010.

⁴⁵ Felix Butzlaff ve Sören Messinger-Zimmer. "Undermining or defending democracy? The consequences of distrust for democratic attitudes and participation." *Critical Policy Studies* 14, no. 3 (2020): 249-266.

⁴⁶ Ronald Inglehart ve Christian Welzel. "Political culture and democracy: Analyzing cross-level linkages." *Comparative Politics* (2003): 61-79.

olduğu, nedensel ilişkiden ziyade karşılıklı bir ilişkinin söz konusu olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile demokrasi iyi işledikçe bireylerin onu sürdürmeye yönelik olumlu tutumları güçlenebilir veya zaten güçlü demokratik tutumlara sahip olan bireyler, demokrasinin iyi işlemesi için aktif vatandaşlık sergileyerek onu güçlendirebilir. Nitekim Pateman (1970) da vatandaşların aktif katılımı olmadan demokrasi rejiminin amaçlarına ulaşamayacağını dolayısıyla kaliteli demokrasinin yurttaş katılımı ile sağlanabileceğini belirtmiştir.⁴⁷ Fakat demokratik tutumlar kadar bu tutumları değişen koşullarda da sürdürebilmek istikrarlı ilerleyen demokrasi için önem arz etmektedir. MacKuen ve Brown'a (1987) göre, bireysel tutumlar zamanla değişmekte ve özellikle politik tutumlar, siyasi bağlamların değişiminden etkilenmektedir.⁴⁸ Buradan hareketle, demokrasinin dinamik yapısının farkında olan Ronald Inglehart ve arkadaşlarının (1981) başlattığı Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey) projesi, değişen zamanın veya küresel dönüşümlerin yarattığı istikrarsızlığın/istikrarın, ülkeleri ve toplumların sosyal, politik ve ekonomik boyutlarda gelişmesi üzerindeki etkisinin ne yönde olduğunu öğrenmeyi amaçlamaktadır.⁴⁹ Beş yılda bir yapılan ve 120 farklı ülkeyi kapsayan bu araştırma, değişen bağlamların kişilerin politik tutumlarını nasıl etkilediğini ve bu etkinin demokratik tutumları ne kadar değiştirdiğini görebilmek adına kıymetli sonuçlar sunmaktadır.

Türkiye bağlamında bu sonuçlar, demokratik tutumlar, siyasal katılım ve aktif vatandaşlık ile ilgili genel bir şema sunabilir. Nitekim Dünya Değerler Araştırmasının (2007) verilerine dayanarak demokrasi algısını yorumlayan Aydemir ve Özşahin (2014)⁵⁰, siyasal katılımın unsurlarından; protesto etme (%5.4), dilekçe imzalama (%11.9) ve barışçıl gösterilere katılma (%5.9) oranlarının, oy verme davranışına (2007 yılındaki genel seçimlere katılım %84.16) göre daha az katılım içerdiğini ve dolayısıyla Türkiye'de siyasal katılımın sadece oy verme davranışı olarak algılandığını ifade etmişlerdir. Böylece sağlıklı demokrasi için istenen aktif vatandaşlığın gerekliliklerinden sadece birinin sergilendiği söylenebilir. Dünya Değerler Araştırmasının (2017-2022) 2.415 katılımcıdan oluşan son analizlerine göre katılımcıların %40'ı (967 kişi) çok iyi bir demokratik siyasal sisteme sahip olduklarını, uluslararası organizasyonlarda %2.8'i (68 kişi) etkili olduklarını, %14.2'si

⁴⁷ Carole Pateman. *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press, 1970.

⁴⁸ Michael MacKuen ve Courtney Brown. "Political context and attitude change." *American Political Science Review* 81, no. 2 (1987): 471-490.

⁴⁹ Christian Haerpfer, Ronald Inglehart, Alejandro Moreno, Christian Welzel, Kseniya Kizilova, (2022):

⁵⁰ Mehmet Aydemir ve M. Cüneyt Özşahin. "Türk Demokrasisinde Kayıp Halkayı Keşfetmek: Türkiye Örneği Üzerinden Sosyal Sermaye-Demokrasi Bağlantısını Yeniden Düşünmek." *Akademik İncelemeler Dergisi* 6, no. 1 (2014): 41-87.

(343) demokratik olduklarını ifade etmişlerdir.⁵¹ Sivil hakların bireylerin özgürlüğünü otoriteye karşı koruduğuna yönelik inançlarla ilgili maddede ise bireylerin %3.3'ü (79 kişi) bu konunun demokrasi ile ilgili olmadığını belirttikleri, %27.3'ü (659 kişi) başka bir ifade ile katılımcıların çoğunluğu için bu konunun demokrasinin temel bir özelliğini ifade etmediği görülmüştür (WVS, 2018). Aynı zamanda katılımcılara yöneltilen “Demokrasi ile yönetilen bir ülkede olmak sizin için ne kadar önemli?” sorusuna katılımcıların %35.1'i (847 kişi) bunun çok önemli olduğunu, %0.9 (21 kişi) çok önemli olmadığını belirtmiştir. Katılımcılardan “Bu ülke bugün ne kadar demokratik yönetiliyor?” sorusuna 1 (*Hiç*)- 10 (*Tamamen*) puan aralıklarından oluşan sorunun yanıtları istendiğinde büyük çoğunluğun orta düzeyde puan verdiği görülmüştür. Örneğin 1-10 puan aralığında 7 puan veren 385 (15.9) kişi, 8 puan verenler 408 (%16.9) kişi, kesinlikle demokratik diyerek 10 puan verenler çalışma örnekleminin %8.2'sini (199 kişi) oluşturmaktadır. Tüm bu veriler ışığında Türkiye’de halen demokrasinin öneminin korunduğu fakat aktif vatandaşlık bilinci oluşturularak siyasal katılımların teşvik edilmesi gerektiği görülmektedir. Bu süreçlerin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için demokrasinin bireylerle kesiştiği demokratik tutum ve değerlerin güçlü bir şekilde benimsetilmesi gerekmektedir. Nitekim dünya genelinde demokratik temelli eğitim programlarının uygulanması ve demokrasi eğitimine verilen önem demokratik tutum ve davranışların gelecek nesillere aktarılmasının öneminin kavrandığının ve bunun için adımlar atıldığının kanıtıdır. İzleyen bölümde demokratik tutum ve davranışların edinilmesine gelişimsel bir bakış açısı ile yaklaşılarak bugünün küçükleri yarının büyükleri olan genç nesilde demokratik tutum ve davranışların gelişimine etki eden faktörler ele alınacaktır.

Siyasal Sosyalleştirme ve Siyasal Sosyalleştirmede Etkisi Olan Sosyalleştirme Ajanları

Demokrasi toplum içinde kendiliğinden oluşan doğal bir durum değildir. Toplumdaki demokratik işleyişi etkileyen önemli faktörlerden biri bireylerin çocukluktan beri getirdiği öğrenmeler ve yetişkin olarak sergilediği yönelimlerdir.⁵² Demokratik bir toplumun ancak demokrasinin temel değer ve tutumlarının gelecek nesillere aktarılması ve yeni nesillerin demokrasinin temel ilkelerini destekleyecek yönelimler geliştirmesi ile mümkün hale gelebileceği savunulmaktadır. Bu nedenledir ki çocuk ve gençlerin demokratik yönelimleri nasıl ve ne aracılığı ile edindiklerini anlayabilmek önemli hale gelmektedir. Bu kısımda, ilk olarak bireylerin siyasal gelişim sürecine yönelik genel bir çerçeve sunmak için “siyasal sosyalleştirme

⁵¹ World Values Survey Wave 7 (2017-2020) Cross-National Data-Set. World Values Survey: Round

⁵² Edward S. Greenberg. "The Political Socialization." *Political Socialization* (2017): 178.

(political socialisation)” kavramı açıklanacaktır. Daha sonra ise çocuklar ve gençler için bir sosyalleşme alanı olarak beliren aile ve okulun demokrasi ile ilişkilendirilen değer, tutum ve davranışların geliştirilmesindeki rolüne odaklanılacaktır. Özellikle ebeveyn tutum ve davranışları, aile içi iletişim özellikleri, okul müfredatları, okul içi ilişkiler ve okul iklimine ayrı ayrı değinilerek ve alan yazındaki ilgili çalışma örneklerinden yararlanılarak her bir sosyalleştirme aracının demokratik tutum ve davranışları şekillendirmedeki rolü ele alınacaktır.

Siyasal Sosyalleştirme

Sosyal ve siyasal dünyanın nasıl gelişeceği, çocukluktan itibaren yavaş yavaş ilerleyen ve yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Doğumdan hemen sonra sosyal varlığımız, ilk andan başlayarak yaşamın son anına kadar devam edecek olan nesiller arası aktarım ve sosyal etkileşim süreçleriyle şekillenir.⁵³ Günlük deneyimlerden edinilen öğrenmeler sayesinde dünyaya dair sosyal anlamlar oluşur ve bu anlayış çerçevesinde bireyin sosyal ve siyasal yönelimleri belirlenir. Bireyin içinde bulunduğu kültürde işlevsel olmasını sağlayan becerileri belirleyen bu öğrenme süreci “sosyalleştirme” olarak adlandırılır.⁵⁴ Sosyalleştirme süreci bireyin yakın ve uzak çevresi tarafından onaylanan, uygulanan ve sürdürülmesi istenen değer, tutum ve davranışların tümünü kapsamaktadır.⁵⁵ Sosyalleştirme süreci içerisinde günlük deneyimlerden edinilen bilgilere dayanarak siyasi anlamların oluşumu olan siyasi öğrenmeler ise “siyasal sosyalleştirme” olarak kabul görmektedir. Genel olarak bireyin sosyalleşmesinin içinde mikro bir süreç olarak görülen siyasal sosyalleştirme sürecinde, birey içinde bulunduğu siyasal sistemle ve bu sistemin bir üyesi olarak nasıl bir vatandaşlık rolünün gerekli olduğu ile ilgili bilgiyi edinir ve buna bağlı olarak siyasal kimlikleri, değerleri, tutum ve davranışları oluşur.⁵⁶ Dolayısıyla siyasal sosyalleştirme, demokrasinin de temel ilkelerinden olan siyasal katılım ve vatandaş olarak aktif ve üretken bir vatandaşlık deneyiminin nasıl şekillendiğiyle ilgilenmektedir.

Siyasal Sosyalleştirme Yaşamın Hangi Dönemi ile İlgilidir?

Siyasal sosyalleştirme yaşam boyu süren uzun soluklu bir süreç olmasına rağmen, yapılan çalışmaların özel olarak yaşamın iki dönemine odaklandığı görülmektedir; yetişkinlik öncesi dönemler ve yetişkinlik sonrası

⁵³ Leon Kuczynski, Sheila Marshall ve Kathleen Schell. "Value socialization in a bidirectional context." *Parenting and children's internalization of values: A handbook of contemporary theory* (1997): 23-50.

⁵⁴ Eleanor E. Maccoby. "Historical overview of socialization research and theory." *Handbook of socialization: Theory and research* 1 (2007): 13-41.

⁵⁵ Grete Lillehammer. "Introduction to socialisation: Recent research on childhood and children in the past." (2010).

⁵⁶ Greenberg, 2017, s. 3

dönem.⁵⁷ Bir taraftan yaşamın erken dönemlerinden itibaren yavaş yavaş gelişen ve erken yetişkinlik döneminde oldukça belirginleşen bir siyasal dünyadan bahsedilirken, diğer taraftan yetişkinlik döneminde de şekillenmeye devam eden siyasal gelişime vurgu yapılmaktadır. Yetişkinlik öncesi süreçte, erken çocukluk döneminden başlayarak ergenliğin sonuna kadar bireyin politik kimliğini ve dünyaya nasıl bir siyasal çerçeveden baktığını aşama aşama inceleyen ve bu süreçlerin öncüllerini ve yetişkinlik dönemine olan yansımaları ele alan bir yaklaşımın benimsendiği görülür.^{58 59} Erken deneyimlerin önemini kabul etmekle birlikte, yetişkinlik dönemindeki deneyimlerin öneminin göz ardı edildiğini düşünen bir grup araştırmacı ise siyasal sosyalleştirmede daha çok yetişkinlik dönemindeki deneyim ve ilişkilere odaklanmayı tercih etmiştir.^{60 61} Bu grup çalışma disiplini bireyin yetişkin olarak içinde bulunduğu bağlamın ve çevresindeki kişilerle olan etkileşiminin siyasal yönelimine olan etkisi üzerinde durulmaktadır. Bireyin yetişkin olarak aile, iş ve gönüllü dernek üyeliği gibi çeşitli yetişkin rollerinin siyasal davranışları belirlemede önemli olduğu bulgusu siyasal sosyalleştirmede yetişkinlik döneminin de yeri olduğunu desteklemektedir.⁶² Genel olarak bakıldığında ise siyasal sosyalleştirmenin daha çok yetişkinlik öncesi dönemle ilişkilendirildiği görülür. Araştırmacıları daha çok çocukluk ve ergenlik dönemleri çalışmalarına yönlendiren, bu yıllarda gelişimin oldukça hızlı olması ve yaşamın geri kalanı üzerindeki büyük etkisidir. İlk siyasal imgelerin oluşumu, siyasi bilginin artması, siyasi kavramlar hakkında soyut düşünebilme, siyasal fikirleri ifade etme becerisi ve siyasi kimlik gelişimi gibi siyasal sosyalleştirmeye ilişkili önemli gelişimsel meseleler bu

⁵⁷ Roberta S., Sigel. *Political learning in adulthood: A sourcebook of theory and research*. University of Chicago Press, 1989.

⁵⁸ Robert D. Hess ve Judith V. Torney. "The Development of Political." *Political Socialization* 64 (1967).

⁵⁹ Sylvia Knight ve David A.M Peterson. "Pre-adult political experiences and political participation." *The Social Science Journal* (2022): 1-8.

⁶⁰ Antonio M. Jaime-Castillo ve Gloria Martínez-Cousinou. "Political Socialisation." In *Politicians in Hard Times: Spanish and South European MPs Facing Citizens after the Great Recession*, pp. 69-87. Cham: Springer International Publishing, 2021.

⁶¹ Michael Rush ve Philip Giddings. *Parliamentary socialisation*. Palgrave Macmillan UK, 2011.

⁶² Ellis S. Krauss ve James M. Fendrich. "Political socialization of US and Japanese adults: The impact of adult roles on college leftism." *Comparative Political Studies* 13, no. 1 (1980): 3-32.

dönemlere denk gelmektedir.^{63 64 65 66} Çocukluk çağında çocuklar devlet, adalet, vatandaşlık, eşitlik gibi siyasi yaşamın önemli konuları hakkında bir bakış açısı geliştirirler. Okul öncesi döneme denk gelen 4-6 yaşlarda dahi çocukların siyasi bilgiye sahip oldukları ve siyasal tutumlar geliştirdikleri görülebilmektedir.⁶⁷ Okula ilk başladıkları yıllarda ise çocukların artık tutarlı ve yapılandırılmış siyasi yönelimler sergiledikleri görülür.⁶⁸ Erken dönemlerde edinilen bu yönelimler çocukların ilerideki yaşantısında belirginleşen siyasi kültürünün temellerini oluşturur. Bu nedenledir ki çocukluk dönemindeki sosyalleştirmeler çocuğun yetişkin rolleri hakkındaki değer ve tutumları, ileriki yaşantısında kullanacağı bilgileri ve bazı konular hakkındaki genel ve özel becerileri edindiği bir yetişkinliğe hazırlık sürecine benzetilmektedir.⁶⁹ Ergenlik ve yetişkinliğe geçiş dönemleri ise, kimlik keşfi ve başarılı kimlik hissinin gelişimsel bir görev olduğu kimlik meseleleri ile karakterize edilen kritik dönemlerdir. Bu dönemler aynı zamanda sivil katılımı oluşturan tutum ve davranışların edinildiği ve yurttaşlık değerlerinin ve bağlılıklarının şekillendiği siyasal gelişim anlamında da önemli bir döneme denk gelmektedir.⁶⁶ Bu nedenle yetişkinlik öncesi dönemde özellikle ergenlik dönemi araştırmacılar tarafından ilgi görmektedir. Bu dönemde yetişkin rol ve davranışlarının deneyimlenmeye başlanması siyasi tutum ve davranışların gelişimi açısından da bu dönemi önemli hale getirmektedir.⁷⁰ Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda sonraki kısımlarda yetişkinlik öncesi döneme odaklanılarak çocuk ve ergenlerde siyasal sosyalleştirmede etkili olan faktörlere yer verilecektir.

⁶³ William P. Eveland Jr., Jack M. McLeod Jr. and Edward M. Horowitz Jr. "Communication and age in childhood political socialization: An interactive model of political development." *Journalism & Mass Communication Quarterly* 75, no. 4 (1998): 699-718.

⁶⁴ Anna Emilia Berti. "The development of political understanding in children between 6-15 years old." *Human Relations* 41, no. 6 (1988): 437-446.

⁶⁵ Tenelle J. Porter. "Moral and political identity and civic involvement in adolescents." *Journal of Moral Education* 42, no. 2 (2013): 239-255.

⁶⁶ Miranda Yates ve James Youniss. "Community service and political identity development in adolescence." *Journal of Social Issues* 54, no. 3 (1998): 495-512.

⁶⁷ Aimée Fletcher ve Belén López-Pérez. "Children and politics: Age and gender differences in political knowledge and attitudes." *Journal of Applied Developmental Psychology* 83 (2022): 101483.

⁶⁸ Jan W. Van Deth, Simone Abendschön ve Meike Vollmar. "Children and politics: An empirical reassessment of early political socialization." *Political Psychology* 32, no. 1 (2011): 147-174.

⁶⁹ Judith V. Torney-Purta. *The development of political attitudes in children*. Routledge, 2017.

⁷⁰ Torney-Purta, 2017, s. 8

Yetişkinlik Öncesi Dönemde Siyasal Sosyalleştirme Sürecine Etki Eden Sosyalleştirme Ajanları Nelerdir?

Bireyler siyasal yönelimleri ve davranışları açısından birbirinden oldukça farklı özellikler göstermektedir.⁷¹ Bu kişilerin birbirinden farklı siyasal çıktılar göstermesini sağlayan faktörlerin ne olduğu sorusuna aranan cevap, araştırmacıları siyasal sosyalleştirmede etkisi olan çeşitli sosyalleştirme ajanlarını araştırmaya yöneltmiştir.⁷² Hem genel sosyalleştirme alan yazını, hem de siyasal sosyalleştirme alan yazını sosyal ve siyasal dünyaya ilişkin değer, tutum ve davranışların aktarılmasında tek bir sosyalleştirme aracından bahsetmemektedir. Bunun aksine çeşitli kurumların, sosyal ağların ve kurulan sosyal ilişkilerin bireye bilgi aktarımı yaparak yeni neslin davranışlarını şekillendirmede önemli birer aracı olduğu vurgulanmaktadır.⁷³ Çocuk ve ergenlerin sosyalleştirme süreçlerinde en merkezi kurumlar olarak aile ve okul bağlamlarına özel bir dikkat çekilmektedir.⁷⁴ Siyasal sosyalleştirme özelinde bakıldığında ev ve okul bağlamı birey ve toplum düzeyinde siyasal değerler hakkında bilgiler aktararak, rol model olarak, öğrenme ortamları oluşturarak ve edinilen değerleri pratik etme fırsatları sunarak çocukların ve ergenlerin demokratik değerler edinmelerini ve sivil ve siyasal hayata katılımlarını etkilemektedir.^{75,76, 77}

⁷¹ M. Loreto Martinez, Patricio Cumsille, Ignacio Loyola ve Juan Carlos Castillo. "Patterns of civic and political commitment in early adolescence." *The Journal of Early Adolescence* 40, no. 1 (2020): 5-27.

⁷² S. Mark Pancer, Michael Pratt, Bruce Hunsberger, and Susan Alisat. "Community and political involvement in adolescence: What distinguishes the activists from the uninvolved?." *Journal of Community Psychology* 35, no. 6 (2007): 741-759.

⁷³ Betsy Sinclair. *The social citizen: Peer networks and political behavior*. University of Chicago Press, 2012.

⁷⁴ Hess, ve Torney, 1967.

⁷⁵ Joseph E. Kahne ve Susan E. Sporte. "Developing citizens: The impact of civic learning opportunities on students' commitment to civic participation." *American educational research journal* 45, no. 3 (2008): 738-766.

⁷⁶ Michela Lenzi, Alessio Vieno, Douglas D. Perkins, Massimo Santinello, Frank J. Elgar, Antony Morgan, and Sonia Mazzardis. "Family affluence, school and neighborhood contexts and adolescents' civic engagement: A cross-national study." *American journal of community psychology* 50 (2012): 197-210.

⁷⁷ Arie Perliger, Daphna Canetti-Nisim ve Ami Pedahzur. "Democratic attitudes among high-school pupils: The role played by perceptions of class climate." *School Effectiveness and School Improvement* 17, no. 1 (2006): 119-140.

Siyasal Sosyalleştirmede Ailenin Rolü

Aile hem ilk hem de en etkili sosyalleştirme ajanı olarak sosyalleştirmenin merkezinde görülmektedir.⁷⁸ Siyasal gelişimin ailevi kökleri olduğuna işaret eden birçok çalışma aile içindeki demokratik ortamın çocuğun şimdiki ve ilerideki demokratik tutum ve davranışları ile ilişkisi olduğunu göstermektedir.^{79,80,81,82} Evde çocuk yetiştirmede vurgulanan değer ve ebeveynlerin birer vatandaş olarak sivil ve siyasal katılımı çocuklar için birer model olmaktadır.⁸³ Ebeveynlerinin tutum ve davranışlarını model alan çocuklar ileride kendi siyasal yönelimlerini belirleseler de bunların ebeveynlerden izler taşıdığı görülmektedir.⁸⁴ Bu nedenle siyasal sosyalleştirmede aile kurumu, özellikle de ebeveynler sosyalleştirme araçlarının en başında yer almaktadır.

Çocuklar otorite ile ilk olarak aile ortamında tanışır. Çocuk için ilk otorite figürü olan ebeveynlerle kurulan ilişkiler çocuğun davranışları üzerindeki etkileri açısından oldukça önemlidir. Çocuk ebeveynlerle kurduğu ilişkilerde otorite hakkında bir imaj oluşturur ve kendinden beklenenlere bağlı olarak tutumları ve davranışları oluşur.⁵⁸ Yaşamın ilk yıllarında oluşan bu öğrenmeler zaman içerisinde düzenlenerek yaşamın başka alanlarındaki tutum ve davranışlarına rehber olur. Dolayısıyla aile içindeki etkileşimlerle çocuk otoriteyle, diğer bir deyişle siyasal sistemle nasıl etkileşime geçeceğini öğrenmektedir.⁸⁵ Çocuğun ne derece sosyal olarak sorumluluk sahibi ve bağımsız olduğu üzerinde belirleyici olan üç tip ebeveyn otorite kalıbı belirlenmiştir. Aile içerisinde çocuğun bağımsızlığını ve özerkliğini olumlu

⁷⁸ Joan. E. Grusec ve Hugh Lytton. *Social development: History, theory, and research*. Springer Science & Business Media, 2012.

⁷⁹ Fraley, R. Chris, Brian N. Griffin, Jay Belsky, and Glenn I. Roisman. "Developmental antecedents of political ideology: A longitudinal investigation from birth to age 18 years." *Psychological science* 23, no. 11 (2012): 1425-1431.

⁸⁰ Elizabeth E. Graham, Tang Tang ve L. Meghan Mahoney. "Family matters: A functional model of family communication patterns and political participation." *Communication studies* 71, no. 2 (2020): 262-279.

⁸¹ Marta Miklilowska ve Helena Hurme. "Democracy begins at home: Democratic parenting and adolescents' support for democratic values." *European Journal of Developmental Psychology* 8, no. 5 (2011): 541-557.

⁸² Hillary C. Shulman ve David C. DeAndrea. "Predicting success: Revisiting assumptions about family political socialization." *Communication Monographs* 81, no. 3 (2014): 386-406.

⁸³ Elizabeth S. White ve Rashmita S. Mistry. "Parent civic beliefs, civic participation, socialization practices, and child civic engagement." *Applied Developmental Science* 20, no. 1 (2016): 44-60.

⁸⁴ Alexandre Blanc, Nicoletta Cavazza, Piergiorgio Corbetta, Bernard Fournier, Carol Galais, Gema Garcia-Albacete, Lena Haug et al. *Growing into politics: Contexts and timing of political socialisation*. Ecpr Press, 2013.

⁸⁵ Diana Baumrind. "Socialization and instrumental competence in young children." *Young children* (1970): 104-119.

yönde teşvik eden ve aynı zamanda çocuğun davranışlarını da kontrol eden ebeveynlik tarzının çocukların sorumluluk sahibi ve bağımsız olmasına olumlu bir katkısı olduğu belirtilmektedir.⁸⁴ Demokratik ebeveynlik olarak adlandırılan bu tarz bir ebeveynlikle karakterize edilen bir ev ortamında ifade edilen siyasi ideolojilerin çocuklar tarafından daha fazla benimsendiği ortaya çıkmıştır.^{86,87} Aynı evdeki ebeveyn ve çocuk çiftlerinin siyasi özellikler açısından benzerlikler göstermesi evde sergilenen pratiklerin giderek çocuklar tarafından içselleştirilmesi ile ilişkilendirilmektedir.⁸⁸ Aile içindeki ebeveyn çocuk benzerlikleri ailenin siyasi sosyalleştirmede önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Ailenin benimsediği değerlerin ve uyguladığı davranışların çocuğunun sivil katılım davranışları ile de ilişkili olduğu görülmektedir.^{89,90} Örneğin, ebeveyn inançları, katılımı ve sosyalleştirme özelliklerinin çocuklarının sivil katılımı ile olan ilişkisini inceleyen bir çalışmada, ebeveynlerin sivil katılımlarının ebeveynlerin sivil rol model olmalarını artırarak çocukların topluma karşı sorumluluk duygularını ve sivil değerlerini arttırmada etkili olduğu görülmüştür.⁹¹ Yanı sıra aynı çalışmada ebeveynlerin sivil yeterlilik algısının da ebeveyn katılımını ve sivil model olmayı arttırarak çocukların topluma karşı sorumluluk duygularını ve sivil değerlerini arttırdığı görülmüştür. Ebeveyn ve çocuklar arasındaki siyasi katılım ilişkisini araştıran bir başka çalışma 12-17 yaş ergenlere odaklanmıştır. Çalışmada ebeveynlerin politik katılımları, ebeveyn ve çocukların paylaşılmış politik katılımları, ebeveynlerin çocuklarının siyasi konuşmalarını desteklemesi, siyasetle ilgili okul aktiviteleri ve çevrim içi siyasi içerik kullanımı olmak üzere farklı sosyalleştirme ajanlarının ergenlerin siyasi ve sivil katılımları üzerindeki etkisi incelenmiştir.⁹² Çalışma bulgularında ebeveynlerin siyasi katılımı hem doğrudan, hem de çocuk-ebeveyn katılımını siyasetle ilgili okul aktivitelerini ve çevrim içi siyasi medya aktivitelerini arttırarak dolaylı yoldan, siyasi katılımı arttırmıştır.⁹¹

⁸⁶ Miklikowska, ve Hurme, 2011, s. 548-550.

⁸⁷ Gregg R. Murray ve Matthew K. Mulvaney. "Parenting styles, socialization, and the transmission of political ideology and partisanship." *Politics & Policy* 40, no. 6 (2012): 1106-1130.

⁸⁸ Shulman, ve DeAndrea, 2014, s. 397.

⁸⁹ Elvira Cicognani, Bruna Zani, Bernard Fournier, Claire Gavray ve Michel Born. "Gender differences in youths' political engagement and participation. The role of parents and of adolescents' social and civic participation." *Journal of adolescence* 35, no. 3 (2012): 561-576.

⁹⁰ Elizabeth S. White. "Parent values, civic participation, and children's volunteering." *Children and Youth Services Review* 127 (2021): 106115.

⁹¹ White ve Mistry, 2016, s. 53-55.

⁹² Ron Warren ve Robert H. Wicks. "Political socialization: Modeling teen political and civic engagement." *Journalism & Mass Communication Quarterly* 88, no. 1 (2011): 156-175.

Çocuğun gelişiminde erken dönemlerde sergilenen aile içi tutum ve davranışların çocukların daha sonraki yaşantılarına da yön verdiği görülmektedir. Ebeveynlerin tutumları ile çocuklarda siyasal ideolojilerin gelişimini inceleyen boylamsal bir çalışma ebeveynlerin çocuklarını yetiştirmede benimsedikleri tutumları çocuklarının yetişkinliğe geçişte sergiledikleri tutumlar üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.⁹³ Çalışmanın bulguları, çocuklar 18 yaşına geldiğinde gösterdikleri muhafazakâr tutumlarının ebeveynlerin otoriter tutumları (çocuklar 1 aylıkken değerlendirilen) tarafından pozitif, eşitlikçi ebeveynlik tutumları tarafından ise negatif olarak yordandığını göstermiştir.⁹² Bir başka çalışma ise çocukluk döneminde aile içinde karşılaşılan iletişim kalıplarının yetişkinlikteki politik katılım özellikleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir.⁹⁴ Ebeveynler aile içinde sık ve açık iletişim kurduğunda ve çocuklarıyla birlikte kararlar aldığında, yetişkinlikte sık ve çeşitli siyasi bilgi arama ve paylaşımına yol açtığını, bunun da yetişkinlerin sivil katılımını ve siyasi katılımını kolaylaştırdığını göstermektedir. Ailenin siyasal sosyalleştirmedeki rolüne dair sunulan çalışma bulguları birlikte değerlendirildiğinde ailede sergilenen demokratik tutum ve davranışların birbiri ile oldukça benzer olduğu ve çocukların ve ergenlerin siyasal davranışlarını belirlemede ebeveyn katılımının önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Ebeveynler çocuklarının demokratik tutum ve sivil katılımlarına yönelik davranışlarını destekleyerek ya da çocuklara model olarak dolaylı bir şekilde çocuklarına katılımcı ve aktif bir vatandaş olmayı öğretmektedir.

Siyasal Sosyalleştirmede Okulun Rolü

Bireyin siyasal sosyalleşmesinde önemli bir diğer sosyalleştirme ajanı ise okul bağlamıdır. Okullarda temel hedeflerden biri eğitimin demokratik temeller üzerinde inşa edilmesi ve çocuklara gerek resmi gerekse gayri resmi olarak vatandaşlık hak ve sorumlulukların benimsetilmesi ve katılımcı bir neslin desteklenmesidir.⁹⁵ Okul bağlamı sunduğu otorite figürleri, kuralları ve yapılandırılmış sistemi ile geniş siyasi sistemi temsil eden önemli bir kurumdur. Bu nedenle okul bağlamının sunduğu eğitim sistemi ve bağlamın kendisi önemli bir sosyalleştirme aracı olarak belirmektedir. Özellikle ortaokul seviyelerinden itibaren okulun sosyalleştirmedeki baskın rolünün oldukça belirginleştiği belirtilmektedir.⁵⁸ Siyasi sosyalleştirmede okulun rolü birçok farklı açıdan ele alınabilmektedir. Okulun bir sistem ve kurum olarak benimsediği ve bizzat uyguladığı demokratik temelli eğitiminin etkisinden

⁹³ Fraley, Griffin, Belsky, ve Roisman, 2012

⁹⁴ Graham, Tang, ve Mahoney, 2020, s. 271-273

⁹⁵ Constance A. Flanagan ve Nakesha Faison. "Youth civic development: Implications of research for social policy and programs." *Social policy report* 15, no. 1 (2001).

tutun da⁹⁶, okul içinde öğrenci ve öğretmenlerle kurulan ilişkilere⁹⁷ ve hatta okul dışındaki faaliyetlere kadar^{98 99} okul çatısı altında ele alınabilecek farklı farklı sosyalleştirme araçlarından bahsedilebilmektedir.

Siyasal sosyalleştirmede okullarda verilen demokratik temelli eğitim uygulamaları başlıca sosyalleştirme ajanlarından biridir.¹⁰⁰ Çocuk ve ergenlerin kendi hak ve sorumluluklarını fark etmeleri ve demokratik değerlerin yeni nesillere aktarılması amacıyla okulların ders müfredatına örgün eğitimin bir parçası olarak demokrasi temelli sivil eğitim entegre edilmiştir.¹⁰¹ Okullarda verilen sivil eğitim programları sayesinde, öğrencilerin sivil ve siyasal katılımlarına dair bilgi beceri, tutum ve davranışlarında istenen yönde anlamlı bir değişimin olduğu yapılan çalışmalarla da destek bulunmuştur.^{102,103} Örneğin, Finlandiya’da lise düzeyinde yapılan bir çalışmada sivil eğitim alan öğrencilerin böyle bir eğitim almayan gruba göre siyasal yeterlilik, siyasal dikkat ve siyasal bilgi alanlarında daha yüksek puanlar aldığı görülmüştür.¹⁰² Amerika’da lisans öğrencileriyle yapılan bir başka çalışmada ise sivil katılımı arttırmak için düzenlenen sivil eğitimin benzer şekilde siyasal anlayışı ve katılımı arttırmakta etkili olduğu görülmüştür.¹⁰¹

Okuldaki eğitim sistemi sadece sunduğu yapılandırılmış örgün eğitim müfredatı ile öğrencinin bilgisini arttırmamaktadır. Okullarda verilen eğitim kadar nasıl verildiği de siyasal sosyalleştirme sonuçları açısından önemlidir. Okullarda uygulanan eğitim programının çocukların bilgilerini deneyimleyebilecekleri fırsatlar da sunması gerekmektedir. Öğretmenlerin sivil eğitimi vermede kullandıkları çeşitli yöntemler arasında öğrencilerin kendi kararlarını vermeleri ve fikirlerini özgürce ifade etmeleri konusunda teşvik edildiği bir yöntem ile demokratik pratikleri deneyimlemesinin

⁹⁶ Josh Pasek, Lauren Feldman, Daniel Romer ve Kathleen Hall Jamieson. "Schools as incubators of democratic participation: Building long-term political efficacy with civic education." *Applied Development Science* 12, no. 1 (2008): 26-37.

⁹⁷ Frank HK Wanders, Anne Bert Dijkstra, Ralf Maslowski, and Ineke Van der Veen. "The effect of teacher-student and student-student relationships on the societal involvement of students." *Research Papers in Education* 35, no. 3 (2020): 266-286.

⁹⁸ Frank Reichert ve Murray Print. "Civic participation of high school students: The effect of civic learning in school." *Educational Review* 70, no. 3 (2018): 318-341.

⁹⁹ Lawrence J. Saha ve Murray Print. "Student school elections and political engagement: A cradle of democracy?." *International Journal of Educational Research* 49, no. 1 (2010): 22-32.

¹⁰⁰ Flanagan ve Faison, 2001

¹⁰¹ Greenberg, 2017, s. 4-5

¹⁰² Elizabeth Beaumont, Anne Colby, Thomas Ehrlich ve Judith Torney-Purta. "Promoting political competence and engagement in college students: An empirical study." *Journal of political science education* 2, no. 3 (2006): 249-270.

¹⁰³ Pasek, Feldman, Romer & Jamieson, 2008

demokratik kazanımlar açısından oldukça etkili olduğu görülmüştür.¹⁰⁴ Dolayısıyla demokratik hak ve sorumluluklar hakkında bilginin verildiği bir örgün eğitim planının yanı sıra, öğrencilere edindikleri bu bilgileri deneyimleme fırsatı veren bir öğretim yönteminin demokratik bilgi ve becerilerin gelişmesi için önemli bir pratik alanı sunduğu söylenebilir. Bu nedenle okullar siyasal sosyalleştirmede siyasal bilginin aktarılmasından daha fazlasına alan sağlamaktadır. Okullarda öğrenciler müfredat içi ya da dışında aktivitelere katılarak bizzat kendi deneyimleri ile siyasal dünyayı pratik etmeli ve içselleştirmelidir. Avustralyalı ortaokul öğrencileri ile yapılan bir çalışmada okul seçimlerine katılmanın (oy vermenin) bir yetişkin olarak oy vermeye hazır hissetme, 18 yaşında oy vermeye kararlı olma, siyasi bilgi edinme ve barışçıl aktivizm biçimlerine katılma gibi çeşitli siyasal katılım çıktıları ile olumlu yönde bir ilişki içinde olduğu bulunmuştur.⁹⁸ Avustralyalı ortaokul öğrencileri ile yapılan bir başka çalışmada ise örgün öğrenme ve öğrenci katılımının sivil ve siyasal hayatta aktif olma niyetlerine katkısı incelenmiştir. Çalışma bulguları hem vatandaşlık bilgisi başarısı ile ölçülen örgün öğrenmenin hem de okul içi ve dışındaki faaliyetlere, yönetime, temsilcilik seçimlerine ve siyasal katılım gibi örgün olmayan katılım değişkenlerinin hepsinin gelecekteki katılım niyetini (sivil ve siyasal) pozitif olarak yordadığı görülmüştür.⁹⁷ Dolayısıyla okullarda siyasal sosyalleştirme, bilgi aktarımının ötesinde, çocukların siyasal hayatla etkileşime geçtiği gerçek deneyimlerle gerçekleşir. Öğrencilerin okuldaki deneyimleri ise gelecekteki siyasal tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynar.

Okullarda siyasal sosyalleştirme sürecine katkısı olan bir diğer sosyalleştirme aracı ise öğrencilerin okuldaki diğer kişilerle kurduğu ilişkilerdir. Öğrencilerin öğretmenleri ve diğer öğrencilerle kurdukları olumlu ilişkilerin siyasal katılım konusunda teşvik edici olabileceği görülmektedir. Hollanda'da ortaokul öğrencileri ile yapılan bir çalışmada hem öğrencilerle öğretmenler arasındaki ilişkinin, hem de öğrencilerin akranlarıyla olan ilişkilerinin olumlu olarak algılanmasının siyasal katılıma yönelik olumlu tutumlar geliştirme olasılığını arttırdığı bulgulanmıştır.⁹⁶ Türkiye'de lise öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise öğretmenlerin demokratik sınıf yönetimi tutumlarının, öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerini geliştirdiği görülmüştür.¹⁰⁵ Akranlar özelinde yapılan bir çalışmada ise siyasal çıktılarda akranların önemine değinilmektedir. Çalışma 1966-1991 yılları arasında lisans öğrencilerinin siyasal yönelimlerinin gelişimini incelemiştir. Bulgular

¹⁰⁴ Allison M. Martens ve Jason Gainous. "Civic education and democratic capacity: How do teachers teach and what works?." *Social science quarterly* 94, no. 4 (2013): 956-976.

¹⁰⁵ Tuğba Turabik ve Feyza Gün. "The Relationship between Teachers' Democratic Classroom Management Attitudes and Students' Critical Thinking Dispositions." *Journal of Education and Training Studies* 4, no. 12 (2016): 45-57.

üniversiteye girilen sosyal çağdan bağımsız olarak öğrencilerin siyasal yönelimlerinin akran normları doğrultusunda gelişme eğiliminde olduğunu göstermiştir.¹⁰⁶

Son olarak okuldaki genel demokratik işleyişin, başka bir ifade ile demokratik okul ikliminin öğrencilerin demokratik tutum ve davranışları üzerinde etkili bir sosyalleştirme aracı olduğu görülmektedir. Sınıfta ya da genel olarak okul bağlamında öğrencilerin görüşlerini açık şekilde paylaşmasına ve okullarındaki karar alma süreçlerine katılmaya teşvik eden bir okul ikliminin öğrencilerde bir topluluğun parçası olduğu hissini uyandırdığı ve okula bağlılığını arttırdığı görülmüştür.¹⁰⁷ Bununla birlikte okuldaki demokratik ve katılımcı okul ikliminin öğrencinin demokratik katılım davranışlarını da olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Örneğin, İtalya’da ergenlerle yürütülen bir çalışmada demokratik okul ortamının sivil sorumluluk duygusunu artırarak dolaylı yoldan sivil katılım niyetini arttırdığı bulgulanmıştır.¹⁰⁸ 35 ülkede ergenlerle yapılan uluslararası bir çalışmada da katılımcı demokratik okul iklimine yönelik algıların gelecekteki siyasal katılımı ilişkili olduğu görülmüştür.¹⁰⁹ Çalışmanın sonuçları sınıf tartışmalarının açık olarak algılanmasının gelecekte yasal protestolara, seçimlere ve gayri resmi siyasal aktivitelere katılma niyetini arttırdığını göstermiştir. Okulla ilgili kararlarda etki sahibi olmak ise gelecekte gayri resmi siyasi katılımı ve siyasi faaliyetlere katılımı pozitif olarak yordarken, seçimlere katılımı negatif olarak yordamıştır. Son olarak öğrenci ve öğretmen arasında olumlu ilişki algısının ise yasal protesto niyeti, siyasi faaliyetlere katılım ve resmi olmayan siyasi katılımı negatif, seçimlere katılımı ise pozitif olarak yordadığı görülmüştür. Çalışmanın sonuçları birlikte değerlendirildiğinde öğrencilerin okullarını fikir ve düşüncelerini ifade edebileceği ölçüde açık ve okul kararlarına katkı yapabileceği ölçüde demokratik katılımcı bir ortam olarak algıladığı zaman okuldaki bu demokratik ortamın genel olarak siyasi davranışlara yön veren sivil ve siyasi

¹⁰⁶ Eric L. Dey. "Undergraduate political attitudes: Peer influence in changing social contexts." *The Journal of Higher Education* 68, no. 4 (1997): 398-413.

¹⁰⁷ Alessio Vieno, Douglas D. Perkins, Thomas M. Smith ve Massimo Santinello. "Democratic school climate and sense of community in school: A multilevel analysis." *American journal of community psychology* 36, no. 3-4 (2005): 327-341.

¹⁰⁸ Michela Lenzi, Alessio Vieno, Jill Sharkey, Ashley Mayworm, Luca Scacchi, Massimiliano Pastore ve Massimo Santinello. "How school can teach civic engagement besides civic education: The role of democratic school climate." *American journal of community psychology* 54 (2014): 251-261.

¹⁰⁹ Ellen Quintelier ve Marc Hooghe. "The relationship between political participation intentions of adolescents and a participatory democratic climate at school in 35 countries." *Oxford Review of Education* 39, no. 5 (2013): 567-589.

tutumlar üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla okul bağlamında sivil tartışma ve adaletin sağlandığı demokratik bir okul ortamının sağlanması öğrencilerin sivil sorumluluk duygusunun gelişmesine ve ilerideki yaşamlarında demokratik katılımcı davranışların artmasına yardımcı olabilir.

Sonuç

Demokrasinin tarihi göz önünde bulundurulduğunda değişen koşullara göre kendini ilk formuna kıyasla yenilediği, toplumların ihtiyaçlarına göre şekillendiği fakat başat esaslarının özgürlük ve eşitlik olduğu söylenebilir. Buradan hareketle demokrasi tarihine sahip toplumlar için demokrasinin gelişimi birey ile başlamaktadır. Bireyin yaşamının ilk dönemlerinden itibaren geliştirilmesi son derece önemli olan ve siyasal katılımı arttırarak güçlü demokrasiyi besleyen aktif vatandaşlığın, demokratik tutumlar aracılığı ile evde, okulda, eğitim aracılığı ile benimsenmesi önem arz etmektedir. Özellikle sosyalleştirme ajanlarının başında gelen ve yukarıda aktarılan aile ve okul bağlamının çocuk ve ergenlerin siyasal gelişimlerinde önemli aktörler olduğu söylenebilir. Yaşamın ilk yıllarında ev içindeki iletişim kalıpları ve demokratik davranış pratikleri çocukların siyasal tutum ve davranışları edinmesinde baş aktör gibi görünmektedir. Okul çağı ile birlikte ailenin siyasal sosyalleştirmedeki rolü devam etmekle birlikte, bir diğer önemli aktör olan okul kurumunun da devreye girdiği görülmektedir. Hatta ergenlik döneminin başlangıcı ile birlikte ortaokul dönemlerinden itibaren baş sosyalleştirme ajanı rolünün okula devredildiği de söylenebilir. Yine de yukarıda sunulan çalışmalar ışığında siyasal sosyalleştirmede tek ve baskın bir sosyalleştirme ajanından bahsetmenin pek de mümkün olmadığı açıktır. Diğer taraftan kesin olarak şu söylenebilir ki; demokratik değer ve davranışları benimseyen bir nesil yetiştirmenin yolu, çocuk ve ergenlerin özgürce düşüncelerini ifade edebilecekleri ve kurum içi işleyişe katkı sağlayabilecekleri demokratik ve açık aile/okul ortamındaki öğrenmelerden geçmektedir. Tüm bu sosyalleştirme ajanları, gelişmesi için insanlığın büyük emek sarf ettiği demokrasinin devamlılığı için hayati niteliktedir. Demokrasinin tarihsel arka planı göz önünde bulundurulduğunda, insanlığın gelişimi için bu kadar emek verilmiş ve yol kat edilmiş iken demokrasiyi koruma ve daha güçlü hale getirme mecburiyeti her bir vatandaşın üstlenmesi gereken bir sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple bu bölümde aktif vatandaşlıktan ve onu geliştirmenin yolları olarak sosyalleştirme ajanlarından bahsedilmiştir. Değişen zamanda bilimin ve toplumun istençleri demokrasinin birey ile ilgili kısmının farklı yönlerini de elbette açığa çıkaracaktır.

Kaynakça

ALAIN Touraine, KUNAL Olcay ve ÖZER Pelin. *Demokrasi nedir?*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

ATATÜRK, Mustafa Kemal. "Devlet, Demokrasi ve Cumhuriyet." *Aydınlanma* 1923 46, no. 46 (2014): 3-6.

AYDEMİR, Mehmet ve ÖZŞAHİN, M. Cüneyt. "Türk Demokrasisinde Kayıp Halkayı Keşfetmek: Türkiye Örneği Üzerinden Sosyal Sermaye-Demokrasi Bağlantısını Yeniden Düşünmek." *Akademik İncelemeler Dergisi* 6, no. 1 (2014): 41-87.

BAUMRIND, Diana. "Socialization and instrumental competence in young children." *Young children* (1970): 104-119.

BEAUMONT, Elizabeth, COLBY Anne, EHRLICH Thomas ve TORNEY-PURTA Judith. "Promoting political competence and engagement in college students: An empirical study." *Journal of political science education* 2, no. 3 (2006): 249-270.

BERTİ, Anna Emilia. "The development of political understanding in children between 6-15 years old." *Human Relations* 41, no. 6 (1988): 437-446.

BLANC, Alexandre, CAVAZZA Nicoletta, CORBETTA Piergiorgio, FOURNIER Bernard, GALAIS Carol, GARCIA-ALBACETE Gema, HAUG Lena. *Growing into politics: Contexts and timing of political socialisation*. Ecpr Press, 2013.

BUTZLAFF, Felix ve MESSİNGER-ZİMMER Sören "Undermining or defending democracy? The consequences of distrust for democratic attitudes and participation." *Critical Policy Studies* 14, no. 3 (2020): 249-266.

CİCOGNANİ, Elvira, ZANİ, Bruna, FOURNIER Bernard, GAVRAY Claire, BORN Michel. "Gender differences in youths' political engagement and participation. The role of parents and of adolescents' social and civic participation." *Journal of adolescence* 35, no. 3 (2012): 561-576.

CONGE, Patrick J. "The concept of political participation: Toward a definition." (1988): 241-249.

COTTAM Martha L., MASTORS Elena, PRESTON Thomas ve DIETZ Beth. "Siyaset psikolojisine giriş." *M. Şenol, Çev.) Ankara: BB101* (2017).

CRAIG, David M. "Debating Desire: Civil Rights, Ritual Protest, and the Shifting Boundaries of Public Reason." *Journal of the Society of Christian Ethics* (2007): 157-182.

CRICK Bernard, ed. *Active citizenship: What could it achieve and how?*. Edinburgh University Press, 2010.

DAHL, Robert A. "Demokrasi Üzerine (Çev. Betül Kadioğlu)." *Baskı, Ankara: Phoenix* (2010).

Dalton, Russell J. "Citizenship norms and the expansion of political participation." *Political studies* 56, no. 1 (2008): 76-98.

DE GROOT, Isolde. "Why we are not democratic yet: The complexity of developing a democratic attitude." In *Education and humanism*, pp. 79-93. Brill, 2011.

DEMİR, Hasan. "Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi Bağlamında Demokrasi ve Demokrasi Karşıtı Görüşler: Giovanni Sartori ve Carl Schmitt, 2013.

DEMİRBOLAT, Ayşe Ottekin. "Demokrasi ve demokratik eğitim." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 18, no. 18 (1999): 229-244.

DEWEY, John. "Democracy in education." *The elementary school teacher* 4, no. 4 (1903): 193-204.

DEY, Eric L. "Undergraduate political attitudes: Peer influence in changing social contexts." *The Journal of Higher Education* 68, no. 4 (1997): 398-413.

EAGLY, Alice ve CHAIKEN, Shelly. "Attitude structure." *Handbook of social psychology* 1 (1998): 269-322

ELKİN, Stephen L ve KAROL Edward Soltan, eds. *Citizen competence and democratic institutions*. Penn State Press, 2010.

EOH, Myung-Ha. "Democratic citizenship education in Korea." *The Social Studies* 90, no. 6 (1999): 250-252.

EVELAND JR, William P., MCLEOD, JR. Jack M. ve HOROWITZ JR. Edward M. "Communication and age in childhood political socialization: An interactive model of political development." *Journalism & Mass Communication Quarterly* 75, no. 4 (1998): 699-718.

FLANAGAN, Constance A. ve FAISON Nakesha. "Youth civic development: Implications of research for social policy and programs." *Social policy report* 15, no. 1 (2001).

FLETCHER, Aimée ve LÓPEZ-PÉREZ, Belén. "Children and politics: Age and gender differences in political knowledge and attitudes." *Journal of Applied Developmental Psychology* 83 (2022): 101483.

FRALEY, R. Chris, GRİFFİN N. Brian, BELSKY Jay ve ROİSMAN I. Glenn. "Developmental antecedents of political ideology: A longitudinal investigation from birth to age 18 years." *Psychological science* 23, no. 11 (2012): 1425-1431.

GIBSON, Rachel ve CANTIJOCH Marta. "Conceptualizing and measuring participation in the age of the internet: Is online political engagement really different to offline?." *The Journal of Politics* 75, no. 3 (2013): 701-716.

GLAESER, Edward L., GIACOMO AM Ponzetto ve SHLEİFER Andrei. "Why does democracy need education?." *Journal of economic growth* 12 (2007): 77-99.

GRAHAM, Elizabeth E., TANG Tang ve MAHONEY L. Meghan. "Family matters: A functional model of family communication patterns and political participation." *Communication studies* 71, no. 2 (2020): 262-279.

GREENBERG, Edward S. " The Political Socialization." *Political Socialization* (2017): 178.

GRUSEC, Joan E. ve LYTTON Hugh. *Social development: History, theory, and research*. Springer Science & Business Media, 2012.

HAERPFER Christian, INGLEHART Ronald, MORENO Alejandro, WELZEL Christian, KIZILOVA Kseniya, (2022): World Values Survey Wave 7 (2017-2020) Cross-National Data-Set. World Values Survey: Round

HARRİS, Clodagh. *The report of the Democracy Commission: engaging citizens: the case for democratic renewal in Ireland*. TASC at New Island, 2005.

HELWİG, Charles C. ve MCNEİL Justin. "The development of conceptions of personal autonomy, rights, and democracy, and their relation to psychological well-being." In *Human autonomy in cross-cultural context: Perspectives on the psychology of agency, freedom, and well-being*, pp. 241-256. Dordrecht: Springer Netherlands, 2010.

HESS, Robert D ve JUDITH V. Torney. "The Development of Political." *Political Socialization* 64 (1967).

HUDDY, Leonie, SEARS O. David, LEVY Jack ve JERİT Jennifer. *The Oxford handbook of political psychology*. Oxford University Press, 2023.

INGLEHART, Ronald ve WELZEL, Christian. "Political culture and democracy: Analyzing cross-level linkages." *Comparative Politics* (2003): 61-79.

JAİME-CASTİLLO, Antonio M ve MARTİNEZ-COUSİNOU, Gloria. "Political Socialisation." In *Politicians in Hard Times: Spanish and South European MPs Facing Citizens after the Great Recession*, pp. 69-87. Cham: Springer International Publishing, 2021.

JEROME Lee, HAYWARD Jeremy, EASY Julie ve NEWMAN-TURNER, Adam. "The Citizenship Coordinator's Handbook Cheltenham: Nelson Thornes." (2003).

JOHANSSON, Håkan ve HVİNDEN Bjørn. "What do we mean by active citizenship?." In *Citizenship in Nordic Welfare States*, pp. 32-49. Routledge, 2007.

KAHNE, Joseph E. ve SPORTE, Susan E. "Developing citizens: The impact of civic learning opportunities on students' commitment to civic participation." *American educational research journal* 45, no. 3 (2008): 738-766.

KNİGHİT, Sylvia ve PETERSON David A.M. "Pre-adult political experiences and political participation." *The Social Science Journal* (2022): 1-8.

KRAUSS, Ellis S ve FENDRİCH James M. "Political socialization of US and Japanese adults: The impact of adult roles on college leftism." *Comparative Political Studies* 13, no. 1 (1980): 3-32.

KUCZYNSKİ, Leon, MARSHALL Sheila ve SCHELL Kathleen. "Value socialization in a bidirectional context." *Parenting and children's internalization of values: A handbook of contemporary theory* (1997): 23-50.

KWAN, Jin Yao. "'Democracy and Active Citizenship Are Not Just About the Elections': Youth Civic and Political Participation During and Beyond Singapore's Nine-day Pandemic Election (GE2020)." *Young* 30, no. 3 (2022): 247-264.

LENZİ, Michela, VİENO Alessio, PERKİNS Douglas D. Massimo Santinello, Frank J. Elgar, Antony Morgan, and Sonia Mazzardis. "Family affluence, school and neighborhood contexts and adolescents' civic

engagement: A cross-national study." *American journal of community psychology* 50 (2012): 197-210.

LENZİ, Michela, VİENO Alessio, SHARKEY Jill, MAYWORM Ashley, SCACCHİ Luca, PASTORE Massimiliano ve SANTINELLO Massimo. "How school can teach civic engagement besides civic education: The role of democratic school climate." *American journal of community psychology* 54 (2014): 251-261.

LİLLEHAMMER, Grete. "Introduction to socialisation: Recent research on childhood and children in the past." (2010).

MACCOBY, Eleanor E. "Historical overview of socialization research and theory." *Handbook of socialization: Theory and research* 1 (2007): 13-41.

MACKUEN, Michael ve BROWN Courtney. "Political context and attitude change." *American Political Science Review* 81, no. 2 (1987): 471-490.

MANKAN, Veysel. "Demokrasinin Tarihsel Evrimi." *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 3, no. 2 (2020): 119-136.

MARTENS Allison M. ve GAINOUS Jason. "Civic education and democratic capacity: How do teachers teach and what works?." *Social science quarterly* 94, no. 4 (2013): 956-976.

MARTÍNEZ, M. Loreto, CUMSİLLE Patricio, LOYOLA Ignacio ve CASTILLO Juan Carlos. "Patterns of civic and political commitment in early adolescence." *The Journal of Early Adolescence* 40, no. 1 (2020): 5-27.

MİKLİKOWSKA, Marta ve HURME Helena. "Democracy begins at home: Democratic parenting and adolescents' support for democratic values." *European Journal of Developmental Psychology* 8, no. 5 (2011): 541-557.

MURRAY R. Gregg ve MULVANEY Matthew K. "Parenting styles, socialization, and the transmission of political ideology and partisanship." *Politics & Policy* 40, no. 6 (2012): 1106-1130.

MYERS, David G ve AKFIRAT Serap. *Sosyal psikoloji*. Nobel, 2015.

OSER, Jennifer ve Marc HOOGHE. "Democratic ideals and levels of political participation: The role of political and social conceptualisations of democracy." *The British Journal of Politics and International Relations* 20, no. 3 (2018): 711-730.

PANCER, S. Mark, PRATT Michael, HUNSBERGER Bruce ve ALİSAT Susan. "Community and political involvement in adolescence: What distinguishes the activists from the uninvolved?." *Journal of Community Psychology* 35, no. 6 (2007): 741-759.

PASEK Josh, FELDMAN Lauren, ROMER Daniel ve HALL-JAMIESON Kathleen. "Schools as incubators of democratic participation: Building long-term political efficacy with civic education." *Applied Development Science* 12, no. 1 (2008): 26-37.

PATEMAN, Carole. *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press, 1970.

PERLİGER Arie, CANETTİ-NİSİM Daphna ve PEDAHZUR Ami. "Democratic attitudes among high-school pupils: The role played by perceptions of class climate." *School Effectiveness and School Improvement* 17, no. 1 (2006): 119-140.

PORTER, Tenelle J. "Moral and political identity and civic involvement in adolescents." *Journal of Moral Education* 42, no. 2 (2013): 239-255.

QUİNTELİER, Ellen ve HOOGHE Marc. "The relationship between political participation intentions of adolescents and a participatory democratic climate at school in 35 countries." *Oxford Review of Education* 39, no. 5 (2013): 567-589.

QUİNTELİER, Ellen ve VAN DETH, Jan W. "Supporting democracy: Political participation and political attitudes. Exploring causality using panel data." *Political studies* 62, no. 1_suppl (2014): 153-171.

REİCHERT Frank ve PRİNT Murray. "Civic participation of high school students: The effect of civic learning in school." *Educational Review* 70, no. 3 (2018): 318-341.

RUSH Michael ve GİDDİNGS Philip. *Parliamentary socialisation*. Palgrave Macmillan UK, 2011.

SAHA, Lawrence J. ve PRİNT Murray. "Student school elections and political engagement: A cradle of democracy?." *International Journal of Educational Research* 49, no. 1 (2010): 22-32.

SALİNAS, Eduardo ve BOOTH, John A.. "Micro-social and contextual sources of democratic attitudes in Latin America." *Journal of Politics in Latin America* 3, no. 1 (2011): 29-64.

Sen, Amartya. "Democracy as a universal value." *J. Democracy* 10 (1999): 3.

SHULMAN, Hillary C. ve DEANDREA David C. "Predicting success: Revisiting assumptions about family political socialization." *Communication Monographs* 81, no. 3 (2014): 386-406.

SİGEL, Roberta S., ed. *Political learning in adulthood: A sourcebook of theory and research*. University of Chicago Press, 1989.

SİNCLAİR, Betsy. *The social citizen: Peer networks and political behavior*. University of Chicago Press, 2012.

TEKİN, Yusuf. Demokrasi, TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/demokrasi>, 2022.

TORNEY-PURTA, Judith V. *The development of political attitudes in children*. Routledge, 2017.

TOY, William ve DIENER Ed. "The well-being of nations: Linking together trust, cooperation, and democracy." In *The science of well-being: The collected works of Ed Diener*, pp. 155-173. Dordrecht: Springer Netherlands, 2009.

TUNÇ, Hasan, "Demokrasi türleri ve müzakereci demokrasi kavramı." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, no. 1 (2008): 1113-1132.

TURABİK, Tuğba ve GÜN Feyza. "The Relationship between Teachers' Democratic Classroom Management Attitudes and Students' Critical Thinking Dispositions." *Journal of Education and Training Studies* 4, no. 12 (2016): 45-57.

VAN DETH, Jan W, ABENDSCHÖN, Simone ve VOLLMAR Meike. "Children and politics: An empirical reassessment of early political socialization." *Political Psychology* 32, no. 1 (2011): 147-174.

VAN DETH, Jan W. "A conceptual map of political participation." *Acta politica* 49 (2014): 349-367.

VERBA, Sidney ve NORMAN H. Nie. *Participation in America: Political democracy and social equality*. University of Chicago Press, 1987.

VİENO, Alessio, PERKINS D. Douglas, SMİTH M.Thomas, Smith ve SANTİNELLO Massimo. "Democratic school climate and sense of community in school: A multilevel analysis." *American journal of community psychology* 36, no. 3-4 (2005): 327-341.

WANDERS, Frank HK, BERT DİJKSTRA Anne, MASLOWSKİ Ralf ve VAN DER VEEN Ineke. "The effect of teacher-student and student-student

relationships on the societal involvement of students." *Research Papers in Education* 35, no. 3 (2020): 266-286

WARREN, Ron ve WICKS Robert H. "Political socialization: Modeling teen political and civic engagement." *Journalism & Mass Communication Quarterly* 88, no. 1 (2011): 156-175.

WHITE, Elizabeth S. "Parent values, civic participation, and children's volunteering." *Children and Youth Services Review* 127 (2021): 106115.

WHITE, Elizabeth S. ve MISTRY Rashmita S. "Parent civic beliefs, civic participation, socialization practices, and child civic engagement." *Applied Developmental Science* 20, no. 1 (2016): 44-60.

World Values Survey Wave 7 (2017-2020) Cross-National Data-Set. World Values Survey: Round

YAĞCI, Esed. "Demokrasi ve eğitim." *Eğitim ve Bilim* 22, no. 107 (1998).

YAKUT, Kemal. "Fransız İhtilâli." *Çağdaş Dünya Tarihi*, 1999: 68-84.

YAŞAR EKİCİ, Fatma. "Öğretmen adaylarının demokratik tutumları ve demografik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi." *Turkish Studies* (2014).

YATES, Miranda ve YOUNISS James. "Community service and political identity development in adolescence." *Journal of Social issues* 54, no. 3 (1998): 495-512.

YAZGAN, Akan Deniz. "Yerel Medya Yayın Yöneticilerinin Aktif Vatandaşlık Konsepti Ve Türkiye'deki Medya Okuryazarlığı Eğitimi Arasındaki İlişki Üzerine Görüşleri." *Trakya Eğitim Dergisi* 11, no. 2 (2021): 992-1011.

YILDIRIM Cengiz ve TÜRKOĞLU Adil. "Democratic citizenship attitude scale: A validity and reliability study." *Çukurova University Faculty of Education Journal* 46, no. 2 (2017): 649-664.

**DEMOKRASİ VE CUMHURİYETİN SANATA VE
MİMARİYE YANSIMALARI**

DEMOKRASİ BAĞLAMINDA ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE NUMUNE KÖYLER

Bahar KÜÇÜK KARAKAŞ*

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi ideolojisinin demokrasi anlayışının, cumhuriyetçilik ilkesi çatısı altında milli egemenlik, milliyetçilik, laiklik, halkçılık, inkılapçılık, devrimcilik ve devletçilik gibi pek çok ilke ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Cumhuriyet, demokratik yaklaşımın en gelişmiş, çağdaş ve akılcı uygulamalarının görüldüğü bir yönetim sistemini temsil eder. Egemenliği millete atfeden böylesi bir anlayışta, devletin yönetim sisteminin halkın iradesinin ön planda olduğu, halkın kendi kendini yönettiği bir demokratik düzenle kurgulanmış olması kaçınılmazdır. Cumhuriyetin demokrasi yaklaşımı çerçevesinde köycülük söylemi, savaşlarla yorulmuş, hırpalanmış, geri kalmış ve ötelenmiş Türk köylüsünün ülkenin diğer fertleri ile kalkınmanın ve aydınlanmanın bir parçası olması üzerine odaklanmıştır. Türk köylüsü aydınlanmanın bir parçası olması bağlamında eğitilmeli, köyün mekânı sıhhileşmeli, modernleşmeli ve köy kalkınmalıdır. Cumhuriyetin demokrasi anlayışına göre köyde yaşayan halk, şehirlerde yaşayan halk kadar eşit haklara sahip olmalıdır. Köylü, bir kentli kadar kent yaşamının gerektirdiği imkanlardan faydalanmalı, kentlinin elinde bulundurduğu mekânsal olanaklara sahip olmalıdır.

Erken Cumhuriyet Döneminde köycülük hareketinin ve köyün kalkınması projesinin Cumhuriyet ideolojisinin cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık ilkelerinin bileşiminde kurgulandığı izlenebilmektedir. Dolayısıyla köyün sıhhileştirilmesi ve köyün kalkınması projesinde olduğu gibi bu dönemde üretilen numune köy projelerinin de Erken Cumhuriyet Döneminin demokrasi yaklaşımı çerçevesinde kurgulandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada, öncelikle cumhuriyetin ve demokrasinin temelleri, demokrasi ile Atatürk İlkeleri ilişkisi tartışılmakta, sonrasında Erken Cumhuriyet Dönemi ideolojisi bağlamında köyün kalkınmasının demokratik çerçevesi irdelenmektedir. Bu bağlamda köy kalkınması ve numune köy projelerinin ortaya çıkmasında en fazla etkiye sahip olduğu düşünülen cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri ve köy mekanına yansımaları sorgulanmaktadır. Çalışma kapsamında Erken Cumhuriyet Dönemi ideolojisinde demokrasi yaklaşımının cumhuriyetçilik, milliyetçilik

* Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, baharkucuk@ktu.edu.tr.

ve halkçılık ilkeleri ile numune köy yerleşkeleri ve barındırdıkları prensipler ışığında mekân-politik bir okuma denemesi yapılmaktadır. Diğer bir deyişle, numune köylerin mekânsal biçimlenmesinde dönem politikasının izleri takip edilmekte ve yorumlanmaktadır.

Cumhuriyet ve Demokrasinin Temelleri ve İlkeleri

Cumhuriyet sözcüğü Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “Milletin, egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığıyla kullandığı yönetim biçimi” olarak tanımlanmaktadır.¹ Cumhuriyetle yönetim biçiminde yurttaşların üstünde görülebilecek herhangi bir makam veya siyasi ve idari bir güç bulunmamaktadır. Devletin gücü ‘cumhur’u oluşturan topluluğun elinde ortaya çıkmaktadır. Kamunun menfaatinin ön planda olduğu bu yönetim biçiminde, halkın kendisi cumhuriyet hükümetini oluşturmaktadır. Halk, cumhuriyet yönetim biçimi ile kendisini temsil edecek yöneticileri seçebilme, denetleyebilme, çalışmalara müdahil olabilme ve yasak koyabilme hakkına sahip olmaktadır. Cumhuriyetin en kesin kuralı seçim temeline dayanmasıdır. Cumhuriyet yönetiminde devlet kademelerinin düzenlenmesinde veraset usulü tamamen reddedilmekte, bunu yerine seçim ve tayin yöntemi uygulanmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin tekil olarak istek ve temennilerini belirtmeleri ve tüm halkın taleplerinin bir araya gelmesi ile halkın egemenliği ilkesi ortaya çıkmakta ve bu ilke Cumhuriyet yönetiminin temelini ve asıl anlamını oluşturmaktadır. ² Geniş anlamda cumhuriyet halkın egemenliğini temsil etmekte, seçimle yönetime odaklanmakta, devlet yönetiminin seçiminde milli iradeyi yansıtmaya gereğine temellenmektedir. Dolayısıyla cumhuriyet terimi, demokrasi kavramı ile eşdeğer anlamlar barındırmaktadır. Dar anlamda ise devlet yönetici/lerinin belirli bir süre için halk tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak seçilmesi kuralına dayanmaktadır. ³

Mustafa Kemal Atatürk, “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” isimli kitabında demokrasi esasına dayanan yönetimlerde egemenliğin halka ve halkın çoğunluğuna ait olduğunu belirtmektedir. Demokrasi sistemi egemenliğin ulusta bulunduğunu ve başka bir noktada aranamayacağını savunmaktadır. Bu doğrultuda demokrasi temellerinin, siyasi gücün, egemenliğin kökenine ve geçerliliğine zemin oluşturduğu görülmektedir. Bu

¹ *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2023.

² Zekai Güner, “Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2006, s. 42.

³ Neşe Çetinoğlu, “Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk’ün Cumhuriyet Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Sayı 12, 1996, s. 723.

bağlamda demokrasinin uygulama alanı bulabileceği en uygun yönetim şekli ise Cumhuriyettir.⁴

Mustafa Kemal Atatürk, 19. yüzyıl bağlamında değerlendirildiğinde demokrasi fikrinin çağdaş yönetim sistemlerinde ön plana çıkmış olduğu görülse de aslında çok daha eskilere dayandığını belirtmektedir.⁵ Atatürk'e göre, demokrasi ilkesi, egemenliği kullanan araç ne olursa olsun temelde halkın egemenliğe sahip olmasını ve sahip kalmasını gerektirmektedir. Demokrasi, temelde siyasi bir niteliktir. Demokrasi toplumsal bir destek, ekonomik bir örgüt biçimi veya maddi bir refah problemi olarak nitelendirilemez. Böylesi bir teori yurttaşların siyasi özgürlük ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Atatürk'ün üzerinde durduğu demokrasi, özellikle siyasi bir anlam içerir. Demokrasinin amacı, halkın yöneticiler üzerindeki denetleyici rolü vasıtasıyla siyasi özgürlük ortamını oluşturmaktır. Demokrasinin bu özelliğinin yanı sıra diğer bir özelliği ise fikri bir niteliğe sahip olmasıdır. Hükümet ilkesi de adalet ve ahlak düşüncesi üzerinde şekillenmektedir. Demokrasi ülke sevgisinin bir yansımasıdır. Demokrasi, esasen bireysel bir ifadedir. Bu özellik halkın egemenliğe, birey olarak katılımının bir göstergesidir. Sonuç olarak demokrasi eşitlik severdir. Bu nitelik, demokrasinin bireysel olması özelliğinin zorunlu bir sonucudur. Kuşkusuz demokraside tüm vatandaşlar özdeş haklara sahiptirler. Demokrasinin bahsi geçen bireysel ve eşitlik sever olma nitelikleri bağlamında toplumun tüm kesimleri için eşit oy hakkı ilkesine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶

Erken Cumhuriyet Döneminde demokrasi anlayışı temelde eşitlik ilkesi üzerinde birleşmektedir. İnan, Mustafa Kemal Atatürk'ün demokrasiyi bireyselliğin zaruri bir sonucu olan eşitlik ilkesi üzerinden vurguladığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla demokrasi çerçevesinde bütün halkın siyasi haklar bağlamında eşit paya sahip olması gerektiğinin altını çizer. Bu doğrultuda demokratik bir yönetim sisteminde her bireyin oyu ve toplumsal hayattaki konumu eşit değerlendirilir.⁷ Erken Cumhuriyet Döneminin demokrasi anlayışı diğer bir taraftan milli egemenlik ilkesi çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Öyle ki milli egemenlik ilkesi millete atfedilmiş ve cumhuriyet yönetim biçimi ile şekillendirilmiştir.⁸ Erken Cumhuriyet Döneminde olgunlaştırılmaya ve uygulanmaya çalışılan demokrasi anlayışı,

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1930, s. 38.

⁵ Atatürk, s. 40.

⁶ Atatürk, s. 43-45.

⁷ Afet İnan, *Atatürk'ten Yazdıklarım*, Altınok Basımevi, Ankara 1969, s. 23.

⁸ Cemalettin Taşkiran, "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 14, 1994, s. 255.

bireyin özgürlüğünü ve eşitliğini ortaya çıkaran ve aynı zamanda farklı fikirlerin ülke yönetiminde söz sahibi olabilmesinin önünü açacak düşünce ortamındaki çeşitliliği sağlamaktır.

Demokrasi ve Atatürk İlkeleri

Cumhuriyet rejiminin uygulanabilir zemini bulabildiği koşulların halkın egemenliğini ön planda tutan demokratik yönetim sistemi aracılığıyla ortaya çıkabildiği anlaşılmaktadır. Demokrasi temeline oturan cumhuriyet yönetim biçimi, Atatürk ilkelerinden başta cumhuriyetçilik olmak üzere, milliyetçilik ve halkçılık ilkelerinden ayrı düşünülemez. Demokrasinin cumhuriyet yönetim biçiminin temelini oluşturması dolayısıyla bahsi geçen milliyetçilik, halkçılık ilkeleri cumhuriyetçilik ilkesi ile yakın ilişkilidir ve ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır.⁹ Demokrasinin temel taşlarını oluşturan söz konusu ilkelerin tanımlarına ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal temellerini nasıl oluşturduğuna kısaca göz atmak uygun olacaktır.

Cumhuriyetçilik

Atatürk ilkeleri içerisinde cumhuriyetçilik ana ilke ve esas değeri oluşturmaktadır. Cumhuriyet, Atatürk ilke ve inkılaplarının tüm ürünlerini temsil eden bir hükümet biçimi olarak değiştirilemez niteliktedir. Cumhuriyetçilik, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini teşkil etmektedir.¹⁰ Cumhuriyetçilik ilkesi, halkın egemenliği, tam bağımsızlık, ulusal bütünlük, çağdaşlaşma, laiklik ve barışçılık ilkeleri çerçevesinde oluşturulmuştur.¹¹ Halkın egemenliği, Atatürk'ün cumhuriyetçilik ilkesini tanımlayan en temel ilkedir. Bu bağlamda halkın egemenliği, halkın yönetimi ve halkçılık cumhuriyet kavramının yerine kullanılabilecek anlamları içermektedir. Atatürk için Türk milletinin kabiliyeti, karakteri ve onuru çok yüksektir ve değerlidir. Böyle bir ulusun yabancı bir devlet tarafından himaye edilmesi veya yardım alması kabul edilemez ve bu tam bağımsızlık ilkesine aykırıdır. Atatürk cumhuriyetçiliği “Ya istiklal ya ölüm” direktifine dayanmaktadır. Halkın egemenliği ve tam bağımsızlık anlayışının bir sonucu olan ulusal bütünlük ilkesi cumhuriyetçiliğin diğer prensiplerinden birini oluşturmaktadır. Ulusal bütünlük politikasının temel antlaşmasını Misak-ı Milli teşkil etmektedir. Ulusal bütünlüğün hedefi, ulusal sınırlar dahilinde, kendi gücü ile mevcudiyetini sürdürmek ve ulusun refahını temin etmektir. Cumhuriyetçiliğin diğer ilkesi, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmaktır. Batı medeniyetleri çağdaşlaşmanın yönünü ve hedefini tanımlamaktadır.

⁹ Yaşar Yücel, “Atatürk İlkeleri”, *Türk Tarih Kurumu: Belleten Dergisi*, Cilt LII, Sayı 204, 1988, s. 810.

¹⁰ Yücel, s. 810.

¹¹ Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 107-174.

Laiklik ilkesi cumhuriyetçiliği tanımlayan diğer prensiplerden birini oluşturmaktadır. Din ile devlet işleri arasındaki ayrım cumhuriyetin kurulmasıyla Türk siyasi hayatında yerini almıştır. Barış odaklı bir yaklaşım cumhuriyet rejiminin ana karakterlerinden birini oluşturmaktadır. Ancak, yurttan ve dünyada barış ortamı sağlandığında medeniyetin gelişmesi için önemli adımlar atılmış olacaktır. İnsanlık çatısı altında tüm ulus ve devletler ayrım gözetmeksizin değer ve saygı görmeye layıktır.¹²

Milliyetçilik

Milliyetçilik ilkesi, ulusun cumhuriyetçi devlet yapısının korunmasında ihtiyaç duyulacak olan siyasi birlik bilincine ulaşmış ve kuvvetlenmiş bir bütün olması amacıyla yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik ilkesi milli mücadelenin çıkış noktası olmuş, bağımsızlığını kazanmaya çalışan tüm uluslar için kalkınma ve kurtuluş hareketlerine öncü bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda milliyetçilik ilkesinin temel taşlarından ilkinin bağımsızlık olduğu görülmektedir. Diğer yandan milliyetçilik ilkesinin tanımında milli egemenlik, milli birlik ve beraberlik ve bütünleştiricilik kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Milliyetçilik ilkesinin tüm bu prensipler dahilinde en büyük niteliği gerçekçi bir yaklaşımla uygulanmasıdır.¹³

Atatürk ilkeleri bağlamında milliyetçilik, geçmiş, anılar, ideal ve hedefler, gelecek ve davada birlik gibi unsurlar çerçevesinde birleşmektedir. Buradaki millet anlayışı subjektif bir anlamdadır. Millet içerisinde yer alan tüm bireyler birbirine öznel bağlarla bağlanmış insan topluluklarını oluştururlar ve aralarında manevi bir bağlantı bulunmaktadır. Geçmişte yaşanmış tüm yaralar, üzüntüler ile kazanılan zaferler, ortak bir amaç için verilen mücadeleler, ortak tehditlere karşı birlik olma ve karşı koyma isteği gibi birçok ortak nokta bireyleri birleştirir ve milleti oluşturur.¹⁴ Atatürk'e göre milliyetçilik, muasır medeniyetlere paralel ve onlara uyum sağlayarak yürütülen ilerleme ve gelişme sürecinde, Türk milletini, şahsına özel karakterini ve bağımsız kimliğini muhafaza etmektir.¹⁵

Atatürk'ün ortaya koyduğu milliyetçilik anlayışı, soyu özelleştirmek yerine kültürü temel edinen bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Vatan kavramı ile barışçıl bir yaklaşımın içerisinde laik bir milliyetçilik anlayışı mevcuttur. Din kavramı millet kavramından ayrışır. Tüm bu özellikler çerçevesinde Atatürk milliyetçiliği, Anadolu gerçeğini göz önünde bulundurarak realist bir

¹² Çetinoğlu, s. 726-728.

¹³ Yücel, s. 812-813.

¹⁴ Kemal Gözler, "Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 64, 2001, s.114.

¹⁵ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 64.

çerçeve kurar. Anadolu toprakları içerisinde yaşayan tüm nüfusu kapsayacak bir millet ve milliyetçilik anlayışı ile kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. Bu yaklaşım, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir” söylemi ile ifade bulmaktadır.¹⁶

Halkçılık

Halkçılık terimini Ökmen, bireyler arasında hiçbir hak ayrılığının görülmediği, toplum içerisinde imtiyazın söz konusu olmadığı, halkın tek ve eşit bir çatı altında olduğu, halkın toplumun zemini ve ölçütü olarak görüldüğü bu sınıfın maddi ve manevi anlamda yükseltilerek ve sayıca artırılarak yurdun tümünde hâkim olmasının sağlandığı, dini bir güç veya padişahlığa karşı iktidarın halk adına sahiplenildiği ve bir halk ulusu kurulmasının hedef edinildiği bir sistem olarak tanımlamaktadır.¹⁷

Mustafa Kemal Atatürk, 2 Temmuz 1920’de yaptığı meclis konuşmasında halkçılığın aynı zamanda demokrasiyi temsil ettiğini şu şekilde ifade etmektedir: "Sanırım bugün varlığımızın temel niteliği, ulusumuzun genel eğilimini ispatlamıştır. Bu, halkçılıktır, halk hükümetidir. Hükümetlerin, halkın eline geçmesidir. Yönetimi halka teslim etmek için uğraşalım." başka bir demecinde ise "Görüşümüz kuvvetin, gücün, egemenliğin, yönetimin doğruca halka verilmesidir. Halkın elinde bulundurulmasıdır." ¹⁸ sözü ile Cumhuriyetin ana çatkısının halkçılık ve demokrasi kavramları üzerinden şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Atatürk, cumhuriyet rejiminin oluşturulması sürecinde ve cumhuriyet yönetimine dair bütün sözlerinde cumhuriyet kelimesinin yerine halk yönetimi, halk hükümeti, halkçılık terimlerini kullanmıştır.¹⁹

Atatürk’e göre Halkçılık ilkesi, halkın halk aracılığıyla ve halk için yönetilmesi anlamına gelmektedir. Bu bakış açısı, ileri batılı bir demokrasi anlayışının gerçekleştirilmesi ve yerleşmesi hedefine dayanmaktadır. Atatürk’ün söylemlerinden halkçılık ilkesinin milliyetçilik ilkesi ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi, halk hiçbir zaman ulus içerisinde ayrı bir sınıf ve grup olarak veya hâkim güç tarafından yönetilen bir topluluk olarak tanımlanmamıştır. Atatürk’ün “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir.” sözü çerçevesinde milletin kendisi, sınıf ve

¹⁶ Murat Kılıç, "Erken Cumhuriyet dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, 2007, s. 120.

¹⁷ Necdet Ökmen, *Halkçılık Üzerine*, Latin Matbaası, İstanbul, 1969, s. 5-6.

¹⁸ Celal Erikan, *Atatürkçülük*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1974, s. 224.

¹⁹ İsmail Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1963, s. 10.

imtiyaz gözetilmeksizin kaynaşmış, özdeşleşmiş bir toplumu bütüncül bir çatı altında toplamaktadır.²⁰

Atatürk ilkelerinden biri olan halkçılık, esasen laiklik ilkesi haricinde diğer tüm ilkelerin kaynağını ve temelini oluşturan bir yaklaşımdır. Bu ilke doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti içerisindeki bireyler arası eşitliğin, toplumsal özgürlük ve refahın, ekonomik yükselişin, toplumsal tolerans ve beraberliğin, başka bir deyişle Cumhuriyet rejiminin güvencesinin zemini oluşturulmaktadır.²¹ Halkçılık, demokrasi teriminin karşılığını ve halkın otoritesinin yine halkın kendisi olmasını ifade etmektedir.

Erken Cumhuriyet Döneminde Köycülük Hareketi ve Demokrasi İlkeleri

Türkiye coğrafyasında 19. yüzyılda Osmanlı döneminde başlayan halkçı söylemin karşılığı köy/lücülük ve köy/köylüsevenlik üzerinden şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de halkçılığın doğuşu ile üzerinde yoğunlaşılacak konulardan en önemlisinin köycülük ve köylücülük olduğu söylenebilir. Cumhuriyet’in kuruluşuna çok yakın bir dönemde Akçura’nın, halkın kimlerden oluştuğunu tanımlarken “köylükte yaşayan, az toprak sahibi yahut büsbütün topraksız rençperler; sonra şehirlerde geçinen ufak esnaf ve günlükçü ameleler, ırgatlar”²² ifadelerini kullanması dikkat çekicidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde cumhuriyet öncesinde bile halkın tanımı büyük çoğunlukla köylü kesimi ifade etmektedir. Benzer bir çerçevede konuya yaklaşan Köymen, toplumu bir araya getiren temel taşın halk olduğunu ve halkın neyi ifade ettiğini şu sözlerle açıklamaktadır: “Halk, bir memleketin hudutları içinde, memleketin en umumi kültürüyle birbirine bağlı olan ve aşağı yukarı aynı kazanç ve yaşayış seviyesinde bulunan büyük ekseriyet, büyük orta tabakadır”.²³ Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde halkın sosyal bir sınıf veya gruba ait olarak tanımlanamayacağını, halkın çoğunluğunun ortak kültürle ve yaşam biçimiyle birbirine bağlı olduğunu dolayısıyla halk olarak tanımladığı kesimin toplumun çoğunluğunu oluşturan köylüden oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden süreçte köy ve köycülük meselesi daha da önem kazanan bir konu olarak görülmektedir. Öyle ki, köylü Türkiye halkının %80’lik bir kesimini oluşturmaktadır ve dolayısıyla halkçılık ilkesinin, halk hareketi yaratmanın en önemli aktörü olarak köylünün başrol

²⁰ Yücel, s. 814, 815.

²¹ İsmail Eyyüpoğlu, “Bir Demokrasi Açılımı Halkçılık ve Mustafa Kemal Atatürk”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2010, s. 282.

²² Mehmet, Özden, “Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi (1913-1914)”, *Millî Folklor*, Yıl 23, Sayı 89, 2011, s. 114.

²³ Nusret Kemal Köymen, “Bir Köycülük Projesi Tecrübesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 8, Eylül 1933, s. 185.

oynaması oldukça olağan görünmektedir. Diğer bir taraftan yeni kurulmuş olan Cumhuriyet yönetiminin kitlesel zeminini yine köylü kesim oluşturmaktadır. Bu bağlamda yeniden kurulan cumhuriyeti temsil eden Türk milleti, yine Türk milletinin çoğunluğunu oluşturan köylüden oluşmaktadır.²⁴

Cumhuriyet öncesinde köycülük söyleminin alt yapısının oluşmasında, II. Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkan Türk milliyetçiliği ideolojisinin önemli bir payı bulunmaktadır. Köycü düşünce ve köycülük teması üzerine fikirlerin ilk olarak Osmanlı döneminin milliyetçi bakış açısıyla ön plana çıkan Türk Yurdu dergisinde ifade edildiği görülmektedir. Gelişen ve değişen topluma ayak uydurmanın ve milliyetçi bir Türk kuşağının sürekliliğini sağlamak amacı için ön şart olarak köylünün desteğini almak gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de halkçılık olarak tanımlanan ilke, aynı zamanda milliyetçilikle örtüşen bir içeriğe sahiptir. Ulusal bir kitleyi halk aracılığıyla ortaya koymayı temel edinmektedir.²⁵

Erken Cumhuriyet Döneminin köycülük anlayışını benimsemiş Türkçü milliyetçi bir bakış açısına sahip Atsız Mecmua’nın temel ilkesi "Ben, sen, o yok... Biz varız..." dır. Atsız Mecmua’ya göre köylünün ta kendisi gerçek Türk halkını oluşturmaktadır. Atatürk ve Cumhuriyet inkılaplarının köyde olup, doğup, köyde büyüdüğünü savunmaktadır. Türk köylüsü, tüm masumluluğu ve temizliği ile çalışan, açlığa ve yoksulluğa mahkûm edilen kutsal bir topluluğu tanımlamak için kullanılmaktadır. Türk gençlerinin köyü/köylüyü tanınması, köylüyle yaşaması, yakın ilişki kurması, onların dertlerini fark etmesi ve onlarla dertlenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Türk genç beyinlerinin Anadolu köylüsünün, hayatına dahil olarak yeni inkılabın özünün ve fikirlerinin anlatılmasını ve anlaşılmasını sağlayacak düzeye getirilmesinin amaçlandığı görülmektedir.²⁶

Erken Cumhuriyet Döneminde köylü, Türk milletinin esasını teşkil eden, milli gelişmenin temel aktörü, temiz, masum, asil, akıllı ve ilerlemeye açık bireyler olarak tanımlanmaktadır. 19. yüzyılda Anadolu temasının ön plana çıktığı ve Cumhuriyet Dönemiyle yükselişe geçtiği Anadoluçuluk hareketinin yansımalarının köylünün/köycülüğün “Köylü milletin efendisidir” deyişi çerçevesinde gelişmekte olduğu görülmektedir. Halk evlerinin kurulmasının öncülük ettiği köycülük hareketiyle, köye gitme, köy ekonomisi, köycülük düşüncesi, köylünün yüceltilmesi gibi ilkeler

²⁴ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 3.

²⁵ Karaömerlioğlu, s. 285.

²⁶ Zafer Toprak, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, *Tarih ve Demokrasi-Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, Cem Yayınları, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, İstanbul 1992, s. 55,56.

çerçevesinde şekillenen bir köycülük anlayışı doğmaktadır.²⁷ Halkın egemenliği ile modernleşmenin, bayındır hale gelmenin ve gelişmenin esas noktası köylerin sıhhileştirilmesi, iyileştirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Milli ekonomi politikası çerçevesinde köylünün gelir düzeyinin artırılması, ülke ekonomisinde dengenin sağlanmasında önemli bir yaklaşım olarak öngörülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti birleştirici unsurlarının göz önünde bulundurularak şehir ve köy arasındaki ayrışmanın önüne geçmesi gerekmektedir. Bir yapbozun parçaları gibi olan şehirli ve köy halkının aynı kültür havuzunda harmanlanmış iki kesim olduğunu ve Köymen'in "Şehirle köyü ruh itibariyle, kültür itibariyle, medeniyet itibariyle birbirine kavuşturmak istiyoruz" sözü ile şehirle köy arasındaki farklılıkların pek çok konuda kapanmasının hedef edinildiği anlaşılmaktadır.²⁸

Bu doğrultuda Erken Cumhuriyet Döneminde köycülük anlayışının demokrasi ve Atatürk ilkeleri bağlamında cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık söylemleri üzerinde yoğunlaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyetçilik ilkesi bağlamında, yeni rejimin toplumun tüm kesimlerine özellikle köy halkına ulaştırılması çalışmaları, köyün ve köylünün bu konuda bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi çalışmaları ön plana çıkmaktadır.²⁹ Yeni filizlenen bir yönetim biçiminin milletin temeli olarak görülen köy halkından başlanarak benimsetilme çalışmalarının yapılması oldukça olağan bir tutum gibi görünmektedir. Köycülük anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan diğer bir ilke ise Milliyetçiliktir. Anadoluculuk, Anadolu'nun Türk olduğu ve köylüyü yeni Cumhuriyet rejimi ile bağ kurdurarak aidiyetini hissettirecek ve tanımlayacak ana tema Türk milliyetçiliği özelinde birleşmektedir. Bu bağlamda köyün ve sonrasında ülkenin kalkınmasının esas neferleri olarak Türk köylüsü görülmekte, köycülük söylemlerinde köylünün Türk kökenine vurgu yapılmaktadır. Osmanlı mirasının izlerinden uzaklaşmak ve yeni Türk köylüsünü bu dönemin yıkıcı, yorucu etkilerinden sıyırmak açısından Türk medeniyetinin izleri köylüye mal edilmiştir.³⁰ Köycülük hareketinin ana prensibini oluşturan halkçılık ilkesi ise devletin topraksız, az topraklı, yoksul köylülere toprak dağıtımını ön gördüğü Toprak Reformu³¹, köylüye şehirli yaşam koşullarını sağlayacak temiz, sağlıklı, medeni bir yaşam ortamı sunan numune köylerin üretimi gibi çalışmalarla hükümetin halk için eşitlikçi ve

²⁷ Karaömerlioğlu, s. 287, 3.

²⁸ Nusret Kemal Köymen, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü*, Sayı 5, Cilt 1, Haziran 1933, s. 356.

²⁹ İbrahim Ortaş, "Ülkemizin Kaçırdığı En Büyük Eğitim Projesi: Köy Enstitüleri", *Pivolka Dergisi*, 2005, Sayı 17, s. 4.

³⁰ Afet İnan, *Cumhuriyet'in 50.Yılında Köylerimiz*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, s. 13.

³¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, Çev. S. Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 103,104.

adaletli bir yaklaşım benimsediğinin³² diğer bir deyişle halkçı yaklaşımının bir örneği olarak görülebilmektedir. Söz konusu bu köycülük hareketleri çerçevesinde köyün kalkınması; köylünün terbiyesi (eğitimi) ve çağdaş koşullara sahip bir köy hayatının toplumsal ve fiziksel boyutlarıyla inşa edilmesi sürecini içermektedir.

Erken Cumhuriyet Döneminde Köyün İmarı ve Numune Köyler

Erken Cumhuriyet Dönemi köycülük anlayışı yukarıda da bahsi geçtiği üzere köylü ile şehirli halkın hem toplumsal hem de mekânsal anlamda benzer ve bütünlüklük koşullara sahip olmasını öngörmektedir. Bu bağlamda, Türkiye coğrafyası içerisinde köy ile kent arasındaki sosyokültürel ve mekânsal dengenin kurulması amacıyla köylü halk ve yaşam alanları için toplumsal ve ekonomik bir kalkınma programının oluşturulması şart olarak görülmüştür.

Köyün kalkınmasını ülke kalkınmasının asıl basamağı olarak gören bu yaklaşımda köy kalkınması için yapılması gerekenler Tonguç tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- Köylünün, işleri için malzeme, araç ve teçhizat, barınma, gıda, giyecek ihtiyacını karşılayabilecek konuma getirilmesi,
- Cumhuriyet rejimi ve ilkelerin öğretilerek köy halkı arasında yayılması ve benimsetilmesi,
- Köylerde uygulanacak hukuki ve mali işlerin köyün yapısına uygun ve bu işlerin verimli hale getirilmesi,
- Köylülerin üretim işlerini iyileştirmenin yanında yeni yaşamlarında bu iş koşullarına uygun hale getirilmesi, hayata dair heves ve coşkularının artırılmasıdır.³³

Köylünün yaşam koşullarında ve köylünün mekânında değiştirilmesi/düzenlenmesi öngörülen bu problemlerin çözülebilmesi için Cumhuriyet'in ilanını takiben 442 sayılı Köy Kanunu'nun yürürlüğe koyulduğu görülmektedir. Köy Kanunu çerçevesinde ülke genelinde yedi bölgeye ait, farklı iklim koşullarında bulunan, çeşitli toplumsal ve fiziksel koşullara sahip bütün köyler için bir program hazırlanmıştır. Bu bağlamda köyün imarı ve sınırlarının belirlenmesi için gerekli koşullar belirlenmiş, köy yollarının yapılmasından köy evlerinin nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair birçok konu değerlendirilmiş ve yönlendirici bir kılavuz oluşturulmuştur. Köy Kanunu aracılığıyla köy mekanlarının sağlıklı hale getirilmesinin yanı sıra

³² Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt VI-20. Yy, Yeni Bir Dünyanın Aranışında*, Adam Yayınları, İstanbul 1999, s. 186-189.

³³ İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 23.

inşa edilen numune köyler “modern köy” ün ortaya çıkarılmasında emsal oluşturacaktır.³⁴

Köy Kanunu’na göre, köyün yönetim birimini teşkil eden muhtar ve ihtiyar heyetine bütün imar ve yönetim işlerini üstlenebilmeleri için geniş düzeyde yetki tanınmıştır. Bu prensiple, köyün imece usulüne dayalı olarak imar faaliyetlerini kendi içinde yürüten, köylünün bu faaliyetlerin uygulayıcısı olduğu ve köyün kendi içinde idare edilen bir yapı oluşturduğu bir düzen öngörülmektedir. Köylünün köyün imarı ve sıhhileştirilmesi için yapmakla yükümlü olduğu görevler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Her köy, boylu boyunca geçecek şekilde iki çapraz yol aksı ile bölümlenmeli, bu yollar mümkünse taş döşenmeli, bu yolların kesişim noktasında yerleşkenin merkezinde veya kenarında bir meydan oluşturulmalı,
- Meydanın bir tarafında ihtiyar heyeti için bir köy odası, ahır bulunan bir konuk odası ve mescit bulunmalı,
- Köy meydanının çevresinde, yolların kenarlarında, köyün içerisinde, su kenarlarında, mezarlık alanları ve köy arasında ağaçlandırılma yapılmalı,
- Köy içerisinde çamaşırlık, hamam, pazar ve çarşı yerleri ile nalbant, bakkal ve arabacı dükkanları bulunmalı,
- Ahırlar köy evinin odalarından ayrı bir duvarla ayrılmalı veya ahırlar odalardan ayrı inşa edilmeli,
- Köy evlerinin hepsinde üstü kapalı olacak biçimde köyün kullanımına olanak verecek umumi tuvalet yapılmalı,
- Köyün en havadar yerinde olacak şekilde Maarif Vekaletinin belirlediği örneğe göre bahçesi bulunacak biçimde bir okul binası inşa edilmelidir.³⁵

Köy Kanunu’nda tanımlanan ideal köyün inşa edilebilmesi için numune köy örneklerinin yapılmasıyla diğer köy yerleşkelerinin yapılaşmasında örnek oluşturulmaya çalışılmıştır.³⁶ Bu doğrultuda Ankara, Antalya, İzmir, Samsun, Bilecik, Mersin, Manisa ve Cebelibereket’te olmak üzere ülkenin pek çok

³⁴ Resmî Gazete, 442 Sayılı Köy Kanunu, 1924, s. 239240.

³⁵ Resmî Gazete, s. 239240.

³⁶ Türkan Çetin, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1997, s. 29.

bölgesinde toplamda 69 adet numune köy yerleşkesi inşa edilmiştir.³⁷ Köyün uygarlaştırılması, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kent planlamaları kadar önemli bir yer edinmiştir. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kent planlaması için yapılan birçok düzenleme, sağlıklı ve çağdaş bir köy planlaması için yapılan çalışmalarda da görülebilmektedir.³⁸ Bu doğrultuda köylerin şehirlerde bulunan imkanlara sahip olması ve köycülük-şehircilik ikileminin ortadan kaldırılması ana hedeflerden biri olmuştur. Köyün kültür, idare, medeniyet ve ekonomi gibi pek çok alanda şehirlerle eşdeğer konuma ulaşması, kendi içinde bağımsız bir ekonomik düzenin oluşturulması esas konulardır. Köycülüğün temel ilkesi, kendi kendine yetebilen küçük bir üreticilik merkezi oluşturmaktır. Dönemin köycülük ideolojisinin ana aktörü konumundaki Nusret Kemal'e göre çağdaşlaşmanın en önemli sorunu, köy ile kent arasındaki büyük farkın kapatılması gerekliliğidir. Köylü kendi imkanlarıyla bu açığı kapatacak güçte değildir ve bu sorunun çözümü için köyün kültürel, toplumsal ve ekonomik kalkınmasının en kısa sürede gerçekleştirileceği uygulamaların yapılması şarttır.³⁹ Köycülük ideolojisinin temel argümanlarından diğeri de şehre olan göçün engellenmesidir.⁴⁰ Bu bağlamda, köycülük hareketi doğrultusunda, kırsal bölgelerin çağdaş koşullara ulaştırılması amacıyla numune köy yerleşkeleri tasarlanmıştır.

Numune köy projeleri incelendiğinde, Ankara'da planlanmış olan Ahi Mesud (Etimesut) yerleşkesinin önemli örneklerden biri olduğu görülmektedir. Şehir ile bağlantısının güçlü olması amacıyla demiryolu hattı üzerinde yer alan bu numune köy, Cumhuriyet'in ilk el attığı şehirlerden biri olan Ankara'da inşa edilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sosyal ve kültürel ortamda yaratmaya çalıştığı yenilik hareketinin kent ve mimari ile ilişkisini bu örnek yerleşimler oluşturmaktadır.⁴¹ Etimesut Köyü örneğinde, yerleşkenin merkezinde bir meydan, bu alanda okul yapısı ve ek binaları, kaymakamlık, sağlık birimi, çarşı, hamam ve ziraat teknisyeni evleri gibi birimlerin yer aldığı görülmektedir. Tepe sırtına oturan bu yerleşimde konut adalarının ışınal olarak bölümlendiği görülmekte, bunun yanı sıra ızgara sistemli düzenli bir yaklaşımın örneğini de göstermektedir (Şekil 1).

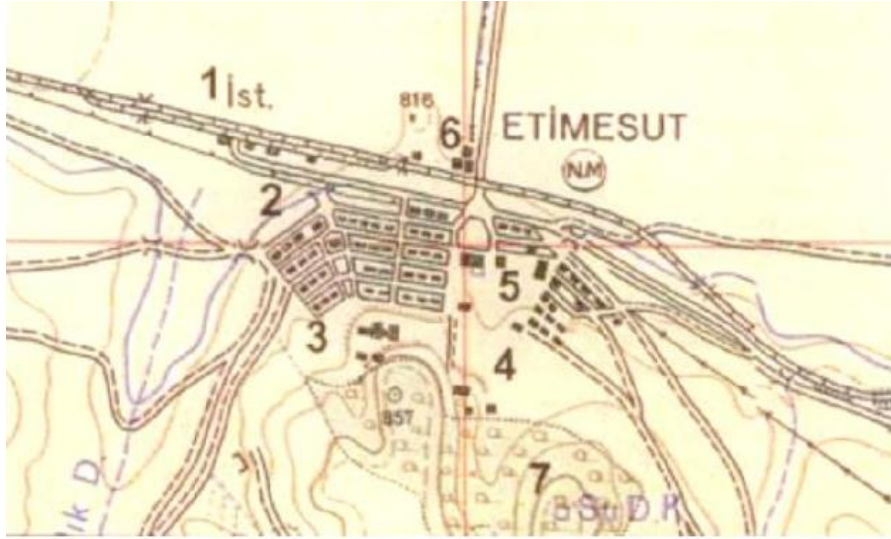
³⁷ Abdullah Ziya, "Cumhuriyette Köy Yapımı", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Sayı 5, 1933, s. 333.

³⁸ İnci Aslanoğlu, *1930'lar: Türk Mimarisinde Erken Modernizm, Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları*, Der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, s. 26.

³⁹ Toprak, s. 55.

⁴⁰ Esin Kıvrak Köroğlu, "Türkiye'de Popülist Söylemin Kaynakları: Halkçılık, Köycülük ve Anadoluçuluk." *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, Sayı 13, 2019, s. 356.

⁴¹ Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Arkadaş Yayınları, Ankara 2004, s.113.

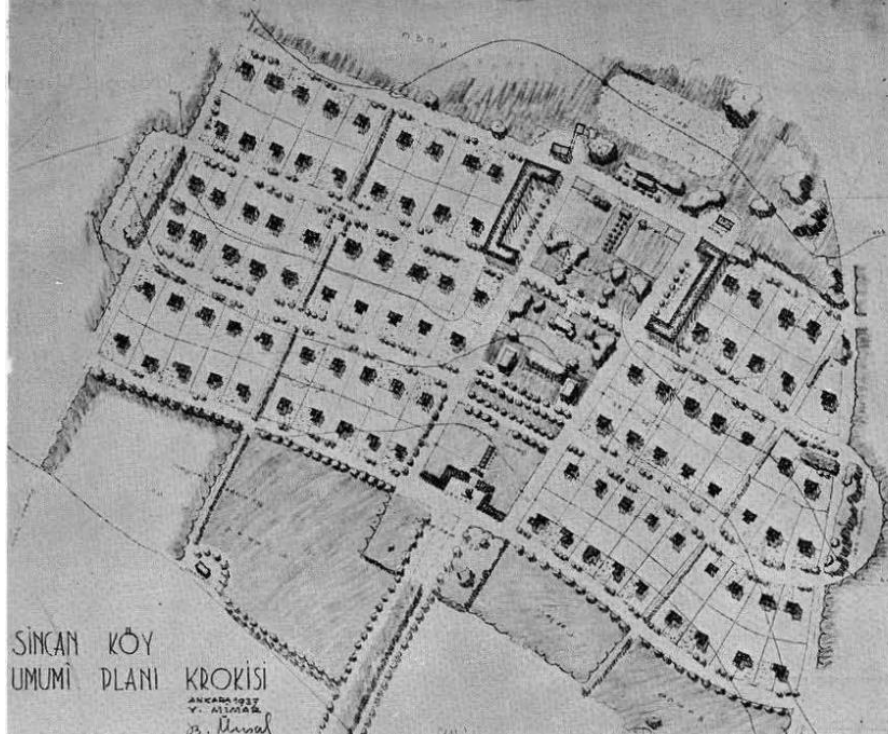


Şekil 1. Numune Köy Yerleşkesi Ahi Mesud (Etimesut) Köyü Planı⁴²

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara için yapılmış olan numune köylerden bir diğeri Sincan Numune Köyü'dür. Etimesut Köyü'ne benzer bir şekilde Sincan Köyü'ne de demiryolu ile ulaşım sağlanmaktadır. Numune köy, Sincan istasyonunun arkasında bulunan tepe ve yamaçları üzerine kurulmuştur. Köye, tren istasyonundan çift taraflı, arası ağaçlık bir yoldan girilmektedir. Yerleşimin eteklerinde numune tarlalar ve fidanlıklar yer almaktadır. Köyün girişinde geniş bir park alanı ve bir havuz konumlandırılmıştır. Köyün merkezini oluşturan aksta köy odası, sağlık ocağı, pazar yeri, köy kütüphanesi, cami, köy kahvesi, çamaşırhane gibi birimler bulunmaktadır.⁴³ Sincan Numune Köyü yerleşkesinde köye ana bağlantının köyün merkezinden geçen bir ana aks üzerinden yapıldığı ve köy konutlarının bu aksa dik uzanacak şekilde gridal bir düzenle aksın her iki tarafında uzanmış olduğu görülmektedir. Yerleşimin oldukça planlı ve sistematik bir düzen ve işleyişe sahip olmasının yanında köy halkının ihtiyacı olan tüm işlevleri karşılayabilecek nitelikte planlandığı anlaşılmaktadır (Şekil 2).

⁴² Cengizkan, s. 110.

⁴³ Behçet Ünsal, "Sincan Köyü Planı", *Arkitekt*, Cilt 10, Sayı 109-110, 1940, s. 15.



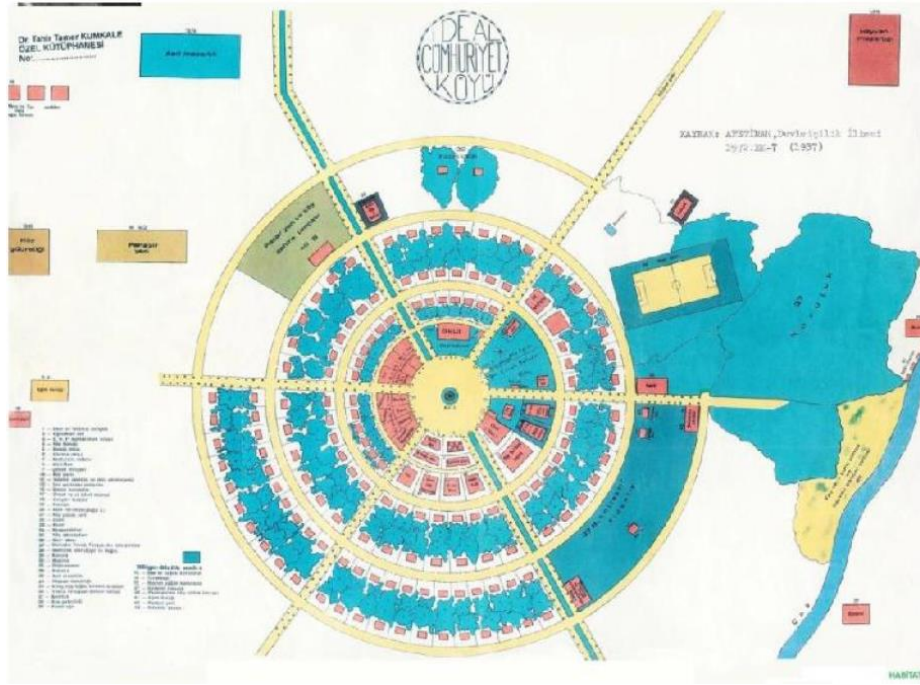
Şekil 2. Sincan Numune Köyü Planı ⁴⁴

Bahsi geçen numune köy örnekleri dışında, dönemin Trakya Bölge Valisi Kazım Dirik'in mübadiller için hazırlanmış olduğu İdeal Cumhuriyet Köyü projesi, okul, öğretmenevi, halk odası, köy konağı, okuma odası, konferans salonu, otel, köy parkı, köy gazinosu, tarımbaşı, hayvan sağlık korucusu, ziraat/el işleri müzesi, cami, revir, kooperatif, köy dükkanları, spor alanları, damızlık istasyonları, ahır, ağıl, fabrika, taş/tuğla ocakları, koruluk, pazar yeri gibi birçok işlevin bir arada olduğu bir yerleşim önermektedir. Köy planında, yerleşimin tam ortasında bir merkez tanımlanmış, bu merkezin ortasına bir anıt yerleştirilmiştir. Merkezin hemen yakınındaki çeperde okul ve bahçesi, pazar yerleri ve konaklama birimlerinin yanı sıra okuma odaları, konferans salonu, hamam, cami, ziraat ve el işleri binası, lokal ve sağlık birimleri sırasıyla konumlandırılmıştır.⁴⁵ Bu doğrultuda "İdeal Cumhuriyet Köyü Planı" olarak ortaya koyulan bu planda örnek köyler için hazırlanan rapor 1935-1937 yılları arasında köy ve köylünün ekonomi ve sıhhi koşullar açısından iyileştirilmesi konusuna gerçekçi bir çözüm önerisi sunması

⁴⁴ Ünsal, s. 15.

⁴⁵ Doğan Hasol, *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı*, YEM Yayınları, İstanbul 2017, s. 89,90.

bağlamında önemli bir yere sahiptir.⁴⁶ Bozdoğan,⁴⁷ İdeal Cumhuriyet Köyü projesini, cumhuriyet rejiminin aydınlanmacı yaklaşımının köy mimari programı aracılığıyla ifade edilmesi olarak görmektedir. Bu doğrultuda Cumhuriyetin köyleri, modernite anlayışının örnek yaşam modellerinin ve devlet eliyle yaşam alanlarının üretildiği bir konuma gelmektedir.⁴⁸ (Şekil 3)



Şekil 3. İdeal cumhuriyet köyü projesi

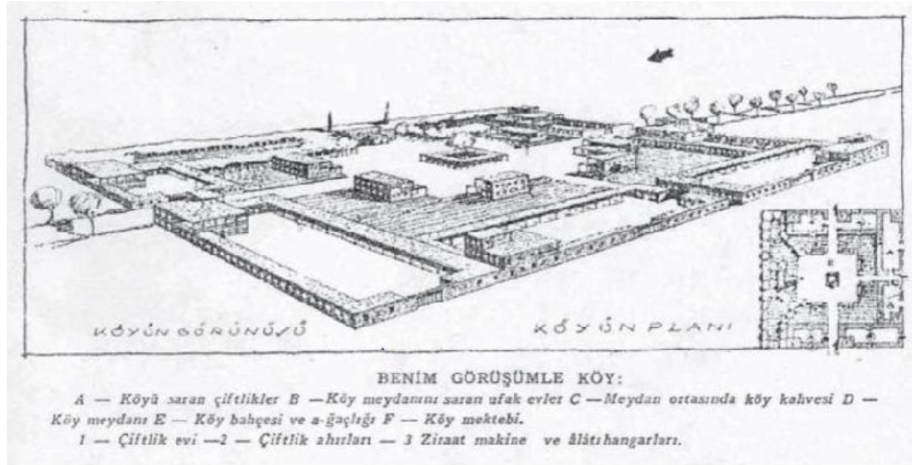
Bu dönemde Abdullah Kozanoğlu tarafından da “Benim Görüşümle Köy” adı altında bir köy yerleşimi önerisi geliştirildiği görülmektedir. Kozanoğlu’nun önerdiği köy projesinde, İdeal Cumhuriyet Köyü planına

⁴⁶ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 60, 7.

⁴⁷ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s.116.

⁴⁸ Özlem Arıtan, *Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri, Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Bir Anlamlandırma Denemesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2004, s. 79,80.

benzer biçimde merkeze vurgu yapan bir yaklaşım izlenmektedir. Tanyeli,⁴⁹ İdeal Cumhuriyet Köyü planı ile Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun öneri köy projesini dönemin bütüncül yaklaşımlı köy planları arasında değerlendirmektedir. Kozanoğlu, bütüncül köy tasarımı yaklaşımını, köylüyü köyüne bağlayacak tüm koşul ve imkanların köyün içerisinde bulunması gerektiğini vurgulayarak ifade etmektedir. Kozanoğlu'na göre, ideal köy mekânı, köylünün ihtiyacı olan konfor koşullarının sağlandığı, bol hava ve ışık alan, köy meydanında kahvesi, radyosu bulunan, gezici sinema ve tiyatro oyunları için belirli bir alanın bulunduğu bir planlamayla inşa edilmelidir. Kozanoğlu'nun projesinde köy meydanı, köy kahvesi, köy evleri ve çiftlikler bir bütün olarak tanımlanmakta, meydana bulunan köy kahvesi, bahçesi ve köy okulunun bulunduğu meydanın etrafında köy evleri, çiftlik, ahır ve tarım makinesi hangarları bulunmaktadır.⁵⁰



Şekil 4. Abdullah Kozanoğlu'nun Benim Görüşümle Köy Projesi⁵¹

Değerlendirme ve Sonuç

Demokrasi, halkın idaresini/iradesini temsil etmektedir. Toplumların ilerleme sürecinde geniş bir uygulama alanı bulmuş, etkili bir sistem ve toplumsal bir yaklaşım olarak demokrasi, halkın hak ve ödevleri ile siyasi ve düşünsel eğitimini tüm değerlerin üzerinde görmektedir. Demokrasi, tüm vatandaşlara bireysel bakış açısıyla eşit bir perspektiften yaklaşmaktadır. Bu bağlamda her bireyin eşit haklara sahip olmasının yanında bireyin toplumsal hayattaki rolünü de eşit kabul etmektedir. Cumhuriyet yönetim biçimi ile

⁴⁹ Uğur Tanyeli, *Mekanlar, Projeler, Anlamları*, Üç Kuşak Cumhuriyet, Ed. Uğur Tanyeli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 104.

⁵⁰ Abdullah Ziya Kozanoğlu, "Köy Mimarisi", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Sayı 7, 1933, s. 38,39.

⁵¹ Kozanoğlu, "Köy Mimarisi", s. 39.

temelde aynı çerçevede bütünleşen demokrasi, Atatürk ilkeleri bağlamında başta cumhuriyetçilik ilkesi olmak üzere, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleriyle sıkı bir bağ kurmaktadır. Demokrasiyi biçimlendiren tüm bu ilkeler, Erken Cumhuriyet Döneminin köycülük ve köyün kalkınması ideolojisinin de temel bağlamını oluşturmaktadır. Köycülük konusu üst ölçekte halkçılık ile yakın anlamlar içermektedir. İki konunun birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün görünmemektedir. Köycülük ideolojisi çerçevesinde Türk köylüsü toplumun diğer tüm kesimleriyle eşit görülmekle birlikte, ekonomik kalkınmanın ve toplumsal birlikteliğin kavşağını oluşturmaktadır.

Bunun yanında cumhuriyetçiliğin muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefinin bir yansıması köycülük ve köyün kalkınması politikasında da izlenmektedir. Erken Cumhuriyet Döneminde köylünün eğitim alması ve köyün sıhhi yaşam koşullarına sahip olması en önem verilen alanları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 'köye doğru' hareketinin bir tarafını ekonomi ve terbiye (eğitim) faaliyetleri oluştururken diğer yandan kentteki çağdaş koşullar köy mekanına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, 1932'de halkevlerinin kurulmasını takiben numune köylerin oluşturulması, 1940'larla köy enstitülerinin kurulması, Köy Kanunu çerçevesinde yapılan çalışmaların tümü köycülük hareketi ve cumhuriyetçiliğin yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır.

Köy ve köycülük anlayışı, Anadolu'daki Türk köylüsünün ulusal mücadeledeki konumu üzerinden şekillenmektedir. Millî mücadelenin kahramanları olan Türk köylüsü, her zaman övülmeye ve değer görmeye layık bulunmuştur. Ortak acılar çekmiş, birlikte zaferler kazanmış, vatanın bekası için birlik olmuş Türk köylüsü, Türk milletinin en kıymetli değerini oluşturur. Atatürk milliyetçiliğine göre, muasır medeniyetlere ulaşma yolunda Türk milletinin özel ve bağımsız karakterini koruyacak ve yaşatacak olan Türk köylüsüdür.

Cumhuriyetin modernleşme ideolojisinin rasyonel, geometrik ve akılcı düzeni numune köy projelerinden kolaylıkla izlenebilmektedir. Öncelikle oldukça bütüncül bir yaklaşımla neredeyse tüm köy örneklerinde merkezi bir alan/köy meydanı tanımlanmakta, konut yerleşimleri de yine aynı ölçü ve kurallar çerçevesinde (gridal veya ışınsal olarak) konumlandırılmaktadır. Bu merkezi olma hali, köylünün Türk milletinin temelini oluşturması, başka bir deyişle milliyetçilik fikri ile özdeşleştirilebilir. Biçimsel odağın kurgulanmasını ve herkesin eşit mesafelerde eşit olanaklara ulaşma hakkına sahip olmasını demokrasinin eşitlikçi anlayışının bir örneği olarak okumak da mümkündür. Bu bağlamda, numune köy yerleşkelerini halkçı bir yaklaşım olarak değerlendirmek de yanlış olmayacaktır. Halkçı ve eşitlikçi bakış açısı, tren istasyonlarına yakın inşa edilen köy yerleşimleri ile köy-kent ilişkisinin daha sıkı kurulması ve köylünün-kentlinin kültürel/ekonomik/editsel

ayrımının ortadan kaldırılmasını öngörmektedir. Köy meydanı, köylünün tüm ihtiyaçlarını karşılayacak ve şehre gidilmesine gerek kalınmayacak düzeyde mekânsal birimlerle donatılmıştır. Cumhuriyetçiliğin ilmin ışığına dayanan ideolojisi, Erken Cumhuriyet Döneminde köy planlamasında idealize edilmiş bir mekân anlayışı ile ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

ARAR, İsmail, *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Baha Matbaası, İstanbul 1963.

ARITAN, Özlem, *Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri, Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Bir Anlamlandırma Denemesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2004.

ASLANOĞLU, İnci, *1930'lar: Türk Mimarisinde Erken Modernizm, Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları*, Der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Dipnot Yayınları, Ankara 2010.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1930.

BOZDOĞAN, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2023.

CENGİZKAN, Ali, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Arkadaş Yayınları, Ankara 2004.

ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.

ÇETİN, Türkan, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1997.

ÇETİNOĞLU, Neşe “Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 12, 1996, ss. 721-731.

ERİKAN, Celal, *Atatürkçülük*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1974.

EYYÜPOĞLU, İsmail, “Bir Demokrasi Açılımı Halkçılık ve Mustafa Kemal Atatürk”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2010, ss. 265-288.

GÖZLER, Kemal, "Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 64, 2001, ss.108-123.

GÜNER, Zekai, "Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2006, ss. 41-51.

HASOL, Doğan, *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı*, YEM Yayınları, İstanbul 2017.

İNAN, Afet, *Atatürk'ten Yazdıklarım*, Altınok Basımevi, Ankara 1969.

İNAN, Afet, *Cumhuriyet'in 50.Yılında Köylerimiz*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

İNAN, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara 1972.

İNAN, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AAM Yayınları, Ankara 2000.

KARAÖMERLİOĞLU, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

KEYDER, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, Çev. S. Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

KILIÇ, Murat, "Erken Cumhuriyet dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, 2007, ss. 113-140.

KIVRAK KÖROĞLU, Esin, "Türkiye'de Popülist Söylemin Kaynakları: Halkçılık, Köycülük ve Anadoluçuluk.", *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, Sayı 13, 2019, ss. 351-361.

KOZANOĞLU, Abdullah Ziya, "Cumhuriyette Köy Yapımı", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Sayı 5, 1933, s. 333-336.

KOZANOĞLU, Abdullah Ziya, "Köy Mimarisi", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Sayı 7, 1933, ss. 37-41.

KÖYMEN, Nusret Kemal, "Bir Köycülük Projesi Tecrübesi", *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 8, Eylül 1933.

KÖYMEN, Nusret Kemal, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 5, Haziran 1933.

ORTAŞ, İbrahim, "Ülkemizin Kaçırdığı En Büyük Eğitim Projesi: Köy Enstitüleri", *Pivolka Dergisi*, 2005, Sayı 17, ss. 3-5.

ÖKMEN, Necdet, *Halkçılık Üzerine*, Latin Matbaası, İstanbul 1969.

ÖZDEN, Mehmet, “Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi (1913-1914)”, *Millî Folklor*, Sayı 89, 2011, ss. 109-119.

Resmî Gazete, 442 Sayılı Köy Kanunu, 1924, s. 239240.

TANİLLİ, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Cilt VI-20. Yy, Yeni Bir Dünyanın Aranişında, Adam Yayınları, İstanbul 1999.

TANYELİ, Uğur, *Mekanlar, Projeler, Anlamları, Üç Kuşak Cumhuriyet*, Ed. Uğur Tanyeli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

TAŞKIRAN, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 14, 1994, ss. 255-265.

TONGUÇ, İsmail Hakkı, *Canlandırılacak Köy*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

TOPRAK, Zafer, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, *Tarih ve Demokrasi-Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, Cem Yayınları, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, İstanbul 1992.

ÜNSAL, Behçet, “Sincan Köyü Planı”, *Arkitekt*, Cilt 10, Sayı 109-110, 1940, ss. 15-18.

YÜCEL, Yaşar, “Atatürk İlkeleri”, *Türk Tarih Kurumu: Belleten Dergisi*, Cilt LII, Sayı 204, 1988, ss. 807-824.

